

Istorijos
ir kultūros
žurnalas

2024 • 2 (23)

PADUBYSIO KRONIKOS

NUMERYJE:

Renkame. Išsirenkame. Prisirinkome...
Kas *nuskandino* Skandijos salą prie Lietuvos krantų?
Mirtininkai su armatūra

PADUBYSIO KRONIKOS

Istorijos ir kultūros žurnalas

2024 • 2 (23)

Žurnalo steigėjas Romualdas Ozolas

Leidžia

Romualdo Ozolo paramos fondas
Barboros Mejerytės g. 1, Bazilionai, Šiaulių r.
el. p. ozolo.fondas@gmail.com, www.rofondas.lt

Remia

Šiaulių rajono savivaldybė

Viršelyje

Dubysos ištakos ties Bubių piliakalniu. Algimanto Kontrimo nuotrauka

Redaktorius Rimantas Gorys

Mokslinis redaktorius prof. Arūnas Gumuliauskas

Redakcinė kolegija: Bronius Maskuliūnas, Eugenijus Skrupskelis, Virginija Šiukščenė,
Rimvydas Tamulaitis, Rita Regina Trimonienė, Irena Vasinauskaitė, Rita Žadeikytė

Maketas – Laura Petrauskienė

Viršelio dizainas – Dalia Raicevičiūtė

Kalba – Irutė Raišutienė

Spausdino

UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius

Tiražas 400 egz.

ISSN 2345-0460

Žurnalą galima prenumeruoti

Lietuvos pašto skyriuose

www.prenumeruok.lt

Žurnalo PADUBYSIO KRONIKOS kodas 5534

Arūnas GUMULIAUSKAS

Naujas „Padubysio kronikose“, bet gerai žinomas Lietuvoje

2024 m. rugsėjo 5 d. Šiaulių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje už veiklos rezultatus, garsinančius Šiaurės Lietuvą ir Tėvynę, įteikti „Šiaurės Lietuvos žvaigždės“ medaliai penkiems nominantams, tarp kurių buvo ir žurnalistas, publicistas, politikos ir kultūros apžvalgininkas, daugelio leidinių redaktorius bei sudarytojas, lietuvių išeivijos archyvų tyrinėtojas, visuomenės veikėjas Vidmantas Valiušaitis. Dar sovietų okupacijos laikais jis pasižymėjo savo patriotine pozicija. Už dalyvavimą 1987 m. rugpjūčio 23 d. Molotovo–Ribentropo pakto minėjime prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vidmantas buvo pašalintas iš doktorantūros studijų. Jo įvairiapusė veikla Atgimimo laikotarpiu sužibo naujomis spalvomis. 1988 m. birželio 10 d. V. Valiušaitis išrinktas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Kauno iniciatyvinės grupės nariu, o iki 1990 m. kovo mėn. buvo Sąjūdžio Kauno tarybos, Sąjūdžio Seimo narys. Vykstant kardinaliems pokyčiams šalyje, jis neužmetė dar gūdžiais totalitarinio režimo metais pradėto žurnalistinio darbo (nuo 1982 m. buvo Lietuvos radijo korespondentas Kaune, vėliau – žurnalo „Nemunas“ meno skyriaus redaktorius). 1988 m. Vidmantas įsteigė ir beveik dvejus metus redagavo pirmąjį Sąjūdžio laikraštį Kaune „Kauno aidas“, kuris buvo leidžiamas lietuvių ir rusų kalbomis. Po to tapo laikraščio „Atgimimas“

vyr. redaktoriaus pavaduotoju, o 1990–1999 m. dirbo Laisvosios Europos radijo korespondentu Lietuvoje. Be to, jis buvo laikraščio „Kauno laikas“ (1995–1996 m. – „Garsas“), mėnesinio žurnalo „Baltijos miškai ir mediena“ vyriausiuoju redaktoriumi. 2000–2003 m. Seimo buvo deleguotas į Lietuvos radijo ir televizijos tarybą. Savo darbo patyrimu jis mielai dalijosi su studentais, dėstydamas žurnalistų profesinės etikos ir reporterio darbo pagrindų kursus Vytauto Didžiojo ir Klaipėdos universitetuose. Vidmantas glaudžiai bendradarbiavo su interneto portalais *delfi.lt*, *lrytas.lt*, *balsas.lt*, buvo dienraščio „Lietuvos žinios“ apžvalgininkas, „Verslo žinių“ priedo „Savaitgalis“ autorius, „Žinių radijo“ laidos „Žiniasklaidos anatomija“ vedėjas, radijo stoties „Laisvoji banga“ direktorius ir vyriausiasis redaktorius, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Adolfo Damušio demokratijos studijų centro vadovas, vėliau ten pat Informacijos politikos ir analitikos departamento vyriausiasis tyrėjas. Už žurnalistinę veiklą V. Valiušaičiui 2014 m. paskirta Vinco Kudirkos premija, svarbiausia kasmetinė Lietuvos žurnalistų sąjungos ir Nacionalinės žurnalistų kūrėjų asociacijos premija, kuri skiriama už humanistines ir etines vertybes, patriotiškumą ugdančius ir pilietinę visuomenę bei valstybingumą stiprinančius spaudos, radijo, televizijos ar fotožurnalistikos autorinius darbus.

Prof. Arūnas Gumuliauskas (kairėje) ir Vidmantas Valiušaitis „Šiaurės Lietuvos žvaigždės“ medaliai įteikimo ceremonijoje Šiaulių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje 2024 m. rugsėjo 5 d. Nuotrauka iš autoriaus archyvo

V. Valiušaitis parašė nemažai socialinės ir politinės publicistikos knygų: „Kada prasideda diena nauja: Reporterio užrašai apie mūsų laisvę ir nelaisvę“ (2006), „Kalbėkime patys, girdėkime kitus: Tragiškieji istorijos 1940–1941 metai“ (2013), „Gyvuosius apraudu, mirusių šaukiuos: Politikos skliaute – velnio arija“ (2013), „Valiušaičiai: 400 metų istorijoje“ (2015), „Ponia iš Venecijos tavernos: „Mūsiškiai“ ir kiti prašalaičiai savojoje istorijoje“ (2018), „Istorikai nenaudoja dalies šaltinių: Dr. Augustinas Idzelis ir Lietuvos okupacijų interpretavimo drama“ (2019), „Juozas Lukša Daumantas žmonos Nijolės atsiminimuose ir amžininkų liudijimuose“ (2022). Yra knygų „Žygio draugams: Atgimimo publicistika“ (1996), „Gairė – pilnutinė demokratija: „Į Laisvę“ fondo 10-metis Lietuvoje“ (2001) sudarytojas ir vienas autorių. Be to, parengė spaudai J. Kojelio publicistikos rinkinius (1996, 2001), leidinius apie J. Brazaitį, V. A. Dambravą (abu 2000), J. Griniaus estetikos veikalo „Grožis ir menas“ ir menotyros straipsnių rinktinę (2002).

Tačiau labiausiai plačiai visuomenei žinomos V. Valiušaičio publikacijos, kuriuose atsispindi pirmosios sovietų ir nacių okupacijos Lietuvoje. Jose, naudojant plačią lietuvių išeivijos archyvinę bazę, autorius objektyviai bando atskleisti bene baisiausio mūsų tautos istorijos tarpsnio įvykių priežastingumą. Neretai Vidmanto istorinė analizė susilaukia nevienareikšmiško vertinimo. Ypač jo publikacijos kliūva minėto laikotarpio sovietinio naratyvo šalininkams. Matyt, dėl to Vidmantas buvo priverstas palikti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro direktoriaus patarėjo postą. Kita vertus, jis atliko labai reikšmingą darbą mūsų valstybingumui. Čia žurnalo skaitytojui pateikiame „Šiaurės Lietuvos žvaigždės“ medaliai įteikimo iškilmių progą pasakytą V. Valiušaičio kalbą, kurioje atsispindi ir tragiški mūsų krašto įvykiai jau minėtu laikotarpiu.

Vidmantas VALIUŠAITIS

Tas ženklas primena žūtbutinę gyvenimo ir mirties akistatą Lietuvos žemėje

Vidmanto Valiušaičio kalba Šiaulių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje 2024 m. rugsėjo 5 d., įteikus „Šiaurės Lietuvos žvaigždės“ medalį.

Garbūs šiauliečiai ir miesto svečiai,

„Ich bin ein Berliner“ („Aš esu berlynietis“), – pasakė Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas Johnas F. Kennedy'is 1963 m. birželio 26 d. Vakarų Berlyne, atvykęs į laisvąją Vokietijos sostinės dalį pareikšti solidarumo ir palaikymo šiam miestui po to, kai sovietai pastatė Berlyno sieną, griebėsi vakarinės miesto dalies blokados, o Vakarų šalys tik dėl nepertraukiamo oro tilto galėjo laikinai užtikrinti gyvybinius jo poreikius. Tebuvo likęs žingsnis iki naujo pasaulinio karo.

Nebandau, žinoma, vesti paralelių tarp Berlyno ir Šiaulių, tik noriu pareikšti, kad man didelė garbė atvykti į šį turtingos ir dramatiškos istorijos, veržlios dabarties, ryškią pažangą padariusį, toliau dinamiškai besivystantį miestą ir pasijusti jo svečiu. Todėl man ypač malonu, kad aš taip pat, nors ir negyvendamas Šiauliuose, vis dėlto galiu ištarti: „Aš esu šiaulietis!“

Visų pirma dėl to, kad tuo pareiškimu galiu išreikšti savo solidarumą ir palaikymą miesto žmonėms, kurie, mano nuomone, galbūt sėkmingiau

negu kitur Lietuvoje įgyvendina savivaldos principą, išlaiko artimą ryšį tarp miesto žmonių ir jų įgaliotų atstovų miesto taryboje, kurie tvarkosi čia taip, kaip nusprendžia patys šiauliečiai, vadovaudamiesi savo miesto reikmėmis, ne pageidavimais iš šalies ar grupiniais prioritetais. Kaip tik dėl šios priežasties Šiauliai pelnė daugelio žmonių pagarbą ir tapo gerai matomi visos Lietuvos viešajame gyvenime.

Turiu ir daugiau priežasčių jaustis „šiauliečiu“ ar bent jau žmogumi „iš Šiaulių krašto“. Prieš keletą metų drauge su bičiuliu prof. Arūnu Gumuliausku turėjau garbės Šiauliuose pristatinti savo knygą „Valiušaičiai: 400 metų istorijoje“¹. Ten rašoma, kad seniausieji Valiušaičių protėviai yra kilę iš Žiemgalos, iš Gruzdžių valsčiaus, Trumpaičių kaimo, garsaus tuo, kad čia XIX a. gimė Atgimimo šviesuolis, knygnešys, aušrininkas, publicistas, tautosakos rinkėjas Matas Slančiauskas.

Metrikų knygoje Valiušaičiai minimi nuo XVII a. pradžios, kaip Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Vazos Šiaulių ekonomijos karališkieji valstiečiai. Kelis šimtus metų jie gyveno tuose kraštuose, buvo palaidoti

¹ Kavaliauskaitė Ž., Giminės pavardė neišnyko 400 metų, *Šiaulių kraštas*, 2015-11-28. Prieiga internete: <https://www.skrastas.lt/gyvenimo-spalvos/gimines-pavarde-neisnyko-400-metu>.

Trumpaičių, Jonišio, Gruzdžių, Šiaulių, Šeduvos, Grinkiškio, Baisogalos, Vosiliškio kapinėse.

Valiušaičių palikuonys ne tik gyveno ar tebegyvena Šiauliuose (kaip mano miela pusseserė, Valiušaitytės duktė Felicija Bartkuvienė, anksčiau buvusi mokytoja Gruzdžių ir Šiaulių mokyklose), bet ne kartą yra ir garsinę Šiaulius. Pavyzdžiui, mano pusbrolis, kitos Valiušaitytės sūnus Vladas Kuzminskas yra daugkartinis Lietuvos stalo teniso čempionas. O tos pačios Valiušaitytės vaikaičių Sauliaus ir Mindaugo Kuzminskų šiauliečiams, manyčiau, pristatinėti nereikia. Kai jie abu žaidė už Šiaulių klubą, „Šiauliai“ buvo Lietuvos krepšinio lygos prizininkai.

Nebandau šildytis svetimos šlovės spinduliuose. Tikiuosi, kad šio garbingo apdovanojimo steigėjai atkreipė dėmesį į mano pastangas, tegu ir greičiausia nepelnytai, ne dėl to, kad Mindaugas Kuzminskas yra Lietuvos krepšinio rinktinės kapitonas...

Pastarųjų poros dešimtmečių mano domėjimosi sritis yra Lietuva Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais. Galbūt tai pats dramatiškiausias jos istorijos tarpsnis XX a., kai per trumpą laiką šalis patyrė tris okupacijas ir neteko šimtus tūkstančių žmonių. Temos nepopuliarios, daugeliu aspektų iki šiol tebėra nepakankamai išnagrinėtos.

Tarp jų ir tema apie vieną šiaulietį, apie kurį ne kartą esu rašęs ir kurio memorialinė lenta Vilniuje buvo sudaužyta kūju. Tuo metu Šiauliai jo atminimo lentą išsaugojo, nepaisant patirto spaudimo ją panaikinti². Šiauliai čia vėl atsistojo „prieš vėją“ ir patvirtino Konfucijaus teiginio pastovumą: „Jeigu jus užvaldė neapykanta – jūs jau pralaimėjote.“

Kodėl tas šiaulietis taip be atodairos puolamas? „Kodėl nepuolami Impulevičius, Čenkus, kurių kaltė neabejotina? – klausia prof. Kęstutis Skrupskelis, šio laikotarpio istorijos žinovas. – Kodėl puolami rezistentai? Kodėl ir toliau puolamas Brazaitis, nepaisant to, kad Amerikos kongresas jį tyrė ir kaltės nerado? Iškyla kitas klausimas:

kas buvo ir yra suinteresuotas diskredituoti mūsų rezistenciją?“³

Kludas Lancmanas (*Claude Lanzmann*), 1985 m. sukurtas ir pasaulyje išgarsėjęs filmas „Šoa“ apie žydų naikinimą autorius ir režisierius, prisistatęs svetimu vardu, apsilankė pas buvusį Šiaulių apygardos komisarą (vok. *Gebietskommissar*) Hansą Gevekę (*Hans Gewecke*) ir slapta kamera įrašė ilgą pokalbį. Tas pokalbis dabar yra atvirai prieinamas Holokausto atminimo muziejaus Vašingtone dokumentų kolekcijoje⁴.

Daugiau kaip penkias valandas Gevekė ten kalba apie savo veiklą Antrojo pasaulinio karo metais Šiaulių apygardoje, kai 1941 m. liepą jis buvo paskirtas šios srities komisaru.

„Atvykęs į Šiaulius, turėjau vykdyti Rozenbergo įsakymą – izoliuoti žydus getuose“, – sako Lancmanui Gevekė, kuris po karo sąjungininkų buvo suimtas, tardytas, bet laisvės atėmimo bausmė nenubaustas, nepaisant to, kad jau patys pirmieji jo įsakymai, tapus Šiaulių apygardos komisaru, paskelbti Šiaulių laikraštyje „Tėvynė“ 1941 m. rugpjūčio 13 d., buvo susiję išskirtinai su žydų atskyrimu ir izoliavimu⁵.

Esu apie tai rašęs⁶, remdamasis taip pat ir amerikiečių istorikų darbais „Galutinis sprendimas“ Rygoje. Išnaudojimas ir naikinimas, 1941–1944 m.“ (2009)⁷, „Katastrofos akivaizdoje. Žydai ir nežydai Europoje Antrojo pasaulinio karo metais“ (2011)⁸. Čia nėra laiko nagrinėti tai plačiau.

Atkreipsiu tik dėmesį, kad, kalbėdamas apie žydų izoliavimą getuose, Gevekė niekur nemini

² Šiauliuose atminimo lentos Jonui Noreikai nukabinimas nesvarstomas, *Šiaulių kraštas*, 2019-08-02. Prieiga internete: <https://www.skrastas.lt/siauliuose-atminimo-lentos-j-noreikai-nukabinimas-nesvarstomas>.

³ Skrupskelis K., Ar paminklai vien šventiesiems?, *alkas.lt*, 2019-07-24. Prieiga internete: <https://alkas.lt/2019/07/24/k-skrupskelis-ar-paminklai-vien-sventiesiems/>.

⁴ Film Title: Claude Lanzmann Shoah Collection, *Interview with Hans Gewecke*; Date: Event: Late Spring or Early Summer, 1979. Prieiga internete: [https://collections.ushmm.org/search/?f\[orig_title_facet\]\[\]=Claude%20Lanzmann%20Shoah%20Collection,%20Interview%20with%20Hans%20Gewecke](https://collections.ushmm.org/search/?f[orig_title_facet][]=Claude%20Lanzmann%20Shoah%20Collection,%20Interview%20with%20Hans%20Gewecke).

⁵ Gewecke H., „Bekanntmachung Nr. 2; Skelbimas, Nr. 2“, „Bekanntmachung Nr. 3; Skelbimas, Nr. 3“, „Bekanntmachung Nr. 4; Skelbimas Nr. 4“, *Tėvynė*, 1941-08-13.

⁶ Valiušaitis V., Ministras Linkevičius, raskite jėgų atsigręžti į veidrodį, *delfi.lt*, 2018-10-03. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/vidmantas-valiusaitis-ministras-linkevicius-raskite-jegu-atsigrezti-i-veidrodi-79199609>.

⁷ Angrick A., Klein P., *The 'Final Solution' in Riga. Exploitation and Annihilation, 1941-1944*, New York-Oxford: Berghalm Books, 2009, 530 p.

⁸ *Facing the Catastrophe. Jews and Non-Jews in Europe during World War II*, eds. B. Kosmala, G. Verbeek, Oxford-New York: Berg, 2011, 276 p.

lietuvių. Tą Rozenbergo įsakymą, apygardos komisaro Gevekės nurodymu, vykdę *ordensjunkeriai* – Vokietijoje specialiai parengti fiziškai stiprūs vyrai, fanatiški naciai, jų buvo atsiųsta į visus apygardų komisariatus, taip pat ir į Šiaulius.

„Ką tik SS leitenantas Hamanas, Kaune dislokuotos operatyvinės grupės 3 (*Einsatzkommando* 3) vadas (krūviniausias žudikas Lietuvoje, vadovavęs vadinamajam „skrajojančiam būriui“ (*Rollkommando*), – *aut. past.*), atvyko pulkininko Jegerio nurodymu“, – 1941 m. rugsėjo 3 d. rašte generaliniam komisarui Adrianui von Rentelnui rašė H. Gevekė⁹. Kas buvo Jegeris (*Jäger*)¹⁰, pasako vokiečių istorikas Wolframas Vetė (*Wolfram Wette*), jo knyga vadinasi „Karl Jäger. Mörder der litauischen Juden“.

Taigi, Hamanas Gevekei pranešė, kad „jis turi SS pulkininko Kaune Jegerio įsakymą likviduoti visus Šiaulių žydus ir kad jis turi pradėti pasirengimus nedelsiant“. Likvidacija buvo numatyta rugsėjo 8, pirmadienį, t. y. po 5 dienų. „Aš griežtai atsisakiau vykdyti likvidavimą ir pabrėžiau, kad bet kuriuo atveju tolesnis žydų likvidavimas, kaip tai nurodė reichskomisaras (Hinrichas Lozė (*Hinrich Löhse*) – *aut. past.*), neturi vykti. Tuo pačiu metu aš pažymėjau, kad visi dideli fabrikai turės sustoti, jeigu Šiauliuose bus likviduoti žydai vyrai, nes beveik visi kvalifikuoti darbuotojai yra žydai“, – rugsėjo 3-iosios rašte tvirtino Gevekė¹¹.

Amerikiečių studija „Galutinis sprendimas“ Rygoje...“ aiškiai parodo, kad net ir Ostlando reichskomisaras Lozė nes kartą buvo bejėgis pasipriešinti nežmoniškam elgesiui su žydais, nekalbant jau apie žemesnio rango pareigūnus – Lietuvos generalinį komisarą von Rentelną, juo labiau Šiaulių apygardos komisarą Gevekę. Lietuvių savivaldos lygmens pareigūnai „žydų klausimu“ išvis neturėjo jokios kompetencijos.

Ostlando civilinės administracijos sunkumai su SS ir saugumo policija dėl žydų turto, pažymima toliau minėtoje knygoje, gali būti suprasti tik kontekste principinio ginčo, kuris vyko SS reichsfiurerio Himlerio ir Reicho okupuotų rytų teritorijų ministro Rozenbergo lygiu: „Himleris,

kaip SS reichsfiureris, atsakingas už vokiečių įsiviešpatavimą [Rytuose], buvo pajėgus primesti savo galią okupuotose teritorijose veikiančiai civilinei valdžiai.“¹²

Todėl Arvydas Anušauskas, istorikas ir buvęs krašto apsaugos ministras, teisingai atrėmė kritikų priekaištus: „Jei sakote, kad Noreika sukūrė getą, aš sakau, kad Noreika atkartojė generalinio komisaro ir jo atstovų tose apskrityse išleidžiamus nurodymus, perrašydamas lietuvių kalba.“¹³

Vokietijos užsienio reikalų ministras Sigmaras Gabrielis 2018 m. vasario 3 d. laikraštyje pareiškė: „The Holocaust was carried out by us and nobody else“ („Holokaustą įvykdėme mes ir niekas daugiau“).¹⁴

„Jeigu ne okupacinė politika, – pažymi prof. K. Skrupskelis, – nekaltų žmonių karo metu būtų žuvę, tarp jų ir žydų, bet holokaustas Lietuvoje nebūtų įvykęs. Ką lietuviai darė ar nedarė, reikšmės karo įvykių eigai tai neturėjo.“¹⁵

2018 m. rugsėjo 13 d. LR Seimo rūmuose buvo atidaryta Lenkijos paroda apie karo metais lenkų pagalbos žydams tarybą „Żegota“. Buvo pristatytas iškalbingas pasakojimas apie šalies, kurioje buvo nužudyta pusė visų Europoje žuvusių žydų – 3 milijonai iš 6, egzistencinę dramą.

Parodoje, be kitų Lietuvoje menkai žinomų ir vertų įsidėmėti faktų, buvo eksponuojama nuotrauka, kurioje įamžinti Didžiosios Britanijos ir JAV lyderiai bei Sovietų Sąjungos diktatorius Stalinas. Greta nuotraukos cituojami Jano Karskio, Lenkijos egzilinės vyriausybės Londone emisaro, žodžiai, kuriuos jis pasakęs susitikime su Vinstonu Čerčiliu (*Winston Churchill*) ir Franklinu Ruzveltu (*Franklin Roosevelt*): „Atvirai jiems kalbėjau apie beviltišką žydų padėtį, pabrėždamas, kad pagalba gali ateiti tik iš Vakarų. Nes lenkai yra bejėgiai, jie

¹² Ten pat, 290 p.

¹³ Jakilaitis E., Žydų bendruomenė ir intelektualai lieka neišgirsti: Vilniaus meras nesiryzta priimti sprendimo, *delfi.lt*, 2018-09-19. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/zydu-bendruomene-ir-intelektualai-lieka-neisgirsti-vilniaus-meras-nesiryzta-priimti-sprendimo-79108957>.

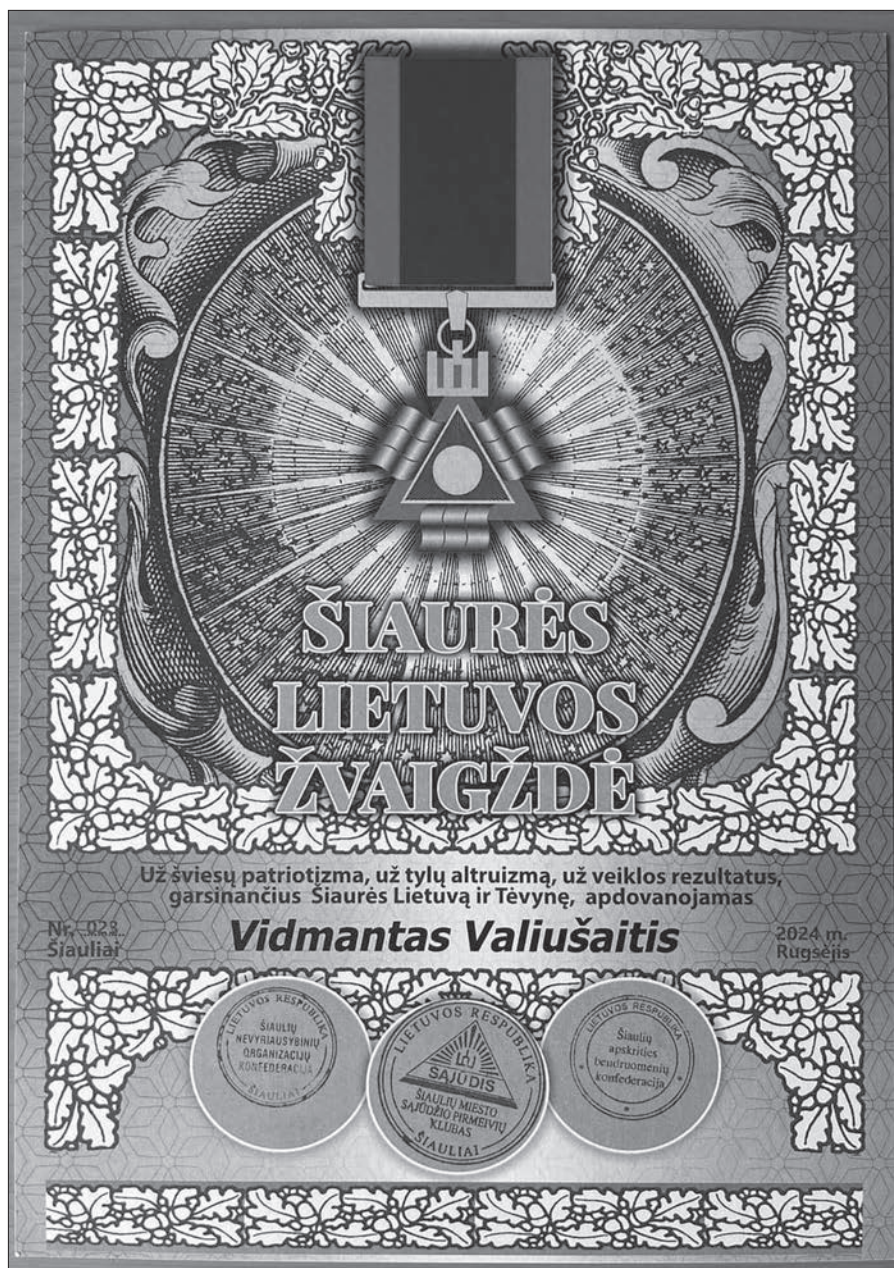
¹⁴ German FM: The Holocaust was carried out by us 'and nobody else', *The Times of Israel*, 2018-02-03. Prieiga internete: <https://www.timesofisrael.com/german-fm-the-holocaust-was-carried-out-by-us-and-nobody-else/>.

¹⁵ Skrupskelis K., Ar paminklai vien šventiesiems?, *alkas.lt*, 2019-07-24. Prieiga internete: <https://alkas.lt/2019/07/24/k-skrupskelis-ar-paminklai-vien-sventiesiems/>.

⁹ Angrick A., Klein P., *The 'Final Solution' in Riga...*, p. 282.

¹⁰ Wette W., *Karl Jäger. Mörder der litauischen Juden*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2012, 284 p.

¹¹ Angrick A., Klein P., *The 'Final Solution' in Riga...*, p. 282.

gali išgelbėti nebent vienetus, bet negali sustabdyti žydų naikinimo proceso.¹⁶

Lietuviai yra viena labiausiai pasižymėjusių žydų gelbėtojų tautų, proporcingai gyventojų skaičiui jie ryškiai pirmauja tarp Rytų Europos tautų¹⁷. Tačiau Lietuvoje vis tiek esama žmonių, kurie mano, kad

tai, ko negalėjo padaryti 40 milijonų lenkų tauta, turėjo ar net privalėjo padaryti 3 milijonai lietuvių.

Nemanau, kad Šiauliuose tokių žmonių daug. Ir galbūt todėl čia išsaugotas Jono Noreikos atminimo ženklas. Jis primena mums apie žūtbūtinę gyvenimo ir mirties akistatą Lietuvos žemėje, tapusioje totalitarinių režimų mirtino susirėmimo lauku.

Dėkoju už dėmesį ir suteiktą garbę kreiptis į Jus šia iškilminga proga.

Šiauliai, 2024 m. rugsėjo 5 d.

¹⁶ Lenkijos parodos, atidarytos 2018 m. rugsėjo 13 d. LR Seime, apie lenkų pagalbos žydams tarybą „Żegota“ istorinė medžiaga.

¹⁷ Pasaulio tautų teisuolis. Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Pasaulio_tautų_tėisuolis.

Irena VASINAUSKAITĖ

Renkame. Išsirenkame. Prisirinkome...

Tryliktojo Lietuvos Respublikos Seimo valdančiąją daugumą formavo Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD), Liberalų sąjūdis (LS) ir nuo jo kadaise atskilusi bendrapartiečių dalis, įsteigusi Laisvės partiją.

Marijos žemė – stebuklų šalis: Lietuvoje formuoti valdančiąją koaliciją galima 12 proc. balsų nuo bendro rinkėjų skaičiaus gavusiai partijai ir laimingiems džiaugtis demokratijos pergale. Tiek 2020-ųjų Seimo rinkimuose pelnė liberalieji konservatoriai, 13-ajame Seime turėję 50 vietų. Dėl teisybės būtina pastebėti, kad jų Premjerė Ingrida Šimonytė Vilniaus Antakalnio rinkimų apygardoje varžovus nugalėjo jau pirmajame rinkimų ture ir ją pasitikėjo net 37 proc. sąrašuose įrašytų rinkėjų. Tai, beje, yra pats geriausias rinkėjų pasitikėjimo rezultatas 2020-ųjų Seimo rinkimuose, nes iš 33 425 Antakalnio apygardos rinkėjų net 12 501 balsavo už būsimąją Lietuvos Vyriausybės vadovę.

Kitoms konservatorių formuojamos centro dešinės valdančiosios koalicijos atstovėms pasisekė daug kukliau. Už Viktoriją Čmilytę-Nielsen balsavo 26 proc., Aušrinę Armonaitę – 29 proc. visų į sąrašus įtrauktų jų apygardos rinkėjų.

Netobula demokratija, kai žmonėms atstovauja trečdalis, ketvirtadalis ar dar mažiau rinkėjų balsų gavusios partijos ir Seimo nariai. Nėra politinių

organizacijų pastangų žadinti rinkėją. „Surinkusios mažumą balsų partijos tarsi užgrobia valdžią, – mano Nepriklausomybės Akto signataras Algimantas Sėjūnas. – Reikia tobulinti rinkimų įstatymą ir iš esmės jį keisti.“

Vėliau signataro godos tarsi ir turėjo išsipildyti, nes 13-ojo Seimo valdančioji dauguma pakeitė valdžios „lošimo“ taisykles. Visi 2024-ųjų metų rinkimai vyko pagal čekiukininko konservatoriaus Andriaus Vyšniausko sukurptą „Rinkimų kodeksą“, kuris įteisino kampanijų pasyvumą, informacijos blokavimus ir pergales, pirmajame ture surinkus penktadalį apygardos rinkėjų balsų. Formaliai tarsi išsipildė signataro svajonė, o realybėje Lietuvos demokratiją ištiko dar viena įteisinta politinė manipuliacija.

A. Sėjūno žodžius tarsi patvirtino kiti atsitiktinai pasirinkti skaičiavimai. Tarkime, Agnė Bilotaitė laimėjo rinkimus, surinkusi 15 proc. apygardos rinkėjų balsų, Arvydas Anušauskas – 23 proc., į aplinkos ministrus pretenduojantis Simonas Gentvilas – 17 proc., Kęstutis Masiulis – 11 proc. Kaune, Centro–Žaliakalnio apygardoje, rinkimus laimėjusiam Gabrieliui Landsbergiui atiteko 31 proc. rinkėjų balsų. Gal todėl visuose derybiniuose susitikimuose jis pelnytai lydėjo Ingridą Šimonytę?

2020-aisiais anksti išryškėjo būsimosios centro dešinės valdančiosios koalicijos kontūrai. Ją sudarė 50 konservatorių, 13 Lietuvos liberalų sąjūdžio atstovų ir 11 Laisvės partijos Seimo narių. Iš viso 74.

Po 2020-ųjų Seimo rinkimų į Parlamentą patekusios tiek kairės, tiek dešinės ideologinio atspalvio partijos gana apylygiai pasidalijo vietas. Siekiant, kad koalicijos būtų tvirtesnės, anksčiau ar vėliau prasideda politiniai jomarkai, kuomet į valdančiųjų stovyklą viliojami rinkimus laimėję pavieniai mažų partijų nariai ar save išsikėlę nepriklausomi asmenys. Netrukus viešojoje erdvėje pasigirdo spėlionių, kad tuometis Lietuvos žaliųjų partijos atstovas, buvęs socialdemokratų ekspremjeras Algirdas Butkevičius parems lyderiaujančiųjų koaliciją. Premjerės Ingridos Šimonytės, Seimo Pirmininkės Viktorijos Čmilytės-Nielsen bei ekonomikos ir inovacijų ministrės Aušrinės Armonaitės ramsčiu buvo įvardytas pats save išsikėlęs ir antrajame rinkimų ture Laisvės partijos paremtas Šiaulių vicemeras Domas Griškevičius.

Išgirdęs preliminarious apie už korupciją teisiama partijos – Lietuvos liberalų sąjūdžio – pageidavimus Seimo Pirmininkės poste matyti organizacijos vadovę Viktoriją Čmilytę-Nielsen, nepriklausomas kandidatas Vytautas Bakas pa-neigė informaciją apie paramą centro dešiniąjiai.

Trijųjų koalicijos diskusijose Darbo partijos Seimo narius vengta vadinti kairiaisiais. Juolab kad vienas jos atstovas Antanas Guoga yra buvęs liberalas. Be to, jei koalicijoje yra viena už korupcinius nusizengimus teisiama partija, tai gal nepamaisys ir antroji?

Politikai liko ištikimi tradicijai, susumavus rezultatus, pasiginčyti, kas pralaimėjo 2020-ųjų Seimo rinkimus. Tiksliausiai būtų galima atsakyti – neįveikę rinkimų įstatyme nubrėžto 5 proc. barjero. Tebebalsuojantieji „PRIEŠ“, žinoma, iki nukritimo aiškina, kad Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga yra pralaimėtoja.

Didžiausią rinkėjų pasitikėjimą tiek prieš ketverius metus, tiek 13-ajame Seime pelnė dvi politinės organizacijos: konservatoriai (TS-LKD) ir žalieji valstiečiai (LVŽS). Pastarieji visą savąją kadenciją buvo valdžioje, dirbo vietinio informacinio karo sąlygomis. Situacijos nepagerino ir mažne metus užsitęsusi pandemija bei superidiotiškos politinės klaidos. Norite pavyzdžių? Prašom, viena

šviežesnių. Iki antrojo balsavimo turo likus keturioms dienoms, Seime buvo svarstomas ir priimtinėjamas draudimas rūkyti balkonuose.

2020-aisiais LVŽS gavo 32 vietas Seime. Prisiminkime, kad į 2016-ųjų Seimo rinkimus TS-LKD ėjo kėlusį erzelių opozicijoje, tepelnė 30 mandatų ir buvo palikta „po pamokų“, t. y. antrajai oponavimo kadencijai.

Lietuvoje jau susiformavo tradicija: po pabuvimo valdančioje koalicijoje dvi kadencijas „atvėsti“ opozicijos ložėje.

LVŽS pirmininkas Ramūnas Karbauskis paskelbė, kad į 13-ąją Lietuvos Respublikos Seimą išrinkti rinkiminio sąrašo Nr. 13 nariai bus konstruktivi opozicija, ir sukūrė šešėlinę Vyriausybę. Pirmą kartą Lietuvos istorijoje visą 2020–2024 m. Seimo kadenciją toks darinys ir veikė. Kuklus, tačiau tęstinumo reikalaujantis darbas, formuojantis konstruktyvios opozicijos atsiradimą Parlamente.

Kuo įsiminė 13-asis Lietuvos Respublikos Seimas, kuriame valdančiąją daugumą sudarė ir Vyriausybę formavo konservatoriai, liberalai ir nuo pastarųjų atskilę laisviečiai?

Pasaulyje tebetvyrojo COVID-19 pandemija. Lietuvoje prie valdžios vairo stojusieji sveikatos problemas ėmėsi spręsti prievartiniu būdu: buvo uždraustos kelionės tarp savivaldybių, artimųjų lankymas, pagaliau įvesti vadinamieji „galimybių pasai“, iš esmės apriboję svarbiausią galimybę rinktis arba nuspręsti, kaip saugoti savo kūną. Buvo nupirkti milžiniški kiekiai vakcinų, apie kurių patikimumą ar net kenksmingumą žmogaus organizmui imta viešinti tik praėjus trejiems metams. Netaupiai, neapgalvotai, nuostolingai buvo įsigyti milžiniški vakcinų kiekiai. Milijonus eurų kainavusios vakcinų, pasibaigus realizacijos terminui, nebetiko net dovanoti trečiosioms, labiausiai atsilikusioms pasaulio šalims ir sutekėjo į kanalizaciją. Būtent skandalingas pandemijos suvaldymo „administravimas“ tapo pirmuoju pleištu į mūsų šalies pilietinės visuomenės suskaldymą.

Pandemijos pabaigą Lietuva pasitiko daugiatūkstantiniais nelegalių migrantų srautais per Baltarusijos sieną. Pabėgėliai iš Afrikos, Vidurinės Azijos, buvusių sovietinių respublikų nenutrūkstama srove per Lietuvą traukė į savo svajonių valstybes Europoje. Mūsų šaliai, esančiai Europos Sąjungos (ES) paribyje, teko sunki ir nepigiai

Trylikstasis Seimas. Nuotrauka iš LVCA

kainuojanti užduotis – sustabdyti atbėgėlius. Iki šiol tebesiginčijama, ar netikėtai „prakiurusi“ diktatoriaus Aliaksandro Lukašenkos tėvonijos siena yra kerštas Lietuvai už nemokšišką užsienio politiką.

Tiesa, nelegalios migrantų invazijos srautai iš Baltarusijos buvo gera pamoka ES, kuri niekaip nepasimokė iš atvirų ir nesaugotų jūrinių sienų, per kurias į Graikiją bei Italiją jau atplaukė didžiuliai kiekiai pabėgėlių. Didžioji pastarųjų dalis nėra nuo karų bėgantys asmenys. O vadinamųjų ekonominių migrantų į ES valstybes būriuose galėjo patekti ir teroristinių gaujų narių.

Tokios aplinkybės privertė Europą griežtinti migracijos politiką, o Lietuva gebėjo išsikovoti finansavimą pasienio kompiuterizacijai diegti ir fizinei apsaugai – tvorai – statyti. Nors ir simbolinė, dažnai pabėgėlių niokojama, tačiau šiokia tokia riba tarp diktatoriškos ir ES valstybės atsirado. Pasikeitė ir norminiai aktai, griežčiau atribojantys nelegalus nuo teisėtai prieglobsčio prašančiųjų.

Tuo metu Seimo Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Žygimantas Pavilionis „pastebėjo“, kad per Lietuvą tranzitu važiuoja „Beloruskalij“ trąšų kroviniai, nors tuo metu Baltarusijai jau buvo paskelbtos sankcijos. Kilęs skandalas iš posto išvertė kelis geležinkeliečių vadovus, kurie, gavę solidžias išeitines kompensacijas, nesibylinėjo su valstybe dėl, kaip vėliau paaiškėjo, bereikalingo tranzito

nutraukimo. Prarado pareigas ir pats Ž. Pavilionis. Jis tūnodamas didybės manijos transe prišnekėjo žurnalistams apie savo pažintis su Kubos mafija. O nutraukus „Beloruskalij“ trąšų pervežimą per Lietuvą buvo pakenkta šalies geležinkelių verslui ir Klaipėdos uostui. Neatsakingos užsienio politikos vykdytojai kažkodėl tyli, kad JAV ramiausiai perka baltarusiškas trąšas, nes jos pigesnės, ir jokių sankcijų joms netaiko. Be to, Lietuvos politikai sustiprino Rusijos „Uralkalij“ koncerną, nes po jo „sparneliu“ Vladimiras Putinas „priglaudė“ „Beloruskalij“ ir patrigubino šio verslo pelnus, vėliau nukreiptus į karo veiksmus Ukrainoje.

Tuo Lietuvos 13-ojo Seimo eksperimentai užsienio politikos srityje nesibaigė. Užsienio reikalų ministras Gabrielius Landsbergis bandė sustabdyti tranzitą per Lietuvą į Kaliningrado sritį, kas vos nesibaigė kariniu konfliktu. Anūko pravarde paviršutiniškais sprendimais užsidirbęs politikas ketinimus atšaukė tik gavęs JAV patikinimą, kad Rusijai užpuolus Lietuvą teks gintis patiems...

Tuomet G. Landsbergis pagarsėjo nauja „kova“. Mūsų šalies diplomatijos tėvas ant paties chaotiškiausio Lietuvos užsienio politikos torto užmetė vyšnaite – konfliktą su dar vienu pasaulio diktatūros monstru – Kinija. Valdančiosios koalicijos politikai nutarė Taivano atstovybę Lietuvoje pavadinti Taivaniečių atstovybe. Visame pasaulyje, kur tik yra

panašios įstaigos, jos vadinamos Taivano sostinės Taipėjaus vardu. Lietuva vienintelė nusprendė pergudrauti Kiniją, teigdama, kad mūsų šalies poelgis nepažeidžia susitarimo dėl vadinamojo Kinijos valstybės teritorijos vientisumo. Valdžia savo bendrapiliečiams iki šiol aiškina, kad atidarė ne Taivano, o Taivaniečių atstovybę. Tačiau kinų kalboje nėra būdvardžio, todėl kinai supranta, kad Lietuva pažeidė susitarimą dėl jų valstybės teritorinio vientisumo, todėl nutraukė diplomatinis ir verslo santykius.

Taigi, atsirado dar vienas visuomenės ginčų ir susipriešinimo niuansas: Lietuvos užsienio reikalų ministras G. Landsbergis pridarė nuostolių šalies pramonei ir nepatogumų keliaujantiems. Kinų valdininkams kartais šauna į galvą neišduoti vizų lietuviams, o mūsų šalies prekės prarado rinkas Kinijoje, kuri laisvai prekiauja su visu pasauliu. Valstybių lyderiai derasi su šios diktatorinės šalies vadovais.

Gal paklauskime namų šeimininkių, skaitančių šį žurnalą: ar atkreipėte dėmesį, kuomet, internetinėje prekyboje užsisakiusios kokį nors buities reikmenį, pastarojo jūs laukiate gerokai ilgiau? Užsakymas atkeliauja iš Lenkijos ar Latvijos sandėlių. Verslas sukasi ratu: kiniškos prekės, pabrangusios trečdaliu, pasiekia Lietuvą per kitas ES šalis, o nacionaliniai verslai registruojami kitose valstybėse. Kiek pelno mokesčių prarado Lietuva, nežino net Seimo opozicija... Tačiau oficiali informacija pasiekė visus – neva diplomatinis konfliktas su Kinija nuostolių nepadarė.

Visą Lietuvą sukrėtęs „čekiukų“, t. y. kanceliariinių išlaidų savivaldos politikams kompensavimo, skandalas vos neišvertė iš posto Vyriausybės vadovės I. Šimonytės. Premjerė viešai grasino, jeigu Seimas neskelbs priešlaikinių rinkimų, ji atsistatydins. Tačiau ir Parlamentas, ir Ministrė Pirmininkė baigė savo kadencijas kitokių rezonansinių įvykių fone. Plačiai nuskambėjo G. Landsbergio šeimos vilos Graikijoje įsigijimas. Nieko nuostabaus, kai turtingi žmonės perka nekilnojamąjį turtą užsienyje. Kiek sudėtingiau visuomenei pasiaiškinti, kodėl tai padaryta prasidėjus Ukrainos ir Rusijos karui, kuomet ketinimai pasirinkti geopolitiškai patogesnę gyvenamąją vietą sukelia minčių apie ketinimus pabėgti.

Piliečius vargino nuolatiniai valdančiųjų išpuoliai prieš valstybės vadovą Prezidentą Gitaną Nausėdą. Kliūdavo ir jo žmonai Dianai Nausėdienei. Buvo galima pamanyti, kad greta trijų milijonų krepšinio ekspertų bei trenerių mūsų šalyje atsirado tiek pat stilistų ir mados žinovų, priekabiaujančių net prie pirmosios ponios aprangos.

Tačiau buvo ir keistokai „sutiktų“ į viešumą išskilusių skandalų. Tarkime, daugiau nei 30 mln. neva pensinių fondų lėšų kazino tariamai pralošęs Šarūnas Stepukonis ikiteisminio tyrimo laikotarpiu neužsibuvo už grotų. Apsukrus, su valdančiosiomis partijomis siejamas jaunuolis teismo laukė namuose. Uždėta apykojė ir stropus Š. Stepukonio saugojimas nuo žiniasklaidos iki šiol kelia įtarimų. Gal užteks kantrybės sulaukti atsakymų ir paaiškinimų, kodėl tokių machinacijų nepastebėjo finansų rinką kontroliuojančios institucijos ir kam dirbo azartiškasis apsukruolis.

Kristijonas Bartoševičius – 13-ojo Seimo valdančiosios daugumos atstovas, pelnęs TS-LKD „pedopartijos“ logotipą. Politologė Rima Urbonaitė Prezidento G. Nausėdos mintis apie Seime kilusį galimą pedofilijos skandalą vadino „liežuvio paslydimu“.

Visokie parlamentarų ar jiems patarnaujančių politikos komentatorių vėblenimai priminė ketinimus trūks plyš sukurti bent klevo lapo stiliaus priedangą Seimo valdančiųjų gėdai maskuoti. O socialiniuose tinkluose komentuojantys pedofilijos skandalą tarsi skatino pasidomėti, kiek dar valdžios struktūrose yra uždraustos vaikų seksualinės prievartos... geidėjų. Gal tiesiog proporcingai K. Bartoševičiaus gynėjų skaičiui?

Neįtikėtina, tačiau imta aptarinėti, kas galėjo paskatinti nukentėjusiuosius ar jų tėvus kreiptis į teisėsaugą. Taip suponuotas išpūdis, kad kalti ne vaikų prievartautojai, o besiskundžiantieji. Naujausia informacija iš prokuratūros buvo pribloškianti. Įtariamojo statusą „nešiojantis“ K. Bartoševičius nusikalstama „užseimine“ veikla užsiiminėjo net būdamas Tautos išrinktasis. Jo galimai nedorų veiklų sąrašas jau keturi nukentėję nepilnamečiai. Todėl labai logiškai anuomet skambėjo Prezidento G. Nausėdos komentaras, kad nuo šiol Seime priiminėjami sprendimai „jau turės būti vertinami per šio skandalo prizmę“.

Gal ir politologų liežuviai kartais slysteli, kai tenka mūru stoti už proteguojamus politikus. Nors frakcijos ir partijos kolegos gynė šiuo metu teismų slenksčius mindantį K. Bartoševičių, jam teko atsisakyti Seimo nario mandato. O valdančiosios daugumos lyderis, TS-LKD vadovas G. Landsbergis negalėjo prisiminti, kas 2020-aisiais pasiūlė nepartinį kandidatą K. Bartoševičių įrašyti į partinį rinkiminį sąrašą. Dabar galima tik svarstyti, ar papuošė politikų sąrašą humoristinės laidos personažas, išgalvotos „Mėslitos“ milijonierius. Tačiau į Lietuvos Respublikos Seimų istoriją jau įrašyta, kad šalies Parlamente dirbo asmuo, siejamas su vienu iš niekingiausių nusikaltimų – vaikų seksualiniu išnaudojimu.

Visą 13-ąją Parlamento kadenciją Lietuvą drebino skandalai, piliečių taikaus pasipriešinimo valdantiejiems akcijų slopinimas, nepagarbus elgesys ir atviros politikų patyčios. Amžiname triukšme bei politinių manipuliacijų chaose paskendo ES reikalaujama mokesčių reforma, kurią atidėję ateinančių kadencijų politikams, konservatorių ir dviejų liberalių partijų valdančioji dauguma prarado daugiamilijonines subsidijas.

Tačiau savi savų neskriaudė. Tai paaiškėjo teisėsaugai ėmus ardyti finansinio tarpininkavimo įmonės „Foxpay“ tinklus. Paaiškėjo, kad ši įmonė, veiklą pradėjusi 2020 m., už paslaugas ėmė didžiulius mokesčius, o tarp jos „klientų“ buvo net 43 biudžetinės įstaigos. Valdžios bičiulių įsteigta firma maitinosi iš visų mokesčių mokėtojų sutelkto išdo, o pavienių, privačių klientų permokos jau buvo pačių vartotojų pasirinkimo reikalas. „Foxpay“ veiklos tyrimas vyko ne vienerius metus, gana tyliai, be rezonansinių publikacijų spaudoje, kol nepaaiškėjo tiesioginiai ryšiai su Vyriausybės ir Parlamento narių šeimomis. Finansų ministerijos viceministrės Rūtos Bilkšytės sūnus buvo mažasis „Foxpay“ akcininkas, įvairių dukterinių įmonių atstovas, tačiau mama apie savo atžalos veiklą nieko nežinojo. Panašiu „informuotumu“ pagarsėjo ir Seimo narė, buvusi socialinės apsaugos ir darbo ministrė Monika Navickienė, kuomet į viešumą iškilo jos vyro Mindaugo Navicko verslo ryšiai su garsiuoju Vilhelmu Germanu (ankstesnė pavardė Vilius Židelis). Jis socialiniuose tinkluose save įvardijo bene turtingiausiu Lietuvos žmogumi.

Beveik 2024-ųjų Seimo rinkimų išvakarėse buvo sulaikyti M. Navickas, oficialioji „Foxpay“ savininkė Ieva Trinkūnaitė ir jos sugyventinis V. Germanas. Pirmieji du paleisti sumokėję užstatus (atitinkamai – 100 000 ir 50 000 eurų), o jau ne kartą už finansines machinacijas teistas V. Germanas liko areštiniėje.

Lietuvos žmonės jau yra įpratę prie korupcinių skandalų, o nemaža jų dalis tai laiko kone valdžios galias gavusiųjų gyvenimo kasdienybe. Tačiau „Foxpay“ afera atvėrė ir originalių niuansų. Tarkime, gal ir galima būti nežiniukais ir nežinoti, kur dirba ir kuo užsiima vyras ar sugyventinis, tačiau neįmanoma nepastebėti, kad šeimos narys tampa aitvaru ir neša į namus tokias pajamas, kad Vilniuje „dygsta“ trinkūnaičių dvarai ir navickienių dirbtuvės draustiniuose, o senamiestyje, prezidentūros užnugaryje, įsigijami prabangūs butai.

Dar keisčiau, jei į Dubajų privačiu lėktuvu skraidinama ministrė M. Navickienė su vaikais „nesupranta“, kad reikia kompensuoti bilieto ar kitų tokiai tolimai kelionei būtinų poilsio atributų kainas.

Tik dabar pagalvojau. Jei visi šie įvykiai paskleidžiami daugiatisražėje žiniasklaidoje ir sukuriamas įspūdis apie prabangų išrinktųjų gyvenimą, jų apskrumą, tai tik parašius trumpą santrauką suima siutas dėl baisios socialinės atskirties dabarties Lietuvos visuomenėje. Ir ko galima tikėtis iš valdžios žmonių, jei tą atskirtį savo gyvenimo būdu gilina pati socialinės apsaugos ir darbo ministrė? **Taip plinta nusivylimo ir nepasitikėjimo valdžia virusas, kurio baisiausia komplikacija – piliečių nepasitikėjimas valstybe ir abejingumas jos gynybai.**

2020–2024 m. Seimo kadencijos pradžioje, tapdama Premjere, I. Šimonytė žadėjo, kad, jei jos Vyriausybės nariai „prisidirbs“, atsistatydins. Tačiau apgavo rinkėjus ir nė neketino pasielgti principingai.

13-osios Seimo kadencijos centro dešinės valdančioji koalicija ir jos suformuota Vyriausybė negebėjo užkardyti atbėgėlių srautų. „Vilniuje neįmanoma susikalbėti lietuviškai“, – tokios dejonės tapo tradicinės. Šiuo metu skaičiuojama, kad Lietuvoje gyvena vos ne ketvirtadalis milijono imigrantų ne tik iš karo zonos, bet ir sovietinių respublikų.

Be ukrainiečių ir baltarusių, į mūsų valstybę nuo paėmimo į kariuomenę pabėgo tūkstančiai rusų.

2023-ųjų m. oficialioji statistika byloja, kad Lietuvoje gyvena 85 000 ukrainiečių, 60 000 baltarusių, per 16 000 rusų, 4 000 kirgizų, 3 000 tadžikų ir indų, per 2 000 azerbaidžaniečių ir kazachų, 2 000 kartvelų, apie 1 500 turkų ir kt.¹

Valstybės saugumo departamento (VSD) vadovas Darius Jauniškis pripažino, kad nebeužtenka nei pajėgų, nei skiriamo finansavimo atbėgėliams į Lietuvą patikrinti. Departamento pateiktose išvadose nurodoma, kad gausus musulmoniškų kraštų piliečių atvykimas gali kelti grėsmę nacionaliniam saugumui. Tačiau I. Šimonytės Vyriausybės suformuotame 2025-ųjų m. biudžete VSD einamiesiems metams skiriami 5 mln. eurų vietoje prašytų 15 mln.

Apie ką, skaitydami šias eilutes, dar turėtų pamąstyti skaitytojai? Žinoma, ne visi, pasiprašiusieji laikino prieglobsčio, gaus leidimus nuolat gyventi Lietuvoje. Tačiau tokią teisę gavusiesiems pagrindinis mūsų šalies įstatymas – Konstitucija – garantuoja balso teisę vietos savivaldos ir Europos Parlamento rinkimuose. Ar ir čia esama grėsmės nacionaliniam saugumui?

Kiekvieną kartą, kai tik kildavo piliečių nepasitenkinimo banga, žmonės prisimindavo ir vienas kitam cituodavo dar kadencijos pradžioje ištartus Premjerės I. Šimonytės žodžius, esą, jeigu „mes nepatinkame, po ketverių metų galėsite išsirinkti geresnius“.

Todėl logiška, 2024-ieji metai, kuomet šalyje vyko net treji rinkimai ir vienas referendumas, buvo pragaištingi konservatorių ir dviejų liberalių partijų koalicijai. Velnio tuzino vardu vadinamas skaičius, 13-oji Lietuvos Respublikos Seimo kadencija, buvo tarsi visų pilietinių pasirinkimų postamentas.

Prezidento rinkimai kaip Eurovizija

2024-ųjų rinkiminių metų palydovas buvo skandalais pagarsėjęs Eurovizijos dainų konkursas. Pastarasis vis prisimenamas ir aptarinėjamas. Lietuvoje vėl „ekspertų“ perteklius. Staiga greta trijų milijonų krepšinio trenerių, aprangos

stilistų stojo ir milijonas muzikos komentatorių. Tiesa, balsingų atlikėjų šiemet Eurovizijoje stigo, bet vaizdų, išradingumo ir triukšmelių pakako. Sužinojome ir praktiškai susipažinome su nauju terminu – *nebinarinis asmuo*. Tokiu žmogumi, neapsisprendžiančiu ir nelaikančiu savęs nei vyru, nei moterimi, prisistatė Nemo iš Šveicarijos ir tapo konkurso nugalėtoju.

Rinkimų išvakarėse klausydamasi prezidentinių debatų supratau, kad tik du kandidatai – Gitanas Nausėda ir Ignas Vėgėlė – siekė pergalės rinkimuose. Kiti – politikos „nebinariniai“ – turėjo skirtingus tikslus: Remigijus Žemaitaitis ir Eduardas Vaitkus ketino steigti po partiją, Andrius Mazuronis leptelėjo, kad priešingai – Darbo partiją mąsto uždaryti, o Dainius Žalimas ir Giedrimas Jėglinskas kandidatavo, kad palaikytų juos iškėlusią politinių darinių gyvybę ir reanimuotų jų reitingus Europos ir Lietuvos Parlamentų rinkimams. I. Šimonytė deklaravo dalyvaujanti rinkimuose, kad dešinysis elektoratas turėtų už ką balsuoti.

Nepriklausomybės Akto signataras A. Sėjūnas, vertindamas pirmąjį prezidentinių rinkimų turą, suskaldė Lietuvą į tris dalis. Jo nuomone, stabiliausia buvo kandidato G. Nausėdos (44,10 proc.) situacija. Dabartinio Prezidento neiškėlė jokia partija. Jis, palyginus su 2019-ųjų metų pirmojo rinkimų turo rezultatais, 1,5 karto padidino balsavusių už jį piliečių skaičių. Į antrąjį turą išėjusi I. Šimonytė tokia pat dalimi sumažino jos politiką palaikančią visuomenės dalį. Anot A. Sėjūno, sisteminiai, partiniai kandidatai – TS-LKD kandidatė I. Šimonytė, D. Žalimas, A. Mazuronis ir G. Jėglinskas – surinko 26,15 proc., o nesisteminiai – I. Vėgėlė, R. Žemaitaitis ir E. Vaitkus – 28,95 proc. balsų ir nugalėjo Seimo partijų kandidatus. Tai rodo akivaizdų nepritarimą valdžioje esančių politikų veiklai.

Dėl šios nesisteminų kandidatų trijulės sugrupavimo su signataru A. Sėjūnu ginčijausi. Realiai nesistiminiu vadintinas tebuvo tik I. Vėgėlė, į rinkimus atėjęs iš visuomeninio darbo srities ir privačios veiklos. R. Žemaitaitis – patyręs politikas, net Seimo vicepirmininku padirbėjęs. E. Vaitkus – šalies biudžeto maitintas darbuotojas.

2024-ųjų metų prezidentiniai rinkimai išsiskyrė piliečių aktyvumu, nes prie urnų atėjo beveik 10 proc. daugiau rinkėjų nei įprastai. Piliečių

¹ Prieiga internete: <https://www.migracija.lt/-/lietuvoje-gyvenan%C4%8Di%C5%B3-u%C5%BEsienie%C4%8Di%C5%B3-skai%C4%8Dius-perkop%C4%97-200-t%C5%ABks-tan%C4%8Di%C5%B3-1>.

apsisprendimą liudijo mažiau sugadintų biuletenių. Tai rodė, kad žmonės moka rinkti ir nėra beraščiai. Tik jiems nesuteikta teisė balsuoti „PRIEŠ“ visus kandidatus, jei nė vienu iš jų nepasitiki.

Kita šių metų rinkiminė įdomybė – politologų reakcijos ir analizės. Kai kurie jų drauge su dvaro žurnalistais klijavo prorusiško etiketę kandidatui E. Vaitkui. Pastarasis laimėjo Šalčininkų rajono (beveik 40 proc.) ir Visagino (apie 38 proc.) savivaldybėse. Kartu bandyta juodinti ir kitus du A. Sėjūno nesisteminiais pavadintus kandidatus.

Žmonių nepasitenkinimas socialine atskirtimi, karo baimė, dabartinės valdančiosios koalicijos neapykanta dėl ko nors paprotestavusiems piliečiams pastūmė žmones į E. Vaitkaus elektorato gretas. Reikėtų tik išsiaiškinti, kandidatas pats buvo labai profesionalus ar kas padėjo paruošti tokias tezes auditorijai, kokias ji ir tikėjosi išgirsti. Nedora socialinės atskirties paribio žmones stumti ir į politinį užribį.

Taigi, gal galėtume konstatuoti, kad ne kandidato E. Vaitkaus rinkėjai, kurių visoje Lietuvoje yra 5–7 proc., yra prorusiški ar vatninkai. Šių pravardžių verta valdžia, rinkiminės kampanijos ne kartą pavadinta supuvusia, nes nesumažino socialinės atskirties, sužlugdė švietimo sistemą, sutaršė kultūros barus, plovėsi tarpusavyje Seime ir visą kadenciją demonstravo išskirtinai niekinantį požiūrį į paprastą žmogų iš gatvės. Vien I. Šimonytės pasakymas, kad jai nesvarbu, jog partnerystės (ar kitokių variacijų) įstatymo nepalaiko daugiau nei 60 proc. Respublikos piliečių, ji vis tiek balsuos „UŽ“, reiškia totalų šalies rinkėjų nuomonės nepaisymą.

Laikas suprasti, kad ne tik Eurovizijoje lytinės tapatybės, bet ir mūsų šalies politikoje yra nulauztas politinės tapatybės kodas – „rusai puola“. Pastarasis ilgas dešimtmečius gelbėjo TS-LKD, kol tie rusai nepuolė. Prasidėjus karui Ukrainoje, agresoriaus kėsiai aktyvuoti, o piliečiai bijo karo, invazinių valstybinės sienos pažeidėjų. Greta kasdienio skurdo iškilo totali baimė dėl saugumo. Todėl visai pravardžiuojamo Lietuvos piliečio, LDK Gedimino ordino karininko kryžiumi apdovano to kandidato į prezidentus E. Vaitkaus teiginiai „šita Vyriausybė – supuvusi“ arba „aš – už taiką“ perspjovė konservatoriškąjį „rusai puola“.

Dvaro politologų, politikos ekspertų ir sisteminės žiniasklaidos pliurpimai apie prorusiškus kandidatus liovėsi, kuomet antrajame prezidentinių rinkimų ture už G. Nausėdą užtikrintai balsavo Šalčininkų ir Visagino savivaldybių rinkėjai (atitinkamai 23,73 proc. ir 28,14 proc. rinkėjų). Tai įrodo, kad tautinių mažumų Lietuvos gyventojai pritarė transatlantinei šalies politikai ir kovojančios Ukrainos paramai. Kitai antrojo turo kandidatėi šalies Premjerai I. Šimonytei nacionalinių pakraščių gyventojai, nebalsuodami už ją, parodė, kad nepriitaria vykdomai vidaus politikai, leidusiai suvešėti siaubingai socialinei atskirčiai. Be to, Visagino ir Šalčininkų rinkėjai reiškė pretenzijas Vyriausybės vadovei ir jos ministrams, kad per visą kadenciją nerado laiko apsilankyti gausiose šio regiono tautinių mažumų bendruomenėse.

13-ojo Seimo suburtos koalicinės Vyriausybės vadovė I. Šimonytė pralaimėjo Prezidento rinkimus. Už ją balsavo 291 054 žmonės, t. y. 24,34 proc. atėjusiųjų pareikšti savo valią, t. y. 12,10 proc. visų rinkėjų.

Antrajai kadencijai kandidatavusio Prezidento G. Nausėdos pergalė – įtikinama. Jį pasirinko 886 874 atėjusieji balsuoti piliečiai, t. y. 75,15 proc., kas sudaro 36,89 proc. visų sąrašinių rinkėjų.

Moralas toks: konservatorių kandidatė antrą kartą pralaimėjo prezidentinius rinkimus tam pačiam kandidatui. Vadinasi, I. Šimonytės ir jos bendrapartiečių išpuoliai bei Jo Ekscelencijos G. Nausėdos kritika nepadėjo kovoje dėl svarbiausiojo posto šalyje. Antrajai kadencijai išrinktas Prezidentas Gitanas Nausėda.

Pasikeitę Lietuvos Europos Parlamento nariai, neįvykęs referendumas dėl dvigubos pilietybės mūsų išeivijos atstovams

Referendumas ir europarlamentarų rinkimai vyko vasaros pradžioje – birželio 7-ąją. Rinkėjų sąrašuose buvo įrašyti 2 387 327 asmenys. Iš jų 691 572 (28,97 proc.) atėjo balsuoti. Beveik 2 proc. piliečių sugadino biuletenius (t. y. 13 253).

Į Europos Parlamentą išrinkti vienuolika Lietuvos Respublikos parlamentarų:

Vytenis Povilas ANDRIUKAITIS	<i>Lietuvos socialdemokratų partija</i>
Petras AUŠTREVIČIUS	<i>Liberalų sąjūdis</i>
Vilija BLINKEVIČIŪTĖ	<i>Lietuvos socialdemokratų partija</i>
Petras GRAŽULIS	<i>Tautos ir teisingumo sąjunga (centristai, tautininkai)</i>
Rasa JUKNEVIČIENĖ	<i>Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai</i>
Andrius KUBILIUS	<i>Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai</i>
Paulius SAUDARGAS	<i>Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai</i>
Virginijus SINKEVIČIUS	<i>Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“</i>
Waldemar TOMASZEWSKI	<i>Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga</i>
Aurelijus VERYGA	<i>Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga</i>
Dainius ŽALIMAS	<i>Laisvės partija</i>

Greta šios institucijos senbuvį dirbs dar nė karto Europos Parlamente nario mandato neturėjusių partijų atstovai Dainius Žalimas, Virginijus Sinkevičius ir Petras Gražulis. Pastarasis buvo tikra sensacija, nes laimėjo rinkimus po to, kai Konstitucinis Teismas pripažino jį pažeidus Konstituciją, o Seime jam buvo pareikšta apkalta, po kurios jis prarado Lietuvos piliečių atstovo savo šalyje mandatą ir 10 metų negalės dalyvauti valstybės valdymo struktūrų rinkimuose, kur reikia duoti priesaiką.

Taigi, kuo giliau į mišką, tuo daugiau medžių, byloja liaudies patarlė. O politikoje išlenda vis daugiau prieštaraimų. Pavyzdžiui, Tėvynėje įstatymai neleidžia kandidatuoti, o Europos Parlamente Tėvynei atstovauti galima.

Jau antrajame referendume nepritarta dvigubos pilietybės įteisinimui išeivijoje gyvenantiems tautiečiams. Nors ketvirtadalis visų sąrašinių rinkėjų balsavo teigiamai, tačiau pagal referendumo įstatymą pritarimui reikia daugiau nei pusės visų balso teisę turinčiųjų apsisprendimo.

14-oji Seimo kadencija – tik nesusipratimas ar TRAGEDIJA?

Ką bėprognozuotų sociologai, politologai ar viešųjų ryšių ekspertai, mažne po kiekvienų rinkimų balsų skaičiavimo nakties ryte atsibundame nustebę. Ir kodėl vieni laimėjo, o kitų nepasirinko, nors tiek gražių spėlionių ir vilčių būta?

2024-ųjų Seimo rinkimai kandidatuojančių politinių darinių gausa priminė vykusiuosius Nepriklausomybės pradžioje, t. y. 1990–1992 m. Vyriausioji rinkimų komisija įregistravo 17 valdžios siekiančiųjų sąrašų: 1. Tautos ir teisingumo sąjunga (centristai, tautininkai), 2. Nacionalinis susivienijimas, 3. Lietuvos socialdemokratų partija, 4. Lietuvos žaliųjų partija, 5. Lietuvos liaudies partija, 6. Lietuvos regionų partija, 8. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga, 9. Taikos koalicija (Darbo partija, Lietuvos krikščioniškosios demokratijos partija, Žemaičių partija), 10. Partija „Laisvė ir teisingumas“, 11. Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“, 12. Politinė partija „Nemuno aušra“, 13. Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai, 14. Liberalų sąjūdis, 16. Laisvės partija, 17. Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga.

Susiformavus priešrinkiminėms koalicijoms, daugiamandačiame biuletenyje buvo įrašytas gana platus politinis meniu – 15 kandidatų sąrašų.

Parlamento rinkiminės kampanijos laikotarpis vyko gana nuobodžiai ir labai skyrėsi nuo prezidentinės. Pastarosios metu televizijos debatuose besiginčijantys kandidatai tyčia ar atsitiktinai prasitardavo ir visuomenę išgirdavo gana retos, kiek slėptos informacijos. Pavyzdžiui, kas pardavė dalį „Igničio“ akcijų ir dėl to labai pabrango elektra, pakilo prekių kainos arba kaip atsirado „Karalienės Mortos“ mokyklų tinklas ir t. t.

Kandidatai į Lietuvos Respublikos Seimą pagal Vyriausiosios rinkimų komisijos parengtą planą diskutavo Lietuvos nacionalinės ir komercinių televizijų laidose, reklamavo save internetinėje

žiniasklaidoje, popieriniuose leidiniuose. Labai sumažėjo dalijamosios agitacinės medžiagos: lankstinukų, laikraščių, kalendoriukų. Juos pakeitė visagaliai socialiniai tinklai. Buvo pratęsta nauja rinkimų reklamos tradicija, savotiškas šou – TV debatai iš Lukiškių kalėjimo kiemo. Keistas diskusijų erdvės pasirinkimas ir pasitaikantis vedančiųjų angažuotumas nekūrė solidžios darbinės nuotaikos ir buvo tarsi nuoroda į panašių pokalbių tąsą valdžios institucijose, o, jose nepasisėkus, ir į galimą pasėdėjimą veikiančiose įkalinimo įstaigose.

Daugiamandatėje rinkimų apygardoje 5 proc. barjerą peržengė socialdemokratų, konservatorių, „Nemuno aušros“, „Vardan Lietuvos“, Liberalų sąjūdžio ir Lietuvos valstiečių žaliųjų sąjungos sąrašai. Pastarasis privalėjo surinkti 7 proc. rinkėjų balsų, nes sudarė jungtinį rinkiminį sąrašą, kuriame balotiravosi jaunalietuvių ir VŠĮ Sveikatos teisės instituto kandidatai. Tik po savaitės, perskaičius išseivijos balsus, paaiškėjo, kad Lietuvos valstiečių žaliųjų sąjunga išliko parlamentine partija.

Jau po pirmojo rinkimų turo, spalio 13-ąją, sužinojus pirmuosius rezultatus, imta kalbėti apie būsimąją centro kairės valdančiąją koaliciją. Socialdemokratai priiminėjo sveikinimus ir sutikinėjo galimų politinių partnerių delegacijas. Jų pirmininkę Viliją Blinkevičiūtę sveikino „Vardan Lietuvos“ partijos pirmininkas Saulius Skvernelis ir Lietuvos valstiečių žaliųjų sąjungos lyderis Ramūnas Karbauskis. Nieko konkretaus neviešindami, politikai vylėsi po kandidatų pergalių vienmandatėse apygardose pradėti rimtas derybas.

Taigi, po antrojo rinkimų turo, pasibaigus vienmandatininkų kovoms, paaiškėjo 14-ojo Lietuvos Respublikos Seimo personalinė ir partinė sudėtis. Rinkėjai savo pasitikėjimą padalijo taip: Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) pelnė 52 darbo vietas Parlamente, Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD) – 28, politinė partija „Nemuno aušra“ (NA) – 20, Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“ (DSVL) – 14, Liberalų sąjūdis (LS) – 12, Lietuvos valstiečių žaliųjų sąjunga (LVŽS) – 8, Lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga (LRAKŠS) – 3, asmeniškai išsikėlę politikai – 2, Nacionalinis susivienijimas (NS) – 1, partija „Laisvė ir teisingumas“ (LT) – 1.

Pirmą kartą matematiškai suskaičiuotas galimos centro kairės valdančiosios koalicijos narių

skaičius: 52 socialdemokratų PLIUS 14 vardanlietuvininkų PLIUS 8 valstiečiai žalieji LYGU 74. Pasigirdo pirmieji susirūpinimo balsai – mažoka. Reikėtų galingesnės daugumos.

Naktį iš spalio 27-osios į 28-ąją buvo suskaičiuoti preliminarūs rinkimų rezultatai. Politikų nuotaikos ėmė keistis, pasipylė netikėti pareiškimai. Visus, net bendrapartiečius, nustebino TS-LKD partijos pirmininko G. Landsbergio demaršas. Jis prisiėmė visą atsakomybę už pralaimėtus rinkimus, atsistatydino iš pirmininko pareigų ir pranešė apie pasitraukimą iš politikos, t. y. atsisakė laimėto sąrašinio Seimo nario mandato. Partiją drebinę korupciniai „Foxpay“ skandalai, „Karalienės Mortos“ švietimo įstaigose prasidėję Specialiųjų tyrimų tarnybos tyrimai, prabangios vilos Graikijoje įsigijimo peripetijos, o gal net nepateikimas į Europos Sąjungos komisaro postą nepopuliarino G. Landsbergio asmeniškai, nepakėlė reitingų jo vadovautai politinei organizacijai. Ir skaudžiausia nesėkmė visą kadenciją anūku vadintą užsienio reikalų ministrą Gabrielių ištiko Kaune, konservatoriams palankioje Centro–Žaliakalnio rinkimų apygardoje, kur jis bene 3 000 balsų skirtumu pralaimėjo valdančiosios koalicinės Vyriausybės kolegai, kultūros ministrui Simonui Kairiui.

Be to, socialdemokratų lyderė V. Blinkevičiūtė, žurnalistų klausiamą, ar liks Lietuvoje ir vadovaus Vyriausybei, ar keliaus į Briuselį, ėmė išsisukinėti nuo konkretaus pažado, ką drąsiai darė rinkiminės kampanijos metu.

Paaikšėjus preliminariniams rinkimų rezultatams, prasidėjo tikrosios derybos dėl centro kairės valdančiosios koalicijos suformavimo, ir Lietuvoje politinis gyvenimas suaktyvėjo labiau nei rinkiminės kampanijos metu. Įdėmiai sekantiems įvykių eigą gana keistai atrodė dvišalės po pirmojo turo porinkiminę naktį įsivardijusių partnerių konsultacijos. Pozicijas paeiliui derino socialdemokratų su partija „Vardan Lietuvos“, vėliau su valstiečiais žaliaisiais. Visi trys galimos centro kairės koalicijos pretendentai prie bendro pasitarimų stalo taip ir neprisėdo.

Ėmė aiškėti pirmosios nesutarimų priežastys, neva dėl asmeninių ambicijų ir senų nesutarimų S. Skvernelis ir R. Karbauskis net pasisveikinti negali. Nors formaliai su socialdemokratais susitikinėjo ir „Vardan Lietuvos“, ir valstiečių žaliųjų

derybininkai, viešojoje erdvėje vis garsiau skambėjo S. Skvernelio ir jo bendražygių aiškinimai, kad negalima formuoti koalicijos su nepatikimais, nestabiliais partneriais. Abiejų konfrontuojančių pusių lyderiai apsikeitė skambiais epitetais: R. Karbauskis savo buvusį bendražygi ekspremjerą pavadino išdaviku, pastarasis neliko skolingas ir žmogų, atvedusį jį į didžiąją politiką, įvardijo „grėsme nacionaliniam saugumui“. S. Skvernelis trinktelėjo dar smarkiau, ėmė reikalauti, kad būtų paviešintos Vytauto Bako vadovautos Laikinosios Seimo komisijos dėl VSD pranešėjo įslaptintos išvados, kad iliustruotų savo epitetų apie grėsmes teisingumą. Tačiau tai tebuvo tik meistriška manipuliacija – tokios išvados negali būti paviešintos, nes pakenktų tolimesniems tyrimams, sekimams ir t. t. Vadinasi, Tautai galima mestelėti bet kokią informacinį opiumą, kad ši „užsižaistų“ antraile informacija ir nebekreiptų dėmesio į įvykių esmę – politinių figūrų dėstymą porinkiminėje galios šachmatų lentoje.

Viešojoje erdvėje, valdžios politologų komentaruose, žurnalistų interviu su politikais, nežinia, sąmoningai ar ne, susiformavo S. Skvernelio – aktyviausio valdančiosios koalicijos formuotojo – įvaizdis. Tarsi ne socialdemokratai, o „Vardan Lietuvos“ būtų rinkimų nugalėtojai. Valstiečių žaliųjų sąjungos ekspremjerą pradėjo atvirai siūlyti prie derybų stalo kvieisti Lietuvos liberalų sąjūdžio atstovus, Seime užsitikrinusius 12 vietų, o jo vadovaujamos partijos valdyba priėmė nutarimą, kurio esmė, ūkiškai ir be užuolankų tarant, – išmesti valstiečius ir žaliuosius iš bandomos formuoti centro kairės koalicijos.

Pasijautęs situacijos visagaliu, S. Skvernelis net leptelėjo, kad neva besiformuojančioje daugumoje nesą su kuo tartis, nes ten tik begalviai arba pusgalviai. Savo leksika šis asmuo beveik susilygino su Seimo kolega R. Žemaitaičiu. Skirtumas tik tas, kad pastarasis žodžiais taškosi socialiniuose tinkluose.

Derybinės gumos tąsymas arba diplomatinė kalba ir konsultacijos su valstiečiais žaliaisiais baigėsi, kuomet V. Blinkevičiūtė prisipažino, kad jai, 65-erių metų pensininkei, būtų sunku būti premjere. Socialdemokratų lyderė pasirinko darbą Europos Parlamente ir į pirmąją derybinį planą išniro šios partijos vicepirmininkas, galimas premjeras Gintautas Paluckas.

Jis tarsi pagal S. Skvernelio paruoštuką ėmė konsultuotis su kitomis Seimo mandatų turinčiomis partijomis. Šnektelėjo su liberalais, pasikalbėjo su „Nemuno aušra“ delegatais ir šios partijos atstovų dvidešimtuką pakvietė į centro kairės koalicinę daugumą. Ilgai laukę atsakymo, valstiečiai žalieji turėjo susiprasti, kad jų derybinis turas dėl vykdomosios valdžios krėslų baigėsi pagarsinta žinia, kad turi kompetentingų atstovų vadovauti Teisingumo, Žemės ūkio ir Aplinkos ministerijoms.

Dar kartą pasitelkta matematika: 52 LSDP + 20 NA + 14 DSVL. Iš VISO 86 valdančiosios koalicijos nariai, t. y. konstitucinė dauguma.

Kilo nematyta negirdėta reakcija, kuri pirmiausia kelia įtarimų, kad ją inspiravo dabartinė valdančioji dauguma ir jos fanai. Socialdemokratams imta kaltinti melagystėmis ir rinkėjų apgaudinėjimu. Pirmiausia, neva apgavo pati partijos lyderė V. Blinkevičiūtė, netesinti pažado tapti premjere. Vėliau tarsi pamirštas ketinimas neiti į jokiais koalicijas su vadinamojo antisemito R. Žemaitaičio vadovaujamu politiniu naujadaru „Nemuno aušra“. Pasipylė atskirų Vokietijos, Lenkijos, Izraelio ir kitų valstybių politikų pareiškimai, smerkiantys R. Žemaitaičio partijos pakvietimą į valdančiąją koaliciją. Tačiau, nepaisant užsienio ir vidaus politikų pretenzijų socialdemokratams, dar vienas susitarimas dėl valdančiosios daugumos formuotojų pakeitimo nebuvo priimtas. Koalicinę sutartį pasirašė socialdemokratų vicepirmininkas G. Paluckas, „Vardan Lietuvos“ pirmininkas S. Skvernelis ir „Nemuno aušros“ įkūrėjas R. Žemaitaitis.

„Visą pastarąją kadenciją moralizavę TS-LKD ir partnerius, būsimi valdžiūnai nutarė išsioperuoti moralę iš anksto. Kad neskaudėtų ir neerzintų“, – veidaknygėje parašė Premjerė I. Šimonytė milijardinio „Teltonikos“ žlugimo išvakarėse. Regis, po šio savo skambaus konstatavimo socialiniuose tinkluose ji bei vyriausybės struktūros tik iš socialinių tinklų ir sužinojo apie didžiausio Lietuvos istorijoje investicinio projekto katastrofą².

Įvairių lygių polemika viešojoje erdvėje pasiekė tokį lygį, kad dėl folklorinės vaikiškos skaičiuotės pacitavimo ne tik R. Žemaitaičiui, bet ir visai jo partijai klijuojama antisemitų etiketė, nors „Nemuno

² Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/simonytes-kirtis-socialdemokratams-nutare-issioperuoti-morale-120063451>.

Keturioliktasis Seimas. Nuotrauka iš LVCA

aušra“ nė neegzistavo, kuomet būsimasis jos steigėjas prisišnekėjo. Dabar spėlioju, kada tie beveik 190 000 Lietuvos rinkėjų, balsavusių už šią partiją, bus įtarti žydų tautos niekinimu ir kas pirmas apie tai praneš pasauliui.

Todėl klausimu, kodėl konservatoriams ir jų rėmėjams nuo užpakalio nulupta valdžios galių kėdė bei grėsmė prarasti biudžetinį finansavimą yra svarbiau už Lietuvą, Tėvynę mūsų, privalome pradėti ir pabaigti kiekvieną dieną. Vadinamosios dešinės politinės organizacijos nemoka pralaimėti ir nesugeba oriai perduoti valdžios laimėjusiesiems rinkimus. Pamenate, kas nutiko 1992–1993 m., kuomet Sąjūdžio koalicija pralaimėjo Aukščiausiosios Tarybos rinkimus, o Algirdas Mykolas Brazauskas buvo išrinktas Prezidentu? Ekskomunistai priešlaikiniuose rinkimuose gavo konstitucinę daugumą Parlamente ir Lietuvoje susiformavo vadinamoji kairiosios partijos piramidė? Į Pakaunės miškus išėjo ginkluoti savanoriai... Dabar politinės manipuliacijos patobulėjo. Modeliuojama mažne tarptautinė sumaištis – kuriamas antisemitizmo baubas šalyje, į kurią, kaip saugiausią Europoje, su įvairių valstybių komandomis rungtyniauti atvyksta Izraelio sportininkai.

2024–2028 m. Seimo kadencijos rinkimus pralaimėjusi centro dešinės valdančioji koalicija tiek įsijautė į antisemitų „paieškas“ šalies viduje,

kad nė nepasmerkė Nyderlandų pogromo, kur tiesiog gatvėse po Tel Avivo „Maccabi“ futbolo komandos rungtynių buvo žiauriai sumušti jos sirgaliai. Įtampa Amsterdame tvyrojo savaitę iki atvykstant Izraelio sportininkams ir jų fanams, nes dėl Gazos naikinimo ir karo su Libanu žydai nėra mėgstamiausia pasaulio tauta. Europoje gausios palestiniečių ir arabų bendruomenės, todėl nuoskaudos dėl prarastų artimųjų išsiliejo laukine agresija Nyderlandų sostinės gatvėse.

Rinkimus pralaimėję Lietuvos politikai kuria antisemitinį skandalą tuo metu, kai net 139 iš 193 Jungtinių Tautų Organizacijai priklausančių valstybių pareiškė Palestinos žemes pripažįstančios valstybe. Europoje tokiame pareiškime jau pritarė Norvegija, Ispanija ir Airija. O mūsų mažos valstybės užsienio politikos strategai „kuria“ šaliai pavojingus skandalus.

Pagaliau Tarptautinis baudžiamasis teismas (TBT) Izraelio Premjero Benjamino Netanyahu, taip pat buvusio šalies gynybos ministro Yoavo Gallanto ir vieno iš „Hamas“ vadeivų vardu išdavė tarptautinius arešto orderius. Motyvuojama, kad Izraelio valstybės ir „Hamas“ organizacijų sukeltame kariniame konflikte vien Gazos ruože žuvo beveik 50 000 civilių asmenų, daugiausia moterų ir vaikų. Analogiškas orderis yra išduotas ir tarptautiniam nusikaltėliui Rusijos prezidentui Vladimirui

Putinui. Vadinasi, šalys, ratifikavusios vadinamąją Romos konvenciją, privalo nusikaltėlius žmoniškumui suimti.

Atleiskime šių eilučių autorei už tokį tarptautinį „nuklydimą“. Tiesiog norėta paaiškinti, kokiomis sąlygomis Lietuvoje vyksta porinkiminis valdžios perdavimas.

Pirmajame 14-ojo Seimo posėdyje dalyvavo 137 išrinkti politikai. Davę Priesaiką jie gavo mandatus. 127 naujojo Seimo nariai prašė Dievo pagalbos, nes paskutinis Priesaikos teksto sakiny yra toks: „Tepadeda man Dievas.“ Kiti 10 Tautos išrinktųjų nusprendė apsieiti be Visagalio paramos. Tarp jų ir šiaulietis, buvęs vicemeras, „Vardan Lietuvos“ sąrašo narys Domas Griškevičius.

Paskutinis pagal sąrašą, sudarytą abėcėlės tvarka, Priesaikos tekstą skaitė R. Žemaitaitis. Tuo metu Liberalų sąjūdžio ir Tėvynės sąjungos frakcijų Seimo nariai išėjo iš salės. Vėlesniuose interviu žiniasklaidai jie gyrėsi šiuo didvyrišku poelgiu, tačiau net nepagalvojo, kad Priesaiką priiminėjo Konstitucinio Teismo pirmininkas Gintaras Goda, kurio vadovaujama institucija pripažino R. Žemaitaitį sulaužius jau vieną kartą duotą Priesaiką. Teisininkas negalėjo pasitraukti, nes vyko teisėta procedūra. Todėl greta deklaratyvaus siekio pažeminti prisiekiantįjį buvo paniekinta Konstitucija ir Konstitucinio Teismo pirmininkas. O R. Žemaitaitis gavo progą dar kartą pademonstruoti savo cinizmą, pareikšdamas esąs vos ne didvyris, iš Seimo išgūjęs visus konservatorius...

Keturi Seimo nariai atsisakė laimėtų mandatų – socialdemokratė Vilija Blinkevičiūtė, vardanlietuvis Virginijus Sinkevičius ir valstietis žaliasis Aurelijus Veryga pasirinko darbą Europos Parlamente. Atsistatydinęs TS-LKD lyderis G. Landsbergis paskelbė pauzę politinėje karjeroje ir pareiškė norą komentuoti... užsienio politiką.

Po iškilmingo pirmojo posėdžio, antrojoje darbinėje dalyje, Seimo Pirmininku išrinktas Saulius Skvernelis. Jį savo balsais parėmė ne tik valdančioji koalicija, bet ir laisvą balsavimą pasirinkę centro dešinės politikai: 107 už, 19 prieš, 10 susilaikė, 1 negaliojantis biuletenis.

Naujojo Seimo Pirmininko teikimu išrinkti jo pavaduotojai: socialdemokratai Juozas Oleka, Rasa Budbergytė, Orinta Leiputė, „Nemuno aušros“ vicepirmininkė Agnė Širinskienė ir dvi opozicijos

atstovės konservatorė Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė ir Liberalų sąjūdžio pirmininkė Viktorija Čmilytė-Nielsen. Dar vieno Seimo vicepirmininko vieta, skirta „Nemuno aušros“ partijai, liko rezervuota R. Žemaitaičiui, jeigu šis atitinkamai baigs teisinius ginčus.

Kol rūmuose vyko pirmasis 14-ojo Lietuvos Respublikos Seimo posėdis, Nepriklausomybės aikštėje šurmuliavo vadinamoji 10 minučių tylos protesto ir žvakučių akcija, nukreipta prieš naujai suformuotą valdančiąją koalicinę daugumą dėl į ją pakviestos „Nemuno aušros“. Vadinamoji dvaro žiniasklaida suskaičiavo kelis tūkstančius ten dalyvaujančiųjų, kurie patylėję pamitingavo prie pat Seimo rūmų sumontuotoje scenoje. Raitosios policijos, kaip būna kitose pilietinėse akcijose, nesimatė, pagal Susirinkimų įstatymą privalomas 75 metrų atstumas nuo svarbiausios valstybinės institucijos ši kartą nebuvo paisomas.

2024 m. lapkričio 19 d. trumpame pasisakyme Lietuvos Respublikos 14-ojo Seimo nariams Prezidentas Gitanas Nausėda įvardijo svarbiausias vidaus ir užsienio politikos sritis, kur reikės didelio valdančiosios koalicijos ir jos suformuotos Vyriausybės sutelktumo. Jo Ekscelencija į Premjero pareigas pateikė socialdemokratų partijos vicepirmininko Gintauto Palucko kandidatūrą.

Pagal Seimo Statutą būsimasis Vyriausybės vadovas privalo per pusvalandį prisistatyti, o vėliau 40 min. atsakinėti į išrinktųjų klausimus. G. Paluckas kritikavo Lietuvoje suvešėjusią institucinę biurokratiją, kuri jau tapo ekonomikos stabdžiu, ir pranešė, kad prie Vyriausybės bus įsteigtas Biurokratijos tramdymo skyrius. Jis prisistatė esąs krepšinio entuziastas, todėl visi, kas su juo yra žaidęs aikštelėje, žino, kad mėgsta jėgos žaidimą, yra užsispyręs, tačiau atviras dialogui. Panašiu žadėjo būti ir tapęs Premjeru.

Net 36 Seimo nariai registravosi ko nors G. Palucko paklausti, o jis atsakinėjo drąsiai ir be jokios „špagalkės“. TS-LKD frakcijos narys Matas Maldeikis prisipažino, kad jį nustebino būsimasis Vyriausybės vadovas, „atėjęs atsakinėti į klausimus be jokio popieriuko“, ir domėjosi, kokios bus mokesčių reformos. „Vadovausiuosi geriausiomis konservatorių tradicijomis“, – patikino egzaminuojamasis.

Po šios apklausos G. Palucko laukė susitikimai su visomis Seimo frakcijomis ir galutinis balsavimas

po paros įvyksiančiame plenariniame posėdyje. Jame dalyvavę 128 parlamentariai atviru balsavimu – 88 už, 34 prieš, 6 susilaikė – G. Palucką išrinko Premjeru.

Prasidėjo Vyriausybės formavimas. Centro kairės koalicija pasidalijo darbo vietas: Lietuvos socialdemokratų partijai teko 9 ministerijos, „Nemuno aušrai“ – 3, partijai „Vardan Lietuvos“ – 2.

Dėl rinkimus pralaimėjusių partijų sukkelto antisemitinio triukšmo Vyriausybės formavimas užsitęsė – galimi pretendentai apsigalvojo ir atsisakė pasiūlymų. Realistai vertina situaciją dėl galimų nestabilių darbo sąlygų. Bene pirmą kartą po Nepriklausomybės atkūrimo mūsų valstybėje nebeprisoma tradicijos leisti naujai išrinktai valdžiai bent 100 dienų nekritikuojamai padirbėti. Atsirado naujovė – laimėjusieji rinkimus užsipuolami vos išgirdus preliminarinius balsavimo rezultatus.

Žmogaus iš gatvės pabaigos žodis

Milžiniška socialinė atskirtis – beveik 700 000 žemiau arba arti skurdo ribos gyvenančių piliečių – turėjo milžinišką įtaką visiems 2024-ųjų metų rinkimams. Apie 230 000 Lietuvos gyventojų yra „Maisto banko“ klientai. Chaotiška I. Šimonytės Vyriausybės veikla medicinos, švietimo, investicijų organizavimo srityse didino neviltingą visuomenėje. O greta dar tvyrojo baisaus karo grėsmė, nes kaimyninės slavų valstybės vadovui V. Putinui istoriškai nesvetimas ideologinis-militaristinis vampyriзмas.

Faktinis 1990–1992 m. Lietuvos valstybės vadovas Vytautas Landsbergis dažnai svaidosi išliekamąją vertę turinčiais aforizmais. Įlindusi į Lietuvos statistikos portalą staiga prisiminiau vieną paskutinių profesorius posakių: „Kas meluoja, tas ir vagia“, kuomet viename iš informacinių pranešimų nurodoma, kad Lietuvoje vienam gyventojui tenka 25 000 Eur bendrojo vidaus produkto (BVP). Tačiau tai Vilniaus rodikliai, kuriuos vis bandoma „pritempti“ visai šaliai.

Jau nebetinka ir kito profesorius, šviesaus atminimo menotyrininko Vytenio Rimkaus bene prieš du dešimtmečius pasakytas apibūdinimas „Vilnius ir kita Lietuva“. Pagal minėto BVP dalį vienam žmogui mūsų valstybė šiandien dalytina jau ne į dvi, o tris dalis: 1) sostinė Vilnius (per 25 000 Eur vienam asmeniui); 2) didmiesčiai – Kaunas (20 400 Eur) ir Klaipėda (18 400 Eur);

3) Panevėžys ir Šiauliai (atitinkamai 12 000 ir 15 200 Eur). Situacija paribio savivaldybėse yra apgailėtina, nes ten vienam žmogui lieka 3 000 ar 5 000 BVP. O tai reiškia, kad šalies pakraščiuose nėra arba yra labai mažai investicijų, nebelieka gydymo įstaigų, mokyklų arba „lipdomi“ įvairūs daugiafunkčiai centrai, numarinta kultūra, seniai uždarytos bibliotekos, neremontuojami keliai ir beveik nebeliko visuomeninio susisiektimo priemonių.

Įsibėgėjo Lietuvos naikinimas. Suvešėjo biurokratija, kur svarbiausias neįgarsintas valdžios neveikimo šūkis „Esam svarbūs patys sau!“.

13-osios Seimo kadencijos centro dešinės valdančioji dauguma aplaidžiais darbais suformavo prielaidas 2024-aisiais metais vykusią Prezidento, Europos Parlamento ir 14-ojo Seimo rinkimų rezultatams. Pastaruosius buvo sunku prognozuoti net politikos ekspertams. Tarkime, kad Europos Parlamento nario mandatą gaus Petras Gražulis, nesapnavo net Vytautas Tomas Raskevičius, inicijavęs kolegai apkaltą Seime. Čia labai tiktų patarėlė „Nekask kitam duobės“. Nei pats V. Raskevičius, nei kuris kitas Laisvės partijos narys į Lietuvos Parlamentą nepateko.

Įvairiai viešojoje erdvėje buvo modeliuojami preliminarūs 14-ojo Seimo rezultatai. Tačiau rinkėjų valia neginčytina. Parlamentinės partijos vardo neteko ne tik Laisvės partija. Rinkėjai jos įkandin pasiuntė Pinskių šeimos įkurtą Regionų politinį darinį. Užmarštin nugrimzdo ir Darbo partija. Jos nereanimavo nė, kaip pats sako, „į politiką save sugražinęs“ Viktoras Uspaskichas.

Imkime ir paskaičiuokime, kaip vieno animacinio filmuko herojai kurmiai, kiek vienkartinį, proginių, kokiems nors rinkimams specialiai įkurtų partijų ilsisi Lietuvos politinių organizacijų kapinyne. Turėjome ir Nuosaikiųjų, ir Nuosekliųjų partijas, neišgyveno gryniesi Tautininkai ir Krikščionys demokratai, supratę, kad sunku mažiukams prie didesniųjų neprisišliejus. Dar buvo kažkoks Rolando Pakso Tvarkos ir teisingumo „lydinys“. Neliko nei vieno, nei kito, nei trečio. Ar pamenate Artūro Paulausko Naująją sąjungą (socialliberalus). Šitie bent sąžiningą sąrašą į Seimą buvo pateikę logišku pavadinimu „Nusipelnėme gyventi geriau“. O jau kaip gražiai save reprezentavo Tautos prisikėlimo partija. Pastaroji ne tik neprižadino Tautos, bet ir pigiais artistiniais triukeliais bei iki

šiol tebesiliejančiomis buvusių vadų patyčiomis nacionalinį išdidumą trypia.

Nuo pat 1990-ųjų nebalsuoju už progines, vienkartinės rinkimines partijas. Jas tiesiog vadinu sterblinėmis, nes po pirmos kadencijos išsilaksto arba įsilieja į stabilius politinius darinius. Dar neišmokome nebalsuoti už teistas organizacijas. Todėl Lietuvos liberalų sąjūdis iki šiol tebėra parlamentinė partija, o vienas jos lyderių – Eugenijus Gentvilas – gali viešai pasityčioti, kad tik „valkatoms Seimo nario alga yra per didelė“. O jam ką, beveik 5 000 Eur – maža?

Visuomenė visada viliasi, kad valstybę ir mielus Lietuvos žmones išgelbės naujadarai. Tarkime, koks nors 2024-ųjų Seimo rinkimams susiformavęs politinis pampersas.

Atsiprašau, kad nerenku žodžių. Per beveik 35-erius atkurtosios Nepriklausomybės metus iš politikų ir jų fanų pramokau viešųjų ryšių žargono. Suprantu, kad ir iš 14-ojo Seimo naujųjų gelbėtojų – „Vardan Lietuvos“ ir „Nemuno aušros“ – žmonės tikisi pažodinių jų rinkiminių pažadų tesėjimo. Tačiau taip nebus. Netrukus prasidės visokios transformacijos ir susiliejinimai, tik labai gražius vardus tiems procesams parinks. Nors lietuviškojo žirinovskinio – superradikalaus, rėksmingo politinio darinio – niša yra laisva

Nenustebino ir ekstremistiškas 13-ojo Seimo valdančiųjų – centro dešiniųjų – nenoras taikiai perduoti valdžią laimėjusiai vadinamajai centro kairės daugumai. Ką slepia tylos ir žvakučių protestai, buvusio Konstitucinio Teismo pirmininko Dainiaus Žalimo užuominos apie sukilimą. Dar atsimenu Pakaunės savanorių maištus ir sprogimus Šiaulių parko estradoje. Tik spėlioti galiu, kodėl taip sunku valdžios ponams atplėšti užpakalius nuo įtakingų postų kėdžių. Regis, dar daug yra neprivatizuotų energetikos ūkio objektų, nespėta „prasisukti“ sveikatos ir švietimo veiklos objektuose ir t. t.

Todėl pralaimėjusieji visada puoselėja viltis sugrįžti. Tai padaryti įmanoma dviem būdais: laimėjus rinkimus arba suardžius suformuotą valdančiąją daugumą. Jei pastaroji trapi, na, pradžioje minėti 74 (socdema, vardanlietuviai, valstiečiai žalieji) nariai, tai galima padaryti per 3–6 mėn. Perviliojami, kompromituojami, šantažuojami

jaunesni politikos naujokai ir lieka arba mažumos Vyriausybė, arba formuojama nauja valdančioji dauguma. Ardytojams, chaosą keliantiems, valstybę antisemitizmo purvais aptaškantiems visai nesvarbu, kad už sienos priešiškos valstybės tik ir laukia neramumų mūsų žemėje. Viskas dėl asmeninių ambicijų patenkinimo. O štai 86 (socdemų, vardanlietuvų ir žemaitaitininkų) Seimo narių koalicinę daugumą sugriauti jau sudėtinga. Gali prireikti ir visos kadencijos. Tada „tikslas pateisina priemones“.

Todėl šiandien pasipriešinimo realybei bombeles ir ėjimą į miškus pakeitė mistinis antisemitinis burbulas. Gal koks kepenų paštetas visokių žvgyių, matukų, ingridučių, viktorijų ir kt. smegenyse tūno, jei greta nuolat eskaluojamo holokausto išmetama antisemitizmo korta? Gal ne veltui viena didelė Lietuvos partija pasirinko organizacijos simboliu kregždutę. Tautosaka nemeluoja, kai sakoma: „Tik kregždės į savo lizdą šika.“

Ir pabaigai – jos didenybė matematika. Ma-nyčiau, jei žmonės sunkmečiu labai skaičiuoja pinigus, tai pravartu sužinoti, kiek politikams kainuoja rinkimai į Lietuvos Respublikos Parlamentą. Vieno mandato kaina Lietuvos lenkų rinkimų akcijos-Krikščioniškųjų šeimų sąjungai – 184 044,38 Eur, Lietuvos valstiečių žaliųjų sąjungai – 117 292,10 Eur, Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžiui – 54 239,04 Eur, Demokratų sąjungai „Vardan Lietuvos“ – 54 229,36 Eur, Tėvynės sąjungai-Lietuvos krikščionims demokratams – 49 719,44 Eur, Lietuvos socialdemokratų partijai – 14 632,01 Eur, Nacionaliniam susivienijimui – 12 334,98 Eur, politinei partijai „Nemuno aušra“ – 11 904,32 Eur, partijai „Laisvė ir teisingumas“ – 10 609,70 Eur.

Klausimas skaitytojams. Ar žinote, ką darau, sunkia siela parašiusi tokią apžvalgą? Skaitau Justino Marcinkevičiaus, Vytauto Mačernio poeziją, tikra atgaiva tampa bet kuris atsiverstas Romualdo Ozolo raštų tomas. Bent kultūrinio, istorinio paveldo puslapiuose ieškau savo tėvų, senelių, prosenelių apipasakotos Lietuvos. Pavartau albumus. Taip padariau ir šį kartą. Todėl gimė prierašas:

P. S. Šios publikacijos autorės nuomonė nebūtinai sutampa su „Padubysio kronikų“ leidėjų nuomone.

Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

XIX a. pabaigos – XX a. vidurio asmenybės: teisininkas Tadas Petkevičius

Prieš trejetą metų, rugsėjo 16 dieną, Lietuvos archeologų bendruomenė atsisveikino su Egle Lukėnaite-Griciuviene (1951 09 02–2021 09 13). Gausiam būriui artimųjų, bendramokslių, Lietuvos archeologijos draugijos narių ir kolegų muziejininkų sustojus prie kapo duobės Kauno Eigulių kapinėse, diakonas Darius Chmieliauskas prisiminė popiežiaus Pranciškaus akcentuotą ypatingą lietuvių pagarbą savo šaknims¹ ir Eglės pasirinktą ypatingą profesiją – archeologiją, kuri davė galimybę visą gyvenimą „tyrinėti tautos šaknis“ ir tikriausiai nukreipė jos dėmesį į savo giminės šaknis.

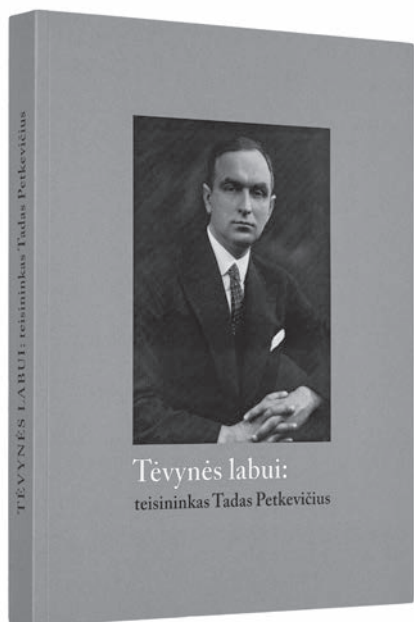
Ilgametei Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus vedėjai, Gyvosios archeologijos dienų vienai iš pradininkų Lietuvoje Eglei Lukėnaitei-Griciuvienei archeologija buvo gyvenimo būdas, paskutiniaiais dešimtmečiais natūraliai susiliejęs su šeimos archyvų tyrinėjimais ir kruopščiai parengtomis knygomis apie prosenelius ir senelius. Paskutinį savo darbą, knygą apie senelį Tadą Petkevičių, ji prieš mirtį dar spėjo pavartyti². *Tėvynės labui: teisininkas Tadas Petkevičius* yra baigiamoji Eglės Lukėnaitės-Griciuvienės trilogijos apie Jablonskių

šeimą dalis. Dvi pirmosios knygos – *Konstancijos ir Jono Jablonskių šeima: atsiminimai ir laišakai* (2009) ir *Gyvenimo juostos: Julija Jablonskytė-Petkevičienė* (2013)³ – mokslo ir kultūros bendruomenės buvo ne tik pastebėtos, bet ir vertintos kaip itin svarbūs egodokumentai, kuriuos tiriant galima suvokti, kaip formavosi Lietuvos tautinė inteligentija, kokias šeimos vertybes ji puoselėjo. Trečioji knyga, kaip ir dvi pirmosios, yra daugelio autorių (mokslininkų, draugų ir giminių) tekstų sunešinė. Ją sudaro keturi skyriai: „Tado Petkevičiaus gyvenimo kelionė“, „Tado Petkevičiaus korespondencija“, „Tadas Petkevičius atsiminimuose“, „Tado Petkevičiaus publicistika“. Straipsniai parašyti Eglės Lukėnaitės-Griciuvienės (vienos ir su bendraautoriais Vytautu Griciumi ir Sauliumi Lukėnu), Birutės Kazimieros Salatkienės, Mindaugo Maksimaičio, Astos Petraitytės-Briedienės ir Ritos Urnėžiūtės. T. Petkevičių prisimena Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Zigmas Toliušis, Marija Mašiotaitė-Urbšienė, Valerija Čiurlionytė-Karužienė, Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, Antanas Dambrauskas, Paulius Galaunė, Kazimiera Kairiūkštytė-Galau-nienė, Antanas Kebliūnas, Vytautas Landsbergis ir

¹ Ši tauta turi tvirtą sielą, *Artuma*, 2019-01-01. Prieiga internete: <https://www.artuma.lt/show/si-tauta-turi-tvirta-siela> [žiūrėta 2022 02 06].

² Čepaitienė Giedrė, Urnėžiūtė Rita, Skiriu meile ir viltimi spindinčioms ateities akims, *Gimtoji kalba*, Nr. 9, 2021, p. 25–28.

³ Plačiau žr. Usačiovaitė Elvyra, *Nauji Lietuvos kultūros istorijos šaltiniai*. Prieiga internete: <http://www.sovijus.lt/vordorress/vp-content/uploads/2015/12/143-152-E-Usaciovaitė.pdf> [žiūrėta 2022 02 06].

Eglės Lukėnaitės-Griciuvienės knyga „Tėvynės labui: teisininkas Tadas Petkevičius“. Nuotrauka Nerijaus Juro

Rasa Garmutė-Ramanavičienė. Skelbiama įvairių laikotarpių laiškų, rašytų T. Petkevičiaus žmonai Julijai Jablonskytei, dukroms Julijai Lukėnienei ir Jonei Garmuvienei, sūnui Justinui Petkevičiui. Publikuota ir bičiulių (Juozo Nemeikšos, Sofijos Laucevičiūtės, Andriaus Lissausko, Broniaus Kazio Balučio, Onos Landsbergienės, Lado Natkevičiaus, Stasio Žakevičiaus, Stasio Lozoraičio, Raulo Šnorės ir Peterio Linko) laiškų. Eglė, tikra giminės archeologė, iš užmaršties prikėlė Senelio valstybininko Asmenybę⁴. Pratarmėje rašoma, kad „per vieno žmogaus ir vienos giminės istoriją“ atspindėtas ir visas sudėtingas XX amžius (9)⁵. T. Petkevičius, kaip ryškėja iš knygos, buvęs ne tik teisininkas, bet ir politikas, ir kultūrininkas, ir pasipriešinimo visoms Lietuvos okupacijoms dalyvis, žodžiu, Asmenybė, turėjusi aiškią vertybinę nuostatą ir pagal ją gyvenusi. T. Petkevičius ilgai buvo nutylimas, todėl verta atidžiau pasigilinti į šio žmogaus gyvenimą ir pasisemti dvasinės stiprybės neramiomis mūsų dienomis.

⁴ Visas tris knygas išleido Lietuvos nacionalinis muziejus. Jų dailininkė – Vida Kuraitė. Eglės Lukėnaitės-Griciuvienės parengtą trilogiją papildė taip pat šio muziejaus išleista Vytauto Landsbergio sudaryta knyga *Mamutė. Ona Jablonskytė-Landsbergienė* (2020).

⁵ Skliaustuose nurodomi knygos *Tėvynės labui: teisininkas Tadas Petkevičius* puslapiai.

Nusikelti tenka į XIX a. pabaigos Šiaulius. Smulkių Žemaitijos dvarų dvarininkai XIX a. pradžioje ima traukti į didesnius centrus⁶. Nors valstybingumas XVIII a. buvo prarastas, bet dvareliuose jaučiamas ryšys su protėviais primindavo laikus, kai dvarininkai tarnavo ne okupacinei valdžiai, bet savo valdovui. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasia ir tradicijos dvareliuose būdavo perduodamos iš kartos į kartą, pvz.: tautinių raštų kaklajuostės nešiojimas, dviejų vardų palikuonims teikimas ir lenkų kalbos vartojimas, nors okupuotos valstybės įstaigose reikalauta rusų kalbos. Kylant nepasitenkinimui okupantais, lenkų kalba buvo tapusi ne tik lenkų, bet ir lietuvių esminiu nacionalumo požymiu. Smulkieji dvarininkai dalyvavo 1863 m. sukilime ir jį rėmė.

Nuo XIX a. antrosios pusės išpopuliarėja smulkių ir vidutinių dvarų nuoma. Kada iš Pagių dvaro, kuriame Petkevičių protėvių gyventa nuo XVI iki XVIII a., T. Petkevičiaus tėvai atsikėlė į Šiaulius, nėra žinoma. Tik bažnytinėse knygose įrašyta, kad „1875 m. birželio 9 d. Šiaulių Šv. Apaštalo Petro ir Povilo (Pauliaus) bažnyčioje įregistruota bajorų Sofijos Matusevičiūtės ir Justino Pranciškaus Petkevičiaus santuoka“. Justinas Pranciškus buvo Šiaulių apskrities policijos viršininkas, Šiaulių taikos teisėjų suvažiavimo sekretoriaus padėjėjas, vėliau – sekretorius, privatus gynėjas (t. y. advokatas), buvo apdovanotas Šv. Onos 3-iojo laipsnio ir Šv. Aleksandro Neviškio sidabro medaliais. Šiauliuose šis turtingas žmogus turėjo septynis namus. Juose veikė ir moterų progimnazija, ir miesto valdyba, jie nuomoti mokytojams ir kitų specialybių Šiaulių gyventojams. Šeima nepriteklių neturėjo, todėl galėjo ne tik lavinti savo vaikus, bet ir imtis mecenatystės – nuo 1875 m. rėmė „slapto savišvietos būrelį, vadovaujamo inžinieriaus Vlodo Bielskio“, bibliotekėlę (vėliau ji išaugo į viešąją biblioteką) (112). Mecenatų reikėjo ir kitiems mieste besiformuojantiems lietuvių inteligentų, tautinio atgimimo įkvėpėjų ir vadovų, renginiams – vaidinimams ir vakarams; gimnazistų berniukų chorui, koncertuodavusiam su kariuomenės orkestru ir atlikdavusiam net arijų ištraukas; Šiaulių gegužinėms; slaptoms lietuvių kalbos kuopelėms; slaptiems kalbos kursams, kuriuos vedė Jonas Jablonskis (juk per Šiaulius vingiavo knygnešių keliai).

⁶ Žemaitijoje smulkių dvarelių nemažai būta dabartinių Kelmės ir Telšių rajonų teritorijose.

Jau augindami dukterį Gabrielę (vėliau ištekėjusią už bajoro Tarcijono Laucevičiaus), Petkevičiai susilaukė sūnaus Tado. Jis buvo pakrikštytas 1893 m. kovo 14 d. (naujuoju stiliumi 27 d.) Šiaulių parapijėje bažnyčioje. Laikantis bajorų tradicijos šeimos įpėdiniams perduoti vardus, Petkevičių šeimoje beveik du šimtus metų buvę du vardai: Justinas ir Tadas – Justiną keisdavęs Tadas ir atvirkščiai.

1904 m. netekęs tėvo Justino Pranciškaus Petkevičiaus, Tadas bajorų luomo nepaliekamas tik šeimos, t. y. našlės mamos, globai. Jaunuolio mokslus ir brandą globoti paskiriamas velionio advokato (privataus gynėjo) Justino Pranciškaus Petkevičiaus draugas Lionginas Krečinas⁷. Jis „turėjęs nemenką įtaką formuojantis globotinio pasaulėžiūrai“ (20)⁸. Bajorų luomas globėjus skyrė atsakingai ir juos prižiūrėjo: „Bajoraičio globėjai pagal galiojusią tvarką turėjo kasmet atsiskaityti bajorų globos institucijai“ (23).

Mokslo metai (1903–1917)

1903 m. T. Petkevičius pradeda lankyti Šiaulių gimnaziją. Joje mokosi iki 1911 m. Gimnazija buvo klasikinė to meto mokslo įstaiga, kur ypatingas dėmesys skirtas kalboms: „Pirmąsias tris klases baigiant, būdavo keliamieji egzaminai raštu (rusų, lotynų, graikų, vokiečių, prancūzų kalbų ir matematikos), o baigiant ketvirtą klasę, – rimti egzaminai raštu ir žodžiu iš visų dalykų“ (24). Petkevičių, kaip ir kitų bajorų šeimose, kalbėta lenkiškai, „ir tokios lenkiškos orientacijos buvo gana ilgai laikomasi“ (19). Šiaulių gimnazijoje griežtai reikalauta kitos kalbos – „bendrauti tik rusiškai“ (26). Tačiau Tadas žinojo, kad giminėje lietuvybė gyva. Jo dėdė Rainoldas Daugirdas laikėsi tokios nuostatos dėl kalbos: „Daugirdai savo tarpe kalbėdavosi lietuviškai, tiksliau sakant, žemaitiškai, tik prie svečių dvarininkų griebdavosi lenkų kaip poniškos kalbos“ (26). O ir gimnazijoje savivoka *lietuvis* buvo gajį. Ji dar labiau sustiprėjo atvažiavus mokytis broliams Biržiškoms iš Viekšnių, nors ir jų namuose kalbėta

lenkiškai. Ir lietuvių kalbą, ir lietuvybę kėlė Šiauliuose apsigyvenę mokytojai Ona ir Kazys Puidos⁹. Puidienė statė vaidinimus „Varpo“ draugijos organizuotuose vakaruose. Juose nuo 1908 m. aktyviai dalyvavo ir T. Petkevičius.

Knygoje rašoma, kad „nuo antrosios gimnazijos klasės Tadas pasidaręs *litvomanu*, t. y. susipratusių lietuviu“ (27). Tokie litvomanai siekė tobulinti lietuvių kalbą ir išnaudojo visas progas: „1903 m. Jonui Jablonskiui grįžus iš tremties Pskove ir metams apsistojus Šiauliuose, vyresniųjų klasių moksleiviai buvo susiorganizavę pas J. Jablonskį i lietuvių kalbos kursus“ (26). Ne viskas patiko našlei Sofijai Petkevičienei: „<...> būdamas studentas, parvykęs iš Maskvos namo, lietuviškai pasisveikino su motina. Ši vos neapalpusi tik ištare „Ir mano sūnus pasidarė mužiku“ (88).

Petkevičių šeimoje ir gimnazijoje, kaip asmenybės brandos pagrindas, buvo skatinamas muzikinis išprusimas: „Petkevičių šeima muzikinį lavinimą laikė svarbiu asmenybės tobulėjimui, todėl Tadas lankė šias pamokas. Matyt, jis dainavo ir berniukų gimnazistų chore, kurio repertuare buvusios net operų ištraukos“ (26).

Devyniolikmečiui T. Petkevičiui subrendus, Šiaulių aplinka ėmė slėgti. Štai kokį miesto veidą jis piešia: „Mano akys klaidžiojo miestu lyg norėdamos pamatyti dar ką nors. Bet daugiau nieko nematė; ant bendro besmilkstančių ugnelių fono išsiskyrė tik trys daugiau žymios vietos: fabrika, kalėjimas, bažnyčia... Tai miesto simboliai, tai visos mūsų kultūros simboliai“ (105). 1911 m. T. Petkevičius palieka Šiaulius. Svajoja studijuoti aktorystę, bet svajonė neišsipildo. Belieka guostis, kad aktorystė būsianti išsivadavimas iš įvairių kamuojančių idėjų. Pasirenka studijuoti Maskvos universiteto Gamtos fakultete. Tik jo neapleidžia mintis, kad reikia eiti tėvo pėdomis, todėl po metų pereina į Teisių fakultetą.

Po spaudos atgavimo radosi daugiau leidinių ir labai trūko plunksną valdančių žmonių. T. Petkevičius aktyviai įsitraukia į Maskvos jaunimo organizacijų veiklą ir jaunimui skirto laikraščio „Aušrinė“ bendradarbių gretas: laikraštyje „buvo

⁷ „Amžininkų liudijimu, L. Krečinas, kilęs iš Zubovų dvaro ir visą amžių pragyvenęs Lietuvoje, buvęs lietuviams labai palankus rusas, suvaidinęs reikšmingą vaidmenį lietuviškos spaudos atgavimo byloje“ (27).

⁸ Zubovų Šiaulių mieste ir apylinkėse paliktas nemenukas pėdsakas. Antai „Zubovai nuo 1896 m. išlaikė net kelias pradinės mokyklas, kuriose buvo dėstoma lietuvių kalba“ (27).

⁹ Ona Pleirytė-Puidienė, slap. Vaidilutė (1882–1936), – rašytoja, visuomenininkė; Kazys Puida (1883–1945) – rašytojas, vertėjas, lietuvių kalbos mokytojas Šiaulių gimnazijoje (1907–1913).

ypač rūpinamasi kalbos, istorijos, kultūros, doros klausimais“ (33). Jis pasirašinėja įvairiais slapyvardžiais: *Tadas P., Tadas Matušis, Telus*. Kiek vėliau, baigdamas studijas, T. Petkevičius pradeda visuomeninę politinę veiklą ir spausdina straipsnius laikraštyje „Santara“. Kai kurios T. Petkevičiaus mintys neprarado aktualumo ir dabar. Pavyzdžiui, straipsnelyje „Draugams specialistams“ jis svarsto apie stojančiųjų į aukštąsias mokyklas motyvą: „Didelė dalis stojančiųjų į aukštąsias mokyklas neįžiūri savo darbe jokios gilesnės prasmės, nemato prieš save nieko, be aukso maišelio. <...> Jie rodosi man žuvusiais kiekvienam gyvam naudingam visuomenei (ne siauroj to žodžio prasmėj) darbu“ (298). Rašinyje „Mažiau skirtumo“ T. Petkevičius ieško atsakymo į klausimą, kas naudingesnis: mokslininkas ar visuomenininkas? Mat visuomenė, ypač jaunimas, vadovaujasi tokia nuostata, kad mokslininkas, užsidaręs kabinete, tik „vėjus gauda“. T. Petkevičius suvokia mokslo vertę, be kurios jokios pažangos negali būti, ir apibendrina, kad „mokslas ir visuomenės gyvenimas du neatšiejamu daiktu, abu lygiu ir reikalingu“ (299), o „juodu abudu reikalingu ir tikrame gyvenime kits kitą papildo“ (298). Daugiausia rašyta apie lietuvių laisvės siekius ir savo, kaip atskiros valstybės, sudarymą bei santykius su kaimynais (rusais, lenkais) ir vokiečiais, ketinančiais supirkti žemę Lietuvoje¹⁰. T. Petkevičiaus taikliai pastebėta, kad valstybę turėti yra nelengva, nes nedraugų ir jų įpėdinių nuolat laukiama, „kad lietuvių tauta pasakytų: aš viena negalėsiu gyventi, nes negaliu toliau tas kančias kęsti. To laukia visi mūsų geri kaimynai: laukia lenkai, laukia vokiečių plėšikai, laukia Liaudies Komisarai, laukė jų pirmtakūnai, lauks ir jų įpėdiniai. Ir prieidami iš įvairių šalių visi tą pačią mintį, tik kitais žodžiais, kartoja: eikit į mus, mes jus priglobsim, pridengsim savo sparneliu, bus šilta ir gera: ko jūs be reikalo kenčiat?“ (straipsnelis „Budeliai“ (318)). Kaip pavyzdys nurodomi visi kraujuojantys Rusijos imperijos pakraščiai

nuo Mažosios Lietuvos iki Ukrainos ir Suomijos¹¹. Itin įžvalgios T. Petkevičiaus mintys apie mažąsias tautas ir žmonijos progresą. Straipsnelyje „Kultūros kryžkelė“ jis svarsto, kad „[T]ik mažųjų tautų palaisvinimas, tik jų tautinės valstybės gali išgelbėti senąją kultūrą nuo baisiausios militarizmo ligos. Negalėdamos pačios savęs ginklu ginti, jos privers ir senas didžiules valstybes prie kitokio būdo tarpusavio ginčų rišimo“ (315). T. Petkevičius rašo, kad daug „skaisčių idėjų srovė gali iškilti iš tų lig šiol niekinamų, etnografijai nežinomų suomių, ukrainiečių, lietuvių, airių ir begalės tautų tautelių, trokštančių savo veidą apreikšti“ (315). Visos idėjos randasi iš pavergtų tautų asmenų, kurie „gyvena tautos mintimi, tautos sielvartu ir tautos valia. Tatai stiprina asmenį ir jo kuriamąsias jėgas, tatai duoda progos manyti, kad jeigu Europai teks gyventi naujas Atgimimo Amžius, tai tasai kultūros atnaujinimas kils iš pavergtųjų tautų tarpo“ (315)¹².

T. Petkevičius rašo ir Ukrainos klausimais¹³, parodo bolševikų kišimosi į Ukrainos reikalus – skelbiamą karą demokratijai ir apsisprendimo teisės nesuteikimą 1917 m. Priežastis esanti labai paprasta: „Ukraina, turtingiausia Rusijos dalis, maitino savo duona didžiarusius, o savo anglimi didžiarusių pramonę. Aišku, kad pripažinus Ukrainai savarankiškumą federacinės Rusijos sienose didžiarusiai visai prigulėtų nuo Ukrainos: kaipgi galima buvo kadetams geru noru pripažinti Ukrainos laisvę“ (310). Tą supratę kai kurie rusų federalistai „paskelbė Doneco sritį visos valstybės nuosavybe“ (310). Istorija, kaip galima matyti iš T. Petkevičiaus straipsnio, panaši į mūsų dienas, plg.: „<...> jeigu Petrograde ir Maskvoj nėra savo anglių ir duonos ir išauginti jos jokiais dekretais negalima, tai reikia aneksuoti žemės, kuriose būtų sočiai ir duonos, ir anglių. Nelauktas ir mažai motyvuotas bolševikų žygis į Ukrainą ir Dono sritį iššauktas tokiu būdu grynai imperialistinių tendencijų, tai yra noro

¹⁰ Straipsniai: „Orientacijos klausimu“, „Rusija ir mes“, „Mūsų obalsis“, „Dėl federacijos“, „Šmėklos“, „Išėjimas į jūres“, „Lietuvių klausimas ir Vokietija“, „Du keliu“, „Išsiaiškinkime“, „Daugumos valia ir asmens teisės“, „Taikos tarybos ir Lietuvos klausimas“, „Taikos tarybos ir Lietuva“, „Apsisprendimas ir Lietuvos taryba“, „Aneksionistai ir Lietuvos laisvė“, „Artimiausių Lietuvos kaimynų politika“.

¹¹ Laiškuose T. Petkevičiaus rašoma, kad 1917 m. Suomija ketina skelbti nepriklausomybę. Rusai, kaip mano T. Petkevičius, eis jų malšinti, todėl jis daro išvadą, kad su rusais mandagiai kalbėti nereikia: „<...> per ilgai jau su jais mandagiai buvo kalbėta“ (181).

¹² Straipsnis baigiamas Romeno Rolano citata apie „dvi tėvyni“. Viena tėvynė yra šioje žemėje, jai galima paaugoti gyvybę, o kita – dvasios karalystė, kurią turime plėsti, nes šios tėvynės neįmanoma pavergti. „Dvasia – tai šviesa“ (315) ir ją reikia saugoti nuo visokių debesų ir vėjų.

¹³ Straipsniai: „Karas prieš Ukrainą“, „Dvi nauji valstybi“.

padaryti buržuazinę turtingą duoną ir anglimis žemių aneksiją“ (310). Kitame straipsnyje T. Petkevičiaus linkima Ukrainos Radai jėgos nugalėti vidinę anarchiją ir išgyventi sunkmetį: „Ukrainos patriotai pamatė, kad anarchijos bangoms apie ją siūbuojant yra tik vienas kelias išsigelbėti – tai yra visai atsiskirti nuo savo seno globėjo“ (317).

Iš publikacijų aiškiai matyti, kaip Petkevičius studentas tampa Petkevičiumi politiku, mokslo ir pažangos skleidėju, nepripažįstančiu jokių asmenų ar asmenų teisų suvaržymo (laisvės, aneksijos, okupacijos).

Matydamas, kaip sunku sutelkti bendram darbui kairiąsias ir dešiniąsias pažiūras išpažįtančius žmones, laiške būsimai žmonai, kalbininko Jono Jablonskio dukrai Julijai Jablonskytei rašė: „Dar kartą įsitikinau, kad minia tai yra ne galvojančių žmonių kolektyvas, o banda, svarbiausia galvijų, kurie, bimbant įsiutinti, patys neišmano ką bedaryti. Supratau dar, kas tai reiškia politika, ir jeigu nori – ir Tau paaiškinsiu. Mano žodyne dabar taip įrašyta: politika tai yra mokslas apie bandos ganyimą, o ten, kur stovi žodis „politikas“, greta užrašyta – „skerdžius, piemu“ (40). Politikus vadindamas piemenimis, T. Petkevičius taikliai pastebi: „Bloga tik, kad pas mus dabar priviso tokių piemenų ir net skerdžių, kurie iš didelio altruizmo svetimas bandas po savo vasarųjų gano. Na ir velniai juos ima! Kaip sužinos tetušiai, ką jų sūneliai piemenėliai pridarė, iškarš kailį, oi iškarš!“ (181).

1917 m., po bolševikų perversmo, T. Petkevičius, kaip ir kiti lietuviai, susiruošė į Tėvynę. Pirmą kartą to padaryti nepavyksta, nes Vincas Mickevičius-Kapsukas pareikalauja grįžtančių inteligentų sąrašo. Jį atidžiai perskaito ir išbraukia kai kurias pavardes, tarp jų ir Petkevičiaus. Tik laidavus Vaclovui Sidzikauskui, T. Petkevičiui pavyko grįžti, nors sėdinčiųjų vagone tikrinti ateina Vladas Požėla ir... vėl Kapsukas¹⁴. Kliuvinys grįžti galėjo būti aktyvi veikla: „T. Petkevičius kartu su P. Leonu ruošė aktualiausių būsimos valstybės įstatymų projektus, šis yra ne kartą prasitaręs, kad T. Petkevičius pasidaręs jo dešinioji ranka“ (39)¹⁵.

Tėvynės labui (1918–1941)

Valstybė su gėlėmis nesutiko grįžtančiųjų, nors šie buvo pasiruošę ir sugrįžimo tėvynės kalbas, bet visi grįžusieji imasi veiklos. T. Petkevičius nuo 1918 m. gruodžio taip pat įsitraukia į darbą valstybei – pakviečiamas į Mykolo Sleževičiaus sudarytą Ministrų Kabineta: „Čia jis dirbo reikalų vedėju antrajame, ketvirtajame, penktajame ir šeštajame Ministrų Kabinetuose iki 1921 m. lapkričio 1 d.“ (43). Veiklos įvairovė stebina: T. Petkevičiui tenka palaikyti tvarką Steigiamojo Seimo atidarymo iškilmėse, nes vieni garbingi svečiai buvo nepatenkinti savo sėdimąja vieta, kiti – kariškiai – nenori nusiimti kepurų, o žydas Nachmanas Rachmilevičius nenorėjo pasirašyti svečių knygoje, nes šeštadienis...¹⁶

T. Petkevičiui ir Jurgiui Aleknai pavedama žvalgybinė užduotis ištirti politinę karinę situaciją Zarasų krašte¹⁷.

Nuo 1921 m. Petkevičius pradeda dirbti Užsienio reikalų ministerijoje, paskiriamas Lietuvos atstovybės Didžiojoje Britanijoje patarėju. Neišdirbęs nė metų, pasiprašo atleidžiamas iš pareigų ne tik dėl šeimos: „<...> labai dažnai jaučiuos, kad aš čia Londone labai mažai ką galiu padaryti. Lietuvoje aš jaučiuosi daug naudingesnis žmogus, o čia...“ (45). 1923 m. pradžioje T. Petkevičius paskiriamas Užsienio reikalų ministerijos juriskonsultu, o 1925 m. tampa Teisių ir administracijos departamento direktoriaus pavaduotoju. Teisės mokslų (dėl perversmo Rusijoje) T. Petkevičius buvo nebaigęs, nes liko nelaikyti baigiamieji egzaminai. Diplomo neturėjimas buvo kliūtis tolesniam darbui. Lietuvos universitete T. Petkevičius turėjo laikyti papildomus egzaminus ir apsiginti diplominį darbą. Reikalavimai dideli, bet neįveikiamų darbų Asmenybei nėra – 1927 m. Lietuvos universitete išlaikomi visi papildomi egzaminai ir apginamas diplominis darbas taip puikiai, kad tuojau pasiūloma dėstytojo vieta Universiteto Teisių fakultete (vėliau suteiktas docento vardas). 1927–1935 m. verčiasi ir advokato praktika, kol įsigali naujas Teismų santvarkos įstatymas, draudžiantis derinti akademinį ir advokato darbą. „Užsienio reikalų ministerijos Petkevičius buvo kviečiamas teisės patarėju tarptautinėse bylose, ekspertizėse, konferencijose, derybose, buvo

¹⁴ Vaclovas Sidzikauskas (1893–1973) – diplomatas Berlyne, Vienoje, Berne, Londone, Hagoje. Po karo gyveno Čikagoje, aktyviai veikė Lietuvos išlaisvinimo organizacijose.

¹⁵ Petras Leonas (1864–1938) – teisininkas, profesorius, politikas ir visuomenės veikėjas.

¹⁶ Nachmanas Rachmilevičius (1876–1942) – Lietuvos žydų visuomenės veikėjas, diplomatas.

¹⁷ Jurgis Alekna (1873–1952) – gydytojas, visuomenės veikėjas.

oficialus daugelio delegacijų narys“ (49). 1939 m. T. Petkevičius pasirašė Iškilmingą pasižadėjimą Lietuvos valstybei. Tų pačių metų kovo 20 d., Vokietijai paskelbus ultimatumą Lietuvai dėl Klaipėdos krašto, delegacijos narys T. Petkevičius dalyvavo derybose dėl Klaipėdos krašto Berlyne, o spalio mėnesį – derybose Maskvoje dėl savitarpio pagalbos sutarties.

„Vaikai, gyvenimas pasibaigė“ (1940–1945)

1940 m. birželio 15 d. dukroms Julijai ir Jonei, grįžusioms su mokyklos baigimo atestatais, Petkevičius pasakė: „Vaikai, gyvenimas pasibaigė“ (57).

1941 m. prasideda lietuvių tautos naikinimas – trėmimai. Asmenybės laisvės suvaržymo ir prievartos nepripažįstantis T. Petkevičius suvokia, kad ginklu nekovo, bet visas jėgas skirs intelektualiam pasipriešinimui. Jį labai tiksliai charakterizavo bičiulis teisininkas Zigmas Toliušis: „Nebuvo nė vienos okupacijos laikais mūsų krašto negerovės, dėl kurios T. Petkevičius nesisielotų, nebuvo reikalo, kuriuo jis nesirūpintų. Jis visuomet buvo kupinas įvairių sumanymų ir idėjų <...>. Viena iš T. Petkevičiaus savybių buvo jo vengimas atlikti viešai bet kokią plačiau matomąjį veiksmą arba užimti kokiam organe priešakinę vietą. Jis visuomet stengėsi pasilikti užpakaly, taip sakant, šešėly. Jam buvo visai svetimas garbės troškimas, afišavimasis, noras pasirodyti. Viską, ką jis darė visuomeniniame darbe, o darė jis nemažai, jis atlikdavo tartum nuošalus stebėtojas“ (58)¹⁸. 1942 m. įkuriamas Vyriausiasis lietuvių komitetas. Kai Vilniuje naciai suėmė ir sušaudė 100 lenkų, T. Petkevičius įkurto komiteto vardu parašo protesto raštą, kuriame reiškiama užuojauta nužudytųjų šeimoms. Vokiečių okupacijos metais pagrindinėje spaudoje nuolat pasirodydavo perspėjamieji rašiniai dėl nepaklusnumo vokiečių vykdomiems mobilizaciniais veiksmais ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Estijoje¹⁹. Vokiečių

okupacijos metais T. Petkevičius turėjo pasirašyti žeminantį dokumentą, kad giminėje nebuvę žydų, o tuo pat metu savo namuose saugojęs žydaite Avivit²⁰.

Sugrįžus sovietams, KGB susidomėjo ir T. Petkevičiumi. Pirmą kartą jis mėnesiui suimamas 1944 m. lapkritį. Grįžęs rašo prašymą, kad Universiteto Teisės mokslų fakultetas nebesirūpintų profesoriaus vardo suteikimu, priežastis – pablogėjusi sveikata. 1945 m. imasi rengti politinio protesto memorandumą JAV ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoms²¹. Tų pačių metų spalį suimamas. Tardomas kartu su Petronėle Lastiene ir Petru Klimu²². Kaltinimai visiems trims buvo vienodi: parengė memorandumo tekstą, išvertė į prancūzų kalbą ir ketino išsiųsti į Vakarus. Tiesa, jokio memorandumo teksto niekas nerado²³. T. Petkevičiaus tardymai buvę žiaurūs: po kai kuriais tardymo protokolais parašas nebepanašus į parašą arba jo visai nėra. Sukurpus bylą, kalinį apžiūrėję gydytojai diagnozuoja širdies anginą. 1946 m. T. Petkevičius aštuoneriems metams ištremiamas iš Lietuvos į Čeliabinsko srities Kyštymo lagerį ir kali kartu su kriminaliniais nusikaltėliais.

„...tas tėvelis Jums daug kainuoja“ (1946–1954)

Julija Jablonskytė ir Tadas Petkevičius susituokė 1919 m. rugsėjo 28 d. ir bendrą gyvenimą pradėjo kuriantis Lietuvos valstybei. Per išgyventus dvidešimt šešerius metus nepriteklių mažta; džiaugsmo teikia augantys vaikai Jonė, Julija ir Justinas; šeima persikelia į nuosavą namą. Rodos, belieka gyventi ir džiaugtis, bet karas ir okupacijos ramybės nežada. Teko būti dvasiškai labai stipriems. Sovietams sugrįžus ir suėmus T. Petkevičių, šeimai taip pat grėsė suėmimas ir tremtis. Gali kilti klausimas, kodėl nebuvo ištremta Julija Petkevičienė su dukromis

¹⁸ Zigmas Toliušis (1889–1971) – teisininkas, visuomenės veikėjas, sovietų politinis kalėnys.

¹⁹ Perspėjime rašyta: „Latvių ir estų savisaugos batalionus okupacinė vokiečių valdžia kelia į Lietuvą ir čia naudoja juos tokiems veiksmais, kurie sukelia lietuvių visuomenėje pasipiktinimo latviais ir estais. <...> tuo tarpu lietuvių batalionai naudojami panašiomis pareigomis Latvijoje ir Estijoje, sukeldami ten gyventojuose neapykantos lietuviams. Vokiečių okupacinė valdžia Lietuvoje masiškai naikina žydus, bet jos agentai skleidžia žinias, kad žydus gaudo ne vokiečiai, bet lietuviai...“

²⁰ Pasaulio teisuolių Garbės diplomą Tadiui ir Julijai Petkevičiams (po mirties) 2002 m. sausio 15 d. buvo įteiktas Petkevičių dukterims Julijai ir Jonei.

²¹ Mintys dėl memorandumo buvo brandintos nuo 1940-ųjų ir per visus vokiečių okupacijos metus.

²² Petronėlė Sirutytė-Lastienė (1897–1981) – pedagogė, vertėja, sovietų politinė kalinė; Petras Klimas (1891–1969) – istorikas, diplomatas, nacių ir sovietų politinis kalėnys.

²³ T. Petkevičiaus teigimu, memorandumas buvo sudegintas (138).

Jone ir Julija (sūnus Justinas jau gyveno JAV)²⁴. Pasirodo, Lietuvoje likusią šeimą gelbėti ėmėsi tuometis Lietuvių kalbos instituto direktorius kalbininkas Juozas Balčikonis. 1948 m. gegužės 25 d. jis parašė Lietuvos TSR mokslų akademijos Prezidentui raštą dėl Jono Jablonskio dukters Julijos Jablonskytės-Petkevičienės ir jos dukterų sulaikymo²⁵. Šeima liko neištremta, bet kad būtų galima ją sekti, į namą įkeldinta rusų kariškių šeima. Vėliau įkeliamųjų šeimos, gyvenusios pagal įvairias moralės normas, nuolat keitėsi ir gyveno ilgai, dar ir po T. Petkevičiaus mirties.

Lietuvoje likusi Julija Petkevičienė visus aštuonerius tremties metus ir moraliai, ir materialiai palaikė vyrą. Laiškuose, rašytuose 1944–1953 m., T. Petkevičius apmąsto ne tik savo, bet ir Tautos likimą, aprašo tremtinio būseną: „Teisybė, aš išėjau dabar didelę kantrybės skalą, be to, daug pasiutimo ir dėl amžiaus jau išgaravo...“ (242); stebisi, kiek žmogus gali visko ištverti: „Jau ketvirtai metai, kaip aš gyvenu šitoje ypatingoje aplinkumoje. Niekuomet nemaniau, kad aš galėčiau taip ilgai išlaikyti, bet pasirodo, kad kai kurie žmogaus galėjimai apskaičiuoti gana sunku. Būtų įdomu, jei koks specas mane ištyręs galėtų nustatyti, kuriam laikui dar tų mano galėjimų užteks. Vienu atžvilgiu, tiesa, tie „galėjimai“ padidėjo, nes žmogus laikui einant kažin kaip ramiau pradėdi reaguoti į visokius gyvenimo reiškinius. Kai žmogus atsiduri kalėjime, tai ilgą laiką esi panašus į mažą vaiką. <...> Vienu žodžiu, evoliucionavau kalėjime nuo mažo vaiko

ligi suaugusio žmogaus“ (210). Bėgant tremties metams svajojama grįžti į Tėvynę: „Gyvenimėlis savo nagučiais išbrėžė žymes ne tik mūsų sielose, bet ir veiduose. <...> svajojame kai kada apie tai, kad ir mums kada teks koki pavasarį grįžt į savo Tėvynę. Svajoti niekam neuždrausta“ (217). Apie lagerio kasdienybę T. Petkevičius nerašo, bet apie vagystes prasitaria: „<...> atsiųsk man veidrodėlį, nes pernai atsiųstasis stebuklingai išnyko“ (221); „Man nukniaukė vieną valdišką knygą: Bergolc *Recepturnyj spravočnik* 1948 ar 1949 metų“ (235); „<...> esu neramus, bijau, ar iš siuntinio kas nors neiškraustė pinigų“ (244). Vis dėlto pagrindinė laiškų tema – prašymas atsiųsti „dvasiško peno“: „<...> ten [siuntinyje] nebuvo jokio dvasinio peno“ (216); „Labai gaila, kad [atėjęs siuntinys] be dvasiško peno. Tas man turi esminės reikšmės: laiks nuo laiko padeda kiek užsimiršti“ (207). Prašoma kone visų knygų, kurios tik pasirodydavo: ir grožinės, ir mokslinės literatūros. Laiškuose minimi: Michailovo *Mūsų šalis* (Stalino premija), Matulionio *Aukštoji matematika*, lietuvių kalbos rašybos žodynas, Vitverio *Kapit[alistinių] kraštų ekonom[inė] geografija*, Voznesenskio knyga apie TSRS karo meto ekonomiką, Stendalio *Parmos vienuolynas*, Vinco Mykolaičio-Putino *Krymo sonetai* ir Konradas Valenrodas, *Don Kichotas*, Kivio Aleksio *Septyni broliai*, Lietuvos ir Tarybų Sąjungos geografijos vadovėliai, Kogano *Vakarų literatūros istorija*, baudžiamosios ir tarptautinės teisės vadovėliai ir t. t. Pirmaisiais tremties metais prašoma siunčiamus daiktus suvynioti į „Pravdos“ laikraštį, kad geriau suvoktų, kas vyksta už spygliuotų vielų. T. Petkevičiui pradėjus dirbti ambulatorijoje, šeima gauna pasirūpinti ir medicinos literatūra: vadovėliu medicinos seserims, žinynu *Terapevitičeskij spravočnik*, prof. Kogano knyga *Kliničeskaja receptūra i farmakoterapija*, Fiodorovičiaus *Gipertoničeskaja bolezni*, žmogaus anatomijos ir fiziologijos knygomis, elektroterapijos, fototerapijos, vidaus ligų vadovėliais, net fizikos knyga, kur būtų rašoma apie šviesą ir elektrą. Tenka siųsti baltą chalata, guminių pirštų, reikia ir „dešimties gramų šprico“. Kaip galima spręsti iš laiškų, medicinos personalas pasitiki sanitaru T. Petkevičiumi: „Kalinių seserų ir felčerių ligoninėje neliko. Iš kalinių tokioms pareigoms ligi šiol palikau aš vienas, bet ir tai turbūt neilgam“ (235).

²⁴ Julija Jablonskytė-Petkevičienė (1896–1987) – tapytoja, vertėja; Justinas Petkevičius (1920–1967) – teisininkas, priverstinis išeivis; Jonė Petkevičiūtė-Garmuvienė (1924–2017) – gydytoja, okulistė; Julija Petkevičiūtė-Lukėnienė (1922–2021) – bibliotekininkė.

²⁵ J. Balčikonis rašė: „Mano žiniomis, mirusio prof. Jono Jablonskio duktė Julija Petkevičienė su dukterimis, gyvenanti Kaune, Perkūno aikštė 2, yra sulaikyta ir paskirta išvežti iš Lietuvos TSR, rodos, dėl tos priežasties, kad jos vyras Tadas Petkevičius yra nuteistas ir išvežtas. Atsižvelgdamas į didelius jos tėvo, Rygiškių Jono, lietuvių rašomosios kalbos tėvo, nuopelnus lietuvių mokslui, taip pat į tai, kad Julija Petkevičienė ligi paskutinių gyvenimo valandų slaugė savo motiną, Jono Jablonskio našlę, kuri daugiau kaip metus gulėjo patale ir negalėjo pajudėti ir mirė š. m. balandžio mėn. 19 d., todėl Julija Petkevičienė negalėjo nuo jos atsitraukti ir tarnauti, taip pat į tai, kad jos dukterys tarnaudamos dirba naudingą valstybei darbą, kad nei Julija Petkevičienė, nei jos dukterys nėra nusikaltusios, prašyčiau Draugo Prezidento neatsisakyti kreiptis į tam tikras įstaigas, kad ji ir jos dukterys būtų atleistos nuo išvežimo iš Lietuvos TSR.“ Plačiau žr. Pupkis Aldonas, Profesorius Juozas Balčikonis – pasmerktųjų gynėjas, *Gimtoji kalba*, Nr. 10, p. 26–30.

T. Petkevičiui buvo svarbiausia, kad tremtyje nebūtų užmiršta tai, kas mokėta: „Kalbų aš ne-užmirštu. Yra žmonių, su kuriais kalbu lenkiškai, yra tokių, su kuriais kalbu vokiškai ar angliškai. Nerandu tik tuo tarpu pašnekovų prancūzų ir italų kalba“ (209). Kalinys latvis padėjo T. Petkevičiui mokytis latvių kalbos, todėl prašė žmonos atsiųsti latviškai lietuvišką žodyną ir latvių kalbos gramatiką, kaip rašo, „stačiai mokyklinę gramatiką, kaip Žiugždos“ (209). Pramokęs latviškai norėtų gauti chrestomatiją *Dzimzemes literatūra*, o, palyginęs lietuvių ir latvių dainas, apibendrina: „<...> daug optimizmo nerasi. Likimas ir juos nelepino, bet užtat užgrūdino“ (217). Laiškuose džiaugiamasi, kad pramoko latvių kalbos: „<...> esu užsiėmęs latvių kalba. Jau gerokai pramokau. <...> Iš viso latvių kalba man pasirodė labai įdomi ne tik dėl artimumo lietuvių kalbai, bet ir dėl to, kad ir kai kurie sugretinimai su slavų ir net germanų kalbomis yra labai įdomūs“ (214).

Kai barake atsirado kaimynas estas, T. Petkevičius vėl mokėsi. Laiškuose užsimenama, jei kas važiuotų Estijon, tegul nuperka estų–rusų žodynelį ir estų kalbos gramatiką. Ir vėl džiaugiamasi: „Estiškai pradėdau jau šiek tiek grabalioti“ (226).

T. Petkevičius supranta, kad šeimai visus jo prašymus pildyti labai sunku: „<...> aš esu nepataisomas žmogus, nei žilas plaukas, nei aplinkuma negalėjo ligi šiol panaikinti manyje kai kurių mano trūkumų“ (227).

Būdamas tremtyje T. Petkevičius rūpinasi visais, kurie kenčia kartu. Jam rūpi kaimynas lenkas Choronzakas, negaunantis siuntinių iš savųjų, todėl prašo žmonos Julijos nueiti pas Choronzako kaimynus Bukauskius, – gal jie galėtų padėti. Kitame laiške rašo, kad latviai nebegauna laišku iš savųjų. Gal žmona galėtų atsiųsti bet kokios literatūros latviams, kad šie nepamirštų savo kalbos. Kartais prasprūsta susirūpinimas visais, likusiais Lietuvoje ir pabirusiais po pasaulį: „Klausdamas apie vaikus turiu galvoje ne tik savo vaikus, o visą tą giminių ir negiminių būrelį, kurį buvome pratę vadinti vaikais“ (213).

Visą tremties laiką šeima stengėsi stiprinti T. Petkevičiaus dviasią ir tenkinti prašymus, nors jis jautė, kaip artimieji kenčia: „Dažnai pagalvoju apie tai, kiek sunkenybių Jums sudaro mano dabartinė būklė. Tas kryželis tenka nešti ne tik man,

bet ir Jums“ (230). Laiškuose įžvalgiai pastebima: „Jumyse yra tiek daug meilės, tik gaila, kad ji tokia liūdna, liūdna!“ (225); „Juliukėl, man baisu pasidaro, kiek laiko aš Jums sėdžiu ant sprando ir kiek laiko dar sėdėsiu“ (225); „Iš viso tas tėvelis Jums daug kainuoja, bet nieko nepadarysi“ (213).

Dalis knygų, kurias šeima buvo nusiuntusi, T. Petkevičiaus parsivežta, o kitas paimdavo „anksčiau iškeliavusios moterys. Ir gerai, kad paėmė. Gal ten, toj nežinomoj vietoj, atsiras joms ir daugiau skaitytojų“ (218).

Kai kalėti skirti aštuoneri metai ėjo į pabaigą, T. Petkevičius svarstė, kur ir kaip pradėti gyventi. Mąstė, kad geriausia būtų apsistoti kur Pakau-nėje. „Aš manau, kad pradžioje, kol apsiprasiu, aš gyvensiu viengungiu, o kai jau pasidarysiu uždariaujančiu piliečiu, tai pradėsim iš naujo gyvenimą dviese“ (242). O apie darbą buvęs kalinys svarsto: galys būti kokio kolchozo naktiniu sargu, sanitaru ligoninėje arba „galiu dirbti bet kokią garbingą darbą, kuris leidžia žmogui pasotinti žmogaus kūną“ (242).

„...apkabink stipriai stipriai Lietuvos žemelę ir sakyk jai, kad Tadu-kas taip ją myli, taip myli...“ (1954–1964)

Tai citata iš 1917 m. rašyto laiško būsimai žmonai Julijai Jablonskytei, susiruošusiai grįžti į Lietuvą. Tik dabar, 1954 m., tremtiniui T. Petkevičiui didesnės laisvės rinktis nėra: „Sovietų laikais buvusi „pavojinga“ T. Petkevičiaus pavardė. Net ir užsienyje gyvenę tautiečiai vengė tokių asmenų pavišimo ir pagarsinimo spaudoje, bijodami galį pakenkti giminėms Lietuvoje“ (11). Svarstydamas kurį laiką pagyventi Kauno rajone, T. Petkevičius turi pasirūpinti registracija. Sofija ir Kazimieras Brazauskai, tuomet studento Algirdo Brazausko tėvai, priregistruoja, bet jis ten negyvena nė dienos. Giminių ir draugų padedamas 1955 m. įsidarbina M. K. Čiurlionio dailės muziejuje²⁶. Už kadru pasirinkimą muziejaus direktorius smarkiai baramas, bet T. Petkevičius muziejui labai parankus darbuotojas. Jis ir administracijai talkina (verčia ir redaguoja rusų kalba rašomas muziejaus ataskaitas,

²⁶ Rimutė Jablonskytė-Rimantienė (Konstantino ir Sofijos Jablonskių duktė) išėjo dekretinių atostogų, T. Petkevičius laikinai buvo priimtas moksliniu bendradarbiu (tai buvo drašus direktoriaus žingsnis), bet vėliau perkeltas į kiemsargio pareigas.

o perpratęs sovietinę ideologiją, jose dar pridėdavo įvairių citatų iš sovietinių laikraščių), ir dirba mokslinį darbą (rengia mokslinius pranešimus, tiria Pietų Amerikos indėnų gyvenimą ir dvasingumą), ir padeda mokslo visuomenei (rengia mokslinių knygų santraukas lietuvių kalba, nes jauniems muziejininkams buvo sunkiai prieinama kitakalbė mokslinė literatūra).

Dirbdamas muziejuje T. Petkevičius ieškojo ir papildomo darbo. Jo „gaudavo iš vertimų biuro. Teko versti mokslinius matematikos, fizikos, technikos sričių straipsnius, reikalavusius specifinių žinių ir terminų išmanymo. Tokių vertimų reikėjo jauniems mokslininkams, kurių užsienio kalbų spragos, baigus sovietinę mokyklą, buvo itin jaučiamos. Tas darbas teikė ne tik finansinę paspirtį, bet ir moralinę paskatą imliam intelektui“ (77–78).

Atleistas iš muziejaus (beveik po penkerių metų), greičiausiai dėl ideologinio valymo kam nors pranešus, T. Petkevičius ėmėsi vertėjo darbo²⁷. Dar tremtyje būdamas apie rusų klasikų vertimų kalbą yra rašęs: „Medžiotojo užrašai“ maloni knyga, tik gaila, kad vertimas gana silpnas. <...> darosi bent kiek nemalonu, kad vertėjas tiek mažai pagarbos turėjo ne tik originalo tekstui, bet ir lietuvių kalbai“ (152). T. Petkevičius išvertė grožinės literatūros kūrinių iš anglų ir italų kalbų: iš anglų – Filipino Bonoskio (Philip Bonosky, tikr. Baranauskas, 1916–2013) romaną *Liepsnojančias slėnis*, Tomo Hardžio (Thomas Hardy, 1840–1928) *Tesė d'Erbevilių giminės*; iš italų – Vasko Pratolinio (Vasco Pratolini, 1913–1991) *Isimylėję vargšai*. Sovietų okupuotose šalyse knygos į nacionalines kalbas paprastai būdavo verčiamos tik tada, kai jos pasirodydavo rusų kalba. Bet lietuvių kilmės kairiųjų pažiūrų amerikiečių rašytojo Filipino Bonoskio romanas *Liepsnojančias slėnis* pasirodė net ketveriais metais anksčiau nei vertimas į rusų kalbą. Vertimams reikėjo įvairių kalbų žodynų. Jų dažniausiai parūpindavo sūnus Justinas Petkevičius. Laiškuose sūnui rašė, kokio reikėtų italų kalbos žodyno: jis „turėtų būti kiek galima turtingesnis, nes menkesnių aš turiu keletą“ (254). Kartais knygos, siųstos į Lietuvą iš JAV ar Italijos, „pradingdavo“. Atrodo, kad darbas prie vertimų „telkė ir vienijo išblaškytą šeimą, teikė

džiaugsmo ir bendrystės pojūtį“ (158). Didžiausia pagalbininkė buvo Julija Petkevičienė ir jos žodis išverstai, bet diskutuotinai kalbinei raiškai būdavo svariausias²⁸. Verčiant reikėjo atsižvelgti į įvairius kalbos faktų šaltinius, kuriais T. Petkevičiui tapo ne tik tuomet išleisti keturi *Lietuvių kalbos žodyno* tomai, gramatikos, *Lietuvių kalbos sinonimų žodynas* – ir pats vertėjas kaupė savo kalbos faktų duomenyną: lapeliuose užsirašinėjo ypatingesnius sintaksės atvejus, savotiškas leksikos grandinėles. Tai rodo „esminius T. Petkevičiaus profesinio santykio su kalba bruožus: stebėti ir fiksuoti kalbos duomenis, kūrybingai ir tikslingai jais pasinaudoti“ (160).

Vasko Pratolinio *Isimylėję vargšai* tiko oficialiai ideologijai dėl kai kurių veikėjų komunistinio sąmonėjimo, todėl rusų kalba „romanas pasirodė 1956 m., o vos po poros metų jį pradėta versti ir į lietuvių kalbą“ (164). Šiai knygai T. Petkevičius skyrė daug laiko ir pageidavo net knygos išvaizdos ir viršelio spalvos, bet... jo neklausyta.

T. Petkevičius ne visada sutikdavo su redaktorių taisymais. Dėl tikrinių vardų vertimo ir jų pateikimo Vasko Pratolinio romane *Isimylėję vargšai* T. Petkevičius parašė leidyklai ištisą laišką, nurodydamas, kaip reikėtų transkribuoti itališkus vietovardžius. Laiške paminėti ir juokingi redaktoriaus taisymai: itališkai policijos pareigūnas vadinamas *brigadiere*, o redaktorius siūlė jį versti *brigadininku*, bet T. Petkevičius aiškino, kodėl vertime paliko originalo žodį, – dėl to, kad lietuviškasis turės mūsų kalboje visai kitą reikšmę. Laiškuose redakcijai pažymima: „Turiu pripažinti, kad redaktoriaus padarytų pabraukimų ir ištaisymų visoje eilėje atsitikimų aš nesuprantu“ (171); „Visa tai turėdamas galvoje aš manau, kad šiuo atveju ne aš klystu, o draugas redaktorius“ (173). T. Petkevičius reikalavo iš redaktoriaus nuoseklumo: „<...> taisymai turi būti nuoseklūs, aiškūs, pagrįsti ne asmeniniu skoniu, bet kalbos sistemos ir vartosenos tradicijų išmanymu“ (171). Tai rodo, kad kalbiniu išprusimu vertėjas T. Petkevičius pranoko redaktorių.

²⁷ Rimutė Rimantienė, vertusi iš skandinavų kalbų, pasiūlė Valstybinės grožinės literatūros leidyklai T. Petkevičiaus, kaip vertėjo iš estų kalbos, kandidatūrą.

²⁸ „Vyru darbuose talkino žmona, perrašydama itin sunkiai įskaitomus jo rankraščius mašininkei, nes, kaip sakėsi broliui Vytautui, „jo rašto ne tik mažai kas išskaito, bet ir aš pati ne visada susigrabaliuju“. O dar pravartėsnis šiame darbe buvo įgimtas subtilus žmonos Jablonskytės kalbos jausmas. <...> Motulės nuomonė buvo svarbi ir lemiamą“ (78).

Tomo Hardžio romanas *Tesė d'Erbervilių giminės* išėjo net keturis kartus. T. Petkevičiui jį versti nebuvo lengva, nes literatūrologai ir kritikai pabrėždavo rafinuotą stilių, daug aprašymų (peizažų, kaimo gyvenimo ir pan.). T. Petkevičius realijas aiškino ne išnašose, o pačiame tekste, visada stengėsi rasti adekvačios reikšmės savo kalbos frazeologizmų, kūrė savo palyginimus, įterpdavo patarlių, kur jos tikdavo, ieškojo vaizdingų posakių. Sunkiausia būdavo perteikti citatas iš to meto dainų, grožinės literatūros, Šventojo Rašto fragmentų.

T. Petkevičiaus būta nuovokaus vertėjo, turinčio turtingą žodyną ir gebančio tiksliai pasinaudoti kalbine raiška „adekvačiai atkurti vaizduojamas situacijas ir neperkrauti teksto vaizdingaisiais elementais“ (164). Tai susiję ir su jo nuostata atsidėti darbui visa siela – nebūti savo profesijos amatininku, net ir sulaukus garbaus amžiaus: „<...> kad būtų taip persiėmęs savo profesijos darbu <...> ne amatininkas, bet artistas...“ (180). „Dirbdamas prie vertimų, Petkevičius atsiskleidė kaip įžvalgas ir kūrybingas filologas, nors tokiam darbui jis niekada nebuvo rengęsis“ (177). Pats T. Petkevičius rašė, kad „[V]ertėjo darbas įdomus ir dirbu jį su mielu noru...“ (255).

Kartą pakliuvus į KGB „voratinklį ištrūkti iš jo nebuvo lengva, o gal ir neįmanoma. Paskutinis KGB įrašas su Tado Petkevičiaus pavarde buvo darytas 1964 m. sausio 17 d. Tai „Reikalavimas“, pasirašytas kapitono Petrausko, pateikti žinių apie paskutinį suėmimą. Po mažiau nei dviejų mėnesių Petkevičius išėjo amžinybėn...“ (145).

„Mano apetitai knygomis neaprežti“

Caro laikais Maskvoje studijuojantys lietuviai turėjo tradiciją gavę stipendiją nusipirkti naują knygą, ją perskaityti ir pasidalyti mintimis su kitais studentais. Nuo tada T. Petkevičius atsakingai rinkosi savišvietos knygas – „rimtas skaitymas – tai knygos iš istorijos, filosofijos, sociologijos“ (33). Knygos, kaip dvasinio peno, T. Petkevičiui visada reikėjo. Štai dirbdamas Londone rašė žmonai ir prašė nupirkti išėjusių leidinių: Vinco Pietario *Algimantą*, Vinco Krėvės *Raštų* II tomą ir žurnalų: „Aš nenoriu, matai, pasidaryti atsilikėliu“ (191). Jis mėgo bendrauti su žmonėmis, kurių gyvenime knygos užėmė itin svarbią vietą: „Iš giminių tarpo

išsiskirtų šie „knygiai“: svainis Konstantinas Jablonskis, žentas Saulius Lukėnas, o seserėnas Edmundas Laucevičius buvęs daugiau antikvaro kolekcininkas“ (151). T. Petkevičius labai daug skaitė grožinės, memuarinės, istorinės literatūros originalo kalbomis, bet „[J]am labai rūpėjo lituanistika, kaip lietuviškumo simbolį labai vertinęs Adomą Mickevičių, Jurgį Baltrušaitį“ (151).

Sovietams suėmus T. Petkevičių ir atlikus kratą namuose, saugoti pastatų ir turto buvo paskirtas sargybinis, bet kiti kareiviai, išmušę langą ir patekę į namus, vogė ne tik vertingą turtą, bet ir knygas. Julija Petkevičienė dėl tokios vagystės kreipėsi raštu į Centro komitetą. Tuomet saugumas pripažino neva padaręs klaidą ir dalį daiktų grąžino. Į didžiausio turto – knygų – išsaugojimą įsitraukė ir Konstantinas Jablonskis. Jis kreipėsi į Justą Paleckį, tuometinį SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotoją. Petkevičių bibliotekoje nuo 1920 iki 1945 m. buvo sukaupta apie aštuonis tūkstančius pavadinimų knygų ir periodinių leidinių. Daugiausia teisinės, politinės, istorinės, biografinės, memuarinės bei prancūzų, anglų, vokiečių, rusų, lenkų ir lietuvių kalbomis leistos grožinės literatūros. Partkomo bibliotekininkė T. N. Kornejeva 1945 m. Kauno universiteto bibliotekai perdavė 3 079 egzempliorius knygų, o „61 psl. apimties sąrašė tarp 1923 knygų buvo teisės, filosofijos, diplomatijos, istorijos, psichologijos, meno leidiniai, išleisti vokiečių, rusų, prancūzų, anglų, italų, lenkų, lietuvių kalbomis, taip pat įvairūs žodynai, serijiniai leidiniai. Sąrašai buvo sudaryti skirtingu braižu. Atskirai surašytos „Senosios knygos (unikalios)“ – 1745–1939 m. leidiniai. Saugojimo raštelį pasirašiusi S. Petraitienė įsipareigojo NKGB saugoti ir pareikalavus grąžinti knygas“ (141). Visa laimė, kad komunistams knygų atgauti iš Universiteto bibliotekos nepavyko – pavėluota pateikti prašymą²⁹.

Knyga Petkevičių šeimoje buvo itin vertinta. Tą patvirtina vienas neeilinis įvykis ir neeilinė dovana. 1950 m. susiruošus tekėti dukrai Julijai, savo žmonai Julijai Tadas rašė: „Kaip norėčiau padaryti jiems kokį malonumą gyvenimo pradžiai. Jei Tu laikysi tai galimu, tai leisk Julytei pasiimti tokias knygas ir tiek, kiek jai patiks“ (225).

²⁹ Labai gvieštasi ir į Petkevičių namuose rastus baldus, ypač stalus.

T. Petkevičiaus biblioteka vientisa neiškilo, bet po kiekvienos netekties stengtasi ją papildyti. Grįžus iš tremties atgauti knygų nesitikėta, todėl nuo 1954 iki 1964 m. (iki mirties) biblioteka vėl buvo pildoma. T. Petkevičius kartą per savaitę eidavo į knygyną. Sūnui Justinui laiške rašė: „Vietoje mano senos bibliotekos pamažu susidarė nauja. Knyga prie knygos, ir jau susirinko apie 2000 tomų“ (154)³⁰. Anūkė prisiminė, kad „[S]eneliui knygynė palikdavo visas naujas knygas...“³¹ (293). Petkevičių šeimoje per gimtadienius, Šv. Kalėdas ar Šv. Velykas tradiciškai būdavo dovanojamos knygos: „<...> visada gaudavome po knygelę, su jo ranka įrašyta dedikacija nuo Motulės ir Senelio ar Kalėdų Senelio“ (293). Paulius Galaunė, dirbęs su T. Petkevičiumi M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, prisimena, kad nuo kokių 1962-ųjų šis užėidavęs pas Galaunę arbatos ir „mielai pasakodavo, ką naujo, įdomaus perskaitė ar sužinojo iš knygų pasaulio. Mokėjo labai gražiai, vaizdžiai pasakoti“ (282).

T. Petkevičius garsėjo ne tik turtinga biblioteka. Jis buvo didelis melomanas, mėgo teatrą, „ypač operų pastatymus, savo mylimoms artistėms nešdavo gėlių. <...> Į teatrą paprastai eidavo kartu su žmona, o į klasikinės muzikos koncertus dažniausiai vienas“ (51). Filharmonijoje T. Petkevičius stengdavosi nepraleisti nė vieno koncerto: „<...> kasininkė Jam visada palikdavo bilietus antrame aukšte pirmoje eilėje centre“ (294). Iš dirbančio Senelio kambario „vasaromis nuolat sklisdavo klasikinė muzika“ (293).

Po T. Petkevičiaus mirties dalį knygų pasidalino vaikai ir anūkai. 1997 m. nemažai knygų, laikytų patalpoje virš garažo, sudegė per gaisrą. Tai daugiausia Universiteto Teisių fakulteto profesorų rašytos knygos, grožinė literatūra prancūzų, vokiečių kalbomis. Teisininko J. Bylos dovanotos ir kitos teisės tematikos (dažniausia rusų kalba) knygos ir įvairių žurnalų nepilni komplektai buvo perduoti Kauno apskrities viešajai bibliotekai (apie 200 egzempliorių).

„...kiekvieno šviesuolio pareiga – dirbti ne sau, bet tautai“

Apie darbą ir jo kokybę T. Petkevičius mąstė: „<...> aš matyti galiu tik taip: jeigu būti, tai kuo nors būti, o jeigu ne, tai nieko nereikia. Todėl kuomet aš pradedu kokią darbą, tai aš vis manau, kad ne tuščiom gi aš dirbu...“ (33). Darbas tautai ir jos kultūrai, anot jo, nėra toks jau lengvas, kai gyventi tenka geopolitiškai nepatogioje teritorijoje: „Kultūrinis palikimas nepaprastai palengvina kiekvienos ateinančios kartos būklę <...>. Gaila, kad mūsų kraštas šituo atžvilgiu nėra toks laimingas. Kiekvienas didesnis tarptautinis viesulas turi persiristi per mūsų žemelę, sunaikindamas daug žmonių darbo vaisių, daug žmonių kūrybos paminklų. Todėl, žinoma, kiekvienam smagu pažiūrėti į tai, kas paliko to viesulo nesugriauta, nesunaikinta. Pasižiūrėti ir prisiminti“ (12). Nesunaikinta liko Tado Petkevičiaus ir giminystė, ir bendrystė su kitomis žinomomis Lietuvoje mokslo, kultūros, politikos, teisės atstovų šeimomis – Jablonskių, Puidų, Leonų, Landsbergių, Savickių, Bizauskų, Urbšių, Rimantų, Laucevičių, Sruogų, Lozoraičių, Garmų, Klimų, Lastų, Galaunių ir t. t., – kone visa Lietuvos šviesuomene, kūrusia valstybę, formavusia jos kultūrą. Tado Petkevičiaus mintis – „[Ž]monės gimsta ir miršta visai neatsižvelgdami, kas vakar buvo ir kas rytoj bus“ (215) – verta papildymo. Asmenybės tautos istorijoje lieka gyvos ne tik artimųjų ar draugų atmintimi, bet, kaip taikliai parašė Arnoldas Piročkinas, „šeimyniškumo“ inspiruotomis knygomis³². Eglės Lukėnaitės-Gričiuvienės parengtos trilogijos apie prosenelius ir senelius gyvenimo ir vertybinės nuostatos, šeimos ir giminių santaros jausmas ir atspirtis negandoms, draugų ir draugystės idėjos lieka mums skaityti, apmąstyti, tyrinėti ir remtis gyvenant.

³⁰ Sūnų T. Petkevičius taip pat skatino kaupti knygas. Justinas Petkevičius Niujorke jautėsi turįs bene turtingiausią liuanistinę biblioteką ir galįs ją skolinti kitiems.

³¹ Anūkė Rasa Garmutė-Ramanavičienė buvo pastebėjusi, kad Senelis, knygyno darbuotojas, „pamalonindavo šokoladukais“.

³² Piročkinas Arnoldas, *Vertingas Jono Jablonskio šeimos istorijos tęsinys*. Prieiga internete: <http://mokslolietuva.lt> 2014/04.

Kas *nuskandino* Skandijos salą prie Lietuvos krantų?

Antikos geografas Klaudijas Ptolemajas ir gotų istorikas Jordanas prie Vyslos žiočių mini didelę salą Skandiją, kurios nei mūsų, nei užsienio mokslininkai čia neranda. Tai labai keista, nes Ptolemajas savo „Geografijoje“ naudoja matematinį pasaulio modelį, kuriame kiekvienas objektas turi geografinės platumos ir geografinės ilgumos koordinatas. Žinoma, tai ne šiuolaikinė pasaulio objektų geografinė sistema, tačiau daugiau ar mažiau artima jai. Tai, kad Ptolemajo sistemoje Skandijos sala nurodyta su keturių taškų (vakarinio, rytinio, pietinio, šiaurinio) koordinatėmis, yra svarbus faktas, rodantis, kad ši sala buvo neblogai žinoma. Sala negali vieną dieną atsirasti ir išnykti, todėl ji turėjo egzistuoti toje teritorijoje, kur nurodė Ptolemajas.

Galbūt ta sala egzistavo daug arčiau Lietuvos, negu kas galėjo įsivaizduoti? Kad ir kaip bebūtų keista, tačiau Skandijos sala prie Lietuvos nustojo egzistuoti X a., kai Nemuno upė, „prakirtusi“ Vilkyškių kalnagūbrį, pradėjo tekėti į Kuršių marias. Iki to laiko, t. y. po to, kai ledynai atsitraukė nuo Lietuvos teritorijos ir daugiau ar mažiau susiregulavo vidaus vandenys, Nemuno upė, pasiekusi Vilkyškių kalnagūbrį, pasisuko pietų kryptimi ir, susijungusi su Priegliaus upe, priėmusi Jūros ir Šešupės upių vandenį, suformavo ne mažiau kaip 1 km pločio upę-marias, kurios įtekėjo ir susijungė su Aismarėmis. Geologų tyrimų duomenimis, tuo

metu Kuršių marios buvo 1–2 metrais aukščiau dabartinio vandens lygio virš Rusnės salos (kuri susidarė tik Nemunui pradėjus tekėti į Kuršių marias, t. y. nuo X a.) ir siekė Vilkyškių kalnagūbrį iš vakarų. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Priegliaus ir Nemuno upės-marių forma, kaip ir šalia esančios Skandijos salos forma (1 pav.), primena senovinę „triubą“ (karo trimitą), Romoje vadinamą *tuba*, o etruskų – *lituus* (2 pav.). Taigi, Priegliaus–Nemuno upės-marių pakrantė lotyniškai skambėtų Lituba (*triubos pakrantė*), arba *Lituus*. Galbūt iš tų Litubos vietų yra kilęs Lietuvos vardas, kaip sakoma lietuvių kilmės iš romėnų legendoje¹.

Manoma, kad laikui bėgant Nemunas pats „prakirto“ 30 km ilgio, 4,5 km pločio ir 45–65 m aukščio Vilkyškių kalnagūbrį, kuris stovėjo skersai Nemuno vagos tėkmės, ir pradėjo tekėti į Kuršių marias. Kyla natūralus klausimas: kodėl Nemunas „graužėsi“ per tokį didžiulį kalną, jei galėjo nekliudomai nutekėti į pietus? Akivaizdu, kad Nemunas pats „nenorėjo“ ir negalėjo „prasigrauzti“ per tokį didelį kalną. Vadinas, jam X a. padėjo žmonės, prakasdami Vilkyškių kalnagūbrį ir pakeisdami Nemuno vagos kryptį. Tie žmonės *praliejo* Nemuną per Vilkyškių kalnagūbrį, todėl galėjo pasivadinti *lietais* (ar *lietuviiais*) arba kuršiškai *leita* / *leičiai*, o patį Nemuną

¹ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai II, Vilnius, 2001, p. 539.

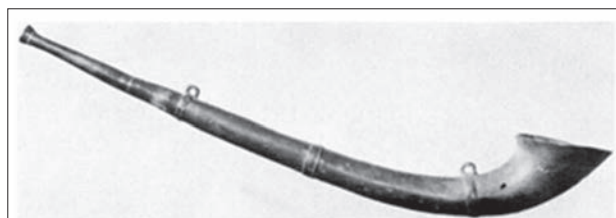

1 pav. Geologinis regiono žemėlapis: 1 – moreninės sritys, 2 – galimos moreninės sritys, 3 – smėlėtos žemumos, 4 – smėlėti ledyno tirpsmo vandens baseinai, 5 – molėti ledyno tirpsmo vandenys, 6 – urštromai (poledyninės upės, tekėjusios priešinga kryptimi), 7 – upių delių ir nerijų kraštovaizdis
Šaltinis: Bliujienė A., Lietuvos archeologija III, Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai, Klaipėda, 2013, p. 114

už Vilkyškių kalnagūbrio, tekantį į Kuršių marias, galėjo vadinti *Leitos* upe, arba *Leita*, kol jam neprigijo žemaičių pavadinimo *nemano*, t. y. tarmiškai *Nemuno*, upės vardas, nes anksčiau jos čia nebuvo. Kad taip galėjo būti, rodo iki šių dienų tame regione išlikęs 26,2 km ilgio Nemuno intakas – *Leitos* upė, kurios ištakos yra Šilutės rajone, prie Leitgirių kaimo, kur dunkso ir Leitgirių miškas.

Priegliaus–Nemuno (Gutalo) upė-marios

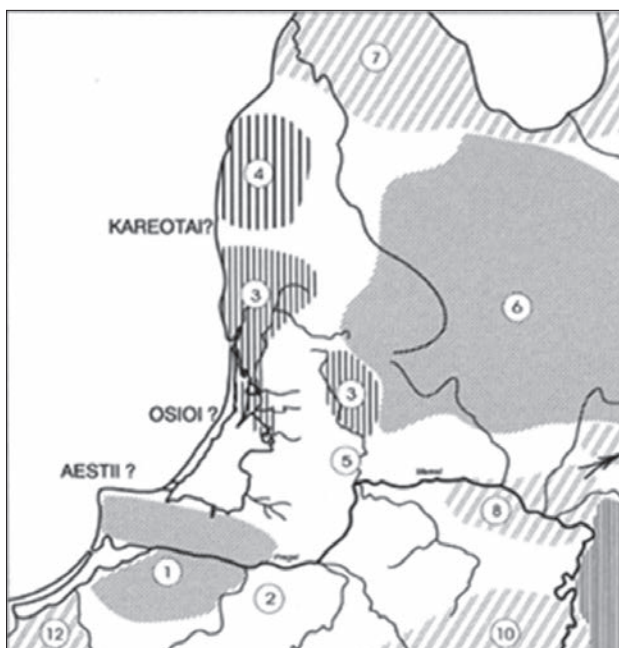
Vienas pirmųjų apie Priegliaus–Nemuno upės egzistavimą Antikos laikais rašė prof. habil. dr. Vladas Žulkus (3 pav.). Trumpą santrauką tuo klausimu pateikė prof. Audronė Bliujienė monografijos „Lietuvos archeologija“ III tome: „Naujausių tyrimų duomenimis, Nemuno delta dabartinėje vietoje galėjo susiformuoti tik prieš 1000–1100 metų, taigi II tūkstantmečio pradžioje (Bitinas et al. 2002, 375–388; Žulkus 2004, 21). Pastarųjų metų geologiniai, geomorfologiniai ir paleogeografiniai Nemuno deltos tyrimai, kaip ir akmens ir geležies amžių archeologinių vietų išsidėstymas, rodo, kad 70–75 km ilgio pakrantės ruožas nuo Nemuno

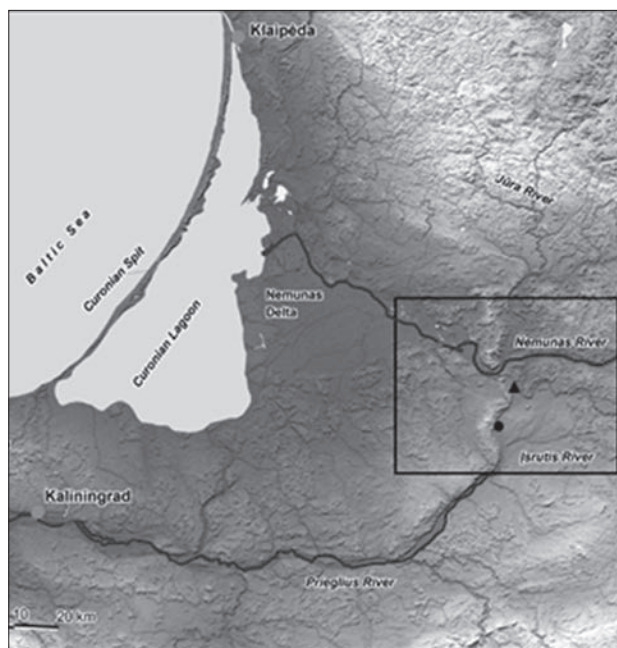
2 pav. Antikinė „triūba“ (lituus)
Šaltinis: https://www.researchgate.net/figure/A-lituus-found-near-Duesseldorf-in-the-Rhine-Photo-Germany-RLM-Bonn_fig2_313349479

ir Jūros santakos iki Kuršių marių nėra upės terasų, o upės delta buvusi gerokai piečiau, nei ji šiandien (Bitinas et al. 2002, 375–388; Guobytė, Juodkasis 2003, 49–52; Žulkus 2006, 19–23; 1–3 pav.). Be to, sporų, žiedadulkių, diatomėjų, moliuskų tyrimai, litologiniai ir radioaktyviosios anglies optinės liuminescencijos (OSL) datos, kaip ir istoriniai duomenys, rodytų, kad Nemuno delta, kokią matome šiandien, iš tiesų yra jauna ir galėjo susiformuoti tik apie 1000–1100 metus. Kitaip tariant, Vilkyškių gūbrį, užtvėrusį kelią Nemuno tėkmei į Kuršių marias, jo vandenys paplovė ir perkirto tik apie 1000–1100 metus. Gali būti, kad Nemunas anksčiau įtekėdavo į Aistmares, o iki II tūkstantmečio pradžios galėjo būti viena upė Nemunas–Prieglius (Bitinas et al. 2002, 388; Žulkus 2006, 19; 1–3 pav.). Nemuno senvagė gerai matoma paviršiaus reljefiniuose žemėlapiuose ir iš palydovų darytose nuotraukose.² A. Bliujienės monografija pasirodė 2013 m. ir joje, kaip matome, apie Priegliaus–Nemuno upės egzistavimą rašoma labai atsargiai. 2017 m. geologų moksliniame straipsnyje (4 pav.) matosi potencialiai galėjusios būti Priegliaus–Įsručio–Nemuno upės vaga, kuri pagal pateiktą mastelį (1 cm = 10 km) turėjo svyruoti nuo 1 iki 5 km, o prie Nemuno prijungiant Jūros upės deltą čia turėjo būti ne mažesnės kaip 5 km pločio ir 20 km ilgio jūra-marios.

² Bliujienė A., Lietuvos archeologija III, Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai, Klaipėda, 2013, p. 113.

3 pav. Priegliaus–Nemuno upė-marios
Šaltinis: Žulkus V., Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, Vilnius, 2004

4 pav. Priegliaus upės intako Isruties susijungimo su Nemuno
upe pėdsakas

Šaltinis: https://www.researchgate.net/figure/Digital-elevation-model-DEM-of-the-Nemunas-Delta-and-surrounding-region-of-the_fig1_311940789

Pasirodo, tarybinių laikų geologai žinojo apie Priegliaus–Nemuno senvagę (5 pav.). Kad XX a. antrojoje pusėje buvo žinoma apie buvusią Priegliaus–Nemuno senvagę, užsimena ir Aldona Damušytė savo daktaro disertacijoje iš geologijos: „Postlitorinos jūros transgresijos metu, apytikriai prieš 3700 metų (tą liudija smėlio tarp sluoksnis Svencelės pelkės durpėse bei palaidotų durpių storumė ties Atmatos ir Skirvytės atsišakojimu <...>), baseino vandens lygis Nemuno deltos regione buvo 1–2 metrais aukščiau dabartinio. Taigi, virš dabartinės Rusnės salos buvusioje marių įlankoje vanduo tyvuliavo, sprendžiant iš nuosėdų amžiaus, net iki pirmojo tūkstantmečio pabaigos <...>. Prielaida apie santykinai jauną Rusnės salos ir aplinkinių Nemuno deltos dalių amžių buvo išsakyta A. Seibučio (1961). Jo pateiktoje Nemuno deltos schematinėje rekonstrukcijoje, vaizduojančioje šį regioną prieš 1200 metų, dabartinės Rusnės gyvenvietės vietoje dar pavaizduotos marios (Žilinskas, Jarmalavičius 2001). Taigi, turimų duomenų pagrindu galima teigti, kad Nemuno delta (bent jau Lietuvos teritorijoje esanti jos dalis) pradėjo formotis apytikriai prieš 1200 metų (Bitinas ir kt. 2000a). Dabartinės Rusnės salos ir Krokų lankos vietoje bei

jos artimiausiose apylinkėse prieš 1158 ± 74 metų (pagal 26270 grėž. nuosėdas) dar tyvuliavo Postlitorinos jūros (Kuršių marių) įlankos vandenys <...>. Įlanką supo lagūnos su besiformuojančiomis Aukštumalos, Rupkalvių (Žalgirių) bei Strazdapolio pelkėmis. Dabartinio Nemuno atšaka (Rusnė) prasigrauzė kelią tarp Rupkalvių ir Strazdapolio pelkių ir plūstelėjo į minėtą įlanką dabartinės Rusnės apylinkėse geologiniu požiūriu labai neseniai – ne anksčiau kaip prieš 1000–1200 metų, nes, pagal paleobotaninių bei geochronologinių tyrimų duomenis, iki minėto laikotarpio dabartinės Nemuno deltos vietoje dar kaupėsi lagūnos nuosėdos (Bitinas et al. 2002). Ankstyvesnių Nemuno veiklos pėdsakų (pra-Nemuno įrėžių, palaidotų aliuvinių ar deltinių sąnašų storumų ir pan.), apie kuriuos rašė daugelis tyrinėtojų (Басаликас 1961; Gudelis, Klimavičienė 1993; Kunskas 1996), tirtame plote (nei Nemuno deltos regione, nei po Kuršių mariomis, nei po Kuršių nerija) aptikti nepavyko. Apibendrinant visus turimus duomenis, galima patvirtinti, kad Postlitorinos jūros transgresija dabartinės Lietuvos krantuose prasidėjo apytikriai prieš 3,7 tūkst. metų ir baigėsi prieš 2,4 tūkst. metų. Šios jūros kranto linijos šiaurinėje dabartinio pajūrio dalyje paliktos

5 pav. Tarybinių laikų slaptame (po grifu „soveršennno sekretno“) žemėlapyje aiškiai matosi plati Priegliaus–Nemuno upės senvagė
Šaltinis: <http://paliokas.blogspot.com/2012/07/senasis-nemunass.html>

2 m, centrinėje – 1 m aukščiau dabartinio jūros lygio, o dabartinio pajūrio pietinėje dalyje turėtų būti apie 1 m žemiau jo. Postlitorinos jūros metu dabartinės Nemuno deltos Lietuvos dalyje dar tyvuliavo lagūna, o Rusnės sala bei gretimos salelės pradėjo formuotis apytikriai prieš 1100 metų, kardinaliai pasikeitus Nemuno upės vagos kryptiai.³

Iš 4 ir 5 pav. galima spręsti, kad Priegliaus–Įsručio–Nemuno upė galėjo būti vidutiniškai nuo 2 iki 5 km pločio, priklausomai nuo vietos. Ar tai teisybė, panagrinėkime duomenis apie Nemuno, Jūros, Priegliaus, Deimenos, Šešupės ir Įsros upes, kurių vandenys vienaip ar kitaip iki X a. įsiliejo į Priegliaus–Nemuno upę-marias.

Nemuno upė (21 pav.). Ilgis – 937 km (99 km žemupio – dabartinė Lietuvos siena su Karaliaučiaus kraštu). Baseino plotas su delta – 97 900 km². Upės gylis – 1,5–5,6 m. Vidutinis nuolydis – 0,08 m/km. Srovės greitis mažėja žiočių link (0,7–0,1 m/s). Vidutiniškai per metus Nemunas nuplukdo į Kuršių marias 21 km³ vandens. Srovės greitis potvynių metu – 1,5–1,8 m/s⁴. Žemupyje (208 km) Nemunas teka į vakarus. Žemupio vaga, lyginant su vidurupiu, gerokai praplatėja (iki 500 m), tėkmė

sulėtėja (nuolydis – 1,5 cm/km, o netoli žiočių – iki 3 cm/km). Vaga daug mažiau vingiuota, gausu seklių, laikinų smėlio salų. Aukštutinėje žemupio dalyje slėnis ryškus, turintis 1,5–2 km pločio, 30–35 m aukščio šlaitus. Už Jurbarko slėnis jau nebe toks žymus. Už Jūros žiočių Nemunas kerta Vilkyškių kalvagūbrį ir toliau teka per Pamario lankas. Upės vagos gylis žemupyje – 1,5–5 m⁵.

Jūros upė (6, 20 pav.). Ilgis – 177 km, baseino plotas – 3986 km². Įteka į Nemuną 81 km nuo jo žiočių⁶. Vaga aukštupyje reguliuota, 5–20 m pločio, 0,5–1,4 m gylis. Vidurupyje vagos plotis – 20–50 m, gylis – 0,5–1,7 m. Srovės greitis – 0,2–0,3 m/s. Vidutinis nuolydis – 0,62 m/km⁷. Žemupyje, 35 km nuo žiočių, nuolydis yra tik 0,08 m/km. Krantai 1–5 m aukščio, vidurupyje atodangų aukštis yra iki 25 m. Slėnis vingiuotas, su siaura salpa ir ryškiomis terasomis; jo vidutinis plotis iki Akmenos – 300–500 m, žemiau – 500–1000 m⁸. Potvyniai staigūs, aukšti, dažni poplūdžiai (žiemą susidaro dėl ižo kamščių); žemupyje įrengti apsauginiai

³ Damušytė A., *Lietuvos pajūrio geologinė raida poledynmečiu*, Daktaro disertacija, Vilnius, 2011, p. 131–133.

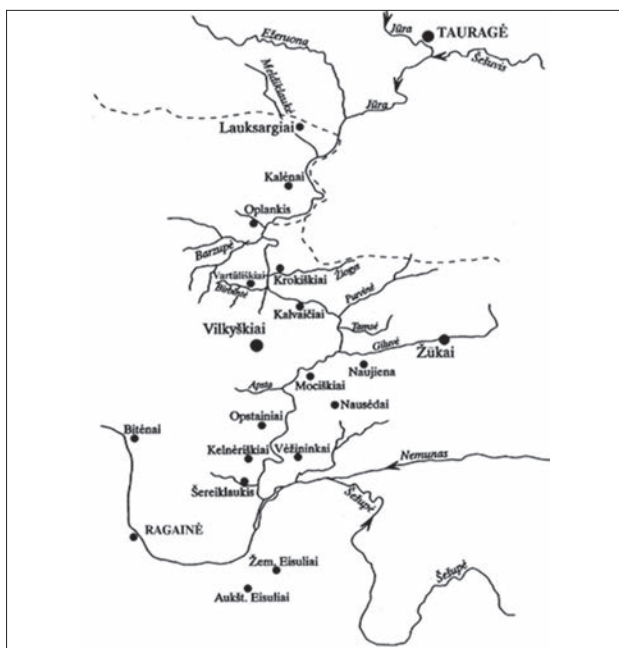
⁴ Nemunas, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/nemunas-1>.

⁵ Nemunas, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, T. 3, Vilnius, 1987, p. 196.

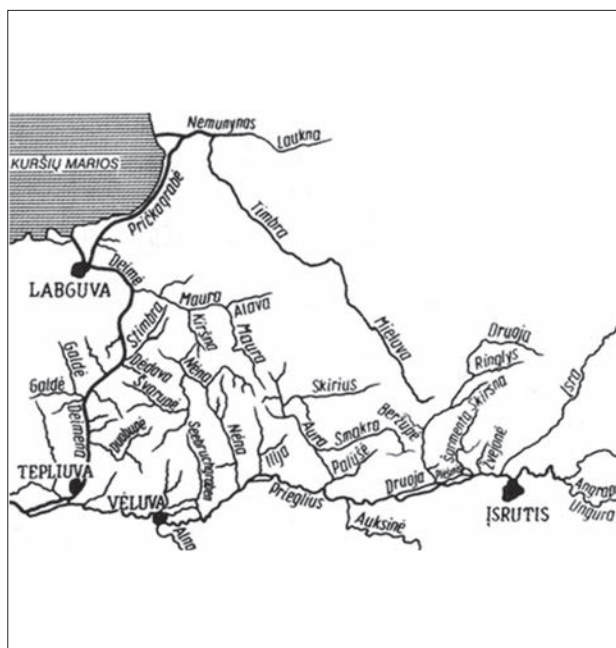
⁶ Upė Jūra, *Lietuvos upės*. Prieiga internete: <http://www.upe-se.lt/index.php/j/jura>.

⁷ Jūra, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/jura-3/>.

⁸ Upė Jūra, *Lietuvos upės*. Prieiga internete: <http://www.upe-se.lt/index.php/j/jura>.

6 pav. Jūros upė su intakais
Šaltinis: <https://www.mle.lt/straipsniai/jura>

7 pav. Priegliaus dešinieji intakai tarp Deimenos ir Druojos
Šaltinis: <https://www.mle.lt/straipsniai/prieglius>

pylimai. Sausmečiu Jūra kai kada labai nusenka. Vandens lygio svyravimo per metus amplitudė: vidutinė – 5,7 m, didžiausia – 7,7 m. Vidutinis debitas – 36,2 m³/s, vidutinis daugiamečių debitas žiotyse – 41,8 m³/s⁹.

„Jūrų vardu senovės baltai bus vadinę didelius vidaus vandenį, ežerus. Geologų (G. Berendto ir kitų) teigimu, nuo Ragainės į šiaurę tyvuliavusios Aismarių didumo „jūros – marės“. Upėvardis siejamas su baltų *jūr-* – didelis vanduo, plg. lietuvių ir latvių *jūra*, prūsų ir galindų *iūrīn*, trakų *iūras* – vanduo, upė; ir su kitu šaknies balsiu: lietuvių *jaura* – pelkynė, klampynė, prūsų *wurs* – kūdra. Tad Jūros pirminė reikšmė galėjo būti – didelis vanduo arba per pelkyną tekančias vanduo.“¹⁰

Deimenos (Deimės) upė (7 pav.). Ilgis – 37 km. Prie Teplavos staigiu kampu atsišakoja nuo Priegliaus, 56 km nuo jo žiočių. Teka į šiaurę, toliau pasuka į rytus, ties Labguva jungiasi su Pričkagrabė. Įteka į Kuršių marias 3 km į šiaurės vakarus nuo Labguvos. Plotis – 40–80 m, laivybai palaidkomas gylis – 2,1 m, mažiausias – 1,5 m. Srovė lėta, vandens horizontas svyruoja: ties Tepliuva siekia iki

4,5 m, ties Labguva – iki 2,5 m. Iki XIV a. Deimė buvo atskira, su Priegliumi nesusijusi upė. Tik per didesnius potvynius jos senslėniu iš Priegliaus nutekėdavo dalis potvynių vandens. XIV a. antrojoje pusėje kryžiuočiai ties Teplavos pilimi iškasė perkasą ir sujungė abi upes. Senslėnis užpildytas 4–9 m storio durpių sluoksniu. Slėnio plotis – 0,7–1,3 km, šlaitai statūs. Krantų aukštis – 0,5–0,8 m, visa vaga reguliuota, plotis – 40–70 m, gylis – 2,8–4,2 m, žemiau Labguvos – 7 m. Srovės greitis – 0,1 m/s. Vidutinis nuolydis – 0,032 m/km¹¹.

Priegliaus upė (7, 8 pav.). Upės slėnis – 1,5–5 km pločio. Jo ilgis – 123 km, baseino plotas – 14 712 km². Vagos plotis iki Alnos žiočių yra 20–30 m, žemiau – 30–70 m, nuo Karaliaučiaus – 100 m; vyraujantis gylis aukštupyje – 2 m, prie žiočių – 7 m. Krantai lėkšti, 0,2–0,5 m aukščio, srovės greitis – 0,1–0,2 m/s. Bendras upės kritimas – 9,4 m, žemiau Deimės nuolydis beveik išnyksta. Vandens lygis per metus kinta: ties Įsrutimi vidutiniškai 4,7 m (didžiausias 6 m), ties Tepliuva – 2,8 m (3,6 m), ties Karaliaučiumi – 1,5 m (2,3 m)¹².

⁹ Jūra, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/jura-3/>.

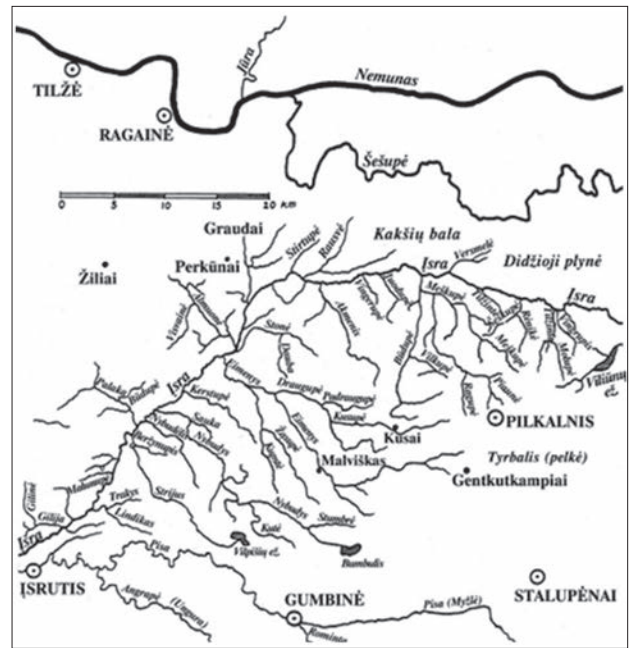
¹⁰ Jūra, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, T. I, Vilnius, 2000, p. 667–668. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/jura>.

¹¹ Deimė, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, T. I, Vilnius, 2000, p. 280. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/deime>.

¹² Prieglius, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, T. I, Vilnius, 2000, p. 707–708. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/prieglius>.

8 pav. Priegliaus aukštupio (Pisos) ir Romintos intakai
Šaltinis: <https://www.mle.lt/straipsniai/prieglius>

9 pav. Įsros upynas
Šaltinis: <https://www.mle.lt/straipsniai/isra>

Įsros upė (9 pav.). Ilgis – 101 km, baseino plotas – 1250 km². Slėnis 0,1–2 km pločio. Aukštupio vagos plotis – 1–3 m, vidurupio ir žemupio – 8–25 m, kai kur – iki 40–60 m. Gylis – 0,5–2 m. Srovės greitis – 0,1–0,2 m/s. Krantai 1–3 m aukščio, statūs. Paskutinius 3 km Įsra teka tarp paaukštintų krantų. Vandens lygio svyravimo per metus amplitudė – 2,4–3,8 m¹³.

Šešupės upė (10 pav.). Ilgis – 298 km, baseino plotas – 6105 km². Slėnis negilus, 0,3–1 km pločio. Vagos plotis nuo ištakos iki Marijampolės – 3–25 m, nuo Marijampolės iki Kudirkos Naumiesčio – 20–30 m, nuo ten iki žiočių – 25–70 m. Gylis sietuvose – 1,5–2 m, sėkliuose – 0,5–1 m. Vidutinis nuolydis – 0,63 m/km. Srovės greitis sietuvose – 0,2–0,3, sėkliuose – 0,4–0,6 m/s. Upė mažai įsigrauzusi į molingą Šešupės žemumą, todėl požeminis maitinimas menkas. Vasarą ir žiemą labai nusenka, pavasarį labai patvinsta. Dėl molingų, vandeniu nelaidaus grunto, mažo baseino miškingumo ir ežeringumo po lietaus vandens lygis upėje greit kyla, didelės liūtys sukelia poplūdžius. Pavasarį nuteka 37 proc., vasarą – 16 proc., rudenį ir žiemą – 47 proc. viso metinio nuotėkio. Vandens lygio svyravimo amplitudė per

metus Kalvarijoje – 0,6–2,5 m, Marijampolėje – 0,7–3,8 m, Kudirkos Naumiestyje – 1,8–7 m, Beinikiemyje – 2,2–7,9 m¹⁴.

Pelkės (11 pav.). „Jų gausą Mažojoje Lietuvoje lėmė gamtinės sąlygos: drėgnoji Nemuno delta su intakų slėniais driekėsi nuo Priekulės (šiaurėje) iki Labguvos (pietvakariuose) ir Tilžės rytuose; užpelkėję plotai tęsėsi Priegliaus, Įsros, Deimės ir kitų upių slėniais; ledynų suklostyto paviršiaus įdubos ir molingi gruntai sukūrė įvairaus dydžio pelkių mozaiką daugelyje vietų; piečiau Romintos girios ir Geldapės plytėjo Mozūrijos didelės pelkės. Girių ir pelkių gausa saugojo gyventojus nuo užpuolikų, jų apsuptyje įrenginėti piliakalniai ir senovės gyvenvietės. Archeologiniais tyrimais aptikta senų medinių tiltų-klojinių per pelkes, durpynai išsaugojo įvairių senovės liekanų. XIII a. įsiveržę kryžiuočiai skundėsi dėl Graudų ir kitų pelkėtų vietų, kur *arkliai klimpdavę iki balnų*. Kolonistai Mažosios Lietuvos žemes vadino *Niederland* – žemomis ir pelkėtomis.“¹⁵

Vilkyškių kalvagūbris – kalvoto moreninio reljefo ruožas Klaipėdos krašte ir Karaliaučiaus krašte, skersai perkirstas Nemuno slėnio.

¹³ Įsra, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/isra>.

¹⁴ Šešupė, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/sesupe>.

¹⁵ Pelkės, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/pelkes>.

10 pav. Šešupė
Šaltinis: <https://www.mle.lt/straipsniai/sesupe>

11 pav. Mažosios Lietuvos svarbiausios pelkės
Šaltinis: <https://www.mle.lt/straipsniai/pelkes>

Ilgis – daugiau kaip 30 km, plotis – 4–5 km, aukštis – 45–65 m. Skiria apie 30 m žemiau esančias Pajūrio žemumą ir Nemuno deltos žemumą. Ties Lauksargiais ir Mažosios Lietuvos šiaurine riba prasidėjęs kalvagūbris eina per Vilkyškius iki Bitėnų, Šereitlaukio ir Nemuno pralaužtinio slėnio. Kalvagūbrio rytine papėde driekiasi Jūros žemupio slėnis. Vilkyškių kalvagūbrio tęsinys Karaliaučiaus krašte – Nadruvos moreninė plynaukštė. Piečiau Nemuno kalvagūbrio tąsa gūbriu driekiasi pro Eisulius, Lenkviečius, Kraupišką ir kita, palaipsniui žemėdama (iškildama tik iki 30–40 m). Žymesnės aukštumos: Dobelsbergas ties Kreivėnais (80 m aukščio), Kopyčkalnis ties Šereitlaukiu (75 m), Krakučkalnis, Pabudkalnis prie Eisulių (68 m). Prie Nemuno plaunamo skardžio yra Rambyno kalnas¹⁶.

Kuršių marios – trikampio formos lagūna Baltijos jūros pietrytiniame pakraštyje, kurią nuo jūros skiria Kuršių nerija (22 pav.), tai didžiausia Baltijos jūros lagūna. Plotas – 1584 km², ilgoji ašis – 93 km, trumpoji – 46 km. Kranto linijos ilgis – 324 km. Vidutinis gylis – 3,7 m, giliausia vieta ties Alksnyne – apie 7 m. Vandens tūris – 6,0 km³.

Kuršių marios skirstomos į 3 dalis: šiaurės, vidurio (Vidmares) ir pietų (Budumą)¹⁷.

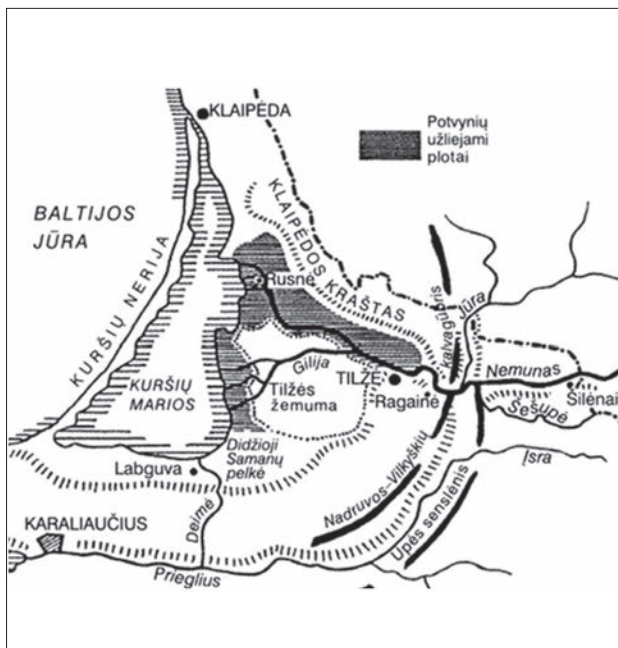
Kuršių marių hidrologinis režimas. Upės kasmet atneša vidutiniškai 22,2 km³ vandens (dar Kuršių marių intakai), iš kritulių prisirenka 1,27 km³, per Klaipėdos sąsiaurį iš jūros įteka 5,5 km³, kritulių iškrinta 1,3 km³. Iš Kuršių marių per metus išgaruoja 1,1 km³, į jūrą nuteka 27,8 km³ vandens. Vanduo Kuršių mariose per metus pasikeičia vidutiniškai 4,7 karto. Stipriausia jūros srovė į marias susidaro pučiant audringiems vakarų, šiaurės vakarų ir šiaurės vėjams. Atvirose mariose didžiausias bangų aukštis siekia 2,5 m. Pavasarį Kuršių marių vandens lygis būna aukštesnis už jūros lygį ties Rasyte 15 cm, Klaipėdos sąsiauryje 3,6 cm. Absoliuti lygio svyravimo amplitudė pietinėje dalyje, ties Rende (1935–1965), siekė 218,6 cm, o Klaipėdos sąsiauryje – 241 cm¹⁸.

Aismarės (19 pav.), kitaip **Aistmarės**, Vyslos įlanka, Kaliningrado įlanka – lagūna Baltijos jūros pietryčiuose. Aismarės tęsiasi pietvakarių–šiaurės rytų kryptimi nuo Vyslos deltos iki Sembos pusiasalio. Aismarių nerija (60 km) jas skiria nuo Gdansko įlankos, Sembos pusiasalis – nuo Kuršių

¹⁶ Vilkyškių kalnagūbris, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/vilkyskiu-kalvagubris>.

¹⁷ Kuršių marios, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/kursiu-marios>.

¹⁸ Ten pat.

12 pav. Nemuno žemuma, potvynių užliejami plotai
Šaltinis: <https://www.mle.lt/straipsniai/nemuno-deltos-zemuma#&qid=1&pid=3>

marių. Plotas – ~838–865 km². Ilgis iš šiaurės rytų į pietvakarius – ~90 km, plotis – 2–25 km (dažniausiai apie 9 km), gylis – 3–5 m. Su jūra jungiasi 860 m pločio sąsiauriu. Vandens lygis svyruoja iki 1,5 m per parą. Vanduo beveik gėlas. Jūros vanduo patenka tik per smarkias audras. Druskingumas – 1–7‰. Vandens temperatūra vasarą svyruoja apie +24,2 °C, žiemą – +0,1 °C. Žiemą marios užšąla¹⁹.

Piliavos sąsiauris – protaka Aismarių nerijoje. Audros išplauta XV a. pabaigoje, vėliau gilinta ir plėsta, sutvirtinta krantinėmis ir jų tąsa – jūriniais molais. Sąsiaurio svarba itin išaugo smėliui užnešus senąją protaką ties Balga. Anksčiau pro ten į Karaliaučius atplaukdavę laivai iš Vakarų Europos vėliau turėjo plaukti pro Piliavą. XX a. pradžioje sąsiaurio plotis buvo 700 m, ilgis – apie 2 000 m, šiaurinio molo ilgis – 500 m, pietinio molo – per 1 000 m. Sąsiaurio gylis (iš pradžių 3–4 m) ilgai priklausė nuo jūros srovių, nešusių smėlių, vėliau jis gilintas, pritaikytas dideliems laivams. Pietinio molo gale buvo įrengtas įplaukos švyturys. Abiejuose krantuose ir moluose buvo nutiestas geležinkelis, stovėjo navigacijos įrenginiai, sandėliai, locmanų būstinė, gelbėjimo stotis. Nuolat gilintas sąsiauris vedė į Piliavos uostą ir į Karaliaučiaus

jūros kanalą (Karaliaučiaus link), tai buvo itin intensyvios laivybos vieta²⁰.

Vandeningiausios upės – Vysla ir Nemunas. Vyslos vidutinis daugiametis vandens debitas deltos pradžioje siekė 930 m³/s, maksimalus debitas – 10 000 m³/s (1924, žemupyje), Nemuno – 634 m³/s, maksimalus debitas – 6820 m³/s (1829, ties Smalininkais)²¹.

Duomenų apibendrinimas ir išvados

Nustatant Priegliaus–Nemuno upės-marių dydį reikia atsižvelgti į tai, kad tiksliai nežinoma, kaip buvo iš tikrųjų, ir tik geologai su geodezijos inžinieriais tai gali nustatyti. Tačiau jau kelios dešimtys metų, kai nustatyta, kad iki X a. Nemunas netekėjo į Kuršių marias, bet su Priegliaus, Įsros upėmis sudarė vieną didžiulę upę, tačiau nėra jokių požymių, kad čia paminėti specialistai bandytų nustatyti, kaip atrodė Priegliaus–Įsros–Nemuno upė iš tikrųjų. Vadinasi, bandysiu padaryti keletą įžvalgų.

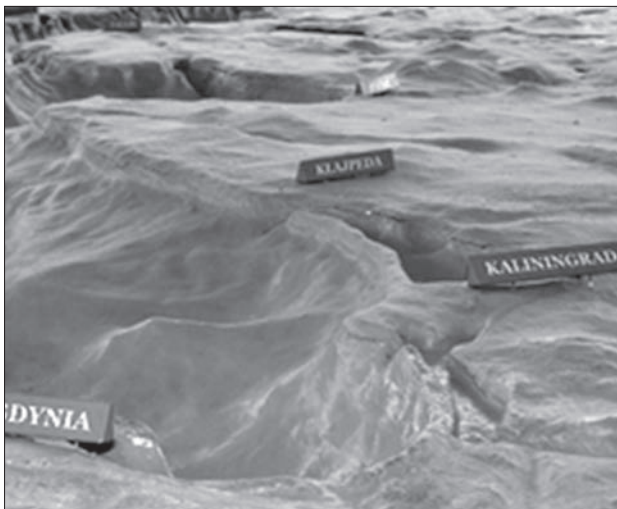
Jūros-Nemuno marios. Pirmiausia, Vilkyškių kalnagūbris buvo natūrali užtvanka Nemuno upei su jos intakais. Nustatyta, kad Jūros upė potvynio metu pakildavo net iki 7 m, užliedama visą slėnį, sudarydama nedideles marias iki kelių km pločio. Akivaizdu, kad tuo metu tose vietose patvindavo ir Nemunas (12 pav.). Nemunas galėjo patvinti iki 10 km pločio ir 30 km ilgio, tačiau dėl gana aukštų Nemuno šlaitų jo patvinimas galėjo būti iki kelių km pločio, o didžioji dalis vandens turėjo nusidriekti į Jūros upės pusę (4 pav.). Geologai mini, kad po paskutinio ledyno atsitraukimo prie Vilkyškių kalnagūbrio iš rytų pusės tyvuliavo didžiulės marios, kurios „dingo“ prieš 5000 metų Nemunui „prasigrauzus“ per Vilkyškių kalnagūbrį ir pradėjus tekėti į Kuršių marias. Jei, naujausių geologų tyrimų duomenimis, Nemunas Vilkyškių kalnagūbrį „pramušė“ tik X a., tai gal iki to laiko minėtos Jūros–Nemuno marios ir egzistavo. Tačiau jos negalėjo išlaikyti viso Nemuno upės vandens (21 ar net 25 km³) per metus.

Nemunas–Įsra–Prieglius–Deimena. Nemuno upės vanduo, kaip rodo 4 ir 5 pav., palei rytinę Vilkyškių kalnagūbrio prieškalnę pasuko į pietų

¹⁹ Aismarės. Prieiga internete: <https://lt.wikipedia.org/wiki/Aismarės>.

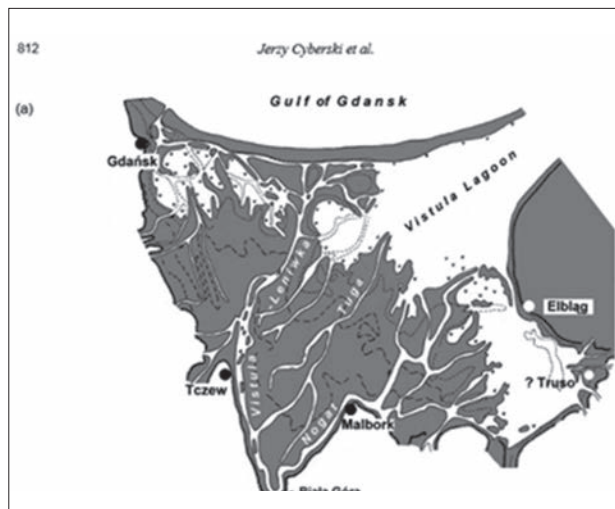
²⁰ Piliavos sąsiauris, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/piliavos-sasiauris>.

²¹ Vidaus vandenys, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/vidaus-vandenys>.

13 pav. Baltijos jūros dugno modelis Gdynės akvariume-muziejuje

Šaltinis: [https://lt.wikipedia.org/wiki/Baltijos_j%C5%ABra#/media/Vaizdas:Baltic_Sea_\(1\).JPG](https://lt.wikipedia.org/wiki/Baltijos_j%C5%ABra#/media/Vaizdas:Baltic_Sea_(1).JPG)

14 pav. Vyslos deltos rekonstrukcija 1300 m.

Šaltinis: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1623/hysj.51.5.799>

pusę, kur įsiliejo į Įsros upę, o vėliau – į Priegliaus upę. Įsros upės 1–3 m aukščio krantai su upės didžiausiu 2 m gyliu, aišku, negalėjo sulaikyti tokios galingos Nemuno upės, kuri, be abejo, užliejo visą 2 km pločio Įsros upės slėnį ir judėjo toliau, kol susijungė su Priegliaus upe. Nemuno–Įsros–Priegliaus upės aukštis turėjo gana daug viršyti Deimenos upės neperkastos dambos aukštį, kad vanduo galėtų lengvai tekėti į Kuršių marias (juk 21 ar net 25 km³ vandens, kuris Nemunu kasmet plukdomas į Kuršių marias, turėjo ten patekti ir iki X a.). Natūralu, kad virš Priegliaus upės (iki 6 m aukščio) Nemunas turėjo papildomai pridėti apie 5 m savo aukščio ir sudaryti 11 m bazinį aukštį, kuris dėl potvynių turėjo dar daugiau pakilti. Kadangi Priegliaus upė tekėjo per žemas šlāmpelkes, tai Priegliaus–Nemuno upė tose vietose galėjo išplatėti minimaliai, t. y. iki 3 km pločio.

Vyslos upės įtaka. Į Aismarės Priegliaus–Nemuno vandens nutekėdavo ne taip jau daug, nes čia karaliavo Vyslos upė. Jei iki X a., kaip sako geologai, Kuršių marių vandens lygis buvo 1,5 m aukštesnis už dabartinį, vadinasi, Vyslos upė turėjo taip pakelti Aismarių, lenkų vadinamų Vyslos mariomis, vandens lygį, kad šis dalį vandens, t. y. 2,4 km³ (1 584 km² plotas dauginamas iš 1,5 m aukščio), turėjo perduoti Priegliaus upei, kuri per Deimanos upę turėjo nuplukdyti vandenį į Kuršių marias. Kai

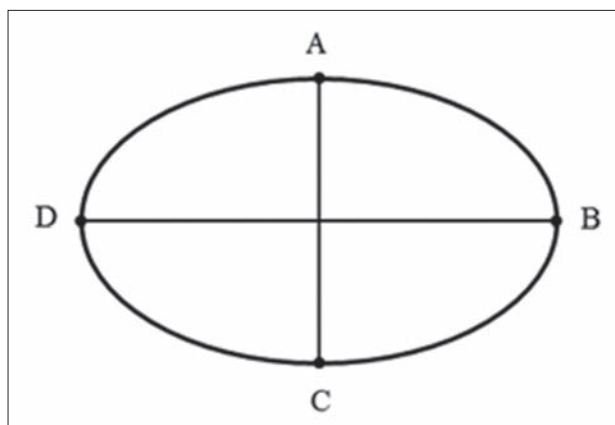
Nemunas „prasigraužė“ per Vilkyškių kalnagūbrį, dingus Nemuno–Priegliaus marioms, Priegliaus upė neteko Deimenos intako, jo pradžioje prie Priegliaus upės buvo žemės pertvara, kurią kryžiuočiai prakasė XIV a. ir sujungė be Nemuno vandens nusekusią Priegliaus upę su Deimenos upe. Panašu, kad Vyslos upė be Nemuno upės nepajėgė tiek pakelti Priegliaus upės vandens lygio iki Deimenos, kad vanduo tekėtų į šią upę be perkasos. Gali būti, jog čia kaltas ir 700 m pločio Piliavos protakas (dabar esantis apie 850 m pločio), atsiradęs XV a., pro kurį dalis Aismarių vandens teka į Baltijos jūrą. Iki X a. nebuvo tokių plačių protakų Aismarių nerijoje, pro kuriuos plaukė laivai ir tekėjo Aismarių vanduo į Baltijos jūrą. Aismarių nerija, Sembos pusiasalis ir Kuršių marių nerija sudarė natūralią dambą, dėl kurios susidarė Kuršių marių ir Aismarių užtvanka, iš pastarosios iki X a. daugiausia vandens ištekėdavo per 390 m Klaipėdos sąsiaurį. Tai iliustruoja to regiono Baltijos jūros dugno modelis (13 pav.).

Skandijos sala. Šalia plačios Priegliaus–Nemuno upės–marių laikinai susidarė didžiulė sala, kurią Antikos laikais II a. Klaudijas Ptolemajas ir VI a. Jordanas vadino Skandijos vardu. Kai X a. buvo prakastas Vilkyškių kalnagūbris ir Nemunas tiesiai pro jį nuplaukė į Kuršių marias, kardinaliai pasikeitė regiono geografinė aplinka ir didelės (Skandijos) salos neliko. O kadangi dauguma

šiuolaikinių mokslininkų vadovavosi klaidinga nuomone, kad Nemunas Vilkyškių kalnagūbrį „pragraužė“ prieš 5000 metų, t. y. Antikos laikais V a. pr. Kr. – V a. po Kr., bei Prūsijos žemių ir aplinkinių sričių regionui priskyrė šiuolaikinę geografinę aplinką, tai ir Skandijos salos neberado. Jei šiuolaikinis istorikų, archeologų ir geologų mokslas pripažįsta Priegliaus–Nemuno didžiulės upės-marių egzistavimą, tai turi pripažinti ir Skandijos salos egzistavimą iki X a., kai Skandijos salos forma geriausiai matosi geologų žemėlapyje (13 pav.). Pati Skandijos sala buvo sudaryta iš dviejų dalių: Didžiosios gintaro salos (Aismarių ir Kuršių nerijos su viduryje esančia Sembos sala, kuri tęsėsi iki Deimeno upės dėl Priegliaus–Nemuno upės-marių nuolatinio tekėjimo į Kuršių marias per Deimeno upę); antra dalis apėmė salą, kurią ribojo Deimeno upė iš vakarų, Priegliaus–Nemuno upės-marios iš pietų ir pietryčių bei Kuršių marios iš šiaurės, kurių pakilęs vanduo siekė Vilkyškių kalnagūbrį iš vakarų pusės. Kad vanduo nebuvo pramušęs Vilkyškių kalnagūbrio ir iki 5 km sausumos nebuvo apsemta, manau, netrukdo tokią didelę žemės teritoriją vadinti sala. Ši iš dviejų dalių sudaryta Skandijos sala plotu buvo dvigubai didesnė už gerai žinomą Gotlando salą, kurią daug kas laiko antikine Skandijos sala. Pabaigoje reikia paminėti, kad antikinės Vyslos žiotys nebuvo tokios kaip dabar, jos buvo susidariusios priešais Aismares (Vyslos marias), į kurias įsiliejo trimis šakomis, kaip nurodyta naujausiuose geologų tyrimuose (žr. 14, 17, 19 pav.).

Skandijos salos geografinė padėtis pagal Ptolemą

Čia verta paminėti priešais Vyslos žiotis Ptolemajo „Geografijoje“ minimą didelę salą, pavadintą Skandija: „Į rytus nuo Kimbrų pusiasalio yra keturios salos, vadinamos Skandijomis. Trys iš jų mažos, vidurinės iš jų laipsniai yra 41°30' / 58°. Didžiausioji, labiausiai nutolusi į rytus, yra priešais Vistulos upės žiotis; labiausiai į vakarus nutolęs jos kraštas turi laipsnius 43° / 58°; ryčiausias – 46° / 58°; šiauriausias – 44°30' / 58°30'; piečiausias – 45° / 57°40'. Ji taip pat tikrai vadinama Skandija. Vakarinėje jos pusėje gyvena chaideinai, rytinėje – favonai ir firaisai, šiaurinėje – finai,

15 pav. Skandijos salos maketas

pietinėje – gutai ir daukionai, viduryje – levonai.²² Dėl finų vardo nereikia stebėtis, nes Ptolemajus juos mini ir prie Vyslos upės: „Europinėje Sarmatijoje, žinoma, esama ir mažųjų tautų. Jas Ptolemajus taip pat dėlioja pradėdamas Vyslos žiotimis ir eidamas ja iki aukštupio (III, 5, 20). O mažesnės Sarmatijos tautos yra prie Vistulos upės po venedais gyvenantys gitonai (Γύθωνες), paskui finai (Φίννοι), sulonai (Σούλωνες), po jais – frugudionai (Φρουγούδιωνες), paskui prie Vistulos upės ištakų – avarinai (Αὔαρινοι). Ptolemajo aprašymas rodo aiškią kryptį iš šiaurės į pietus. Veikiausiai reikėtų manyti, kad visos čia išvardytos tautos turi gyventi dešiniajame Vyslos krante: paminėtos dvi tautų ir upės sąsajos (venedų gyvenama pajūrio ir žiočių sankirta bei aukštupys); panašų dėstymo būdą matome autoriui aprašant, pvz., palei Reiną gyvenančias tautas nuo žiočių iki Alpių kalnų (II, 11, 8–10).“²³

Ptolemajo „Geografijoje“ II a. pateiktos Vyslos žiočių koordinatės 45° / 56°, priešais ją matosi didelė sala, pavadinta Skandija (*Skandia*), kurios vakarinio taško D (žr. 15 pav.) koordinatės yra 43° / 58°, rytinio taško B – 46° / 58°, pietinio C – 45° / 57°40', šiaurinio A – 44°30' / 58°30'. Kitos nuo Vyslos rytų pusėje yra Chrono upės žiotys – 50° / 56°, Rudono upės žiotys – 53° / 57°, Turunto upės žiotys – 56° / 58°30', Chesino upės žiotys – 58°30' / 59°30'.²⁴

²² Alekna D., Klaudijus Ptolemajus apie Vyslą ir jos apylinkes, *Lituanistika*, 2020, T. 66, Nr. 2(120), p. 73–74.

²³ *Ten pat*, p. 81.

²⁴ *Ten pat*.

16 pav. Skandijos sala, esanti žemėlapyje vakarinėje dalyje, Ptolemajo koordinatinėje sistemoje
Šaltinis: <https://lietuovisvumenestaryba.lt/wp-content/uploads/2019/07/ptolemejusSarmatija.jpg>

Eugenijaus Jovaišos knygoje „Aisčiai. Raida“ pateikta matematinė formulė, leidžianti apskaičiuoti

atstumą tarp dviejų taškų Ptolemajo sistemoje:

$$d = 2R \sin \sqrt{\frac{1}{2} (1 - \cos u_1 \cdot \cos u_2 \cdot \cos(v_1 - v_2) - \sin u_1 \cdot \sin u_2)},$$

kur u – taško geografinė platuma, v – taško geografinė ilguma, R – Žemės spindulys.

Ptolemajo naudojamas Žemės spindulys yra $R = 5474,93$ km; tikrasis Žemės spindulys yra

$R = 6367,471$ km. Pasinaudoję ta formule gauname Skandijos salos plotį ir aukštį.

1. Skandijos plotis $d = |DB|$, $v_1 = 43^\circ$, $v_2 = 46^\circ$, $u_1 = 58^\circ$, $u_2 = 58^\circ$, $R = 5474,93$.

$$d = 2 \cdot 5474,93 \cdot \sin \sqrt{\frac{1}{2} (1 - \cos 58^\circ \cdot \cos 58^\circ \cdot \cos(43^\circ - 46^\circ) - \sin 58^\circ \cdot \sin 58^\circ)} = 151,88796 \approx 151,9 \text{ km.}$$

Su tikruoju spinduliu $R = 6367,471$, $d = 176,64922 \approx 176,65$.

2. Skandijos aukštis $h = |CA|$, $v_1 = 45^\circ$, $v_2 = 44^\circ 30'$, $u_1 = 57^\circ 40'$, $u_2 = 58^\circ 30'$, $R = 5474,93$.

$$h = 2 \cdot 5474,93 \cdot \sin \sqrt{\frac{1}{2} (1 - \cos 57^\circ 40' \cdot \cos 58^\circ 30' \cdot \cos(45^\circ - 44^\circ 30') - \sin 57^\circ 40' \cdot \sin 58^\circ 30')} = 83,5377 \approx 83,54 \text{ km.}$$

Su tikruoju spinduliu $R = 6367,471$, $h = 97,15628 \approx 97,16$ km.

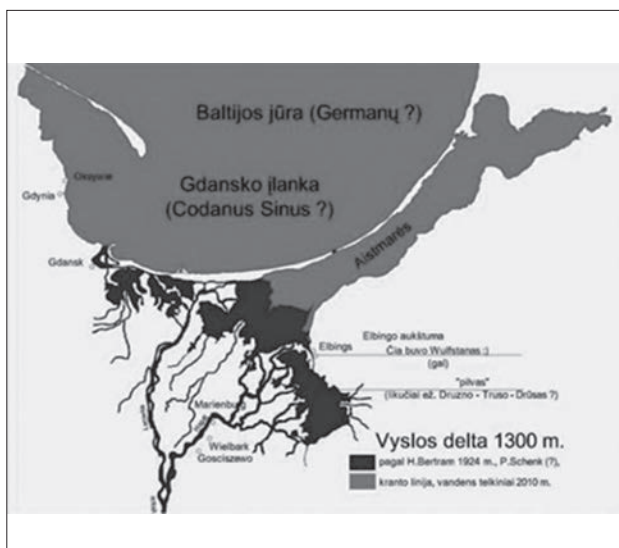
Analogiškai apskaičiuojame atstumus:

$|DA| = 89,3$ km; $|DC| = 106$ km; $|CB| = 60$ km; $|BA| = 89$ km.

3. Atstumas nuo Vyslos žiočių iki Skandijos salos vakarinio kampo:

$v_1 = 45^\circ$, $v_2 = 43^\circ$, $u_1 = 56^\circ$, $u_2 = 58^\circ$, $R = 5474,93$ km.

$$d = 2 \cdot 5474,93 \cdot \sin \sqrt{\frac{1}{2} (1 - \cos 56^\circ \cdot \cos 58^\circ \cdot \cos(45^\circ - 43^\circ) - \sin 56^\circ \cdot \sin 58^\circ)} = 217,5668 \text{ km.}$$

17 pav. Vyslos delta 1300 m.

Šaltinis: <https://alkas.lt/2012/03/28/a-patackas-paslaptingoji-skandija-arba-visada-ieskok-atsakymo-lkz/>

Su tikruoju spinduliu $R = 6367,471$, $d = 253.03558887 \approx 253,0356$ km.

Akivaizdu, kad dabar pateikiami Ptolemajo „Geografijos“ žemėlapiai (vienas iš jų – 16 pav.) nėra sukurti II a. – jie vėlesnės kilmės, ir niekas negali garantuoti jų autentiškumo.

Išvados. 1. Pagal Ptolemajo koordinates arčiau- siai Vyslos žiočių yra Gotlando sala, iš tikro esanti už 300 km ir ne vertikaliai šiauriau, bet truputį į vakarus. Tačiau Gotlando salos išmatavimai pagal Ptolemajo koordinates neatitinka Skandinavijos salos išmatavimų. Sukeitus Gotlando salos plotį su aukščiu, būtų panašesni. Tačiau toks suklydimas mažai tikėtinas, nors dauguma tyrinėtojų Gotlando salą laiko antikinė Skandijos sala.

2. Skandinavijos pusiasalis yra už 350 km nuo Vyslos žiočių ir jo išmatavimai niekaip neatitinka Skandijos salos išmatavimų (152/177 km pločio ir 84/98 km aukščio), nors oficialiai Skandināvija laikoma antikinė Skandijos sala²⁵.

3. Skandija yra priešais Vyslos upės žiotis ir čia trimis vagomis įteka į Aismarės, kaip matyti iš 1300 m. Vyslos deltos rekonstrukcijos (14, 17, 19 pav.). Antikiniai romėnai nemini žemių, esančių už 300–600 km nuo žiočių, kaip esančių priešais tą upę. Panaši padėtis yra su Nilo upės žiotimis ir Anatolija (Turkija). Juk niekas nesako, kad Mažoji

Azija (Anatolijos pusiasalis) yra priešais Nilo upės žiotis.

4. Sembos pusiasalis iki Deimenos upės su Kuršių ir Aismarių nerijomis gali pretenduoti į antikinės Skandijos salos statusą. Tai didelė sala, nes jos horizontalus plotis / ilgis apie 208 km (98 + 65 + 45). Į ją įeina Kuršių nerija (98 km ilgio, 1,3–5 km pločio), Aismarių nerija (65 km ilgio, 1,3–3 km pločio), Semba (apie 45 km pločio (prie nerijų)). Skandijos pagrindinė dalis – Sembos pusiasalis – yra gana didelė ir panaši į taisyklingo stačiakampio salą, iš visų pusių skalaujamą vandenį, pietuose ir rytuose ribojasi su upėmis, yra apie 30–34 km pločio ir apie 80 km ilgio. Čia 80 km ilgis, judant pietine Sembos briauna palei marias ir toliau (iš pietų) palei Priegliaus upę (riboje su Notanga) ir nuo Gvardeisko miesto einant į viršų (Deimenos upe-intaku), užbaigiama stačiakampė sala iš rytų pusės. Ši simbolinė Sembos sala turi $33 \times 80 = 2640$ km² plotą. Jei prie to ploto pridėsime Aismarių nerijos plotą 130 km² ir Kuršių nerijos plotą 180 km², tai gausime 2950 km² – apytikslį Skandijos salos plotą. Ji yra tokia pat didelė kaip Gotlando sala, kurios plotas yra 2960 km². Tačiau Priegliaus–Nemuno upės-marių egzistavimas rodo, kad tai tik dalis antikinės Skandijos salos.

Skandijos salos geografinė padėtis pagal Jordaną

Norėdamas visiems laikams užbaigti diskusijas dėl Skandijos salos tikros vietos buvimo, privalau pateikti apie ją informacijos iš Jordano knygos „Apie getų kilmę ir žygius arba Getika“. Ji yra išversta į lietuvių kalbą, todėl prieinama kiekvienam lietuvių skaitytojui. „Taip pat šios didžiulės jūros arktinėje dalyje, kitaip tariant – šiaurinėje, yra didelė sala, kuri vadinama Skandza, nuo kurios Viešpaties valia mes ketiname pradėti pasakojimą, nes tauta, kurios kilmę netveri sužinoti, tarsi bičių spiečius, išsiveržęs iš šios salos glėbio, atūžė į Europos žemę; o koku būdu ir kaip, duos Viešpats, paaiškinsime tolesniuose skyriuose.“²⁶ „Grįžkime prie anksčiau paliktos Skandzos salos padėties. Antroje savo veikalo knygoje ją mini žymusis Klaudijus Ptolemajus, sakydamas: „Šiaurinio Okeano platybėse yra didelė sala, vardu Skandza, panaši į citrinos

²⁵ Alekna D., Klaudijus Ptolemajus apie Vyslą ir jos apylinkes, *Lituanistika*.

²⁶ Jordanas, *Apie getų kilmę ir žygius arba Getika*, Vilnius, 2017, p. 73–75.

18 pav. Šiaurės poliaratis (ryški punktyrinė linija) – 66° 33' 38" geografinė platumas ir vasaros astronominių sutemų juosta (melsva juosta, einanti per Oslą, virš Stokholmo ir beveik per Sankt Peterburgą) – 60° 30' geografinė platumas
Šaltinis: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=7894803>

lapą lenktais kraštais, pailga ir uždara.“ Ją mini ir Pomponijus Mela, sakydamas, kad Skandza yra Kodano įlankoje, o jos krantus skalauja Okeanas. Skandza yra priešais Vistulos upę, kuri, prasidėjusi sarmatų kalnuose, Skandzos akivaizdoje trimis vagomis įteka į šiaurės Okeaną ir skiria Germaniją nuo Skitijos. Iš rytų pusės žemių viduryje ji turi didžiulį ežerą, iš kurio tarsi išsčiose užgimusi Vago upė vilnydama teka į Okeaną. Vakaruose Skandzą juosia bekrastė jūra, o šiaurėje ją aprėpia tas pats laivu neįveikiamas platusis Okeanas, iš kurio tarsi kokia ištiesta ranka, pratęsusi įlanką, susidaro Germanų jūra. Sakoma, kad ten yra daugybė nedidelių salelių. Ir, jei dėl stiprių šalčių užšalus jūrai, į jas atklysta vilkai, sakoma, jie netenka regėjimo. Taigi ta žemė yra ne tik žmonėms nesvetinga, bet ir vilkams nuožmi. Nors Skandzos saloje, apie kurią kalbama, gyvena daug skirtingų genčių, Ptolemajus mini tik septynis vardus. Dėl šalčio ten niekada nepamatysi medų nešančių bičių spiečiaus. Šiaurinėje salos dalyje gyvena adogitų gentis, pas kurią, sakoma,

per vidurvasarį keturiasdešimt dienų ir naktų nepaliaujamai būna šviesu, o viduržiemį tiek pat dienų ir naktų ji nematanti ryškios šviesos. Šitai besikaitaliojantis liūdesys ir džiaugsmas dėl naudos ir netekties juos daro visai nepanašius į kitus. Bet kodėl taip yra? Ogi todėl, kad ilgesnėmis dienomis jie mato saulę, dangaus pakraščiu grįžtančią į rytus, o trumpesnėmis dienomis saulė matyti ne taip, bet kitaip, nes juda pietų ženklais; tad kai mums atrodo, jog saulė kyla iš apačios, sakoma, kad jiems rodo, jog saulė suka ratu palei žemės pakraštį.²⁷

Pastabos. 1. (Dėl didelių šalčių). Pirmiausia reikia pabrėžti, kad tuo laikotarpiu, kai Jordanas rašė savo „Getiką“, klimatas Vyslos žiočių regione buvo daug šiauresnis negu dabar, – apie tai rašoma Audronės Bliujienės monografijoje „Lietuvos archeologija III. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai“.

2. Jordano „Getikoje“ pastraipa apie didžiulius arktinius šalčius visiškai nesiderina su potencialiomis Skandijos salos buvimo vietomis – Baltijos pakrantėmis prie Prūsijos ir Lietuvos ar Skandinavijos pietuose.

3. Geografiškai pastraipoje minimi šalčiai galimi tik už Poliarinio rato – Skandinavijos pusiasalio šiaurėje (18 pav.), kur dėl atšiauraus klimato ir sunkių gyvenimo sąlygų iš tikro negalėjo atsirasti didelė gotų populiacija.

4. Vienintelė mūsų tautietė iš Venesuelos Jūratė Statkutė de Rosales nesutiko su tradiciniu Jordano „Getikos“ teksto vertimu apie Skandijos salą. Ji tą vietą verčia truputį kitaip: „Šiaurės vandenyne yra didelė sala, vadinama Skandza, citrinos medžio lapo pavidalo, lenktais šonais, po ilgo išsitiesimo užsibaigianti ant savęs. Apie ją kalba ir Pomponijus Mela, kad ji yra jūros įlankoje, vadinamoje Kodanu, kurios krantus skalauja vandenynas, jos priekyje yra Vyslos upė, kuri išteka iš Sarmatijos kalnų, o ten, kur matosi Skandza, ji įteka trimis šakomis į Šiaurės vandenyną ir atskiria Germaniją nuo Skitijos.“²⁸ Remiantis šiuolaikine geologų Vyslos deltos rekonstrukcija (14, 17 pav.), priešais Vyslos deltą Antikos laikais galėjo matytis tikrai Aismarių nerija, ji jungėsi su Sembos sala, kuri tais laikais, kaip aiškėja iš ankstesnio tyrimo, dar nebuvo pusiasalis.

²⁷ Ten pat, p. 79–83.

²⁸ Statkutė de Rosales J., *Europos šaknys*, Vilnius, 2015, p. 48.

5. Jordano tekste paminėjimas „tarsi kokia ištiesta ranka“ duoda nuorodą į Kuršių neriją ir į Aismarių neriją, kurios žemėlapyje atrodo kaip dvi žmogaus ištiestos rankos. Kitoje vietoje Jordanas vartoja tautos iščių metaforą, kuri vizualiai atitinka moters iščias, vertinant Kuršių neriją ir Deimenos upę, kuria gausiai tekėjo Priegliaus–Nemuno upės vandenys. Didžiulis gėlas ežeras ir Vagos upė gali būti Kuršių marios su Deimenos upe arba Jūros–Nemuno marios su Priegliaus–Nemuno, kitaip saktant, Vagos, upe. Nors gali būti, kad realesnis Priegliaus–Nemuno upės-marių vardas yra Gutalas.

Priegliaus–Nemuno upės antikinis vardas Gutalas

I a. romėnų istoriko Gajaus Plinijaus Vyresniojo (lot. *Gaius Plinius Secundus* (23–79)) fundamentaliojo veikalo „Gamtos istorija“ („The Natural History“) IV knygoje yra pateikta tokia pastraipa: Plinius, *NH* IV, 100: *proximi autem Rheno Istuaeones, quorum – mediterranei Hermiones, quorum Suebi, Hermunduri, Chatti, Cherusci. quinta pars Peucini, Basternae, supra dictis contermini Dacis. amnes clari in oceanum defluunt Guthalus, Visculus sive Vistla, Albis, Visurgis, Amisis, Rhenus, Mosa. introrsus vero nullo inferius nobilitate Hercynium iugum praetenditur*. Vertimas IV, 100: „Arčiausiai prie Reino istvajonai (*Istuaeones*), kurių <...> žemių viduryje – hermijonai (*Hermiones*), kuriems priklauso svebai, hermundurai, chatai, cheruskai. Penktoji dalis – peucinai, bastarnai, kurie ribojasi su anksčiau minėtais dakais. Garsios į Okeaną įtekančios upės yra *Guthalus* (Prieglius?, Nemunas?), *Visculus*, arba *Vistla, Albis* (Elbė), *Visurgis* (Vėzeris), *Amisis* (Emsas), *Rhenus* (Reinas), *Mosa* (Masas). [Krašto] viduje stūkso niekam prakilnumu nenusileidžiantys Hercinijos (Harco) kalnai.“

Anot istoriko Dariaus Aleknos, „šių upę, iš esmės sekdamas Plinijumi, dar mini tik III a. pirmos pusės „Įdomybių“ rinkinio autorius Solinas [20, 2], kuriam Germanijoje tik trys upės vertos dėmesio: *Gutalas, Elbė* ir *Vysla*. Plinijaus pateiktas upių sąrašas labai tvarkingas: žiūrėdami į žemėlapi iš šiaurės ir Pamaryje pasukdami į vakarus išvardytas upes aptiksime būtent tokia tvarka. Tad galime būti

tikri: *Gutalas* yra į šiaurę nuo Vyslos. Kokia tai upė? Galbūt Prieglius, galbūt ir Nemunas [21, 57].“²⁹

Pagal savo dydį Priegliaus–Nemuno upė visiškai galėjo lygiuotis su Elbės ir Vyslos upėmis, todėl Antikos tekstuose galėjo būti paminėta kartu. Dabar reikėtų pakalbėti apie dvikamienio vardo *Guthalus* / *Gutalas* pirmąją dalį *Gut-*. Anot kalbininko Simo Karaliūno, „baltų onomastikoje šaknis *Gut-* gausiai paliudyta. Kaimo pavadinimo *Gutaviškiai* (be kirčio, Įsrutis, Jurbarkas) vokiškos formos *Guttawischken, Guttawuschen* (1785 m.) leidžia manyti, kad šalia *Gutaviškiai* buvo vartojamas variantas **Gutavučiai*, su priesagomis *-iš-* ir *-uč-* išsivesti iš pavardės **Gutav-*. Kamieną *Gutav-* turi pavardės *Gutāvičius* (Kaišiadorys), *Gutavėckas* (Alvitas, Vilkaviškio r.); dėl priesagos *-av-* plg. prūsų asmenvardžius *Gawdawe, Gedawe, Girdaw*. Kaip pastarieji yra išsivesti iš *Gaude, Jede / Gede / Gerdis / Girdis*/, lygiai taip pat kamienas *Gutav-* su priesaga *-av-* pasidarytas iš *Gutas* (be kirčio, Klaipėda). Kaimo pavadinimo *Guteišiai* (be kirčio, Ragainė, Kraupiškis), vok. *Gutteischen* (1785 m.) pagrindą sudarė **Guteišis*, su priesaga *-eiš-* išsivesta iš *Gutas*, – darybą plg., pvz., *Juodeišiai* (kaimas) iš **Juodeišis, Baleišis, Vileišis*. Liet. *Gutas* (be kirčio, Klaipėda) vediniais laikytina dar pavardė *Gutónis* (Joniškėlis, Pasvalio r.); *Gutas*, be to, matyt, slypi ir pavardėje *Gutmantas* (be kirčio, Sintautai, Šakių r.), – dėl antrojo sando plg., pvz., *Aiš-mantas, Ąšmantas, Eiš-mantas*. Liet. *Gutas* sutampa su pr. *Gutte* (< pr. **Gutas*). Latvių kalboje jiems gali atliepti sodžių, gyvenamųjų vietų vardas *Guta*: *Guta* (sodžius, Izvalta, Krāslavos r., gyvenamoji vieta, Kapeņi, Aglonos apyl., Preilų r.; Kalupe, Daugpilio r.), *Guta-puri* (valstiečio sodyba, Ilzene, Alūksnės r.), *Guttas-sādža* (sodžius, Višķi, Valkos r.). Latvijos teritorijoje dar randame priesagos *-ul-* vedinių: *Gutuļi* (Ēvele, Valkos r.), *Gutuliņi, Guttul* ([1795 m.] valstiečio sodyba, Vijciems, Valkos r.). Kaip matome, šie vietovardžiai telkiasi Latvijos rytų ir šiaurės rytų pakraštyje, ypač apie Daugpilį, taigi plote, kuris izoglosų jungiamas su istorinėmis vakarų baltų (prūsų ir kt.) žemėmis.“³⁰

²⁹ Alekna D., Nuo Agripas iki Plinijaus: Vysla I a. romėnų geografinėje literatūroje, *Lituanistica*, 2019, T. 65, Nr. 4(118), p. 251–271. Prieiga internete: <https://lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/download/4125/3071?inline=1>.

³⁰ Karaliūnas S., *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose I*, Vilnius, 2004, p. 97–98.

Priegliaus–Nemuno upės-marių vardas Gutalas (Guthalus) gali žymėti Prūsijos, kurią dažnai Antikos rašytojai vadina Britanija, gyventojus gutonus, minimus IV a. pr. Kr.: Gajus Plinijus Vyresnysis (lot. *Gaius Plinius Secundus*), 23/24–79 m. po Kr. 37-ojoje „Naturalis historia“ knygoje rašo: „Sotakas tikina, kad Britanijoje [bangos] išskalauja akmenis, kuriuos vadina gintarais. Pitėjas mano, kad gutai (gutonai), germanų gentis, gyvena palei 6000 stadijų ilgio Okeano įlanką, vadinamą *Metuonis*. Nuo jos per vienos dienos plaukimą esanti nutolusi sala *Abalus*; ten pavasarį vilnys išplauna sutirštėjusias jūros išmatas [gintarą]. Gyventojai jas vartoja kaip kurą vietoj malkų arba parduoda kaimynams teutonams. Ir Timajas tikina tokią salą esant, bet ją vadina *Basilija*.“³¹ S. Karaliūnas mano, kad čia iš IV a. pr. Kr. paminėta gentis *gutai* (lot. *Gutonibus* [var. *Guttonibus* ir *Guttis*]), t. y. etnonimas *Gutonibus*, yra fonetiškai be priekaištų paliudytas, nes Plinijaus tekste *Gutones* vardo raidę *t* turi visi rankraščiai, išskyrus vieną – *Guiones*, galbūt dėl to, kad originalo rankraštyje raidės *t* skersinis brūkšnelis išbluko³². Istorikas D. Alekna mano, kad pagrindinis minėtos genties vardas yra *Gvijonai*, o ne *Gutonai*, nes „mat tik vienas, bet seniausias, 37-osios knygos rankraštis (X a., B) teikia tokią formą, visi kiti (nuo XIII a.) rašo įterpdami raidę *t*, dažniausiai *Gutonibus*. Kuri forma teisinga ar teisingesnė? Ar čia nėra kontaminacijos? Kai kas net pasiūlė konjektūrą **Ingueonibus* (22). Kartu su daugeliu kritikų atmesdami labai jau drąsiai konjektūrą, turėtume pripažinti, kad filologijos mokslas neleidžia vienareikšmiškai pasirinkti nė vieno iš šių dviejų variantų: turime puikų dviejų svarbių principų konflikto pavyzdį – *lectio difficilior potior* prieš *posteriores non deteriores* (23).“³³

Norėčiau nesutikti su D. Alekna, nes vietovardžių ir asmenvardžių su šaknimi *Gut-* nagrinėjamame regione, kaip matėme, paminėta pakankamai, todėl genties *Gutonai* egzistavimas yra labiau tikėtinas. O tai gali būti taip, kaip buvo su legendinio prūsų vado *Vaidevučio* vardu, kurį dabar visi autoritetingi autoriai vadina *Videvučiu*,

nes atsiet pirmajame seniausiame rankraštyje pavartota šaknis *Vid-*. O apie tai, kad pirmasis autorius galėjo netyčia neįrašyti vienos raidės dėl išsiblašymo, niekas nepagalvojo. O gal ta raidė per laiką išbluko? Kita vertus, kaip rašoma „Mažosios Lietuvos enciklopedijoje“, „vaidà, senųjų prūsų paprotys šaukti bendruomenės susirinkimą viešiesiems reikalams aptarti. Vaida rinkdavosi valdant *Kryžiuočių ordinui*. Manoma, vėlesnėse valsčiaus ir kaimo bendruomenėse galėjo dalyvauti visi laisvieji vyrai, o genties (žemės) vaidoje – žemesnieji bendruomenių atstovai ir kilmingieji. Vaida aprašyta *Eiliuotojoje Livonijos kronikoje* (XIII a. pabaiga), minima XIV a. *Prūsų teisyne*, 1441 *Prūsijos luomų suvažiavimo nutarime*, XVI a. pradžios Simono Grunau kronikoje.“³⁴ Taigi, Vaida – prūsų genties susirinkimas, ir, reikia manyti, iš to kilo Vaidelotų – prūsų žynių ir Vaidilučių – vardai. Tikriausiai iš to vardo (Vaida) kilo ir Vaidoto vardas, kurį XIV a. turėjo LDK valdovo Vytauto brolis – Kauno pilies gynėjas.

Gutų tapatybės klausimu įdomi W. Piersono nuomonė, kurią pateikia S. Karaliūnas: „W. Piersonas neigė, kad gutai (das Guttische Volk) buvę gotai. Kad Pitėjo gutai galėję būti Sembos gyventojai, esą matyti ir iš Pitėjo duomenų: jeigu jis salos *Abalus* gyventojus nebūtų laikęs gutais, tai kaimynai būtų buvę ne teutonai, bet gutai. Rytų Baltijos tautas, kurias Tacitas vadino *Aestii*, Pitėjas keturiais šimtmečiais anksčiau vadinęs gutais, o Ptolemajas, šimtui metų praėjus po Tacito, jau galėjęs duoti atskirų jų genčių vardus – galindai ir sudinai. Pagrindinė išvada, kurią padarė W. Piersonas, yra tokia: „Aš tvirtinu, kad Pitėjo gutai yra Tacito aisčių genties proseniai, vadinasi, senųjų prūsų protėviai (Ich behaupte, die Gutten des Pytheas sind die Stammesvorfahren der Aestii des Tacitus, mithin die Urahnen der alten Preussen).“ Prūsiška gutų vardo forma buvusi *gudai* (die *Gudden*).“³⁵ Nagrinėjant Galijos (Prancūzijos) vietovardžių ir vietinių žmonių asmenvardžių užrašymus lotyniškuose romėnų tekstuose, kai jie užkariavo Galiją, galima pastebėti, kad dažnai raidė *d* keičiama į *t*, todėl Plinijaus Vyresniojo tekstuose nurodytas tautovardis *guti* galėjo žymėti *gudus*. Apie *gudų*

³¹ *Ten pat*, p. 94.

³² *Ten pat*, p. 95.

³³ Alekna D., *Nuo Agripas iki Plinijaus: Vysla I a. romėnų geografinėje literatūroje*. Prieiga internete: <https://lmaledykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/download/4125/3071?inline=1>.

³⁴ Vaida, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.mle.lt/straipsniai/vaida>.

³⁵ Karaliūnas S., *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose I*, p. 96.

tautovardį savo darbuose daug rašė kalbininkas S. Karaliūnas. Tai mums dabar nelabai svarbu. Svarbu tai, kad tautovardis *gudai* baltų teritorijoje dažnai ir visiškai pagrįstai vartojamas. Kaip ištyrė S. Karaliūnas, gudais mes vadiname saviškį, tačiau nevietinį lietuvį, tiksliau: „Gudais jų [rusų – S. K.] vadinti taip pat nereikėtų, nes tasai žodis turi Lietuvoje labai daug įvairių prasmų: Prūsų Lietuvininkai vadina mus gudais, Žemaičiai gudais vadina Aukštaičius, Suvalkiečiai vietomis patys save vadina tuo vardu etc. etc.“, – aiškino J. Jablonskis straipsnyje „Kalbos dalykai“. Ir iš tikrųjų, gudais vadinami kitos tarmės lietuviai: antai žemaičių (Žemaičių Kalvarija, Sedos r.) ir Pažemaitės aukštaičių (Pagiriai, Kėdainių r., Upninkai, Jonavos r.) – labiau į rytus gyvenantys aukštaičiai (plg. *Ana baisiai gudžiūoja* (aukštaitiškai kalba), *negali nė susirokuoti* (susikalbėti) [Žemaičių Kalvarija]; *Jie gudaĩ – kai šneka, kito žodžio nei suprast negali* [Pagiriai]); panevėžiečių – kupiškėnai ir t. t.³⁶

Išvados. 1. Priegliaus–Nemuno upės egzistavimas iki X a. kardinaliai keičia Prūsijos regiono geografinį pavidalą Antikos laikais, kuris nepaivaizduotas jokiuose oficialiuose nei vietiniuose, nei tarptautiniuose to regiono žemėlapiuose iki X a. Juose visur Nemunas teka į Kuršių marias, o pradėjo tekėti net prieš 5000 metų.

2. Remiantis geologine charakteristika, Priegliaus upė teka 120 km ilgio ir 15 km pločio tektoniniais lūžiais apribota juosta. Todėl tuo metu, kai Priegliaus upe tekėjo ir Nemuno vandenys, visai realu, kad upės plotis buvo daug didesnis už dabartinį ir galėjo siekti 1 km ir daugiau, nes Priegliaus ir jo intako Įsros upių krantai nebuvo aukšti. Todėl visai realu kalbėti apie Priegliaus–Įsros–Nemuno marias, kurios laisvai plukdė vandenį ne tik į Aismares, bet ir į Kuršių marias per Deimenos upę, kuri buvo Priegliaus–Nemuno upės intakas. Tuo metu Deimenos upė galėjo būti 0,5 km pločio ar net daugiau dėl gausių per ją tekėjusių vandenų kiekio. Tuo metu Semba, prisijungusi Aismarių ir Kuršių marių nerijas, buvo sala, kurią Antikos laikais vadino arba Didžiąja gintaro sala, arba Skandija, nors prie jos reikėtų prijungti salą, buvusią tarp Kuršių marių (iš šiaurės), Deimenos (iš vakarų) ir Priegliaus–Nemuno upės-marių (iš pietryčių),

19 pav. Kosminė Aismarių / Vyslos lagūnos nuotrauka
Šaltinis: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vistula_Lagoon.jpg

per Vilkyškių kalnagūbrį turėjusią susisiekimą su žemynu. X a. Nemunui „prasigraūzus“ per Vilkyškių kalnagūbrį ir pradėjus tekėti į Kuršių marias tiesiogiai, išnyko Priegliaus–Nemuno upė-marios, o Sembos sala virto pusiasaliu ir išnyko jos dukterinė Skandijos sala, esanti prie Deimenos upės iš rytų pusės. Viskas pasikeitė, ir geografinė regiono aplinka laikui bėgant virto panaši į dabartinę.

3. Istoriniuose šaltiniuose pateiktas gana pagrįstas Priegliaus–Nemuno upės antikinis vardas *Gutalas* (lot. *Guthalus*), kuris koreliuoja su vietinės genties *Gutones* vardu, aiškiai pagrįstu tiek asmenvardžių, tiek ir vietovardžių duomenų bazėse.

4. Dėl romėnų pomėgio užkariautose teritorijose vietinių vartojamą *d* raidę keisti į *t*, minėta Priegliaus–Nemuno upė *Gutalas* (lot. *Guthalus*) galėjo vietinių būti vadinama Gudgala (gudų žemė), nes tekėjo iš Viduramžiais, o gal ir Antikos laikais buvusios Gudijos (Baltarusijos). Kita vertus, Gutgala galėjo žymėti ir gudų Galios upę. Tai siejasi su galima galindų vardo prasme „galingieji“: „Schmidtas (1996) ištis laiko esant svarbia sąsają ne vien su baltų (plg. lie. *galėti*, *galia*, *galingas*), bet ir su keltų arealu (plg. kimrų *gallu* „galėti“, airių *gal* „galia“ ir pagaliau vardus *Galli* ir *Gallia*), ir taip nurodo įspūdingą paralelę Vakarų Europos erdvėje, paralelę, kuri galėtų reikšti, kad galindai yra „galingieji“.“³⁷

³⁶ Ten pat, p. 154–155.

³⁷ Dini P. U., *Baltų kalbų lyginamoji istorija*, Vilnius, 2019, p. 312–313.

20 pav. Jūros upė ties Jatkančiais
Šaltinis: https://lt.m.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Up%C4%97_J%C5%ABra_ties_Jatkan%C4%8Diais.jpg

21 pav. Žvilgsnis nuo Rambyno kalno į Nemuną
Šaltinis: <http://paliokas.blogspot.com/2014/11/tvanksta.html>

22 pav. Kuršių nerija
Šaltinis: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1499799/libertas-klimka-pagiriamasis-zodis-kursiu-nerijai>

23 pav. Leitės upė netoli Paleičių kaimo
Šaltinis: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d8/Leitės_upė_netoli_Paleičių_kaimo.jpg

5. Daug kam kelia nerimą faktas, kad jotvingių kalba *guti* reiškia „kryžiuočiai“³⁸. Manau, jotvingiams žodis *guti*, t. y. gutai, reiškė šarvuotą, gerai ginkluotą karį ir nieką kitą. Gutai prekiaavo gintaru, vadinas, buvo labai turtingi ir todėl galėjo sau leisti turėti gerai ekipuotus, t. y. turinčius gerus šarvus ir ginklus, karius. Ir *kuršių* vardo kilmės reikėtų ieškoti žodyje *karys* arba keltų žodyje *cario* „kariuomenė“, o ne kažkur kitur.

6. Jordano „Getikoje“ aiškiai pasakyta, kad Vyslos žiotys yra priešais Skandijos salą (tiksliau, priešais Aismarių neriją), ką rodo 14, 17 pav. Tą

patį matome kosminėje Aismarių / Vyslos lagūnos nuotraukoje (19 pav.). Vadinas, ir legendinė gotų, gutų ar gudų tėvynė buvo prūsų Skandijos saloje, apie kurią čia kalbama. Todėl gal laikas Jordano „Getikos“ tekstus bandyti skaityti tokia kontekste, o ne ieškant atitikmenų Skandinavijoje, kaip daroma lietuvių kalba išleistoje Jordano knygoje³⁹.

7. Priegliaus–Nemuno upės egzistavimas iki X a. verčia mus peržiūrėti Lietuvos vardo kilmės versijas. „Mokslininkas [A. Brückneris] priminė, kad Lietuvos vardas tapatinamas su lot. *litus* „jūros krantas, pakrantė, pajūris“, bet, jo nuomone, lietuviai prie marių niekada negyvenę.“⁴⁰ Nustačius, kad

³⁸ Zinkevičius Z., Lenkų–jotvingių žodynis?, *Baltistica*, T. XXI(1), 1985. Prieiga internete: https://s.vle.lt/doc/Jotvingiu_kalba_baltisticaXXI.pdf.

³⁹ Jordanas, *Apie gotų kilmę ir žygius arba Getika*.

⁴⁰ Karaliūnas S., *Baltų etnonimai*, Vilnius, 2015, p. 330.

egzistavo galinga Priegliaus–Nemuno upė-marios, Lietuvos vardą kildinti iš lot. *litus* galima visai pagrįstai. Kaip čia neprisiminti keltų *Litavia* „pajūrio krašto“ – tokiu žodžiu Viduramžiais dažnai buvo vadinama Lietuva (LDK)⁴¹. Kita vertus, Priegliaus–Nemuno upės-marių forma, kaip ir šalia esančios Skandijos salos forma (1 pav.), priminė senovinę „triūbą“ (karo trimitą), Romoje vadinamą *tuba*, o etruskų – *lituus* (2 pav.). Taigi, Priegliaus–Nemuno upės-marių pakrantė lotyniškai skambėtų *Lituba* („triūbos pakrantė“), arba *Lituus*. Galbūt iš tų Litubos vietų yra kilęs Lietuvos vardas, kaip sakoma lietuvių kilmės iš romėnų legendoje.

8. Mano nuomone, iki X a. Lietuva visai pagrįstai galėjo vadintis Litona, Litana, Litava arba Lituva „pajūrio kraštas“, o X a., kada pirmieji kuršių ar skalvos žmonės, prakasę Vilkyškių kalnagūbrį (kad pati upė prasigrauztų 5 km pločio ir daugiau nei 50 m aukščio kalną, sunku patikėti) ir nukreipę tiesiogiai Nemuno upės vandenį į Kuršių marias, pasivadino lietuviais, o savo kraštą – Lietuva. Gal kartu egzistavo ir leičių, ir Leitos šalies vardas, laikantis prūsų ir kuršių *lietos* žodžio versijos – *leita*, juo labiau kad „prasigrauzto“ Nemuno deltoje Nemuno šakos Rusnės dešinysis intakas vadinasi *Leitės* vardu (23 pav.). Vilkyškių kalnagūbrio karsėjai „praliejo“ Nemuno upę per kalnagūbrį, todėl ta vieta turėjo vadintis Lietuva („pralietą vietą“), kaip keptuvė – vieta, kur kepama, virtuvė – vieta, kur verdama ir t. t. Kadangi tos upės anksčiau nebuvo, tai vietiniai – žemaičių protėviai – galėjo tą upę vadinti žemaitiškai *nemuna* „ne-mano“ – iš čia ir atsirado Nemuno upės vardas.

⁴¹ Bumblauskas A., *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*, Vilnius, 2007, p. 132.

Pavenčių cukraus fabriko atidarymo iškilmių atgarsiai, veiklos principai, ateities planai

Nuotraukos iš autoriaus archyvo

Kuršėnų miesteliui išaušo neeilinė diena, kai pagaliau fabrikas buvo iškilmingai atidarytas, ir šis įvykis susilaukė ne tik vietinių, bet ir visos Lietuvos bei kitų šalių žmonių dėmesio. Sveikinimo telegramos į fabriką atskriejo iš kaimyninių Latvijos ir Estijos bei rangovų šalies Čekoslovakijos. Šį miestelio įvykį, patekusį į tarptautinių ir svarbiausių Lietuvos žinių darbotvarkes, vėliau apžvelgti plačiau. Pradėsime nuo publikacijos oficioze „Lietuvos aidas“. Nepaminėtas liko faktas, kad Pavenčių cukraus fabriko direktoriumi buvo paskirtas agronomas J. Šidlauskas.

„Vakar Paventyje, dalyvaujant daugybei vietos ir iš toliau susirinkusių žmonių, buvo iškilmingai atidarytas antrasis – Pavenčio cukraus fabrikas. Atidarė specialiai iš Kauno į atidarymo iškilmes nuvykęs žemės ūkio ministeris Stasys Putvinskis.

Be jo, specialiai į atidarymo iškilmes iš Kauno buvo nuvykęs valstybės kontrolierius inž. Šakenis, bemaž visa akc. b-vės „Lietuvos Cukrus“ valdyba su dir. J. Norkaičiu priešakyje, būtent direktoriai J. Norkaitis, A. Vienožinskis, inž. P. Stanaitis, D. Aleksandravičius ir ūkininkas Gugis (nebuvo dr. J. Tallat-Kelpšos), Čekoslovakijos ministeris Lietuvai dr. J. Skalicky, Latvijos prekybos atache Lietuvai Zommeris, direktoriai M. Bliūdžius, V. Račkauskas, spaudos atstovai, rangovai – ats. gen. Kraucevičius, akc. b-vės „Lietuvos Cukrus“ reikalų

vedėjas V. Liškauskas ir kiti, iš Šiaulių – apskrities viršininkas Kalendra, miesto burmistras J. Valančius, fabriko statybos komisijos pirmininkas inž. Bitė, įvairių kultūrinių, ekonominių ir kitų įstaigų vadovai. Ūkininkų buvo susirinkę iš įvairių aplinkinių vietų.

Fabriką ministeris St. Putvinskis atidarė, perkirpdamas juostą ir pareikšdamas džiaugsmą, kad fabrikas kaip tik atidaromas jo – Žemaitijos – žemėje. Linkėjo žemiečiams įstengti kuo geriausiai fabriką pasinaudoti. O fabriko nauda, kaip kitame savo žodyje, pasakytame bendrųjų vaišių metu, ministeris St. Putvinskis nurodė, šiam kraštui – Klaipėdos kraštui ir Žemaitijai – yra labai ir labai didelė. Ūkininkai, augindami gerus cukrinius runkelius, gaus daug naujų pajamų, o, atsiimdami iš fabriko atmatas, galės pakelti pieno ūkį (turės kuo geriau šerti karves) ir galės pagerinti ir visą savo ūkį – turės kuo geriau tręšti savo dirvas. Apylinkių darbininkai fabrike gaus darbo.

Fabriko nauda pajusta jau ir dabar. Šimtai apylinkių darbininkų dirbo ištisą vasarą, nemaža dirba ir dabar, jų skaičius greit dar žymiau išaugs, kai fabrikas pradės normalų savo darbą. Į fabriką tiesiami specialūs keliai. Netrumpu spinduliu į visas nuo fabriko šalis pakilusi nejudamojo ūkininkų turto vertė. Patys ūkiai gyvėja. Po kelių metų daugelio iš jų nebus galima pažinti. Kai kam gali

atrodyti, kad tai perdėta, bet tai yra tikra tiesa. Fabriko naudą žymiai pajus ir tik apie 2 kilometrų nuo fabriko esantis Šaukėnų miestelis, kurio, apylinkės ūkininkams gaunant daugiau pajamų, žymiai padidės visos apyvarčios. Žymiai fabriko naudą jaus šiauliai ir visi kiti.

Apylinkių gyventojai visa tai gerai supranta. Ne be reikalo taip ir buvo varžytasi dėl fabriko vietos! Visi norėjo fabriką turėti arčiau savęs. Tačiau pirmasis fabrikas, kaip akc. b-vės „Lietuvos Cukrus“ pirmininkas dir. J. Norkaitis savo žodyje nurodė, buvo iš anksto numatytas statyti Suvalkijoje, o antrasis – Žemaitijoje. Paventis buvo pripažintas tinkama pastarajam rajonui vieta ir todėl čia pastatyta. Trečiajam fabrikui vieta numatyta apie Rokiskį. Jis galės būti statomas, pagerėjus ekonominei krašto padėčiai – padidėjus cukraus suvartojimui. Prie dabartinio cukraus suvartojimo dviejų fabrikų visai pakanka. Šiais metais abiejuose fabrikuose numatyta cukraus pagaminti per 20.000 tonų ir todėl, jei tiek, kiek numatyta, cukraus bus pagaminta, tai ateinančiais metais cukraus iš užsienio nereikės importuoti nė vieno kilogramo!

Pareikšti dėl fabriko statymo savo džiaugsmui apylinkių gyventojai siuntė savo delegacijas dar tik renkant fabrikui vietą, siuntė ją statant, siunčia ir dabar. Vakar pat jų atstovai vyriausybei, akc. b-vės „Lietuvos Cukrus“ valdybai ir visiems kitiems, prisidėjusiems prie fabriko statymo, reiškė giliausias padėkas. Dėkojo ūkininkų atstovai, darbininkai ir kiti.

Fabriko šventinimo apeigas atliko vietos – Kuršėnų klebonas kan. Dambrauskas. Taip pat pareiškė padėką už fabriko pastatymą. Dar taip neseniai, sako jis, čia buvo tyri laukai. Augo rugeliai, ir tie nekoki, o dabar milžiniški pastatai, kuriais tiesiog stebėtis reikia.

Fabrikas jau visai baigtas statyti. Sienų statyba baigta kiek anksčiau. Dabar baigtas ir vidaus įrengimas. Fabrikas pastatytas gražiai. Nors statytas pirmojo Marijampolės fabriko pavyzdžiu, tačiau už Marijampolės atrodo gražiau. Čia žymiai erdviau. Daug kas ir tobuliau. Fabriko vidaus įrengimai labai įdomūs, sudėtingi, kaip kad apskritai, cukraus fabrikai yra labai sudėtingi. Jie laikomi pačiais sudėtingiausiųjų visų fabrikų. Mat, patys cukraus fabrikai dirba vidutiniškai tik apie 3 mėnesius per metus, o ištisus 9 mėnesius

ilsisi – taisomi. Fabrike vamzdžių eilių eilės. Viso jų sudėta apie 15 vagonų. Tik gauti iš runkelių syvai, kol gaunamas cukrus, turi jais pereiti 1.000–1.100 metrų kelių. Fabrikui pilnu tempu dirbant, kol iš runkelių gaunamas cukrus, praeina apie 10 valandų. Nepilnu tempu dirbant, pradžioje ar baigiant kampaniją, žymiai daugiau.

Visos fabriko pastatų patalpos užima apie 120.000 kub. metrų. Pačio centrinio pastato – fabriko korpuso drauge su katilinėmis ir mašinų skyriumi kubatūra apie 40.000 kub. metrų. Fabriko korpusas turi aukščio iki 18 metrų, ilgio per 60 metrų, pločio 25 metrai. Fabrikas per dieną pritaikytas normaliai perdirbti 800 ton. runkelių. Tačiau, dirbdamas dideliu tempu, galės perdirbti ir iki 1000 tonų, dar ir daugiau. Tad per dieną vidutiniškai galės cukraus pagaminti apie 1.200 maišų, o dirbdamas dideliu tempu – apie 1.500 maišų, skaitant, kad runkelių cukringumas būtų vidutiniškai apie 15 %.

Fabriko mašinos bandomos jau dešimt dienų. Fabrikas pradės dirbti, kai daugiau bus privežta runkelių. Reikalingų kitų fabriko gamybos sezonui medžiagų jau turimi žymūs kiekiai. Jau milžiniškos krūvos kalkakmenio, anglių, kokso, pasiūrėse matyti apie 2.000 tonų jau ir durpių, kuriomis dar šiemet norima apkūrenti bent vieną fabriko katilą. Tik gaila, kad šiemet dėl nepalankios jų gamybai vasaros durpių yra mažai. Ir tos pačios nėra tinkamai išdžiūvusios.

Fabrikas turi ir savo vandentiekį, ir savo elektros stotį, ir savo dirbtuves, ir visa kita.

Džiugu, kad fabrikas pastatytas su maksimumu vietos medžiagos. Kai ką, kaip tokio didelio aukščio – 90 metrų kaminą, iš vietos medžiagos pastatyti maž nebuvo nė tikėtina. Savų geležinkelio dirbtuvių pastatytos cisternos.

Nors fabriko vidų rengė ir svetimieji – čekoslovakų „Škoda“ (fabriko trobesius statė br. Ilgovskiai. Geležinkelio šakas – inž. Raines), tačiau jiems ne grynais pinigais mokama, o produktais, kurių tarpe apie 60 % yra tokių, kuriems šiaip nelengva rasti rinkų. „Škodai“, saviesiems rangovams, fabriko statybos komitetui, jo pirmininkui inž. Bitei, statybos prižiūrėtojui inž. Okuniui, inž. Prochazkai ir visiems kitiems fabriką statiusiems akc. b-vės „Lietuvos cukrus“ valdybos pirmininkas dir. J. Norkaitis už tinkamą darbų atlikimą pareiškė padėką.

Pavenčių cukraus fabriko teritorijos apžiūra

Fabriką atidarymo proga telegramomis pasveikino Latvijos valstybinio cukraus monopolio valdytojas – Mintaujos, Krusvilės ir Liepojos cukraus fabrikų vardu estų firma, atlikusi „Škodos“ jai perleistų darbų dalį, „Franz Krudl“. „Škodos“ vicedirektorius, pasirašęs pirmojo ir šio fabriko statymo sutartis Krejč ir akc. b-vės „Lietuvos cukrus“ revizijos komisijos pirmininkas inž. B. Slaboševičius.

Iškilmės baigtos bendra svečių, fabriką stačiusiųjų darbininkų, į jas atvykusių ūkininkų, fabriko tarnautojų ir kt. bendra vakariene.¹

Reportažas sudėliotas kaip ir priklauso oficiozui, kitiems liko tik nukopijuoti tai, kas buvo aprašyta. Tiesa, publikacija „Lietuvos žiniose“ buvo daug išsamesnė ir įdomesnė skaitytojams, kurią parašė J. Kardelis. Be to, joje populiariai aprašytas ir technologinis procesas, apie kurį ir dabartiniam skaitytojui yra įdomu sužinoti.

„Balandžio mėnesį Pavenčio dvare dar tvaksojo pelkynas, kuris ruošėsi vasaros idilijai. Šiandien ten jau pradėjo veikti antrasis cukraus fabrikas. Netikėjo pelkynas, kad taip greit bus nusaustas ir gaus cementinius pagrindus; ne labai norėjo tikėti ir fabriko statytojai, kad savieji rangovai per 6 mėnesius ištengs pastatyti savo

jėgomis fabriką. Bet br. Ilgovskiai, beveik pusę milijono litų pigiau pasiūlę, paėmė parangą ir darbus užbaigė 8 dienom anksčiau sutarto laiko.

Cukraus fabrikas yra sudėtinga, graži ir naujinga įmonė, todėl ir skaitytojams verta plačiau apie ją žinoti.

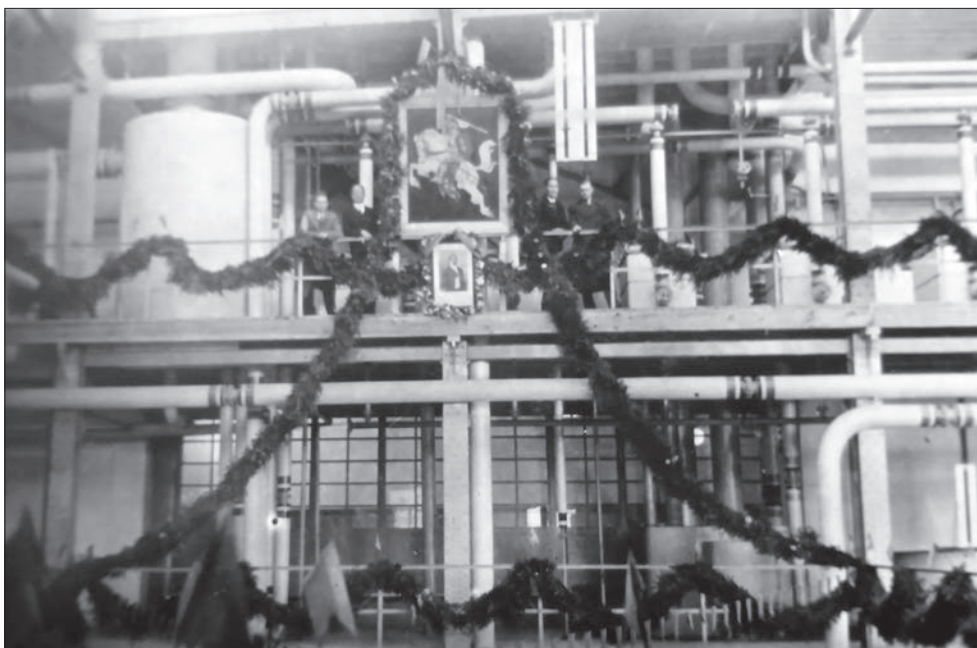
Kaip sakytą, fabrikas pastatytas 6 mėnesių bėgy. Aišku: darbas ėjo dideliu tempu. Kasdien prie statybos darbų vidutiniškai dirbo apie 1000 žmonių, kuriems per savaitę buvo išmokama 40–50 000 litų.

Didžiuliai čia žemės darbai buvo, kuriuos dirbo net nuo Utenos, Saldutiškio, Kuktiškio ir Malėtų suvažiavę 65 „kalamaškininkai“, kurie per tą laiką išvežė apie 120 tūkst. kubinių metrų žemės.

Šie skaičiai duos supratimą apie darbų didį: išspaudų sandėliui padaryta 11.000 kub. mtr. žemės darbų, nuosėdų laukui – 12.000 k. m., viso žemės darbų 126.000 k. m., sunaudota 19.500 k. m. žvyraus, 12.000 k. m. smėlio; statybai sunaudota 3 milijonai plytų, 30 tūkst. statinių cemento, 15 vagonų geležies; užstatyta 4 ha žemės; pastatyta 22 pastatai, kurių 12 mūrinių; nutiesta apie 5 km. geležinkelio, kurie 4-m prieina prie fabriko.

Pats fabriko pastatas turi 63 metrus ilgio, 25 m. pločio ir 18 m. aukščio; jo kaminas – 91 metrą aukščio; t. y. aukščiausias Lietuvoj kaminas po celiuliozės fabriko Klaipėdoj. Įdomu, kad kaminas

¹ Levickas J., Antras cukraus fabrikas atidarytas, *Lietuvos aidas*, 1935, Nr. 232, p. 1.

Fabriko atidarymo išskilmės

yra pirmasis pastatytas iš Lietuvos pagamintų plytų ir savo meisterių. Užsieniai už jo pastatymą reikalavo 270.000 lt., o pastatytas už 85.000 lt.

Taipgi įdomu, kad dviems cukraus sandėliams (25 metrai pločio) fermas prof. Morkūno projektą pagamino irgi savieji dailydės už tą kainą, kurių „Stefani“ firma pareikalavo vien už teisę pasinaudoti jų fermų konstrukcija. Pažymėtina, kad melasui cisternas – dvi po 820 kub. m. – pastatė mūsų gelež. dirbtuvės.

Tokiu būdu br. Ilgovskiai fabriką pastatė už 1.800.000 litų; mašinas ir įrengimą padarė čekoslovakų firma „Škoda“ už 3.300.000 lt., tai fabriko pastatymas kainavo 5.100.000 litų.

Statybos ir priežiūros darbus vedė „Škodos“ inž. Prochazka ir „Liet. Cukraus“ inž. Okunis.

Bendras fabriko vaizdas tikrai puikus. Kuršėnai, užimdami gerą geografinę padėtį, būdami arti dviejų geležinkelių stočių ir turėdami cukraus fabriką, turi ateitį.

Atrodo įdomu, kaip pagaminamas cukrus.

Tai didelis proceso padarinys.

Cukrinius runkelius reikia pasėti gerai įdirbtu dirvon, juos gerai prižiūrėti, kad jie gerai išaugtų, nes smulkūs runkeliai netinka. Atvežtus fabrikan, pasvertus, patikrintus atmastingumo atžvilgiu, runkelius pila į didžiulius aruodus, iš kurių fabrikan jie eina vandens srovės varomi.

Iš to vandeninio kanalo runkelius semia daugybė kaušų didžiulis, gal dešimt metrų skersmens ratas, kuris pila juos į prausyklą, o iš ten elevatorius kelia į automatiškas svarstyklas, iš kurių svarūs ir balti runkeliai patenka į pjaustyklą ir supjaustomi makaronai „lapša“.

Nuo čia prasideda aiškesnė fizika, fizinė chemija ir gryna chemija, kurią, sako, cukrinių runkelių augintojai jau išmokstą apeiti, kaip kad sudėtingus procesus moka apeiti ir „samagono“ fabrikantai...

Vis dėlto atrodo, kad cukrui gaminti kol kas reikia sekančios tolimesnės procedūros.

Supjaustyti runkeliai konvejerio nešami į difuzijos aparatus, kurių čia yra 14. Čia runkelių pjaustinys karštame vandenyje esti apie 2 val. ir atiduoda vandeniui visa, kas jame ištirpsta, svarbiausia – cukrų. Po to filtruojama. Skystimas, kuriame yra cukraus, eina tolimesniam apdirbimui, o runkelių liekanos išmetamos – tai ir yra išspaudos, kurios išmetamos į išspaudų duobę ir naudojamos karvėms šerti, nes jose dar yra likę cukraus ir kitų maistingų organinių medžiagų.

Difuzinė cukraus tyrė iš difuzijos aparatų vamzdžiais varoma į malakserus, defekarijus bei moturacijos aparatus, kur ji pakartotinai sumaišoma su kalkių pienu ir išotinama gazu anglies dvidegii CO₂.

Pavenčių cukraus fabriko veiklos pradžia

Čia paaiškintina, kad kalkių pienui ir anglies dvidegiui gauti yra speciali kokių 15 metrų aukščio krosnis, kurion sluoksniais sudedamas kalkių akmuo ir akmeninis anglis. Padegus anglis, išdega kalkės, kurios sumaišytos su vandeniu duoda kalkių pieną ir, be to, krosny susidaro reikalingas anglies dvidegio dujos, kurios vamzdžiais leidžiamos į saturatorius.

Ši procedūra išskiria iš cukrinio skystimo pašalines organines priemaišas, kurias sukrekina, ir kai toliau skystimas šis pasiunčiamas į filtro-presus, kuriuose prie aukštos temperatūros (apie 80 laipsnių) perspaudžiamas pro tvirto, gana storo ir tankaus audeklo palas, tai gaunamas beveik gryno cukraus tirpalas, o kalkės su pašalinėmis organinėmis priemaišomis lieka filtro-presų audekliniuose filtruose, iš kur išmetamas laukan; tai yra kalkių purvas, kuris naudojamas dirvoms tręšti. Kokiai dirvai tokios trąšos tinka, nurodymus duoda agronomai, bet, aišku, kad ne kiekvienai dirvai tai tinka.

Bet eikime su cukriniu skystimu toliau, nes įdomu, kaip iš runkelių pagaliau bus pagamintas baltas, saldus ir lengvai vandeny, ypač karštame, tirpstantis cukrus.

Seka baltinimas, kuriam panaudojamos sierinės dujos (deginant paprastą sierą) ir ultramarinas. Tai atlieka vis atskiri aparatai, kurių sierinis

yra paskutinis technikos išradimas: jį turi tik trys visame pasaulyje paskiausiu laiku pastatyti fabrikai. Toliau atvirose voniose – refošeriuose – cukrinis skystimas šildomas ir maišomas, kad išgaruotų visoki gazai ir išeitų kvapas.

Po to seka drobiniai filtrai „Maris“, išgaruodinimas 1-as, 2-as, 3 ir 4-as filtrai „Prokš“. Kai skystimas jau pakankamai tirštas, jis siunčiamas į vakuumo aparatą, kur cukrus beorėj tuštumoj ima kristalizuotis. Tada jis eina į centrifugas, kuriose kristalai (grūdėliai) atskiriami nuo skystimo, džiovinami ir eina į maišus.

Likusiam skystime dar yra gana daug cukraus, jis „saldus kaip medus“ ir vadinamas melasas, sirupu, pateka.

Melasas dar kartą leidžiamas į nedidelę procedūrą ir iš jo gaunamas rudas cukrus, o skystimas siunčiamas į melaso cisternas.

(Iš melaso lengva gaminti spiritą, todėl prie cukraus fabriko bus pastatytas spirito fabrikas.)

Taip iš runkelių padaromas cukrus. Kelias, kurį padaro cukrinis runkelis iš aruodų ligi fabrikui, sudaro apie 300 metrų, o fabriko vamzdžiais skystimas apie 1.000–1200 metrų – viso apie pusantro kilometro.

Fabriką varo elektros energija, kuri gaunama deginant anglis arba durpes ir šildant vandenį, kurio garas varo garo turbinas, sukančias elektros

mašinas, gaminančias elektros energiją, kuri varo viso fabriko mašinas ir jį apšviečia; be to, siurbia iš Ventos vandenį, kelia kranus ir t. t.

Pažymėtinas fabrike naujumas, tai t. v. ekonomazeris.

Tai yra specialus įrengimas taupyti šilumai. Kai dega krosny anglis ar durpės, tai karšti garai ar durpės, tai karšti garai su dūmais eina kaminu laukan. Tie garai turi apie 400 laipsnių temperatūrą. Kad neitų ji niekais, taip yra padaryta, kad šiluma pereina per specialų įrengimą, kuriame sušildomas vanduo, einas į garo katilus. Tuo būdu sutaupomas kuras, nes karštą vandenį paversti garais žymiai mažiau reikia šilumos, tai ir kuro, negu šaltą vandenį.

Kadangi jau išnaudoti garai turi apie 150 laipsnių temperatūrą, tai yra sumanymas įtaisyti ir šildymą oro, kuris eina į krosnis, kas dar daugiau duotų galimumo taupyti kurą.

Tai yra paskutinis technikos atsiekimas – įdomus ir plačiai visuomenei.²

Taigi, ateities vizijose dar ir spirito fabrikas. Tačiau vietiniai gyventojai melasą sugebėjo labai greitai „įsisavinti“, nes buvo išmokta iš jos varyti naminę, *samagoną*, ar kaip sakydavo pikti žmonės, *šamarlaką*, o to gėrimo vartotojai sakė paprasčiau – *melasinę*. Beje, autoriui yra tekę girdėti iš pokario laikų pasakojimų, kad nuo melasinės labai gesdavo ir krisdavo dantys. Kiek teisybės tuose pasakojimuose, sunku pasakyti.

Fabrikas prie Kuršėnų tuo metu buvo vienas iš kelių pačių moderniausių fabrikų pasaulyje, tad buvo vertas to dėmesio, kurio ir susilaukė atidarymo proga.

O spirito fabriko statybos idėja Pavenčiuose irgi greitai pasiekė verslo sluoksnius. Tomis fabriko atidarymo dienomis verslininkų spaudos ruporas „Verslas“ pirmajame puslapyje informavo savo skaitytojus apie tai, kad greitai laiku Paventyje prasidės ir spirito fabriko statyba, o spiritas bus gaminamas tik iš melasos, kurios daug gaunama cukraus gamybos proceso metu, ir kad iš kitų žaliavų spiritas nebus gaminamas³.

Tautiškos minties laikraštis „Mūsų kraštas“ irgi džiaugėsi cukraus fabriko atidarymu, be kito

ko, užsimindamas, kad šiam fabrikui statyti buvo naudotos vietinės medžiagos, o Marijampolės fabrikui – atvežtinės⁴.

Konstatuota, kad cukriniai runkeliai jau vežami į fabrikus ir veža tie ūkininkai, kurie turi sudarę su fabrikais sutartis. Pagal jas abu fabrikai turėjo gauti 2 800 000 centnerių cukrinių runkelių. Už tuos runkelius augintojams turėjo būti išmokėta 6 580 000 litų, o žinant, kad sutartis buvo sudarę 4 300 ūkininkų, vidutiniškai vienam gavosi po 1 500 litų⁵. Taigi, nusimatė labai gražūs pinigėliai. AB „Lietuvos cukrus“ skelbė, kad yra pasirengęs priimti daugiau runkelių iš sutartis sudariusių ūkininkų, tačiau mokėti už tai ruošėsi kitaip. Už daugiau kaip 10 proc. runkelių normos dar ruošėsi mokėti pagal sutartį, o jau nuo 10 iki 20 proc. mokėti tik 2 litus už centnerį, o kas pristatys dar daugiau – jau po 1,5 lito už centnerį. Tie ūkininkai, kurie augino runkelius be sutarčių, tik spalio antroje pusėje galėjo sužinoti, ar juos priims fabrikai⁶. Reikia pasakyti, kad tų metų pradžioje AB „Lietuvos cukraus“ vadovybė spaudoje prašė ūkininkų, nesudariusių sutarčių dėl runkelių auginimo, nerašinėti laiškų ir nevežti runkelių arkliais, nes ji neturi galimybių patenkinti ūkininkų norų⁷.

Tokia buvo situacija tuo įsimintinu Kuršėnams laiku – 1935 m. spalio mėnesį.

Pabaigoje keletą žodžių reikėtų pasakyti apie fabriko statytojus, nes mūsų krašte brolių Ilgovskių pavardė niekam nieko nesako. Jie, ko gero, yra nežinomi arba labai mažai žinomi, kažkada buvę statybos rangovai ir tiek. Kita vertus, jei domėtumėmės tarpukario Lietuvos modernizmo architektūra, Kauno architektūra, tai žinotume, kad broliai žydai Dovydas ir Gedalis Ilgovskiai buvo vieni stambiausių laikinosios sostinės statybų rangovų. Jų įmonei vykdant ne tik daugybę individualių namų, bet ir svarbių valstybės objektų statybas, tarpukario Kauno visuomenėje netgi buvo juokaujama, kad „*Lietuvą valdo seserys Chodakauskaitės ir broliai Ilgovskiai*“⁸.

⁴ Atidarytas Pavenčio cukraus fabrikas, *Mūsų kraštas*, 1935, Nr. 41, p. 1.

⁵ Bus arti 3 milij. cent. cukrinių runkelių, *Mūsų kraštas*, 1935, Nr. 41, p. 1.

⁶ *Ten pat.*

⁷ Norintiems auginti cukrinius runkelius, *Ūkininko patarėjas*, 1935, Nr. 5, p. 1.

⁸ Prieiga internete: <https://modernizmasateiciai.lt/rangovu-dovydo-ir-gedalio-ilgovskiui-namas/>.

² Kardelis J., Antrasis cukraus fabrikas dirba iš runkelių cukrų ir dar dirbs spiritą, *Lietuvos žinios*, 1935, Nr. 234, p. 6.

³ Statys naują spirito fabriką, *Verslas*, 1935, Nr. 42, p. 1.

Fabriko šventinimo apeigas atliko Kuršėnų klebonas kan. Vaclovas Dambrauskas

Žydų indėlis atstatant Lietuvą po Pirmojo pasaulinio karo buvo labai reikšmingas. Netgi pačiuose Kuršėnuose tokie pastatai kaip gaisrinė, žydų pradžios mokykla, mūriniai gyvenamieji namai, puošę miestą tarpukariu, buvo statyti žydų.

O broliai Ilgovskiai, 1921 m. įkūrę savo statybos bendrovę, yra vadinami tarpukario Lietuvos statybų oligarchais. Jie kartu valdė savo bendrovę, kuri laimėdavo bene visus pelningiausius valstybinius konkursus, tapdavo garsiausių statybų rangove⁹.

Ilgovskių bendrovė pastatė svarbiausius visuomeninius ir kitus valstybei svarbius pastatus: Vytauto Didžiojo karo muziejų (1935 m.), Žemės ūkio rūmus (1932 m.), Vytauto Didžiojo universiteto klinikas (1940 m.), „Pažangos“ bendrovės rūmus, mokyklas ir gimnazijas Biržuose, Panevėžyje, Marijampolėje ir kitur. Statė jie ir tiltus – Juozapavičiaus tiltą Alytuje ir Panemunės tiltą per Nemuną Kaune.

Tai buvo pirmoji bendrovė, pradėjusi tiesti plentus Šiaulių, Alytaus, Marijampolės ir Kauno rajonuose.

1932 m. Kaune, K. Donelaičio g. 63, Ilgovskiai pasistatė keturių aukštų modernų namą, kuriame buvo įrengti septyni prabangūs butai. Pirmajame

aukšte veikė statybų bendrovės kontora, šeimininkai gyveno antrajame aukšte, o kiti butai buvo nuomojami. Už 4 kambarių 100–110 kv. m butą nuomininkai mokėjo 400 Lt per mėnesį, tais laikais tai buvo didžiuliai pinigai, juolab kad lito vertė buvo didelė¹⁰.

Vėliau Dovydas Ilgovskis išvyko į Palestiną, o firmą toliau valdė Gedalis, jis 1941 m. su šeima bolševikų buvo ištremtas į Altajaus kraštą¹¹.

Taigi, broliai Ilgovskiai pastatė Pavenčiuose fabriką puikiai išnaudodami vietines žaliavas ir net anksčiau laiko, be to, pastatė pigiau, negu siūlė užsienio rangovai. Tiesa, dėl to greitesnio nei statybos sutartyje numatyta pastatymo jie reikalavo iš AB „Lietuvos cukrus“ atitinkamos premijos¹², bet ar gavo, autoriui nepavyko rasti žinių, kita vertus, sutartyje toks dalykas buvo numatytas, tai greičiausiai premija buvo skirta. Tačiau ne visi džiaugsmingai priėmė šią žinią ir to priežastis buvo cukraus kaina. Mažiau pasiturintys žmonės vargiai jo galėjo nusipirkti, naudojo sachariną.

Telšių vyskupijos laikraštis „Žemaičių prietelius“ kaip tik fabriko Pavenčiuose „atidarymo proga“

⁹ Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1186812/tarpukario-statybu-oligarchais-vadinti-broliai-ilgovskiai-ir-kauno-vizitine-kortele-tapes-modernizmas>.

¹⁰ Prieiga internete: <https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2018/12/15/turtingiausi-tarpukario-lietuvos-zmones>.

¹¹ *Ten pat.*

¹² Br. Ilgovskiai reikalauja premijos, *Verslas*, 1935, Nr. 42, p. 2.

paskelbė straipsnį apie tai, kaip namuose pasidaryti cukrų. Nesudėtingas cukraus virimo namų sąlygomis procesas buvo puikiai aprašytas. Autorius mano, kad skaitytojai turi žinoti apie alternatyvą, kurią siūlė atkaklūs žemaičiai, be to, gal kas nors pabandys išsivirti naminio cukraus.

„Cukrus dėl savo brangumo pasidarė toks retas svečias kaime, kad žmonės juokiasi, net jo skonį pamiršę. O vis tik be cukraus labai sunku apsieiti. Sacharinas nors ir apgauna liežuvį – pasaldinus atrodo, kad saldu, bet maistingumo atžvilgiu jis mažiausios naudos neduoda. Daug geriau vartoti namie gamintą cukrų. Žinoma, jis nebus toks kaip fabrike gamintas, jis bus gelsvai pilkos spalvos, kartais kažkokio karstelėjusio prieskonio. Bet jis yra sveikas, maistingas ir jį galima vartoti visur: konfitūrų virinimui, kava, arbatai. Vaikai apsilaižydami ir vieną valgys – jie taip mėgsta saldumynus.

Cukrų gaminame iš cukrinių runkelių.

Cukrinius runkelius nuvalome nuo žemės, nupjaustome šaknis ir kitus nešvarumus, paskum švariai vandenyje nuplauname. Nuplovę plonai juos nuskutame, nes jeigu burokus paliksime su lupyna, tai cukrus bus labai tamsus ir kartus. Nuskutę dar kartą nuplauname (vandenyje buroko ilgai nelaikyti, nes cukringumas mažėja). Nuplovę apdžioviname. Paskum tuos burokus reikia kuo smulkiausiai sutarkuoti arba sumalti mašinėle, kuria malame mėsą.

Burokus sutarkavę ar sumalę priruošiamo labai švariai išplautą ir išvėdintą (kad nebūtų jokio kvapo) statinę. Ant jos uždėdame švarų, stiprų ir netankų drobinį skarulį. Per tą skarulį reikia perkošti sumaltus burokus. Todėl skarulys reikia įgaubti į statinę, kad pasidarytų įdubimas ir ant jo dedame buroko tešlą. Kad skarulys su tešla neįkristų į statinę, reikia jis prie statinės pririšti, pritvirtinti. Ant skarulio tešlą verčiame pamažu, tada iš jos gerai išsisunkia skystimas, sunka. Kada iš tešlos skystimas bėga pamažu, lašais, tada tešlą su skaruliu nuimame ir likusioje skystimą išspaudžiame rankomis į švarią, vienu galu aukščiau paguldytą niekočią. Kas liko skarulyje, atiduodame karvėms.

Gautas skystimas yra saldus, bet ne skaidrus, nes jame randasi dar įvairios medžiagos. Todėl iš to skystimo turime pašalinti tas nereikalingas

atmatas, kad gautume skystimą, kiek galima skaidrų ir saldų be jokių priemaišų. Žinoma, namie, neturint jokių prietaisų, negalėsime to skystimo gerai išvalyti, todėl iš jo gautas cukrus bus nešvarus, neskaidrus ir su svetimais prieskoniais. Bet reikia pasistengti, kiek galima tas priemaišas pašalinti. Tam tikslui su gautu skystimu toliau darome šitaip.

Skystimą su statine pastatome šaltoje vietoje ir ramiai laikome kelias valandas. Tada ant statinės atsiras nuosėdų. Po to tą skystimą turime perkošti per tankią drobę. Kada skystimas per drobę nenorės tekėti, tada jį reikia vandenyje perplauti. Košimas kartais trunka gana ilgai ir cukraus skystimas pradeda rūgti, tada įdedame į jį truputį sodos (nedaug, kad nepagadinus cukraus skonies).

Skystimą perkošę turime iš jo pašalinti vandenį ir kitas medžiagas (drumzles). Tą pašalinti galime skystimą verdant ant ugnies. Tam tikslui pripilame to skystimo puodą (geriausią molinį), statome ant ugnies ir viriname. Virinti puode reikia 3–4 valandas. Skystimui verdant, reikia nuolat maišyti. Po to skystimą nukeliame nuo ugnies ir perkošiame per tankų drobinį skarulį. Perkoštą skystimą supilame vėl į puodą. Paskui paieškosime didesnio puodo, kuriame pirmasis (su skystimu) galėtų sutilpti taip, kad tarp šių puodų liktų poros centimetrų tarpas. Į didesnį puodą ant dugno dedame keletą akmenukų, ant kurių pastatome puodą su skystimu. Į tuštumą, kuri bus tarp šių dviejų puodų, pripilame vandens ir šiuos abudu puodus statome ant didelės ugnies. Tokiu būdu virinamas skystimas neprisidengs ir nepasidarys juodas, kartus.

Skystimą viriname nuolat maišydami ant didelės ugnies iki tol, kol neišgaruos pusė skystimo. Tada ugnį sumažiname ir viriname tol, kol skystimas sutirštės. Visą laiką turime lopetėle maišyti. Kada nulašinę tiršto skystimo lašą ant šaltos geležies matome, kad tas lašas tuojau sukietėjo, tada skystimą nuo ugnies nuimame ir supilame į koki medinį indą, kur jis pamažu sustings, sukietės.

Tokiu būdu gausime naminį cukrų. Kaip matome, darbo ir kantrybės reikia padėti nemaža. Bet, atsimindami šiuos sunkius laikus ir cukraus kainą, turime to nesigailėti. Iš 100 kg. buroko galima gauti apie 10–12 kg. naminio cukraus.¹³

¹³ „Motris“. Kaip pasigaminti namie cukraus, Žemaičių prietelius, 1935, Nr. 42, p. 3.

Prie vieno iš vaišių stalių

Žinant lietuvių užsispyrimą, cukraus kainas, draudimus į šalį įvežti sachariną ir nenumaldomą norą viską gamintis savo ūkyje taip, kaip tai buvo daroma žiloje senovėje, tokių namudininkų, kurie namuose virė cukrų, buvo ne vienas ir ne du. Juolab kad be sutarčių užaugintus runkelius, fabrikams atsisakant juos priimti, reikėjo kažkur padėti. Runkelius visada buvo galima sušerti karvėms ir kiaulėms, bet kai kurie, perskaitę visą cukraus virimo technologiją, bandė patys išsivirti cukraus.

Prieš fabriko atidarymo iškilmes AB „Lietuvos cukrus“ valdyba rugsėjo antrojoje pusėje pakvietė žurnalistus į Pavenčius pamatyti pastatytą fabriką. Pateiksime keletą pastebėjimų, kurie buvo paskelbti Šiaulių laikraštyje „Įdomus mūsų momentas“.

„<...> Fabrike pastatyta apie 10 naujų mūrinių trobesių, iš kurių tarpo toli nuo Kuršėnų matyti aukščiausias Lietuvoje kaminas (90 m., Marijampolės cukraus fabriko 60 m.).

Pavenčio fabriko produkcija ta pati kaip ir Marijampolėje, bet šiaip jis parankiau ir praktiškiau pastatytas. Pirma, fabrikas turi didesnę žemės plotą. Bendrovė čia nupirko apie 40 ha (47 ha – aut.

past.) ir dalį žemės numato išparceliuoti ir išnuomoti ar parduoti fabriko tarnautojams arba darbininkams. Pats fabrikas irgi užima didelį žemės plotą, net 3,5 ha, kur aplink pastatus, pastatytus tarnautojams ir darbininkams gyventi, bus užveisti sodnai, sodneliai, daržai etc.

Fabriko situacija maždaug tokia: tuojau už kiemo vartų yra dviejų aukštų mūrinis trobesys, tai kontora ir administracijos būstai. Kiek atokiau į kairę irgi du nauji gražūs, moderniškai įrengti dviejų aukštų namai. Tai tarnautojams ir darbininkams gyventi. Priešais fabriko korpusas. Į kairę milžiniški du cukraus sandėliai (Marijampolėje tėra vienas sandėlis), į dešinę durpių sandėliai, į kuriuos galima sukrauti apie 180.000 maišų. Mat fabriko katilai pritaikyti kurenti durpėmis...

Dešinėje prie fabriko korpuso išmūryti irgi nuožulniomis sienomis aruodai. Į vieną aruodą galima suversti per 100 vagonų cukrinių runkelių...

Kompanijos metu cukraus gaminių priežiūrės čekosl. inž. Vladislovas Prochaska.

Rugsėjo 20 d. fabrikas mėgintas...¹⁴

¹⁴ II-sis cukraus fabrikas turi didelės reikšmės Šiaurės Lietuvai ir Klaipėdos kraštui, *Įdomus mūsų momentas*, 1935, Nr. 37, p. 1.

Alfredas VILBIKAS

Žinomas nežinomas Peliksas Bugailiškis

PIRMA DALIS

Minint Pelikso Bugailiškio 60 metų sukaktį, Jackus Sondeckis rašė, kad „jo vardas Lietuvoje kiekvienam inteligentui girdėtas, bet jo darbai mūsų tėvynei ir tūlam jo draugui ne visi nežinomi, nes Bugailiškis yra kuklumo idealas ir apie savo darbus jis „nebūbnija“, anaip tol dažnai jų nepripažįsta sakydamas, kad tai kieno kito sumanyta ar padaryta“¹.

Gimimo dienos detektyvas

Peliksas Bugailiškis gimė 1883 m. gruodžio 30 d., taip nurodyta visoje oficialiojoje literatūroje, tačiau pats P. Bugailiškis 1954 m. lapkričio 5 d. ranka rašytame „Gyvenimo aprašyme“² nurodė, kad gimė 1883 m. gruodžio 31 d.

Patyrinėkime turimus dokumentus.

1934 m. liepos 17 d. Šiaulių apskrities viršininko įstaigos Užsienio pasų skyriui P. Bugailiškis nurodė, kad gimė 1883 m. gruodžio 31 d.³

Vygintas Bronius Pšibilskis 1994 m. žurnale „Šiaurės Lietuva“, straipsnyje „Peliksas Bugailiškis: visuomeninės veiklos ir kultūros arimuose“,

nurodė, kad jis gimė 1883 m. gruodžio 30 d.⁴ Jis, rašydamas apie „Peliksą Bugailiškį ir jo „Gyvenimo vieškeliais“, taip pat teigė, kad P. Bugailiškis gimė 1883 m. gruodžio 30 d.⁵

J. Sondeckis 1993 m. almanache „Varpai“, straipsnyje „Mano bendraamžiui – tik šimtas metų“⁶, rašė, kad P. Bugailiškis pagal senąjį kalendorių gimė 1983 m. gruodžio 30 d.

1910 m. gruodžio 24 d. išduotame neterminuotame cariniame pase (įvardytame kaip paso knygelė – *aut. past.*) nurodyta, kad P. Bugailiškis gimė 1883 m. gruodžio 18 d.⁷

Vilniaus Kupiškėnų klubas nusprendė pastatyti paminklinę atminties betono ir akmens stelą Lietuvos nusipelnusiam juodžiūniečiui Peliksui Bugailiškiui ir užrašyti, kad gimė 1883 m. gruodžio 18 d.⁸

1582 m. Grigaliaus XIII bule buvo įvestas jo vardo kalendorius siekiant reformuoti Julijaus kalendorių, nes nuo tikrovės buvo atsilieka-

¹ Sondeckis J., Garbingo žmogaus sukaktis, *Varpai*, Šiauliai, 1943, p. 298.

² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius, f. 87-136/2, P. Bugailiškio gyvenimo aprašymas, p. 1.

³ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 412, ap. 16b, b. 3389.

⁴ Pšibilskis V. B., Peliksas Bugailiškis: visuomeninės veiklos ir kultūros arimuose, *Šiaurės Lietuva*, 1994, p. 3.

⁵ Pšibilskis V. B., Peliksas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“, Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 5.

⁶ Sondeckis J., Mano bendraamžiui – tik šimtas metų, *Varpai*, Šiauliai, 1993, p. 91.

⁷ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius, pasas, f. 87-129.

⁸ Vilniaus regioninis valstybės archyvas, f. 2356, ap. 2, b. 331.

10 dienų. Lietuvoje Grigaliaus kalendorius įsigaliojo 1584 m. sausio 21 d. Po Abiejų Tautų Respublikos trečiojo padalijimo 1795 m. Lietuvoje nuo 1800 m. sausio 1 d. buvo panaikintas Grigaliaus kalendorius ir grąžintas Julijaus kalendorius. Prie Grigaliaus kalendoriaus Lietuva grįžo 1915 m. lapkričio 15 (28) d.⁹

1883 m. gimęs P. Bugailiškiui tuo metu Rusijoje galiojo Julijaus kalendorius. Norint sužinoti gimimo datą pagal Grigaliaus kalendorių, reikia gimusiems 1800–1900 m. pridėti 12 dienų. Pagal carinį pasą P. Bugailiškis buvo gimęs 1883 m. gruodžio 18 d., o pridėję 12 d. gauname, kad pagal Grigaliaus kalendorių P. Bugailiškis gimė 1883 m. gruodžio 30 d., todėl dauguma asmenų P. Bugailiščio gimimo datą užrašė teisingai, tačiau nenurodė, pagal kokį kalendorių (J. Sondeckis neteisingai nurodė, kad gimė 1983 m. gruodžio 30 d. pagal seną kalendorių, o P. Bugailiškis suklydo, neteisingai perskaičiavo ir prie 18 dienų pridėjo dar 13 papildomų dienų, nes tiek reikėjo pridėti norint sužinoti gimusiųjų po 1900 m. gimimo datą, todėl gavo 31 dieną – *aut. past.*).

Kokios buvo Pelikso Bugailiščio akys ir plaukai?

1910 m. gruodžio 24 d. išduotame pase¹⁰ rašoma, kad P. Bugailiščio veidas yra pailgas, akys – rudos, plaukai – tamsūs, taigi brunetas.

Po 24 metų, t. y. 1934 m., užsienio pase rašoma, kad jo veidas yra pailgas, akys – pilkos, plaukai – šviesūs, taigi blondinas¹¹.

Po 4 metų, t. y. 1938 m., užsienio pase¹² rašoma, kad veidas jo yra pailgas, akys – rusvos, plaukai – kaštoniniai, taigi šatenas.

Taip ir lieka neaišku, kokios buvo jo akys: rudos, pilkos ar rusvos, ir kokie buvo plaukai, kas jis buvo: brunetas, blondinas ar šatenas?

Peliksas Bugailiškis. Šiaulių „Aušros“ muziejus

Gimė Jodžiūnuose ar Juodžiūnuose

Ranka rašytame „Gyvenimo aprašyme“ P. Bugailiškis rašė, kad gimė Jodžiūnų k., Puponių–Šimonių vlsč., Ukmergės–Panevėžio apskr.¹³

1934 m. liepos 17 d. Šiaulių apskrities viršininko įstaigos Užsienio pasų skyriui P. Bugailiškis nurodė, kad gimė Jodžiūnų k., Šimonių vlsč., Panevėžio apskr.¹⁴

V. B. Pšibilskis 1994 m. žurnale „Šiaurės Lietuva“¹⁵, straipsnyje „Peliksas Bugailiškis: visuomeninės veiklos ir kultūros arimuose“, rašė, kad P. Bugailiškis gimė Juodžiūnų k., Šimonių vlsč., Panevėžio apskr.

P. Bugailiščio knygoje „Gyvenimo vieškeliais“ V. B. Pšibilskis rašė, kad P. Bugailiškis gimė Juodžiūnų k., Aluotų apyl., Puponių vlsč., Ukmergės apskr.¹⁶

J. Sondeckis 1993 m. almanache „Varpai“, straipsnyje „Mano bendraamžiui – tik šimtas

⁹ Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/grigaliaus-kalendorius/>.

¹⁰ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, pasas, f. 87-129.

¹¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 412, ap. 16B, b. 1669.

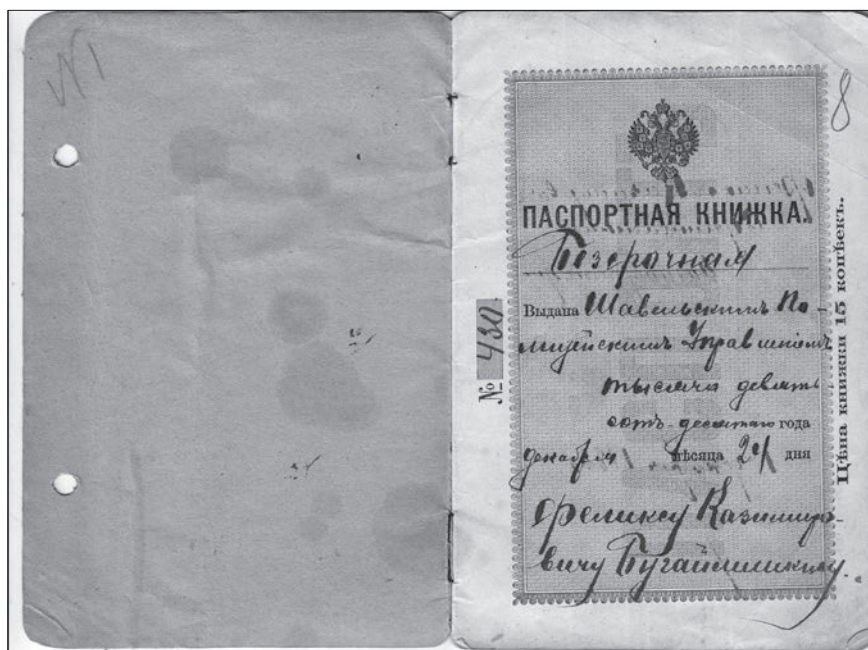
¹² Ten pat, f. 412, ap. 16B, b. 3389.

¹³ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 87-136/2, P. Bugailiščio gyvenimo aprašymas, p. 1.

¹⁴ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 412, ap. 16B, b. 1669.

¹⁵ Pšibilskis B., Peliksas Bugailiškis: visuomeninės veiklos ir kultūros arimuose, *Šiaurės Lietuva*, 1994, p. 3.

¹⁶ Pšibilskis V. B., Peliksas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“, P. Bugailiškis, Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 4.

1910 m. gruodžio 24 d. išduotas Peliksui Bugailiškiui carinis pasas.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

metų¹⁷, rašė, kad P. Bugailiškis gimė Juodžiūnų k., Aluotų, Šimonių vlsč., Panevėžio apskr. (dabar – Kupiškio r. – *aut. past.*).

Kaimas, pavadintas kitu vardu, t. y. Rimdžiūnais ar Rimdžiais, jau minimas 1672 m. ir priklausė Pienionių sen., Šernupių vaitijai. P. Bugailiškis domėjosi, iš kur atsirado Šimonių girios pavadinimas „Penianskaja dača“ ir koks yra ryšys su Pienionių dvaru. Būnant pas gimines jam teko girdėti, kad jų kaimas baudžiavos laikais atliko prievoles šiam dvarui, t. y. Juodžiūnų kaimas priklausė Pienionių dvarui.

Kaimas sunyko Rusijos ir Švedijos karo bei maro metu¹⁸, tačiau vėliau atgimė kitu vardu – *Jodziuny*. Kaimas jau minimas 1738 m., kai priklausė Čartorickiams¹⁹. Tuo laiku čia buvo 5 sodybos, 1775 m. – 10, 1795 m. – 16; 1820 m. gyveno 195 gyventojai, 1844 m. – 231, 1902 m. – 194, vėliau gyventojų ėmė mažėti dėl emigracijos ir Pirmojo pasaulinio karo. Tai buvo stambus kaimas, turintis 32 kiemus²⁰.

Nuo 1869 m. iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios kaimas priklausė Ukmergės apskr., Puponių val., buvo įsikūręs šalia Šimonių ir Panevėžio–Molėtų kelio²¹, iki Kupiškio tebuvo 15 km. Pirmojo pasaulinio karo metu sudegė pusė Juodžiūnų kaimo. Šiuo metu jis priklauso Kupiškio rajonui. Kadangi ankstesnis kaimo pavadinimas buvo *Jodziuny*, todėl P. Bugailiškis visur jį taip ir rašo – Jodžiūnai, nors oficialus kaimo pavadinimas šiuo metu yra Juodžiūnai.

Peliksas Bugailiškis gimė Onos ir Kazimiero šeimoje, kuri turėjo 20 ha žemės, ją dirbo ir užsiėmė įvairiais amatais. Motina nuo mažens vaikus pratino prie valstietiško darbo, nes norėjo, kad jie supratų, kaip yra uždirbama duona. Tėvas Kazimieras anksti mirė – 1890 m., sesuo Julijona²² ištekėjo, ūkis sunyko ir buvo parduotas, tačiau tėviškės prisiminimai P. Bugailiškiui liko visam gyvenimui.

Juodžiūnų kaimas, kuriame gimė P. Bugailiškis, buvo įsikūręs tarp dviejų upelių – Pelyšos ir jos intako Lakmėnios, iš trijų pusių kaimą supo miškai, tik Kupiškio link buvo atvira vietovė. Už dviejų kilometrų buvo Šimonių giria, didinga ir paslaptinga

¹⁷ Sondeckis J., Mano bendraamžiai – tik šimtas metų, *Varpai*, Šiauliai, 1993, p. 91.

¹⁸ 1700–1721 m. Rusijos ir Švedijos karas dėl Baltijos jūros ir jos pakraščių. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/rusijos-svedijos-karai/>.

¹⁹ LDK ir Lenkijos didikų giminė, kildinusi save iš Gediminaičių, o savo pavardę – iš Čartorisko miestelio (Ukraina). Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/cartoriskiai/>.

²⁰ Misiūnienė R., *Juodžiūnai seniau ir dabar. Keliai veda Kupiškį III*, Vilnius, 2008, p. 194.

²¹ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 33.

²² Lietuvos ypatingas archyvas, f. K-1, ap. 58, b. 27394/3.

savo nepraieinamomis pelkėmis ir raistais, taip pat ežerais, kurių buvo apie 20²³.

Šimonių giria kaimui buvo ir pragyvenimo šaltinis. Nuo girios medžių kamienų gyventojai lupdavo žievę ir naudojo vyžoms pinti, medžių šaknis ir vyteles – krepšiams pinti, smalingus kelmus – degutui degti. Girioje rudenį buvo renkami grybai, vasarą – mėlynės, kurias supirkdavo net iš Peterburgo firmos atvykęs atstovas ir ten jas realizuodavo. Šimonių giria glaudžiai susijusi su 1831 ir 1863 m. sukilimais, čia buvo apsilankęs ir sukilėlių vadas Zigmantas Sierakauskas.

Važiuojant pro Puponių valsčiuje esantį Aluotėlių dvarą P. Bugailiškiui buvo parodytas išlikęs mūrinis rūsys, kur buvo plakami valstiečiai, kurie važiuodavo per dvaro teritoriją, taip pat papasakota istorija, kad dvarininko duktė pabėgo su rašytoju Liudviku Jucevičiumi.

Po 1831 m. sukilimo buvo įkurtas Aluotų valsčiaus centras, į kurio teritoriją įėjo ir Juodžiūnų kaimas. Žemės ūkiu vertėsi ir smulkieji bajorai, kurie buvo atleisti nuo natūralių prievolių, t. y. sargybos, kelių remonto. Šias ir kitas prievoles, t. y. dirbti klebono žemę, remontuoti valsčiaus pastatus ir ruošti malkas, reikėjo atlikti valstiečiams. Be to, buvo žemės ir pagalvės mokesčiai. Net ir panaičius baudžiąvą valstiečių ir dvarininkų santykiai nebuvo geri.

1700 m. Šimonių miestelyje pačių valstiečių buvo pastatyta medinė Dievo Motinos bažnyčia su mūrine varpine, kuri per Pirmąjį pasaulinį karą sudegė. Po karo ji buvo atstatyta iš Šimonių girios medžių. Bažnyčia priklausė Kupiškio parapijai. P. Bugailiškis vaikystėje joje patarnaudavo kunigui per šv. mišias, o jo dėdė Šilinis joje buvo pirmasis giedotojas. Taip pat P. Bugailiškiui kartu su motina dėl jos slapto įžado, kad jis taptų kunigu, teko keliais eiti žvyruotu taku aplink Šimonių bažnyčią Žolinės atlaidų išvakarėse²⁴.

Juodžiūnų kaime buvo 20 namų, išsidėsčiusių prie pat gatvės, kurioje galėjo prasilenkti du vežimai. Centre buvo įsikūrę valstiečiai valakininkai, tarp kurių ir Bugailiškių bei Murkų šeimos, toliau – pusininkai, mažžemiai, grytelninkai. Valakininkai turėjo savo sodybas per abi gatvės

puses. Bugailiškių sodyba nuo gatvės buvo atitverta tujų tvora su darželiais. Darželyje, prie gatvės, augo rūtos, mėtos, nasturtos, jurginai ir kt., o už seklyčios – puošnesnės gėlės, kurių sėklų P. Bugailiškis, kartu su draugais besimokydamas Liepojoje, parsisiųsdindavo iš Rygos Vagnerio sodininkystės. Tai buvo leukonijos, cinijos, flioksai ir kt. Už sodo, prie pirties, augo apyniai, kurių spurgus rudenį P. Bugailiškiui tekdavo skinti. Dar buvo du daržai įvairioms daržovėms ir bulvėms auginti²⁵. Gyventojai tikėjo, kad šv. Florijonas saugo kaimą nuo ugnies – trenkus žaibui į kaimyno klėtį sudegė tik du klojimai su javais.

Bugailiškių gyvenamasis namas, gryčia, stovėjo galu į gatvės pusę, apie penkis metrus nuo jos. Tai buvo pirmas iš visų sodybos statytų pastatų, šiaudiniu stogu ir stogeliais galuose, keturiais langais su langinėmis kiekviename gale. Kieme taip pat buvo klojimas, klėtis, daržinė, tvartai, virtuvėlė ir malkinė²⁶. Į namą buvo galima įeiti per priemenę, kuri buvo naudota ir ūkio reikálams: čia perėdavo žąsys, stovėjo kibiras vandens atsigerti, kopėčios užlipti į aukštą. Priemenėje buvo ketverios durys, per kurias buvo galima įeiti į namą, seklyčią²⁷, kamarelę, skirtą produktams ir daiktams pasidėti, ir į viralinę.

P. Bugailiškis prisimena, kad vaikystėje gryčia buvo dūminė. Kūrenant krosnį namo gyventojams tekdavo kentėti šaltį ir dūmus, kol dūmai išeidavo pro angą lubose ir atidarytas duris bei langelius, kartu sušildavo gryčia. Be to, dūmai pro angą lubose buvo panaudojami skilandžiams ir kumpiams rūkyti, nes patekdavo į uždara pastogę, kurią vėliau P. Bugailiškis panaudojo savo pomėgiui – įrengė karvelidę. Krosnis buvo krėsta iš molio, apie ją buvo sakoma: „Vasarą – molis, žiemą – brolis“, kurioje buvo saugomos žarijos, nes tuo metu dar nebuvo degtukų. Po krosnimi buvo vieta vištoms, kad žiemą nesusaltų. Gryčios asla buvo plūkta iš molio²⁸, jos viduje buvo pastatyti ilgi ir platūs suolai, ant kurių žiemą tekdavo miegoti samdiniams, lentinės lovos, ant medinės lingės, užkištos už lubų sijos,

²⁵ *Ten pat*, p. 33.

²⁶ *Ten pat*, p. 35.

²⁷ Seklyčia – tai gyvenamojo namo kambarys. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/seklycia/>.

²⁸ Grindų tipas – plūkto molio grendymas, tai grindų pirmtakė. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/asla/>.

²³ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 27.

²⁴ *Ten pat*, p. 54.

buvo pakabintas lopšys, stovėjo kibiras vandens su samčiu atsigerti²⁹.

Gryčios priestatas (maltuvė) buvo senesnis už namą, nes tai buvo pirmoji gryčia ir dvigubai mažesnė už dabartinį namą, todėl buvo žemomis lubomis, su sena moline krosnimi, su smėlio duobe bulvėms ir daržovėms saugoti, taip pat su dvejomis malimo girnėmis, kuriomis P. Bugailiškis, pavaduodamas seserį ar motiną, maldavo grūdus duonai kepti ir gyvuliams šerti. Joje taip pat buvo laikomos statinės su alumi ar gira, statinaitės su užraugtais agurkais ir kopūstais bei kitokie reikalingi indai. Priešingame namo gale buvo seklyčia, grindys jau buvo lentų, joje buvo priimami svečiai, švenčiamos įvairios šventės, ilsimasi. Seklyčioje buvo stalas, kėdės su atlošais, dailidės pagaminta sofa, vadinama kanapa. Sienos prikabinėtos šventųjų paveikslų. Vėliau garbingoje vietoje buvo pakabintas dr. Vinco Kudirkos didelis portretas, kurį P. Bugailiškis parvežė iš Liepojos³⁰.

Žiemos ir tamsiais rudens vakarais, kai darbus tekdavo dirbti gryčioje, vyrai vijo virves, suko pančius, taisė arkliams pavalkus, o moterys ruošė žiemai daržoves, verpė, šukavo linus, plėšė plunksnas, buvo uždegamos balanės³¹, kurias prižiūrėti tekdavo P. Bugailiškiui, tačiau greitai jas pakeitė žibalinės lempos, kurios buvo kabinamos virš stalo. Tada visiems dirbantiems P. Bugailiškis skaitydavo iš „Šventųjų gyvenimo“ knygos. Į vieną trobą taip pat susirinkdavo ir mergaitės darbų dirbti, paskui jas ateidavo ir berniokai, tada prasiėdėdavo kalbos, išdykavimai, juokavimai bei dainos. Klėtyje šiltu metų laiku miegojo samdiniai, ten jie susidėdavo ir savo daiktus. Būtinai klėties atributas buvo svarstyklės (bezmėnas), nes nebuvo visiškai pasitikima turgaus pirklių svarsčiais³².

Nesant Juodžiūnuose šaligatvių, takai kaime, ypač rudenį ir pavasarį, buvo neišbrendami, tačiau tai buvo vienintelis būdas susisiekti su kaimynais ir nueiti į bažnyčią.

P. Bugailiškio tvirtinimu, jų krašto „kalbos tarmė priklausė rytų aukštaičių dūdininkų arba kupiškėnų patarmei, kietinančiai garsus *e* ir *l*. Kazimieras Būga juos kildino iš sėlių³³.

Juodžiūnų kaimas nuo senovės priklausė karališkų žemių Kupiškio ekonomijai, todėl valstiečiai baudžiavos laikais gyveno geriau nei ponų baudžiauninkai. Tačiau XIX a. pab. iš 20 ūkininkų vos 4 tebuvo valakininkai, kiti – pusininkai, trečdalininkai ir dar smulkesni. Kazimiero Bugailiškio 20 ha ūkį dar prieš Pirmąją pasaulinę karą įsigijo kalvis Pečiūra, padedamas sūnaus, JAV emigranto, o Murkų – degutininkas³⁴ Uldukis.

Juodžiūnuose buvo keturi degutininkai, po du kalvius ir puodžius, žvakdirbiai, šepečių dirbėjai, net „šunadvokatis“, t. y. plikbajoris, šlėkta, kuris rašė žmonėms prašymus, skirtus teismams ir įstaigoms, laiškus į Ameriką, teikdavo teisinius patarimus, padėdavo surašyti namų arba asmeninius, ranka surašytus, testamentus³⁵.

Žemę dirbo primitiviais įrankiais – mediniu arklų su geležies noragu, medinėmis akėčiomis, derlių nuimdavo dalgiais ir pjautuvais. Plūgai XIX a. paskutiniame dešimtmetyje taip pat buvo retenybė. Tam, kad palengvintų darbą su linais ir pakeistų jau atgyvenusius rankinius linų mintuvus, Bugailiškiai įsigijo arkliais varomą mašiną su vėlėnų staklėmis linams minti. Be alaus darymo, buvo spaudžiamas aliejus, liejamos žvakės ir varomas degutas. Moterų rūpestis buvo namų tekstilės gamyba bei maisto produktų – dešrų, skilandžių, kumpių, sviesto, sūrių – ruošimas, kurių pavyzdžius jau studentavimo laikais P. Bugailiškis matė net Peterburgo gastronomuose³⁶.

Kaimo gyventojai griežtai laikydavosi šventinių dienų tradicijų. Kaip įprasta, iki pietų dalyvaudavo šv. mišiose, tuo metu kaimas aprimdavo ir atgydavo vakare: jaunimas eidavo į vakaruškas, šokdavo, dažniausiai kadrilį ir polką, dainuodavo ir kitaip pramogaudavo, vyrai susiedavo sueigose, moterys – gyvojo rožančiaus ratelyje, kur, pasak Onos Bugailiškienės, kartais dainuodavo žaisdamos

²⁹ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 36.

³⁰ *Ten pat*.

³¹ Balana – plona sausos pušies ar beržo 0,7–1 m ilgio skala, naudota kambariui apšviesti, taip pat pasišviesti einant į tamsią patalpą. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/balana-1/>.

³² Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 37.

³³ *Ten pat*, p. 39.

³⁴ Degutininkas – žmogus, kuris dega degutą. Prieiga internete: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/d/degutininkas>.

³⁵ Bugailiškis P., Šeima ir giminės, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 87–125, l. 1–2.

³⁶ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 42.

ratelį, pritardamos sau: „Einam, seselės, dauno. Dauno lylio, dauno.“ Atlaidai buvo didelė šventė. Jiems buvo iš anksto skrupulingai ruošiamasi: taisomi drabužiai, blizginami batai, ruošiami arkliai: pašeriami, šveičiami pakinktai, šukuojami karčiai, tvarkomi vežimai, kad tik būtų galima pasirodyti prieš žmones. Atlaidai atnešdavo pajamų bažnyčiai ir jos tarnams: aukos buvo dedamos ant šventojo altoriaus, taip pat renkamos bažnyčioje į lėkštę. Šventė suteikdavo daug kam galimybių ir įvairių progų. P. Bugailiškis būdamas moksleivis čia susitikdavo su kaimyninių parapijų mokslo draugais, tad turėjo galimybę su jais pasidalyti informacija, nelegaliais raštais, išklijuoti ar išdalinti atsišaukimus³⁷.

Tuomet dar gegužinių nebūdavo. Pirmoji gegužinė, kuri įvyko Šimonių girioje apie 1903 m., baigėsi kaltinimu dėl miško atžalynų trypimo, todėl keliolikai asmenų, tarp jų ir organizatoriui P. Bugailiškui, buvo surašyti protokolai ir byla perduota į teismą³⁸.

Žemutinė savivaldos grandis buvo kaimo kuopa, arba vyrija, kuri susirinkusi skirstė mokesčius, viešąsias prievoles, kaip antai: pateikti pastotes³⁹, taisyti kelius, organizuoti kaime sargybą. Kai kurių prievolių žmonės nenorėjo vykdyti, ypač ramiu laiku eiti nakties sargybą. Kaip prisimena P. Bugailiškis, kaimynas Murka jam atneštą valdžios ženklą – krivulę – nusviedė per stogą. Kaimo reikmėms tenkinti buvo nustatytos ir kitos prievolės, kaip antai: taisyti kelią per pelkes, užtvirti nuo gyvulių išganą šalia kelio, samdyti piemenį, jį išlaikyti, nustatyti ganiavos tvarką ir t. t. Kaimo kuopa kartais imdavosi ir ne jai būdingų funkcijų, t. y. tardyti nusikaltėlius ir juos bausti. Nepasitikėdama valdžia, sugavus arkliavagį, jį lupdavo iki mirties. P. Bugailiškui dar būnant vaiku didelį įspūdį padarė Juodžiūnų kaimo kuopos teismo veiksmai, kai dėl rankšluosčio vagystės kaltinama moteris vyrų buvo varoma per visą kaimą su rankšluosčiu ant kaklo, nuolat gėdinama ir kumščiuojama. O Žūbiškių kaime kaimyną dėl karvės odos vagystės tardė, kad prisipažintų, o po to nubaudė viena

savaite „arešto“. Nuosprendžiui įvykdyti jis buvo nuvarytas į savo namus, pririštas prie stalo kojos ir saugomas, kad atliktų paskirtą bausmę⁴⁰.

Tuomet doros bei padarumo jausmas buvo stiprus ir nuo mažens skiepijamas, todėl šeimoje buvo drausmė ir susiklausymas, mandagumas ir švelnumas. Kaip prisimena P. Bugailiškis, „man pačiam neteko patirti fizinės bausmės, iš viso du kartu gavau iš motinos tik... pabučiuoti rykštę, išklaudydamas griežto pabarimo“. Jo giminėje moters vaidmuo, ypač tvarkant šeimos reikalus, buvo svarbus, kartais net turintis matriarchato ypatumų, bet taip buvo ir kitose šeimose. Nebuvo laikoma vagyste nusiskinti žirnių iš svetimo lauko, rinkti uogas, riešutus iš valdžios ar pono miško, nusikirsti ten medį statybai ar padargams pasidaryti, žvejoti jų vandenyse⁴¹.

Tarpusavyje žmonės buvo vienodai mandagūs. Didžiausia pagarba buvo rodoma dvasiškiams ir ponams. Su giminėmis santykiai buvo draugiški, buvo dalijamasi vargais ir džiaugsmiais, nors būdavo, kad turtiniai reikalai kartais tuos santykius sugadindavo. Su kaimynais taip pat buvo stengiamasi sugyventi draugiškai. Išskirtinis mandagumas buvo rodomas pakeleiviams, o jiems paprašius, nepriklausomai, ar tai elgetos, ar prekeivai žydai, buvo neatsakoma apnakvinti. Dėl tautiškumo problemų nebuvo, nes buvo mažai kitataučių. Daugiausia buvo žydų, prie kurių žmonės buvo pripratę ir nejautė jiems neapykantos. Atskira gyventojų grupė buvo šlėktos, jie nuo kitų laikėsi nuošaliau, rinkdavosi pas P. Bugailiškio krikšto tėvą Montrimą, o bažnyčioje ėjo į zakristiją ir tik mišių išklaudyti, nes save laikė išskirtiniais⁴².

Jaunimo išdaigų būdavo visada, bet kartais būdavo peržengiamos nustatytos ribos. Kaip prisimena P. Bugailiškis, „apsileidusiam ūkininkui naktį užtraukdavo ant klojimo stogo ratus arba ant jaujos⁴³ arklių; Joninių naktį iš miestelio neturtingo žydėlio degutininko naktigoniai išritindavo degutuotą statinę ir ją iškėlę ant karties sudegindavo

³⁷ Ten pat, p. 43–44.

³⁸ Ten pat, p. 44–45.

³⁹ Valstiečių valstybinė prievolė vežti valdininkus ir karius, paštą, kai kuriuos suimtuosius, nuteistuosius ir tremtinius. Priėiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/pastote/>.

⁴⁰ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 46–47.

⁴¹ Bugailiškis P., Šeima ir giminės, *Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 87–125, l. 3.

⁴² Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 49–51.

⁴³ Sodybos pastatas ar kluono dalis javams, linams ir kanapėms. Priėiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/jauja/>.

„iluminacijai“. <...> Nekaltomis išdaigomis smagindavosi naktigoniai, prisiūdami miegančiam kepurę prie nugaros, kurios jis nerasdavęs ir parjodavęs vienplaukis namo; arba susiūdavo šalimais miegančiųjų drabužius, ir jie, atsikėlę, mieguisti, nesusigraibydami ir nesusivokdami, net susimūsdavo tarpusavy.⁴⁴

Kaimo žmonėms sportas nebuvo įprastas. Dažniausiai sportuodavo paaugliai, o vyresni bernai mėgdavo žaisti ripką, tokį lietuvių liaudies sportinį žaidimą, kitaip vadinamą ritiniu.

Kai kurie kaimo gyventojai buvo vadinami pravardėmis. Bugailiškis nepiktai buvo pravardžiuojamas „Bugailiškis – ilgakiškis“⁴⁵.

P. Bugailiškis apie savo gimtąjį kaimą rašė: „Kaimo aplinkoje augęs, jo vargais ir džiaugsmais gyvenęs, aš visam laikui išsaugojau atmintyje jo šviesų, viliojančių, nebegrąžinamos praeities vaizdą. Ir kai po ilgos pertraukos, Pirmojo pasaulinio karo, lankydamas savo gimines užkliuvau į buvusią tėviškę ir sodybų vietoje beradau tik plikus dirbamus laukus, aš pasijutau kaip ant artimo žmogaus kapo. Mane pagavo toks širdgėlos jausmas, nustojus žavingos praeities romantikos ir bendruomeniškumo, kad nebepanorau pasimatyti nė su buvusiais kaimynais ir jaunystės draugais, kurie čia pat, netoliese, buvo įsikūrę išmėtytose po laukus naujose viensėdijose.“⁴⁶

P. Bugailiško tėvas Kazimieras ir kaimynas Simanas Murka, taip pat ir kiti kaimo gyventojai nutarė užsiimti pašaliniais verslais ir, nusižiūrėję į žydus, nes šalia buvo Šimonių giria su savo turtais, ėmėsi miško paruošos darbų. Išsipirkdavo iš valdžios dalį miško, žiemą kirsdavo medžius, o rąstus veždavo plukdyti Šventosios upe. Iš dalies rąstų buvo pjaunamos lentos, kurios sudėtos į rietuves vasarą buvo džiovinamos⁴⁷.

Tėvas Kazimieras Bugailiškis mirė, kai Peliksui buvo apie 7–8 metus, todėl Peliksas mažai jį prisimena. Kiek prisimena, buvo aukšto ūgio, tiesus, prakaulus, stipraus sudėjimo vyras. Iš žmonių ir namiškių pasakojimų žinoma, kad jis, kaip ir kaimynas S. Murka, buvo baigęs pradžios mokslus,

buvo raštingi ir šviesūs žmonės. Tėvas tarp žmonių turėjo gerą vardą, todėl buvo renkamas ir valsčiaus viršila („staršina“ – *aut. past.*). Kartą P. Bugailiškis buvo tėvo sąžiningumo liudytojas, kai kyšininkas rusas jų klėtyje padėjo „didelę cukraus galvą“, tėvas paėmęs cukrų įmetė atgal į jo vežimą⁴⁸.

Būdamas raštingas ir šviesus žmogus Kazimieras Bugailiškis gerai suprato švietimo poreikį gyvenime, todėl savo sūnėną našlaitį Praną Kisielių, mirus jo tėvui ir praradus ūkį, išleido mokytis į Liepojos gimnaziją, o Peliksą prieš savo mirtį įpareigojo siekti mokslo aukštumų. Po tėvo mirties jo mokslais teko rūpintis motinai Onai Bugailiškienei, kuri tikėjosi, kad Peliksas bus kunigas. Tėvo sukaupytų pinigų užteko tik pirmiesiems jo gimnazijos mokslo metams, o jau kitiems reikėjo imti paskolą. P. Bugailiškis jautė motinos pasiaukojimą ir nuolatinį rūpestį, nors ji ir buvo nusivylusi dėl jo pasirinkimo, mat tikėjosi, kad jis bus kunigas⁴⁹.

Baigęs gimnaziją pusbrolis P. Kisielius įstojo į Matematikos, vėliau – ir į Teisės fakultetą ir per penkerius metus juos abu baigė. Jo diplominis teisės mokslo darbas buvo įvertintas aukščiausiu laipsniu, ir P. Kisielius buvo paliktas Peterburgo universiteto Teisės fakulteto Kriminalinės teisės kabineto vedėju ir asistentu, tačiau mokslinė karjera greitai baigėsi, nes dėl sunkių gyvenimo sąlygų ir blogo maitinimosi 1903 m. mirė nuo džiovos⁵⁰.

Pradinis mokslas

Pasimokęs slaptojoje lietuviškoje kaimo ir Šimonių vlsč. pradinėje mokykloje, Peliksas motinos, svajojusios matyti savo sūnų kunigu, buvo pasiūstas į Liepojos gimnaziją⁵¹.

P. Bugailiško jaunystės kraštas apėmė Puponių valsčių, kurio centras buvo Šimonyse. Jų apylinkėse iki 1863 m. sukilimo veikė lenkiškos bažnytinės ar parapinės mokyklos, kur klebonai mokė skaityti, rašyti, skaičiuoti, katekizmo ir lenkų kalbos. Po sukilimo vietoje lenkiškų buvo kuriamos rusiškos mokyklos. Į mokyklas buvo siunčiami mokytojai iš Rusijos, mokyklose ir valdžios įstaigose buvo diegiama rusų kalba, kuriems nerūpėjo Lietuvos

⁴⁴ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 48–49.

⁴⁵ *Ten pat*, p. 49.

⁴⁶ *Ten pat*, p. 56.

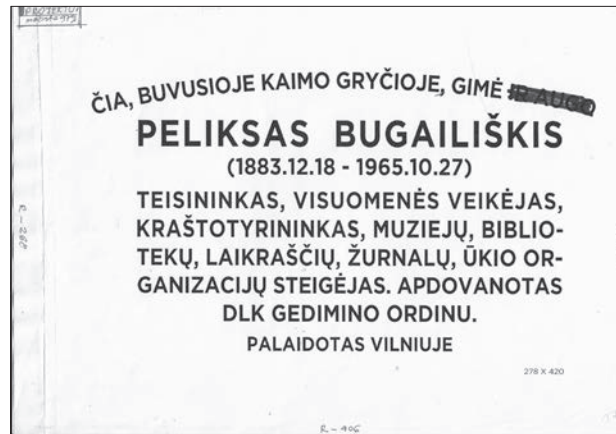
⁴⁷ Bugailiškis P., Šeima ir giminės, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 87–125, l. 2.

⁴⁸ *Ten pat*, l. 2.

⁴⁹ *Ten pat*, l. 2–3.

⁵⁰ *Ten pat*, l. 3.

⁵¹ Pšibilskis V. B., Peliksas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“, Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 5.

Paminklinė atminimo lenta juodžiūniečiui Peliksui Bugailiškiui. Vilniaus regioninis valstybės archyvas

žmonių dvasiniai ir kultūriniai poreikiai. Jie vykdė tuometę Lietuvos rusinimo politiką. Lietuvių kalba, kaip ir lietuviška spauda, buvo draudžiama. Taip pat buvo varžoma lietuvių kalba ir Katalikų bažnyčioje. Kaip prisimena P. Bugailiškis, „ypač pagarsėję uriaadnikai, tarp jų vienas – perkrikštas Matuliauskas, atiminėjęs per atlaidus Šimonyse, Svėdasuose ir kituose apylinkės miesteliuose lietuviškas maldaknyges ne tik iš pauparių, jas pardavinėjusių, bet ir iš pačių žmonių, išeinančių iš bažnyčios“. Mokyklos buvo steigiamos prie valsčių, taip pat ir prie stačiatikių cerkvių, į kurias buvo viliojami ir kitų tikybų vaikai⁵².

„Rašto mokslui kiek palengvindavo ir tariamoji „čekų abėcėlė“ – gražraščio pavyzdžiai lotynų raidėmis su „č, f, š“ ženklais, atstoję draudžiamą lietuvišką šriftą, kurios, berods, antrasis leidimas jau 1904 m. legaliai pasirodė P. Višinskio, sudarytojo ir leidėjo, dėka“, – prisimena P. Bugailiškis⁵³.

Mokslus P. Bugailiškis pradėjo pas daraktorių, seną šlėktą, kuris mokė jį skaityti iš lenkiškos knygos. Kadangi jis lenkų kalbos nemokėjo, todėl ir lenkų raides suprasti jam buvo sunku. Tėvas, supratęs, kad nei kalbos, nei skaitymo jam nepavyks įveikti, nusprendė jį mokyti namuose. Padedamas motinos ir kitų greitai perprato lietuvišką abėcėlę ir raides. Vėliau teko keletą savaitių dar lankyti slaptą kaimo mokyklėlę ir po to jis jau lengvai galėjo garsiai kitiems skaityti M. Valančiaus „Gyvenimus šventųjų“. Valsčiaus pradinę mokyklą pradėjo

lankyti 1891 m., kai tėvas jį nusivedė į Šimonis pas mokytoją, pasiėmęs „po pažastimi gyvą nupe-
nėtą žąsį <...> norėdamas geriau nuteikti ir mano mokslui geresnę sėkmę užtikrinti“⁵⁴. P. Bugailiškiui buvo nejauku, nes jis nesuprato kalbos, bet padrąsinimas nuteikė maloniai ir baimė praėjo. Mokykla Peliksui patiko, nes pastatas buvo panašus ne į gyvenamąjį namą, o į valdišką statinį. Viename pastato gale, dviejų kambarių bute su virtuve, gyveno mokytojas, kitame gale buvo mokyklos klasė. Klasėje stovėjo apie 10 keturviečių suolų. Mokslas vyko kartu visiems trimis skyriams eilės tvarka. Kas rytą reikėjo stovint sukalbėti rusišką maldą. Klasėje kabėjo rusiška ikona, kiek vėliau ant sienos atsirado ir katalikiškas kryžius. Mokytoja buvo iš rusiško elementoriaus, uždavinyno ir skaitymo knygos, kuriuos pateikdavo mokytojas. Tikybos pamokos turėjo vykti iš rusiško vadovėlio ir rusų kalba vieną kartą per savaitę, tačiau kunigai sabotavo jas, apsiribodami vien pasikalbėjimais, todėl į tikybos pamokas buvo žiūrima formaliai, o poteries ir katekizmą mokiniai išmokdavo iš tėvų bei dvasininkų eidami išpažinties.

Mokytojo darbas buvo sunkus, nes jam reikėjo dirbti iš karto su trimis skyriais ir mokiniais, kurie nemokėjo rusų kalbos. Vykdamas carinės Rusijos politiką reikėdavo ne tik chorą dainuoti rusų liaudies dainas, bet ir mokyti rusų caro himną, kurio taip ir nepavyko visiškai išmokyti. Renkant pinigus ikonomams, lietuviškiems užrašams į rusiškus pakeisti gyventojai atsisakydavo tai daryti, o, norint

⁵² Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 70–71.

⁵³ *Ten pat*, p. 74–75.

⁵⁴ *Ten pat*, p. 76.

surašyti atsisakiusiųjų pavardes, išsivaikščiodavo. Dėl maldų rusų kalba atsirasdavo protestų ir iš mokinių. Vėliau vietoj trijų valandų per savaitę, skirtų tikybai, buvo įvestos penkios.

Už nusižengimus mokykloje buvo baudžiama pabarimu, pastatymu veidu į sieną, veidu į klasę, klupdymu ant kelių, klupdymu ant žirnių, mušimu liniuote per ranką, ausies užsukimu ir kita. P. Bugailiškis nesąmoningai vadovėlyje esančio caro atvaizde išbadė akis. Mokytojas įsiuto, jis pats taip pat išsigando dėl savo neapgalvoto žingsnio, o mokytojas jį nubaudė 12 liniuotės kirčių per delną. Tačiau tai neturėjo vėlesnio poveikio mokytojo požiūriui į jį ir jam kartu su kitais buvo leista laikyti egzaminus⁵⁵.

Mokykloje mokėsi apie 35–40 mokinių. Kai kuriems mokiniams eiti iki mokyklos reikėjo apie 8–10 km. Tokius mokinius apgyvendindavo miestelyje pas davatkas, o tai turėjo ir teigiamų pasekmių – atsirasdavo daugiau galimybių bendrauti ir susitikti tarpusavyje, nes jų laisvu laiku niekas nesirūpino, o vaikai tuomet vienas iš kito pramokdavo įvairių žaidimų. Mokyklose moksleiviai lenktyniaudavo, kas greitesnis, lošdavo iš plunksnų, žiemą čiuožinėdavo, žaisdavo sniego kautynes. Buvo ir neleistinų išdaigų. Kaip prisimena P. Bugailiškis, jie, „iš mokyklos eidami būriais per gilų sniegą, užeidavo į krautuvę plunksnų ar sąsiuvinį pirkti: įeidami į vidų stengdavosi užkabinti ant kojų kuo daugiau sniego, kurį nukratydavo krautuvėje ant grindų, erzindami žydę, krautuvės savininkę“⁵⁶.

Beveik visų mokinių tėvai buvo ūkininkai, išskyrus keletą mažžemių ar miestelėnų, o pagal tautybę – vien lietuviai. Baigiamuosius egzaminus mokiniams reikėjo laikyti Anykščiuose. P. Bugailiškui pirmą kartą teko su dėde Šiliniu išvykti į tolimą kelią, į Anykščius. Važiavo per didelę ir paslaptingą Šimonių girią. Atvykę pamatė miestą, mokyklą, kurioje vyko egzaminai. Kaip prisimena P. Bugailiškis, „prieš visą egzaminatorių komisiją, uniformuotus mokytojus, rusų šventiką, nors ir baimės perimti, bet savo mokytojo padrausinti, atsimindami sutartinius ženklus, kuriais jis padėdavo „išspręsti“ abejones (pavyzdžiui, ūso pasukimas diktanto metu – kablelis, sagos čiupinėjimas – taškas), ir pačios komisijos didelio nuolaidumo dėka laimingai

išlaikėme iš pradžių tokius baisius egzaminus“⁵⁷. Grįžtant atgal Peliksas visą kelią miegojo, kaip po varginančio ir sunkaus darbo. Pradinę mokyklą P. Bugailiškis baigė 1894 m.

Baigus pradinę mokyklą ir išlaikius egzaminus bei norint stoti į aukštesnę gimnazijos klasę reikėjo įgyti dar papildomų žinių. Daugėjo mokinių, norinčių siekti aukštesnio mokslo, bet trūko repetitorių, todėl mokiniai jungdavosi į grupes, kurias mokydavo vienas mokytojas. 1893–1894 m. vasaros atostogų metu P. Bugailiškio gimtinėje 8–10 km spinduliu veikė keliaujantieji kursai, kur mokėsi P. Bugailiškis iš Juodžiūnų, J. Murka iš Puodžiukiškio ir kiti, o mokytojas buvo Liepojos gimnazijos aukštesnės klasės mokinys P. Bugailiškio pusbrolis P. Kisielius. Mokiniai nebuvo vienodo išsimokslinimo ir gabumų, todėl tekdavo užsiimti ir su kiekvienu atskirai. Grupė mokinių su mokytoju gyveno ir maitinosi keliaudami iš vieno mokinio namų į kito. Atlyginimą mokytojui mokėdavo kiekvienas mokinys atskirai. Kaip prisimena P. Bugailiškis, mokytojas P. Kisielius buvo „reiklus, rūpestingas ir itin griežtas žmogus, negailestingai kalęs į mūsų dar žalias, mažai teisėmankštintas galvas įvairias taisykles bei formules“⁵⁸.

Pusbrolis P. Kisielius gimnazijoje nemažai padėjo P. Bugailiškui – nuolat juo rūpindavosi, nes jau 4–5 gimnazijos klasėje dirbo repetitoriumi Liepojos karo uosto viršininko šeimoje – mokė jo dukrą. Matyt, nepamiršo dėdės Kazimiero Bugailiškio pagalbos jam siekiant mokslų. Baigęs Peterburgo universitetą P. Kisielius vedė šio karininko dukrą⁵⁹.

Liepojos gimnazija

1894 m. P. Bugailiškis, pamokytas pusbrolio, išlaikęs egzaminus, įstojo į Liepojos gimnazijos⁶⁰

⁵⁵ *Ten pat*, p. 77–79.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 81.

⁵⁷ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 81.

⁵⁸ *Ten pat*, p. 81–82.

⁵⁹ Bugailiškis P., Šeima ir giminės, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 87–125, l. 3.

⁶⁰ Liepojos gimnazija buvo įsikūrusi 1884 m. architekto P. Berčio projektuotuose rūmuose. Šiuo metu tai Liepojos universitetas. Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Liepojos_gimnazija.

Peliksas Bugailiškis 1902 m. baigė Liepojos gimnaziją. Reprodukcijos nuotrauka Alfredo Vilbiko

antrąją klasę. Liepojos ir Mintaujos⁶¹ gimnazijose dar vyko reorganizacija: iš mokomosios vokiečių kalbos buvo pereinama prie rusų kalbos, todėl kol kas gimnazijų dar nebuvo pasiekusi rusų valdžios vykdoma rusinimo politika, joms stipresnė buvo vokiečių kultūros įtaka. Norint sukomplektuoti mokinius buvo mažinami mokslo reikalavimai, tuo taip pat norėta ir populiarinti gimnaziją. Čia viliojami lengvatų suvažiudavo mokiniai iš įvairių kraštų, beveik nustelbdami vietinius: vokiečius ir latvius⁶². Lietuvos mokymų įstaigose rusifikacija buvo pažengusi daug stipriau nei Latvijos gimnazijose ir kitose mokslo įstaigose.

Kaip prisimena P. Bugailiškis, Liepojos gimnazijoje ne visi darbuotojai mokinių buvo gerbiami. Autoritetą turėjo direktorius, matematikos, geografijos, rusų kalbos ir literatūros mokytojai. Nemėgstami buvo lotynų kalbos mokytojas, taip pat ir gimnazijos inspektoriai, vienas jų buvo girtuoklis, stačiokas, nemėgęs lietuvių. Jis mokiniams

skirdavo karcerį, šią bausmę jie turėdavo atlikti po pamokų, arba klasės areštą, o kartais tik iškeikdavo juos. Jį pakeitęs inspektorius „pasirodė kaip pavojingas mokinių dvasios globėjas bei seklys“⁶³. Mokinių butuose jis ieškojo draudžiamos literatūros, už tai į jo buto langą buvo paleistas akmuo, ant jo drabužių nepastebimai buvo užpilta sieros rūgštis. Už tai vienas mokinis buvo pašalintas iš gimnazijos su „vilko bilietu“, o kitiems buvo pareikštas viešas papeikimas. Dėl to iš Rygos mokslo apygardos atvykęs atstovas šniukštinėjo mokinių bendrabučius ir persekiojo lietuvius. Visa tai veikė priešingai ir, P. Bugailiškio nuomone, „tik didino moksleivių revoliucingumą ir jų politinį susipratimą“⁶⁴. Todėl gimnazijoje nepavyko įvesti visiems moksleiviams bendrų stačiatikių pamokų vietoje rytinių pamaldų katalikams. Tam pavyzdį parodė Mintaujos gimnazija, kai atsisakė melstis rusiškai. Dėl to buvo pašalinta keletas mokinių, tarp jų ir Juozas Tūbelis, kuris toliau mokslus tęsė Liepojos gimnazijoje. Gimnazijos mokiniams poveikį darė ir įvykiai Lietuvoje. 1898 m. gegužės 1-ąją, kai buvo atidengiamas paminklas Muravjovui

⁶¹ Mintaujos (Jelgavos) gimnazija – seniausia Latvijos nepradinė mokykla, kurios rūmai statyti 1775 m., šiuo metu ten įsikūręs Istorijos ir meno muziejus. Čia mokėsi premjerai E. Galvanauskas ir M. Sleževičius, politikė G. Petkevičaitė ir Prezidentas A. Smetona, kuriam atidengta atminimo lenta. Prieiga internete: <https://global.truelithuania.com/lt/tag/libau-and-mittau-prewar-gymnasiums/>.

⁶² Pšibilskis V. B., Peliksas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“, Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 5.

⁶³ *Ten pat.*

⁶⁴ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 83.

korikui, Vilniuje vyko demonstracija ir jos metu buvo platinami Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimai⁶⁵.

Jonas Biliūnas Liepojoje įkūrė slaptą mokinių būrelį ir tai suteikė naują pagreitį moksleivių tautiniam sąmoningumui – skatino juos dirbti kultūrinį ir tautinį darbą. 1897 m. P. Bugailiškis įstojo į slaptą moksleivių būrelį. Būrelis jungė apie 30 moksleivių, besimokančių vidurinėse mokyklose ir gimnazijose. Jie platino ir skaitė lietuviškus laikraščius bei knygas. Carinės represijos mokinius veikė neigiamai ir darė priešingą poveikį. Būrelio įtaka moksleiviams padėjo suprasti ir siekti kilnesnių tikslų gyvenime, taip pat išmokti taisyklingos lietuvių kalbos ir rašto vietoje vartojamo buitinio žargono.

Laisvoji mintis gimnazijoje buvo draudžiama. Religinis auklėjimas nedavė reikiamų rezultatų. Kunigas reikalavo lankyti bažnyčią ir atlikti išpažintį, primygtinai kviesdavo mokinius būti klapčiukais ir patarnauti per šv. mišias, tačiau ir tai nepadėjo. Penktoje gimnazijos klasėje P. Bugailiškis, rašydamas rašinį „Dainuojančios durys“, nesugebėjo jo pats užbaigti, bet sulaukė pagalbos iš J. Biliūno, o septintoje gimnazijos klasėje dėl rašinio apie švietimo ir visuomenės reikalus Rusijos imperijoje buvo patekęs į vyresnybės nemalonę, nes rašinys pateko į Švietimo apygardą ir P. Bugailiškis vos nenukentėjo⁶⁶.

Pažangių rašytojų knygų gimnazijos bibliotekoje nebuvo. Nelegaliai įgytos knygos buvo skaitomos nepaisant draudimo. J. Biliūno būrelis buvo įsitraukęs į revoliucinę ir tautinę veiklą. Jo nariai 1901 m. dalyvavo gegužės 1-osios proga surengtoje darbininkų gegužinėje, kurioje buvo platinami nelegalūs atsišaukimai „Lietuviai ir lietuvaitės!“. Dėl to po atliktų kratų keli moksleiviai buvo nubausti – gavo po trejus metus tremties. J. Biliūnui pavyko išvengti didesnės bausmės, bet jis buvo ištremtas iš Liepojos.

Nuo 1899 m. P. Bugailiškis buvo atsakingas už slaptą Liepojos moksleivių būrelio bibliotekėlę, kurią jam buvo pavesta saugoti ir tvarkyti. Kratų metu buvo ieškoma bibliotekėlės, bet jos nepavyko surasti. Ji buvo paslėpta pastoriaus viloje, Rožių

gatvėje. Nelegalios knygos buvo sudėtos į skrynutę ir paslėptos po lova⁶⁷.

Slaptojo būrelio, veikusio 1896–1900 m., nariai buvo susiskirstę į kelias grupes ir ne visi žinojo vieni apie kitus. Būrelio vadovas buvo J. Biliūnas, vėliau – R. Rasikas, būrelio nariais taip pat buvo A. Garmus, I. Končius, P. Mažylis, A. Purėnas, P. Bugailiškis, taip pat jo pusbrolis K. Šilinis ir kiti. Tautiškai nusiteikę mokiniai dainuodavo revoliucines ir patriotines dainas. Populiarius dainų ir eilėraščių tekstus mokiniai susirašydavo į savo sąsiuvinius⁶⁸.

Dar prieš 1892 m., kai buvo įkurtas J. Biliūno būrelis, tarp gimnazijos lietuvių ėmė plisti tautiškumo idėjos. Tai matyti iš Palangos progimnazijos mokinio A. Smetonos laiško P. Bugailiškio pusbroliui P. Kisieliui, kuris mokėsi Liepojos gimnazijoje. Kalba ėjo apie nelegalių knygų pristatymą iš Tilžės į Liepoją. Tačiau vėliau P. Kisielius nuo tokios veiklos nutolo ir pasinėrė į mokslus. Kai 1899 m. P. Bugailiškis laišku kreipėsi į pusbrolių P. Kisielių, tuo metu buvusį Peterburge, kuriame išdėstė jam savo visuomeninę poziciją ir paprašė komedinių veikalų, kuriuos atostogų metu ruošėsi pastatyti kaime, P. Kisielius pasiūlė P. Bugailiškiui komedijomis neužsiminėti⁶⁹.

1897 m. butas Liepojoje P. Bugailiškiui kainavo 13 rublių per mėnesį, gimnazija pusmetį – 15 rublių, kitos išlaidos, susijusios su mokymusi ir gyvenimu, sudarė 15–16 rublių per mėnesį. Galimybė skirti lėšų kultūrai, pramogoms ar buities reikalams atsirado tik iš repetitoriaus pamokų⁷⁰.

Kaip prisimena P. Bugailiškis, pirmaisiais mokslo metais gimnazijoje mokslas jam ir kitiems lietuviams sekėsi ne itin gerai, nes reikėjo prisitaikyti prie naujų reikalavimų, mokytojų, kuriems lietuviai nekėlė pasitikėjimo ir buvo vertinami kitaip nei vietiniai mokiniai. Nepaisant visko, 1896 m. trys lietuviai, tarp jų ir P. Bugailiškis, buvo pirmūnai, tačiau penktoje klasėje turėtas penketas (penkiabalė sistema – *aut. past.*) iš prancūzų kalbos buvo pavirtęs ir dvejetu⁷¹. Sporto gimnazijoje tuo metu

⁶⁵ *Ten pat.*

⁶⁶ *Ten pat*, p. 85

⁶⁷ Pšibilskis V. B., Pelikšas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“, Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 5.

⁶⁸ Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 86

⁶⁹ *Ten pat*, p. 87–88.

⁷⁰ *Ten pat*, p. 88.

⁷¹ *Ten pat*, p. 88.

nebuvo, jį atstojo žaidimai su kamuoliu, čiuožimas pačiūžomis ledu, „jūrų kautynės“ pavasarį ant atskilusių ledo lyčių.

Tuo metu lietuviai moksleiviai buvo atsilikę etiketo srityje. P. Bugailiškis, būdamas abiturientas, dalyvavo išvykoje su mokinėmis ir prisimena, kad jis „tarp kitų jautėsi visiškai liurbis, nedrįstąs net pakalbinti jų (merginų – *aut. past.*)“⁷². Kartais mokiniai mėgdžiodavo vienas kitą, tarkim, vienam užsisakius vizitinių kortelių, jas užsisakydavo ir kiti, keitėsi jomis ir džiaugėsi matydami savo pavardes.

Besimokant gimnazijoje renginių ir išvykų buvo mažai. Vienas įsimintinas įvykis buvo pirmasis lietuviškas spektaklis „Amerika pirtyje“, atvykęs iš Šiaulių. Vaidino J. Biliūnas, A. Janulaitis, S. Jakševičiūtė-Venclauskienė ir V. Mongirdas. Visi norintieji negalėjo patekti į spektaklį dėl sausakimšos salės. Šis įvykis, P. Bugailišio žodžiais, „gerokai pakėlė mūsų tautinę savigarbą ir davė pavyzdį bei akstiną platesniam ir realesniam kultūriniam darbui“⁷³.

Pirmosios atostogos, kaip prisimena P. Bugailiškis, „būdavo vien tuščias laiko praleidimas, nerūpestingas lėbavimas“⁷⁴, tačiau vėlesnės jau buvo turiningesnės – reikėjo atlikti konkrečius uždavinius ir darbus: platinti knygeles, klijuoti atsišaukimus, rengti spektaklius, šviesti kaimo jaunimą, rinkti tautosaką ir kita. Bet P. Bugailiškis pabrėžia, kad „ir čia trūko dar tiksliau apgalvoto ir aiškaus darbo plano, orientacijos į visuomeninę veiklą, ypač kraštotyra, senovės kultūros palikimo apsauga“⁷⁵.

Gimnazijoje mokėsi įvairių tautybių mokiniai – latviai, vokiečiai, rusai, žydai, lenkai, lietuviai, jų buvo panašus skaičius ir santykiai tarp jų buvo geranoriški. Išleistuvių metu abiturientai susitarė susitikti Liepojoje po 10 metų, tačiau dėl lėšų trūkumo P. Bugailiškis negalėjo dalyvauti, todėl buvę bendramoksliai likusias po susitikimo lėšas perdavė jam kaip paramą⁷⁶.

Liepojoje gyvenantys lietuviai dirbo fabrikuose, užsiėmė amatais, prekiaavo, buvo keletas ir nuosavų namų savininkų, kurie katalikų paveikti prisišliejo

prie Katalikiškosios pašalpos draugijos. Draugijoje vyravo lenkai, todėl lietuviams buvo skiriamas „likutinis“ principas. Tad apie 1900 m. visa tai davė akstiną lietuviams – paskatinti J. Biliūno, jie įsteigė Lietuvos šalpos draugiją⁷⁷.

Idėjinių lietuvių, be gimnazistų, Liepojoje buvo nedaug. Juos sudarė politiniai tremtiniai iš Šiaulių, o kita nedidelė dalis – iš Kauno. Iš Šiaulių buvo Jonas Ambrozaitis, Steponas Žiupsnys, studentas J. Mišeika, I. Danilavičius, Gruzdžių vargonininkas Augustinas Baranauskas. Jie buvo veiklūs ir skleidė tautines bei socialistines idėjas. Į tai dėmesį atkreipė carinė „ochranka“ ir 1899–1900 m. Liepojoje prasidėjo kratos, suėmimai ir ištrėmimai. Pirmieji nukentėjo J. Ambrozaitis, studentas J. Mišeika, kuris pateikęs užstatą pabėgo į užsienį, po keletą mėnesių kalėjo I. Danilavičius, Alekna, Čeponis, o J. Ambrozaitis, S. Žiupsnys, T. Stonis, Zambrickas, Guiževskis ir kt. kalėjo mažiau. A. Baranauskas buvo ištremtas į Smolenską, J. Ambrozaitis ir Zmetonis – už Kuršo ribų. Kratos buvo atliktos ir pas advokatą Stanislovą Lukauskį, pas kurį gyveno J. Ambrozaitis. 1900 m. Liepojoje nepavyko pastatyti spektaklio „Amerika pirtyje“, ir aktoriai, atvykę iš Palangos po pirmojo lietuviško spektaklio pastatymo, buvo suimti ir iškratyti, tačiau vėliau paleisti, prisimena P. Bugailiškis⁷⁸.

Revoliucinė veikla pasireiškėdavo per Gegužės 1-osios demonstracijas, kai Lietuvos socialdemokratams atsišaukimais kvietė „kovoti dėl savo būties pagerinimo, dėl įgijimo Lietuvos visiškos liuositybės ir laisvo susitarimo bei vienybės su kitomis tautomis“⁷⁹.

P. Bugailiškiui baigiant gimnaziją, Liepojoje atsirado jau ir lietuvių mokytojų, kurie buvo baigę aukštuosius mokslus, bet mokė jie ne jų gimnazijoje, o komercijos ir realinėje mokyklose, kur buvo aukšto lygio švietimo sistema. Vėliau tie patys pedagogai, jau paskelbus Lietuvoje nepriklausomybę, dirbo kuriant vidurines ir aukštąsias mokymo įstaigas savo valstybėje. Vienas iš jų V. Čepinskis, baigęs mokslus Šveicarijoje, 1902–1915 m. buvo Liepojos technikų draugijos pirmininkas ir komercijos mokyklos direktorius.

⁷² *Ten pat*, p. 89.

⁷³ *Ten pat*, p. 89–90.

⁷⁴ *Ten pat*, p. 90.

⁷⁵ *Ten pat*.

⁷⁶ *Ten pat*, p. 91.

⁷⁷ *Ten pat*.

⁷⁸ *Ten pat*, p. 91–92.

⁷⁹ *Ten pat*, p. 92.

Buvę Liepojos gimnazijos mokiniai 1934 m. Šiauliuose surengė susitikimą, kuriame dalyvavo 17 buvusių gimnazistų. Be bendravimo išpūdžių, buvo nutarta išleisti apie Liepojos lietuvių monografiją⁸⁰.

Liepojoje mokėsi nemažai iškilių asmenų: broliai Narutavičiai: Gabrielius – pirmasis Lenkijos Prezidentas, Stanislovas – Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Aleksandras Stulginskis – Lietuvos Prezidentas, Vytautas Račkauskas – susisiekimo ministras, Povilas Žadeikis – Lietuvos pasiuntinys JAV, rašytojai Jonas Biliūnas, Antanas Vienuolis (Žukauskas), Antanas Garmus – Kauno burmistras, Stasys Lukauskis – advokatas, Juozas Matulis – fizikas, chemikas, ilgametis Lietuvos mokslų akademijos prezidentas, Jonas Šimkus – pirmasis Lietuvos universiteto rektorius, Juozas Tūbelis – Lietuvos Ministras Pirmininkas, Lietuvos banko vadovas, Kazimieras Venclauskis – advokatas, Lietuvos politinis ir visuomenės veikėjas ir kiti⁸¹.

2018 m. buvo atidengtos lentos, skirtos Stanislovo Narutavičiaus (1862–1932), Aleksandro Stulginskio (1885–1969) ir Jono Smilgevičiaus (1870–1942), kurie įvairiais laikotarpiais mokėsi tuometėje Liepojos gimnazijoje, atminimui įamžinti⁸².

Jau 1901 m. P. Bugailiškis pradėjo korespondento darbą „Ūkininko“ laikraštyje – parašė pirmą straipsnį apie Šimonis⁸³. Liepojos gimnaziją P. Bugailiškis baigė 1902 m.

⁸⁰ *Ten pat*, p. 94.

⁸¹ Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Liepojos_gimnazija.

⁸² Prieiga internete: <https://slaptai.lt/%C5%BEym%C4%97/liepojos-gimnazija/>.

⁸³ Pšibilskis V. B., Peliksas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“, Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, 1994, p. 5.

Vytautas KABAILA

Mirtininkai su armatūra

Straipsnis skirtas 1991 m. sausio 13-osios įvykiams prisiminti.

Tėvynė pavojuje

Vilkaviškyje 1991 m. sausio 12 d. vyko Lietuvos B klasės stalo teniso varžybos. Vidurnaktį grįžome į namus, į Bridus (Šiaulių rajonas). Rytą atsikeliu ir girdžiu per radiją, per televiziją, kad buvo šturmuojamas Vilniaus televizijos bokštas, kad yra aukų, kad sostinė ruošiasi susirėmimams su rusų kariuomene, kurios puolimas tuoj tuoj gali prasidėti.

Lietuvos Parlamentas šaukėsi pagalbos.

Skubiai papusryčiauvau ir išvažiavau į Bridus, savo darbovietę. Nuotaika buvo bjauri. Mus vėl puola. Bet mes – lietuviai! Pasikalbėjau su savo inžinerinio padalinio darbuotojais, kolegomis specialistais. Nejau turime pasiduoti?! Ar turime teisę pasiduoti?! Kilo mintis, kad reikia suburti savanorių būrį ir su jais skubiai vykti į Vilnių ginti Parlamento, o kartu ir Lietuvos Nepriklausomybės.

Pasikalbėjau su kolūkio Sąjūdžio grupės pirmininku, kolūkio vyriausioju zootechniku Kazimieru Vaišvilu. Jis išmintingai patarė Parlamentui ginti kvieisti jaunesnius, tuos, kam dar lanksti nugara, neskauda kaulų. Jis laukias skubių nurodymų iš centrinės Sąjūdžio būstinės Vilniuje, iš Sąjūdžio būstinės Šiaulių rajone, burs žmones ir tinkamai turės pasirengti gynybai Šiaulių rajone, Briduose. Paklausiau, pas ką iš Sąjūdžio vietinės grupės narių galima būtų nuvažiuoti, pakalbinti, kad vyktų kartu į Vilnių, paprašiau, kad ir jis savo artimesniems

žmonėms paskambintų, parekomenduotų važiuoti su manimi į Vilnių.

Kolūkio Sąjūdžio grupės pirmininko pavaduotojas Antanas Banys save taip pat priskyrė prie vyresnio amžiaus Tėvynės gynėjų, patarė į Vilnių kvieisti ir vežtis jaunesnius.

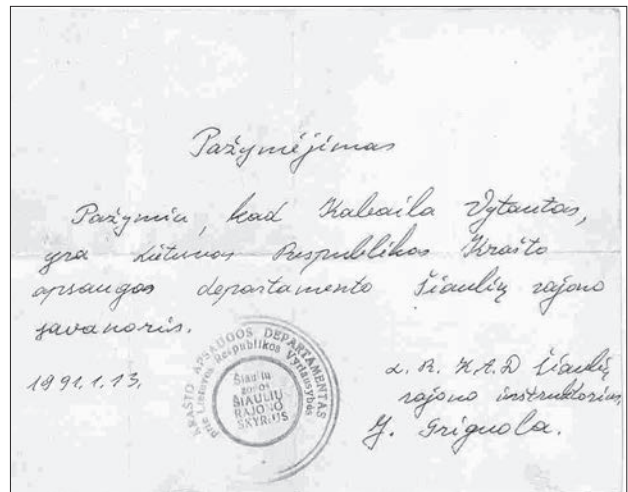
„Bridų“ kolūkio pirmininkas Aloyzas Jocas davė „Latviją“, prie vairo sėdo pirmasis savanoris – jaunas mikroautobuso vairuotojas Sigitas Sabaliauskas, o toliau reikėjo suburti kokių septynių–aštuonių vyrų būrelį. Išvykai ruošėmės nesislėpdami, todėl po ūkį netrukus pasklido gandas, kad renkamas Bridų savanorių būrys, vyksiantis ginti Parlamento.

Pirmiausia, žinoma, aplankėme Sąjūdžio aktyvistų darbo vietas, kiemus. Sukome į vieną, į kitą sodybą – durys uždarytos, o jei neužrakintos, tai gaspadinės, tarsi susitarusios, porino, jog vyrai esą dar negrižę pietų iš darbo arba jau papietavę ir spėję išvykti svarbiais darbo bei kitais reikalais, pavyzdžiui, į skubų pasitarimą rajone dėl praėjusios nakties įvykių Vilniuje ieškoti gėlių vainikams... Bet... kai kuriuose kiemuose stovėjo mašinėlės ir sakyte sako, kad jų šeimininkai yra namuose ir dar nepapietavę...

Buvome užsukę ir į Sąjūdžio pirmininko kiemą, tikėdamiesi, kad prie mūsų prisijungs bent jo žentas, vyrukas iš stuomens ir iš liemens...

Vytautas Kabaila. Nuotrauka Jolitos Dudienės

Bridų savanorių būrio kelionei į Vilnių ginti Parlamento 1991 m. sausio 13 d. išduotas pažymėjimas, kurį pasirašė Krašto apsaugos departamento Šiaulių rajono skyriaus instruktorius Juozas Griguola

Į „Latviją“ nei vyresnio, nei vidutinio amžiaus savanorių neatėjo – susirinko karingoji kaimo jaunomenė, kuri nebijodavo pasišvaistyti kumščiais šokiuose ar kitokiuose jaunimo susibūrimuose, juos viliojo romantika, noras išbandyti save, savo jaunystę ir savo jėgą, galimybė susikibti su rusų kareiviais ir parodyti, ką gali lietuviai. Jie, kaip paaikškėjo, ir buvo tikrieji Tėvynės gynėjai – ne tie, kurie taip gražiai kalbėjo mitinguose, kviesdami nesavanaudiškai aukotis dėl Lietuvos ir jos laisvės.

Tarp kitų gynėjų į Vilnių pasišovė vykti ir kolūkio pirmininko žentas Rimas.

Beje, kolūkio Sąjūdžio veikloje aš nedalyvavau. Buvau jaunas specialistas ir man daugiau rūpėjo įsitvirtinti darbe, o ne mitinguose. Be to, man buvo keista, kad į Sąjūdį, pirmiausia, būrėsi komunistai, tarybinio gyvenimo patyrę aktyvistai, nutarę, kad atėjo laikas kitaip mylėti Tėvynę. Atvirai pasakius, tai mane ir sulaukė nuo vietinio Sąjūdžio. Net ir Lietuvos žemės ūkio akademijoje, t. y. aukštojoje mokykloje, kurią buvau baigęs prieš dvejus metus, neįstojau į komjaunimą, nors buvo ir kvietimų, ir raginimų iš visų pusių.

Nežinau kodėl, tačiau tarp tų, kurie kartu su manimi važiavo į Vilnių ginti Parlamento, nebuvo nė vieno kolūkio Sąjūdžio tarybos nario, nė vieno sąjūdininko, nė vieno jų šeimos nario, netgi giminių. Jie visi liko namuose tartis, ieškoti gėlių, pinti vainikų Sausio 13-osios aukoms atminti ir ginti savo sodybų...

Nepirailgusi kelionė į Vilnių

Šiek tiek po pietų, susėdę į „Latviją“, pirmiausia nuvažiavome į Krašto apsaugos departamento Šiaulių rajono skyrių, kuriame instruktoriumi dirbo buvęs mūsų kolūkio suvirintojas Juozas Griguola. Pažinojo jis mane, pažinojo kitus. Žinojo, kad čia ne kokie nors provokatoriai, o dori vyrai.

Paskambino į Vilnių, išsiaiškino padėtį ir skyriaus vardu išrašė pažymėjimą-siuntimą, kad Vilniuje mus priimtų – įleistų į Parlamentą ir ten duotų darbo. Jis ką tik buvo grįžęs iš Vilniaus, iš Parlamento, palinkėjo sėkmės, patarė Parlamente susirasti šiaulietį Žilviną Razminą, kuris ten buvo neeilinis kareivis, ir jam parodyti siuntimą.

Tą siuntimą išsaugojau iki šiol, kaip anų dienų gyvą liudininką.

Kad mes nepasiklystume ir kad mums būtų drąsiau, instruktorius Juozas Griguola mus lydėti į Vilnių paskyrė jauną vaikinuką, Krašto apsaugos savanorį.

Su juo važiuodami susipažinome – Mindaugas. Drąsus, apsiskaitęs, lengvai bendraujantis, daug visko žinantis. Puikus pašnekovas ir bendrakeleivis. Kiek vėliau išsiaiškinome, kad tai buvo Mindaugas Murza.

Pakeliui į Vilnių sutikome šiauliečius, gynusius Vilniaus televizijos bokštą. Jie savo darbą jau buvo atlikę ir važiavo namo – į jų vietą skubėjome mes. Mums atrodė, kad tai yra labai svarbu – juk rusų puolimas tuo turėjo nesibaigti, jie nesitrauks, jų čia

Lietuvos Respublikos Seimo pietinės dalies vaizdas. Šio pastato apatiniame aukšte (rūsyje) 1991 m. sausio 13 d. buvo įsikūrę 5-ojo posto Šiaulių savanoriai, turėję ginti Parlamentą su „Molotovo kokteiliais“ nuo rusų tankų puolimo

tokia galybė. Jeigu jau pakėlė ginklą, tai taip lengvai jo nenuleis – paskelbti manevrai tęsis ir tęsis iki galutinės pergalės, tik nežinia, kieno pusėje ji bus.

Mano vyrai sakė, pergalė bus mūsų. Išgirdęs apie vakarykštės nakties įvykius Vilniuje, jau sukilo visas pasaulis, rusus pasmerkė kitos tautos...

Pirmoji gynybos naktis

Tos pačios dienos pavakare, dar nesutemus, be didesnių nuotykių nuvykome į Vilnių, prie Parlamento, nors pakėlė tikėjomės rusų kariuomenės užkardų, svarstėme, ką jiems sakysime, kaip elgsimės, ką darysime ir pan.

Parlamente mums pasakė, kad visos gynėjų vietos tą dieną jau yra užpildytos, kad viduje žmonių užtekčiai, ir paprašė per naktį pabudėti lauke, pabūti kartu su minia, saugančia rūmus, o ryte vėl prisistatyti gynybos vadovybei, – dalis vyrų jau pavargo, rengiasi važiuoti namo, bus priimami nauji savanoriai.

Mindaugas su mumis atsisveikino ir išvyko savais keliais, toliau rūpintis kitais reikalais – ar tai į Kauną, ar tai atgal į Šiaulius.

Parlamento gynybą pradėjome apeidami objektą iš išorės, jį apžiūrėdami, susipažindami su jo suvirtinimais, parengimu gynybai.

Pamatėme būrelį žmonių, su kuriais bendravo ką tik iš Parlamento išėjęs Zigmas Vaišvila. Nedidukas,

šviesiai pilku kostiumu, vienplaukis, nebijantis sušalti. Pasidalino su mumis naujienomis, atsakė į klausimus, davė gerų patarimų, padėkojo už solidarumą, pagalbą, palinkėjo tikėjimo, drąsos ir ištvermės. Paprašė naktį nesitraukti nuo Parlamento, pasikviesti draugų.

Jeigu per televiziją Zigmą Vaišvilą ne kartą teko matyti kaip karštakošį, nenuoramą, mėgstantį išsišokti, kartais ir visiškai nenaudingai, tai čia jis buvo ramus, santūrus, pavyzdingas, keliantis pagarbą ir pasitikėjimą. Tikras Nepriklausomos Lietuvos politikas.

Nepritariau kai kurioms Zigmo Vaišvilos idėjoms, akcijoms, buvau tikras, kad jos nebus naudingos Lietuvai, bet tą dieną aš juo pasitikėjau. Pasitikėjau visiškai. Pasitikiu juo ir šiandieną, kad ir kaip kas apie jį kalbėtų.

Kiek vėliau be jokios apsaugos išėjo Algirdas Brazauskas, taip pat apsirengęs pilkšvu kostiumu, be palto. Minia tuoj: „Kas girdėti, kokios naujienos?!“ Įsiminė raginimas: „Jeigu bus rusų puolimas, neprovokuokite kareivių, jokių būdu nenaudokite šaunamųjų ginklų, jeigu tokių turime. Mūsų jėga yra tylus nepaklusnumas rusams – tik jokių būdu ne provokacijos, o jei pamatyt, kad jūsų kaimynas tai ruošiasi daryti, apsaugokite jį nuo šito, nes priešingu atveju bus beprasmis kraujo praliejimas, kurio, tikriausiai, kareiviai nesiekia,

Įvažiavimas į Seimo šiaurinį kiemą, kuriame stovi transformatorinė. Pro Šiaurinius vartus, transformatorinės link, 1991 m. sausio 13 d. turėjo veržtis rusų tankai. Dabar čia stovi atminimo stulpelis su užrašu „Čia 1991–1992 stovėjo gynybinė barikada“

kurio nereikia ir mums. O jeigu pasirodytų tankai ar šarvuočiai, nelįskite po jų vikšrais, būkite per saugesnį atstumą, bet nesiskirstykite – iš tolo rodykite savo ryžtą ir solidarumą. To solidarumo ir ryžto mums turėtų pakakti.“

Patarė nekreipti dėmesio į šauksmus apie Lietuvos komunistus išdavikus – tokių čia nėra ir negali būti: mes visi esame lietuviai ir giname Lietuvą. Šiandien tai svarbiausia, o paskui viskas atsirinks savaime. Mes turime vieną tikslą – apginti Parlamentą, kad rusai pamatytų, jog tokiu būdu, kaip tai darė prie Televizijos bokšto, jie savo problemų neišspręs ir Nepriklausomybės iš Lietuvos neatims.

– Visur demonstruokite santūrumą, bet nesitraukite, – sakė jis, palinkėjo visiems gero vakaro, geros nakties ir sulaukti dar geresnio ryto.

Algirdą Brazauską galėjo bet kas labai lengvai nužudyti tokiuose ir panašiuose susitikimuose su žmonėmis, jis net nepagalvojo, kad jo mirtis tomis dienomis kam nors galėtų būti reikalinga ir naudinga.

Naktį praleidome prie laužų. Šmirinėjome aplink Parlamentą, dainavome, kalbėjomės tarpusavy ir su kitais, klausėmės rūmų lange pasirodančių parlamentarų kalbų.

Drakono irštvoje

Pirmąjį Parlamento gynybos vakarą, jau su temus, kažkas iš mūsiškių pasiūlė nuvažiuoti prie Televizijos bokšto – nuvažiavome. Apžiūrėjome apylinkes, kalbėjomės su žmonėmis, su rusų kareiviais. Truputį baiminomės susitikti su omonininkais, kad nepradėtų daužyti automatų buožėmis. Bet niekas automatų buožėmis mūsų nedaužė, nors kalbinome net kelias kareivių grupes.

Buvo kareivių, kurie nebuvo labai draugiškai nusiteikę, nebuvo kalbūs, tačiau buvo ir tokių, kurie su mumis kalbėjosi, netgi mums prijautė. Lietuvių nekeikė, piktoki buvo ant tų, kurie nori atsiskirti nuo visų, nori sugriauti Sovietų Sąjungą.

Klausėme, kodėl šaudė į bokšto gynėjus. Atsakinėjo į tą klausimą nenoriai, bet, gavę „Marlbor“ cigarečių pakelį, prabildavo. Komandos šaudyti į žmones nebuvo, tik buvęs nurodymas ryžtingai, greitai ir be aukų užimti „objektus“, net ir ginkluotus mūsų vyrus paimiti gyvus.

Vienas karininkas sakė, kad nereikėjo miniai stabdyti tankų, lįsti po tankais. Aiškino, kad minios apspistas tankas vis tiek turi važiuoti, tankistai tokioje spūstyje negali visko aplink tanką matyti, negali nevažiuoti, sustoti ir pasiduoti, kad kažkas iš minios pasiūlytų juos vietoje suplėšyti į gabalus. O ekipažų šauliai (kulkosvaidininkai) šaudyti net ir

į aršiausius, į labiausiai situaciją provokuojančius komandos neturėję.

Kitas karininkas keikė Vytautą Landsbergį ir „nacionalistus“: „Vakar buvo sunkiai sužeistas mano geriausias draugas ir, jeigu bus nutarta imti Parlamentą, aš už savo draugą tikrai atkeršysiu!“

– Žuvusiųjų gaila, – pridūrė tas pats karininkas, – tačiau tai tegul būna gera pamoka visiems maištininkams... Nusikeikė, atsisveikino ir nuėjo, palikęs mus toliau kalbėtis su kareiviais.

Su viena kareivių grupe užsimezgė kalba apie sužeistuosius, nes buvo sužeistas jų draugas, atrodo, seržantas. Paklausiau vieno kareivio, ar sužeistasis išgyvens.

– On i pit, i kurit, i... možet, – tarė pasididžiudamas. Ligoninėje, pasirodo, turi gulėti todėl, kad „kak u vašich, tak i u našich žertv dolžno byt po bolše!“. O sužeistas seržantas buvo taip: tempiamas į „voronoką“ lietuvis trenkė jam mašinos durelėmis ir pabėgo.

– S čevo eto vsio načalos i kogda vsio eto končitsa? – klausė tas pats kareivis, traukdamas „Marlbor“ dūmą.

Jis vykdė įsakymą.

Kalčiausi tie, kurie siuntė tankus į civilinius objektus, prieš beginklą minią. Kalčiausi, pirmiausia, todėl, kad kvailiausi, kad bukiausi. Kas gi taip daro – iš ryto pasigiria, kad važiuos užimti Televizijos bokšto, tai išgirdusi prie bokšto susirenka ji apginti pasiryžusi civilių minia, o po to kuriasi tankus, rikiuojasi ir iškilmingai važiuoja su tankais prieš civilių minią!.. Subingalviai, o ne vadai. Jiems, matyt, labai reikėjo reklamos, pergalės, galvojo, kad susirinkusi minia jų tankus pasitiks su gėlėmis, duona ir druska?.. Sunku patikėti, kad kažkada rusų kareiviams vadovavo tokie karvedžiai, kaip Kutuzovas, Suvorovas, Žukovas... Nejaugi jiems tokį absurdišką nurodymą iš Maskvos davė pats Gorbačiovas? Ar Gorbačiovas bent jau apie tai žinojo?

Tokio tankų panaudojimo, tokios jų absurdiškos kelionės liko nesupratę ir kai kurie rusų kareiviai, buvo tokių, kurie mums netgi pritarė... netgi prasi-tarė, kad jų štabe labai rimtai aiškinamasi įvykusi situacija, kad jų vadai nėra patenkinti tokiu Televizijos bokšto užėmimu, kad jų vadų niekas už tai negiria, kad Parlamento link tokiu pat būdu judėti niekas kol kas nebeplanuoja...

Kareiviukai visai be baimės su mumis ginčijosi, kalbėjosi, ėmė iš mūsų rankų cigaretes, netgi cigarečių apypilnius pakelius, net nepagalvodami, kad tie pakeliai kartais gali jų rankose sprogti. Jų kalbose nebuvo jokios neapykantos lietuviams, jie mus laikė savais. Jie pasitikėjo mumis, lietuviais, nieko blogo mums nelinkėjo ir nieko blogo nesitikėjo iš mūsų.

Nė vienas iš jų nebuvo panašus į žudiką, jie netroško civilių žmonių kraujo, lietuvių kraujo. Bet savo pareigą, savo vadų įsakymus jie buvo pasirengę vykdyti.

Supratau, kad, provokuojant šiuos kareivius, iš jų tyčiojantis, jiems grasinant, keliant grėsmę jų ir jų draugų gyvybėms, jie gali tapti bejausmiai, negailestingi ir keleriopai atsilyginti tuo pačiu. Be vadų atskiros komandos.

Todėl prasmingi buvo Algirdo Brazausko išsakyti žodžiai, jo pamokymai žmonėms, saugantiems iš išorės Parlamentą: „Nenaudokite šaunamųjų ginklų, neprovokuokite ir nepasiduokite provokacijoms, venkite beprasmiško kraujo praliejimo, nelįskite po tankų ir šarvuotųjų vikšrais, savo nepalaužiamą ryžtą ir solidarumą rodykite per saugų atstumą nuo tankų ir šarvuotųjų.“

Paskendę sunkiose mintyse grįžome prie Parlamento. Kas toliau? Įsiminė: jei bus nutarta imti Parlamentą... Ar bus nutarta?

Mirtininkų padalinys ir teisė pasirinkti

Rytą, keičiantis pamainoms, prisistatė Parlamento gynėjų vadovybei. Kartu su kitais vyresniaisiais mus pasitiko ir Žilvinas Razminas. Tarp pasitinkančiųjų buvo ir aukšto rango karininkų, Parlamento gynybos vadovų.

– Kokius ginklus, vyrai, atsivežėte? – paklausė Algirdas Ulčinas, vienas iš vyresniųjų karininkų, atsakingas, kaip supratome, už mūsų būrio priėmimą į Parlamento vidaus gynėjų gretas.

– Jokių, – atsakėme, nes nieko neturėjome.

– Tai kur mums jus dėti? – klausė kitas karininkas, atidžiau nužvelgęs visą mūsų karingąją Bridų aštuoniukę.

– O ginti šiuos rūmus pasiruošę? – paklausė. – Nebijosite? Juk plikomis rankomis atvykote!

– Kurie bijojo, tie namuose liko, – atsakėme. – Tėvynės ginti atvažiuome...

Pasitarę tarpusavyje vienas iš karininkų sako:

– Jei pasiryžę, tai ginsite Parlamento transformatorinę, kur susikerta visos elektros bei ryšių linijos. Komunikacijos – pats svarbiausias objektas.

Paaikšino, kad pagrindiniai tos gynybos ginklai bus „Molotovo kokteiliai“, kurių baisiai nemėgsta rusų tankai, ir pabrėžė: „Tai bus mirtininkų padalinys: stosite akis į akį su tankais, kurie vakar prie bokšto traiškė beginklius žmones...“ Dar pridūrė: „Jei rusai puls Parlamentą, tai šturmuoti jį pradės nuo transformatorinės, kuri užtikrina ryšį su išoriniu pasauliu.“

Žilvinas išsitraukė pistoletą ir pridūrė: „Aš jums vadovausiu, bet mano pagrindinė pareiga bus stebėti, kuris iš jūsų numes tuos padegamuosius skysčius į šoną ar, nenumetęs ant tanko, apsigręš ir spruks į minią – tą aš savo ranka pirmas nudėsiu. Žinot, kur einat, žinot, ką turite daryti, nes čia kova, o ne vaikų darželis...“ Ir atsідusęs: „Po to, kai „kokteilius“ numesite ant šarvų, galėsite sprukti – arba į vidų, arba į minią... Jūs savo pareigą jau būsite atlikę...“ Pamokino, kaip nepastebėtam priartėti prie tanko, parodė, kaip mesti, paaikšino, į kokią tanko vietą reikia stengtis pataikyti.

Tiems, kurie namuose turi vaikučių ar senučius tėvelius, Algirdas Ulčinas pasiūlė apsigalvoti: „Mes tokiems patartume atsisakyti šių pareigų, pasitraukti už Parlamento sienų, nes ten taip pat reikalinga Parlamento gynyba. Ir tai padaryti reikia dabar, nes paskui bus per vėlu. O kurie esate pasiryžę išlaikyti šitą išbandymą iki galo ir turite tam visas galimybes, likite su mumis...“

Po išgirstų žodžių visiems mums pasidarė baugu, nugara pradėjo lakstyti skruzdės. Žodžiai buvo kieti kaip varpo dūžiai. Smeigė kiaurai. Romantika baigėsi. Prasidėjo karas.

Aš buvau jaunas. Mama dar gyva. Pagalvojau: „Ji visko nesužinos. Niekas jai visko nepasakos. O jei ir ką nors papasakos, tai kaip nors išsisuksiu, kaip ne kartą gyvenime esu išsisukęs.“ Ir dar šmėkštelėjo mintis: „O gal pasukti į civilių gynėjų gretas, kol dar laikas, kol dar neduota priesaika?! Juk visai kas kita, kai pasitraukia civilis ar kai karys pabėga mūšio metu, atsukęs priešui nugarą, ir tokiu būdu išvengia žūtibūtinės kovos.“

Buvo tokia dvejonė, bet ji truko tik akimirka – aš juk šaukiau vyrus, raginau juos važiuoti, aš vienintelis, kuris neturi ko prarasti, o lemiamą minutę,

kai reikia apsispręsti... Ir nutariau nesitraukti: kas jau lemta įvykti, tas tegul įvyksta – pasilieku!..

Žiūriu į vyrus, su kuriais atvažiuau. Ką jie pasirinks? Jie buvo jauni, tarp jų tik aš vienas buvau nevedęs, jie turėjo vaikus, šeimas, todėl visiškai suprantama, kad jie, pasitarę tarpusavyje, nutarė pasirinkti postą lauke, priešais Parlamentą. Ne dėl to, kad išsigando, kad pabūgo susidūrimo su rusų tankais, bet, pirmiausia, atsakingai pagalvojo apie savo šeimas, vaikus ir pasinaudojo jiems suteikta teise atsakingai pasirinkti: likti viduje ar įsilieti į daugiatūkstantinę minią, kuri supo Parlamento rūmus.

Mano bendrakeleiviai dar vieną naktį kartu su minia saugojo Parlamentą, o sausio 15 d. ryte išvyko namo – į Bridus.

Visateisis rūmų gynėjas

Aš likau Parlamente. Gavau nemažą armatūros strypą, kad jausčiausi karingiau. Parodė, kur sudėti padegamieji skysčiai, – kai bus puolimas, gausime juos į rankas. O dabar nedavė – dar atsiras norinčių pažaisti...

Nuvedė į dislokacijos vietą rūmų apatiniame aukšte, į vieną iš ten įkurtų „miegamųjų“ („kazarų“), kur pro pailgus langelius matėsi fontanas prie Parlamento. Lovų, žinoma, nebuvo – ant grindų buvo pamesti čiužiniai, gavau savo čiužinį ir tapau visateisiu rūmų gynėju.

Buvo baugu. Juodas nerimas šmižinėjo aplinkui. Prisipažinsiu – nors ir drąsinau save, bet keliai drebėjo. Gyvenimas po to, kai paėmiau į rankas armatūros gabalą, tarsi skilo pusiau – į ligšiolinį ir tą, kuris bus dabar. Kažkas pasijuokė:

– Matau, nelabai tvirtai tas gabalas tavo rankose laikosi – kažko kruta?! Bet nieko – apsiprasi... Visi apsipranta...

Karas suartina ir išskiria žmones. Susipažįstam. Valdas. Aš – šiaulietis, jis irgi iš Šiaulių. Tai mano porininkas. Mūsų ir čiužiniai greta.

Šnekučiuojamės. Traukiam dūmą, nors aš įprastai beveik nerūkiu, o dabar suryju visą vyrišką normą.

Pirmoji diena, pirmasis vakaras

Apsipratau ir su kitais kaimynais. Jauni vaikinukai, nuo aštuoniolikos iki trisdešimties metų. Žodis po žodžio – ir jau pažįstami, jau artimi, jau

savi. Juk visi eisime vienoj gretoj prieš rusų tankus! Reikia drąsinti save. Reikia drąsinti kitus.

Jau buvau kolūkio vyriausiasis inžinierius, bet prisistačiau kaip eilinis – būta čia ko girtis, ne varžytinės – čia visi lygūs. Nei aš ką pažinau, nei mane kas pažino. Klausinėti, kas, kodėl ir iš kur, čia nebuvo mados.

Nors išbuvom ne vieną dieną, tačiau pavardžių neklausinėjom – jei būsi pernelyg smalsus, gali įtarti, kad kažką renki, kažkieno naudai šnipinėji. Domiesi tiek, kiek tau priklauso. Tau skirti du buteliai „Molotovo kokteilio“ ir armatūros strypas.

Koridoriuje, kuriam priklausė ir daugiau tokių kaip mūsų „miegamųjų“, sutikome ir tokių, kurie vakar vakare pastoję tankams kelią prie Televizijos bokšto. Klausėmės išsižioję apie Televizijos bokšto gynybą, kaip viskas vyko. Tik pasirodo bokšto gynėjas – tuoj ratu jį visi apspinta.

Čia, Vilniuje, žuvo žmonės, o mes Vilkaviškyje žaidėme stalo tenisą...

Paskui tarp dviejų bokšto gynėjų kilo ginčas – katras iš jų drąsesnis, katras kovingesnis, katras daugiau davė rusams garo, kodėl vienas ėjo ten, o kitas ten nėjo – suko aplinkui, katras rusų kareiviui stipriau užvažiavęs. Vyrai vos nesusimušė, katras jų vertas didesnių laurų. Į ataką buvo paleisti žodžiai, kurių nepavadinsi nacionaliniais. Sako, kad ir vokiečiai karo metais keikėsi rusiškai...

Tas gynėjų ginčas paliko nemalonų įspūdį. Guodžiausi vienu – juk šitaip būna po kiekvienų grumtynių, po kiekvienų kautynių. Gynėjų nebuvo daug, turiu galvoje bokšto vidų, tačiau ir tam nedaugeliui, supratau, reikėjo pripažinimo, garbės, autoriteto, – ir tai nėra bloga žmogaus savybė, o jei tokių žmonių nebūtų buvę, visi kiti būtų lepšiais virtę... Kiti buvo patenkinti tuo, kad atliko savo pilietinę pareigą – būti su tauta ten, kur reikėjo būti.

Daugiau, žinoma, galėjo papasakoti tie, kurie buvo lauke, kur riaumoję rusų tankai. Kiek supratau ir atsidūręs Parlamente, prie Televizijos bokšto rusams buvo duota komanda nenaudoti ginklo net ir prieš ginkluotus gynėjus, kitu atveju ten visi būtų galvas paguldę. Buvo sudarytos sąlygos atsitraukti arba tiesiog sprukti iš įvykio vietos. Regis, būta komandos suimti, izoliuoti, užimti objektą po objekto, tuo sugniuždant žmonių valią ir pasiryžimą. Bet buvo nukautų, sužeistų, sužalotų. Reikia būti idiotu, kad siųstumei prieš beginklius žmones tankus...

Mūsų kolūkyje lankėsi Michailas Gorbačiovas. Buvo atvažiavusi jaunų vaikinukų komanda, kuri jį visur Lietuvoje lydėjo su šūkiais: „Gorbi, lauk iš Lietuvos“ ir panašiais. Šiuos žmones sutikau ir tarp Parlamento gynėjų. Jie pas mus tą vakarą užėjo pasikalbėti, pabendrauti, apsiukeisti nuomonėmis.

Kai pasisakiau esąs iš Bridų, tuoj pasipylė klausimai: mano toks buvo plakatas, o mano – kitoks, ar matei, ar prisimeni?! Kur ten neprisiminsi – ir jau šnekamės kaip broliai, kaip seni pažįstami ar giminės.

Mūsų kambary buvo koks dvylika ar penkiolika vyrų. Visi šiauliečiai. Naujokų, tokių kaip aš, – kokie trys ar keturi. Kiti – „seniai“, jau vakar iki pietų arba dar anksčiau čia buvo atvažiavę.

Instruktažas vietoje

Mūsų būrio vyresnysis Gediminas Pyragas mano porininką Valdą ir mane pirmąją dieną po pietų pakvietė išklaudyti instruktažą. Nusivedė prie transformatorinės, kurią turėsime ginti. Prisijungė dar, atrodo, pora instruktorių ar vyresniųjų.

Aprodė transformatorinę, teritoriją, šiaurinį įvažiavimą į Parlamento kiemą, įėjimą į šiaurinį Parlamento kiemą, pirmąjį ir antrąjį kontrolės postus, kitus toje teritorijoje esančius objektus, kuriuos turėsime saugoti ir ginti.

Pakartojo, kad turime teisę sprukti nuo tankų, kai jau būsime atlikę savo pareigą, t. y. numetę ant tankų savo pirmuosius „Molotovo kokteilius“, ir priminė, kad į įsakymų laužytojus, bailius ir išdavikus bus šaudoma.

Abėjonių nebeliko – mūšis, jei tik jis bus, bus žūtbutinis. Romantikos ir dainų laikai pasibaigę, dabar liko tik viena – kas ką?! Pagal visas karo taisykles.

Valdas asmeniškai daugiau kalbėjosi su Gediminu Pyragu, daugiau viskuo domėjosi, domėjosi bendra situacija laukiant rusų tankų puolimo. Instruktoriai daugiau bendravo tarpusavyje, iš lauko apžiūrinėjo kiemelio pastatų viršutinius aukštus, stogus. Supratau, kad kalbasi apie šaulių ar snaiperių išdėstymą, Parlamento stogo apsaugą.

Nutaikęs progą bandžiau ir aš paklausti, ar su padegamaisiais skysčiais ginsime nuo tankų tik transformatorinę ir vidaus kiemelio teritoriją, ar pro vartus reikės išeiti ir už Parlamento sienų, į

aikštę, pasitikti tankų. Tikslaus atsakymo neišgirdau.

Kaip supratau, kiekvienam gynėjui saugykloje yra skirti du buteliai „Molotovo kokteilio“.

Bandžiau dar pasiteirauti, kam reikalingas antras „Molotovo kokteilio“ butelis, ar, numetę pirmąjį, galėsime pasitraukti į minią, ar iš karto reikės iš saugyklos neštis į postą abu „Molotovo kokteilio“ butelius. Tikslaus atsakymo ir vėl neišgirdau.

Supratau, kad tikslesnius paliepus, tikslesnes komandas vyresnieji duos prieš pat mūšį ir prasi-dėjus mūšiui, gal kai ką man vėliau paaiškins ir Valdas.

Pasakė mums viską, ką reikėjo pasakyti, aprodė mūsų posto ribas, paaiškino, kaip reikės bendrauti su norinčiais praeiti pro šį postą, paklausė, ar viskas gerai, ar niekuo nesiskundžiame, parvedė ir paliko ilsėtis, laukiant pirmojo budėjimo poste ir kruvinos priešo atakos.

„Miegamajame“ apie instruktorių neatsakytus klausimus dar bandžiau pasikalbėti su porininku Valdu, kitais būrio nariais, bet jie irgi tiek pat nežinojo.

Valdas patarė tokių ir panašių klausimų kitiems būrio nariams geriau neuždavinėti, tokiomis temomis su jais mažiau bendrauti. Paaiškino, kad bendrauti artimiau tokiomis ir panašiomis temomis, tokiais ir panašiais klausimais reikėtų tik su porininku arba vyresniaisiais.

Mačiau, kad mano porininkui kai kas kelia nerimą labiau nei man, kad jis žino ir supranta daugiau už mane, bet man, mano paties labui, šiuo metu turėtų užtekti tiek, kiek žinau ir kiek man pasako...

Nerimas prieš ataką, apmąstymai

Naktį, gal buvo kokia vienuolikta valanda, pranešė – iš Šiaurės miestelio centro link pajudėjo tankai. Judėjimo kryptis – Parlamentas. Jei iki šiol visi svajojo, kaip čia bus, kaip nebus, o dabar jau aišku – tankai pajudėjo, ir tai, kas turi būti, bus. Nuo veidų tarsi kas braukė nubraukė šypsenas. Nutilo kalbos. Niekas nebesiginčijo – katras drąsesnis, katras – ne. Visi pasitempę. Laikas tarsi sustojo koridoriuose ir kabinetuose, kuriuose gyvenome. Kiekvienas mąsto. Apie ką – nežinia. Gal apie buvusį gyvenimą, kurio jau nebebus, darbus, geresnius ar blogesnius. Kiekvienas savo vietoje,

kuri jam vadų skirta, kiekvienas savo guolyje arba sargybos poste.

Buvo gilių atodūsių, tarsi atsisveikinimų, bet mes visi jau buvome pareigos žmonės.

Ateina vyresnieji, padrąsina, paragina nenusiminti, „suskelia“ vieną kitą linksmesnį anekdotą, nuo kurio vis tiek nelinksma, nors įtampa kiek ir atslūgsta. Tokie sunerimę ir pasitempę laukiame pusvalandį, laukiame valandą, o tankai dar nesi-rodo. Paskui praneša, kad sustojo, kad juda, kad vėl sustojo. Kažkas praneša, kad tiktai žada pajudėti iš miestelio, bet dar nepajudėjo. O gal ir nepajudės? Gal Maskva nedavė tokios komandos?

Bet nerimas lieka tas pats – kareivio nerimas prieš ataką.

Ir visi laukiame – puolimas šianakt bus. Samprotaujame – užvakar ėmė Televizijos bokštą ir užėmė, vakar skaičiavo nuostolius, laižėsi žaizdas, aptarinėjo taktiką ir šianakt, išsilaižę, suplanavę, apgalvoję kiekvieną savo žingsnį, suderinę jį su Maskva, puls Parlamentą – Lietuvos širdį. Kitaip – kam būtų visa tai pradėję?

Rusų puolimą turime atremti čia, prie Parlamento, nes tai mūsų pirmoji ir paskutinė gynybos linija.

Ir, atvirai pasakysiu, jau dėjau save į paskutines dienas – ko man čia reikėjo lįsti? Baigiau mokslus, turiu gerą darbą – reikėjo pasilikti Briduose ir kartu su kolūkio Sąjūdžio aktyvistais pinti vainikus kiritusiems Televizijos bokšto gynėjams – vienas aš čia nieko nenuveiksiu, tik padėsiu savo jauną galvą...

O jei visi taip? Taip ir šaudėsi mintys mano galvoje, nors visus drąsinau, o gal ne visus, gal tik kai kuriuos, gal tik save – atremsime, sudeginsime, tegu tik pasirodo – ir iškeliu virš galvos armatūros gabalą...

Keliu ne aš vienas – kelia ir kiti. Tylūs, ramūs, nekalbūs, susimąstę. O Šiaurės miestelyje riaumoja tankai...

Po kelių visus padrąsinančių sakinių tylus tampo ir aš – vėl stoja apmąstymų metas.

Mąstau, ar reikia, kad vyresnieji eitų už nugaros su pistoletais rankose. Gynėjus tai papildomai paskatins negudrauti, nesuabejoti, sąžiningai, tiksliai ir iki galo atlikti savo pareigą. Bet tokie gynėjai bus lengvai prieš nuspėjami, mūšio metu nerodys kūrybinės iniciatyvos, kad nebūtų ne taip suprasti ir negautų kulkos į nugarą. Gynėjai padilbomis

grėžiosis ir atgal – kur jų vyresnieji, kur nukreipti jų pistoletai. O tai blaškys dėmesį, skirtą puolimui. Be to, ir patys vyresnieji, stebėdami gynėjų veiksmus, mažai ką naudingo mūsų metu galės nuveikti, jų mąstymas ir veiksmai bus labai riboti. O juk „Molotovo kokteilius“ galėtų mesti ir vieni, ir kiti, vyresnieji, kaip profesionalai, – pirmieji, parodydami pavyzdį ir uždegdami drąsa bei narsa eilinius gynėjus...

Kvaila mintis. Mąstyti prieš mūsų turi karvedžiai, vyresnieji, bet ne eiliniai kareiviai. Kareiviai turi vykdyti įsakymus. Apie tai, ką mąstau, niekam nieko nesakau, net savo porininkui.

Galvoju, kur dėsiu savo mielą armatūros gabalą, kai reikės su „Molotovo kokteiliu“ skubėti prie tanko...

Galvoju, ką toliau darysiu, kai atliksiu pirmąją savo užduotį: laikysiu savo pareigą atlikęs ir teisėtai spruksiu į minią ar grįšiu į Parlamento apatinį aukštą pasiimti antrojo „Molotovo kokteilio“...

Galvoju apie namuose likusią mamą, vaikystę, mokyklą, studijų metus ir dar apie kai ką... Mano porininkas Valdas, pasidėjęs abi plaštakas po galva, irgi intensyviai galvoja...

Dalį laiko skiriu užsirašyti mintims, kurias išgirdau jau būdamas Parlamente ir susitikęs su rusų kareiviais prie Televizijos bokšto.

Kai mąstai ir rašai, kitos mintys pasitraukia į šalį, užleisdamos vietą darbui. Mąstyti ir rašyti yra daug geriau, nei tuščiai bet ką kalbėti, drebėti ir panikuoti.

Po vidurnakčio dvi valandas su porininku praleidome poste prie transformatorinės. Ten taip pat buvo neramu, nors aplink vykstantis judėjimas, kai kurie linksmesni nakties nuotykiškai nuotaiką šiek tiek pataisė, padėjo nors trumpam užsimiršti. Pasikeitus pamainoms, vėl grįžome į savo „miegamąjį“.

„Miegamajame“ niekas nė bluosto nesudėjo. O jei kas netyčia ir sudėjo, tai staiga krūptelėdavo ir pašokdavo per miegus. Neramus kareivio, laukiančio priešo atakos, miegas.

Taip viskas tęsėsi gal iki ketvirtos ar penktos valandos ryto.

Naktį iš sausio 14-osios į 15-ąją rusų tankai prie Parlamento taip ir nepasirodė. Gynėjai vėliau tarpusavyje kalbėjosi, kad tankai labai norėjo važiuoti, jau buvo tam visiškai pasirengę, bet paskutinėmis

minutėmis taip ir negavo leidimo iš Maskvos, kuri, tikriausiai, pabijojo Vakarų reakcijos.

Vytautas Landsbergis

Anksti rytą pakėlė, išdavė talonus pusryčiams, pietums, vakarienei. Valgėme Parlamento valgykloje, laikinai įrengtose kavinėse, kartu su Parlamento deputatais. Pirmą kartą pasijutome, kad valgome tą patį, ką valgo ir valstybės vyrai.

Stovime eilutėje mes, gynėjai, stovi toje pačioje eilutėje ir parlamentarai, kalbina, šnekina – jaučiamės kaip lygūs su lygiais. Jie reikalingi mums, mes reikalingi jiems. Mes – viena lietuvių šeima.

Tarp kitų sukiojosi Audrius Butkevičius – krašto apsaugos ministras. Apsaugos lydimas kažkur skubėjo Parlamento pirmininkas Vytautas Landsbergis, ekspremjerė Kazimiera Prunskienė, Algirdas Brazauskas su saviškiais. Užkalbindavo mus visai nepažįstami parlamentarai – iš kur, kokios nuotaikos? Laikykimės, vyrai!

Atsakydavom:

– Lietuva bus laisva!..

Tai buvo tarsi slaptažodis – juk čia susirinko tie, kurie buvo už laisvą ir nepriklausomą Lietuvą, už naują Lietuvą, už atgimusią Lietuvą...

Mums, apatinio aukšto (pogrindžio) gyventojams, nebuvo leista laisvu nuo budėjimų postuose laiku vaikščioti po Parlamentą, nors kiti būriai, kaip matėme, tai galėjo daryti. Gal nenorėjo, kad kitus gąsdintume su armatūros strypais, gal nenorėjo, kad kam nors papasakotume, kas dedasi apatiniame aukšte, kur gyvena „mirtininkai“, pasakytume, kur saugomi „Molotovo kokteiliai“. Jeigu ką Parlamente pamatėme ar sutikome, tai tik eidami maitintis arba eidami į rikiuotes, kurių per mano tarnybos laiką buvo viena ar dvi.

Pas mus į apatinį aukštą, kuriame buvo įrengti „mirtininkų miegamieji“, taip pat ne bet kas galėjo ateiti, bet tik tie, kurie turėjo vadų leidimą arba stipriai rizikavo.

Po pusryčių mus visus išrikiavo fojė, ir Vytautas Landsbergis Parlamento gynėjams pasakė aistringą kalbą. Paskui kalbėjo dar keli deputatai, krašto apsaugos ministras, karininkai. Pasakė, kad nė vienas Parlamento gynėjas nebus pamirštas. Nuteikė raminančiai: pasaulis mus išgirdo ir pamatė, Lietuvos balsas apskriejo Žemės rutulį, „rusų tankai“ nepraėjo ir nepraeis!

Stebėjau Vytautu Landsbergiu. Visą pirmąją naktį, kai dar saugojome Parlamentą kartu su minia, jis buvo su mumis. Ir maldas balsu su visais kalbėjo, ir visus drąsino, ramino, visokiausiais žodžiais pliekė okupantus, giesmes giedojo. Taip pro langą drąsino minią, susirinkusią saugoti Parlamentą. Minia skandavo: „Lands-ber-gis! Lie-tu-va! Lands-ber-gis! Lie-tu-va!“

Skandavo nuoširdžiai, nuoširdžiai tikėjo Vytautu Landsbergiu, nuoširdžiai klausėsi jo žodžių. Tauta buvo tarsi vienas kumštis. Jo žodžiuose nebuvo panikos, baimės, jo žodžiuose skambėjo įsitikinimas mūsų pergale ir mūsų darbo šventumu. Kai kas šypeldavo, kai jis imdavo balsu vesti poteries ar giesmes, – viskas buvo nuoširdu, tikra, lietuviška. Mes su juo buvome stiprūs ir nenugalimi. Jis buvo mūsų atrama. Mes buvome jo atrama. Tomis dienomis jis man įsiminė kaip tikras tautos vedlys. Kitokio neišivaizdavau. Galvojau: „Mes su juo sukursime puikią Lietuvą, kur visiems bus gera, nebus nė vieno aukštai, nė vieno žemai – visi tautos lygūs kaip vienos darnios šeimos vaikai.“

Mes – galingi. Mes įveiksime visas negandas, jei įveiksime tą, kuris dabar telkiasi Šiaurės miestelyje. Mes įveiksime ir būsime laisvi!

Mažasis Gavrošas

Sausio 14-osios vakare pirmą kartą išėjome saugoti savo objekto. Žinoma, be mums žadėtų „Molotovo kokteilio“ butelių, tik su armatūros strypais rankose. Jautėmės su jais stipresni, nors aplinkiniai patyliukais šnibždėjo:

– Žiūrėkit, mirtininkai eina...

Bet mes buvome ne mirtininkai – mes buvome Tėvynės gynėjai, atėję čia ne mirti, bet gyventi, o jei mirti, tai mirti kartu su Tėvyne...

Ne veltui sakoma: „Kareiviui negimstama – kareiviui tampama.“ Ir aš jau tapau kareiviui, Lietuvos kareiviui.

Pro mus niekas į Parlamento vidų neįsprendavo – įeidavo tik parodę pažymėjimą. Parodo – padidime iki vyresniojo, o jis jau žino, ką toliau daryti.

Buvo sausis. Šalta. Atsinešdavome iš laužų malkų ir susikurdavome savo ugnelę – vis šilčiau ir jaukiau. Jaukumą suteikė ne tiktai degantis medis. Įsiminė berniokėlis. Gal kokių dešimties ar vienuolikos metų. Buvome prigąsdinti – neturėti jokių reikalų, jokių pokalbių su nepažįstamais

žmonėmis – tai gali būti provokatoriai ar slapti agentai, prieš pasišūsti į Parlamentą, kad iššniukštinėtų gynybos paslaptis. Tas berniokėlis buvo labai guvus. Net įtartina. Pabandė prisišlieti prie mūsų – pasisakė esąs panevėžietis, pabėgęs iš namų. „Kaip aš namuose, kai tokie įvykiai Vilniuje?“ – šaukė. Tėvai neleidę, tai jis slapta, slapta, pakeičingomis mašinomis, „autostopu“, iki Vilniaus, o paskui kažkam po pažastimi įsigavo į Parlamentą. „Parekomenduokite, dėdulės, mane į gynėjų gretas eiliniu kareiviui!“ – prašė.

Iš karto lyg ir nesupratome to vaikinuko. Nuėjome kartu iki kontrolės posto. Kažkas pasišaipė, kažkas patraukė per dantį, kažkas priminė apie lūpas, ant kurių – dar motinos pienas, todėl tas lūpas pirmiau reikia bent rankove nusišluostyti, o tik tada prašytis į kareivius. „Ar, vyre, nulaikysi tokį ginklą?“ – klausėme, rodydami į masyvų armatūros galą.

Paėmė – nulaiko. Kaip ir mes.

Su mumis nesusitaręs, prilimpa prie kito būrio – tas irgi nuveja šalin. O einam kitą kartą budėti – matau, jau su vyrais. Jau tarsi jų kareivis. Jau dirba jų darbus. Tarsi ryšininkas. Taip ir laksto. Čia su popieriais, čia su malkų glėbeliu iš aikštės, čia lauželį pakūrena, čia vėl kažkur lekia. Visur jo pilna. Ir vis: „Vyrai, laikykimės iš paskutiniųjų!“ Vis tekinas. Vis zovada. „Gavrošas, – pagalvojau, – tikras Lietuvos Gavrošas!“

Visiems nuo jo linksma. Visiems jis savas. Tarsi namiškis. Jis tarsi ištirpdė nervinę įtampą: jeigu jau toks berniukštis nieko nebijo, tai ko mes, vyrai, išsigandome, ko mes drebiname kinkas, rusų tankų dar nepamatę?

Nuotaika kažkiek pasitaisė...

Dvi naktis jis mus linksmينو. O trečią dieną nebeliko. Kažkas pasakė – atvažiavo tėvai ir išsivežė. Išsivežė, o jis tarsi liko su mumis...

Kur jis dabar, tas mažasis Parlamento Gavrošas?! Nieko apie tokį po to nebegirdėjau. Kaip susiklostė jo gyvenimas nepriklausomoj Lietuvoj? Jei jam tada buvo dešimt–vienuolika, tai dabar jam keturiasdešimt trys–keturiasdešimt keturi metai.

Gal verslininkas, gal tarnautojas, gal statybininkas, gal vargsta kur nors plantacijoje Ispanijoje, rinkdamas apelsinus ir mokėdamas kažkam duoklę, o gal nesuduria galo su galu?! Gal... Nežinomi nepriklausomos Lietuvos vaikų keliai...

O juk tokie buvo tikrieji Lietuvos Nepriklausomybės gynėjai. Jie nieko neskaičiavo. Jie niekuo nesirūpino. Nei savo karjera, nei savo ateitimi – reikėjo ginti Parlamentą ir jie atėjo – tikrieji Lietuvos vaikai, ir valdžia tokiais, tikraisiais Tėvynės vaikais, turėjo pasirūpinti. Paprasčiausiai reikia surasti tokius minioje, atpažinti, pasišaukti prie savęs, paklausti: kaip tu gyveni, žmogau, ar tau sunku, ar tau gera mūsų laisvoj ir nepriklausomoj Lietuvoj?..

Kamikadzės

Rytą mūsų „miegamąjį“ aplankė žurnalistai. Tarp jų – žurnalistė iš Švedijos. Jai jau buvo papasakota apie mus, mirtininkus, kurie su „Molotovo kokteiliais“ buvo pasiryžę pasitikti prieš tankus.

– Tai kaip čia jus pavadinti? – klausia.

Kažkuris iš mūsų pajuokauja:

– Kamikadzėm!

Jai patinka tas žodis. Žurnalistė įrašinėja mūsų kalbas. Žinoma, per vertėją. Kokie jau čia mes anglistai.

Gal švedai ir matė mus, pasiruošusius sutriuškinti rusų puolimą. Juk viso pasaulio akys tada buvo nukreiptos į Vilnių. Visi gyveno Vilniumi ir Lietuva. Visa kita buvo niekai. Visos kitos spalvos buvo išblėsusios – švietė tik Lietuvos spalva...

Ten kovėsi „kamikadzės“... Tiesa, civilių rūbais ir be jokių skiriamųjų, be jokių kariuomenės ar Parlamento gynybos ženklų. Toks, matyt, buvo sumanymas, toks buvo nurodymas.

Žilvinas Razminas

Žilviną Razminą iš spaudos žinojau kaip aršų, fanatišką nacionalistą, kuris tik ir nori kiršinti žmones. Parlamente jis man pasirodė kitoks – teko su juo bendrauti, mačiau jį su užduotimis skubant Parlamento koridoriais.

Jo negalima neprisiminti. Jo negalima užmiršti, nors jau seniai užmirštas, kaip ir ne vienas jo bendražygis: vadų vežimas nuvažiavo viena kryptimi, kareivių – kita, kuri veda užmarštin...

Kareivių vyresnysis Žilvinas mano atmintyje liko ryžtingas, drąsus ir atsidaęs Lietuvai žmogus, gal ir neretai perlenkiantis lazda, sunkiai valdomas. Tačiau tokie ir stovėjo pirmosiose Parlamento gynybos linijose.

Kai kas kalbėjo, kad jis tik dienomis Parlamente buvo toks drąsus, o vakarais, kad nebūtų grūsties

miegamuosiuose kambariuose ar kad būtų pačiam saugiau, pasitraukdavo į miestą, bet panašu, kad tai galėjo būti su juo dėl ko nors susipykusių žmonių kalbos.

Taip jau nutiko, kad po 1991 m. sausio 13-osios įvykių, po Parlamento gynybos aš su Žilvinu Razminu gyvai susitikau gal tik po kokių 10 metų. Mūsų požiūriai į daug ką buvo skirtingi. Vėliau buvo ne viena netgi konfliktinė situacija, buvo pokalbiai, bet bendrų sąlyčio taškų neradome, mūsų požiūriai taip ir liko skirtingi.

Jeigu Žilvino Razmino dabartinės pažiūros į Lietuvą, jos Nepriklausomybę ir nacionalinį saugumą nesutampa su jo oponentų, su valdančiųjų partijų ir žiniasklaidos pažiūromis (viena iš demokratijos anomalijų – žiniasklaida turi pažiūras, įsitikinimus, pasaulėžiūrą!), tai mažiausiai ko jis nusipelno – būti išklaustas, viešos, pagarbios ir sąžiningos diskusijos visais jam rūpimais klausimais tiek Šiauliuose, tiek ir Vilniuje, taip pat ir Parlamente, kurį jis gynė lemtingomis Sausio 13-osios dienomis.

Beje, lygiai to paties nusipelno ir signataras Zigmas Vaišvila.

„Galvažudžiai“

Antros dienos, t. y. sausio 15 d., popietę, kai jau Parlamento puolimo tikimybė buvo atslūgusi, kartu su porininku Valdu stovėjome koridoriuje netoli savo „miegamąjo“ ir apie kažką šnekučiavomės. Prie mūsų priėjo keli jauni vyrukai. Trumpai pasikalbėjus jie mums pasiūlė atlikti vieną svarbų darbą – nušauti Algirdą Brazauską arba Kazimierą Prunskienę, nes jie esą Tėvynės išdavikai ir pats laikas būtų juos už tai nubauti. Gal šis pasiūlymas daugiau buvo skirtas Valdui, nes jis suglumęs tylėjo.

Kažkas nugirdęs paklausė:

– O kodėl jūs patys šito nedarote, užuot čia agitavę? Juk tokia šauni komanda! Čiupkite, jei yra už ką, ir tvarkykite, o mes pasižiūrėsime ir morališkai palaikysime...

Numykė – jų čia kitokia paskirtis, jie daugiau naudos padarysiai kitaip gindami Tėvynę...

– O mes čia ką giname – ne Tėvynę?

– Mes, kaip gynėjai, jau niekam daugiau tikę?

– Tiktai patrankų mėšai?

Toks negražus apsišaudymas įvyko...

Paskui, prisimenu, užvedė kalbą apie kažkokį aukštą Krašto apsaugos departamento karininką,

atrodo, Orienių ar Orentą, kad jis ne patriotas, o provokatorius.

– Jei ne Prunskienę ar Brazauską, tai gal jį sutvarkytumėte? – klausė agitatoriai.

Viso to buvo labai sunku klausytis.

– Eikite, eikite, – kažkas paragino. Rusiškai tai reiškia: „Pašli nach...“

– Bailių šaika! – metė. – Ko iš jų norėti!

Sužalbavo akimis ir, nesuradę savanorių savo užduočiai atlikti, nusliūkino iš kur atėję.

Mes buvome Lietuvos Parlamento gynėjai, o ne kruvini egzекutoriai, kokius iš mūsų kažkas norėjo padaryti.

„Galvažudžiai, – nusprendėme su porininku. – Mes čia manome Tėvynę giną, o jie...“ O gal jie vykdė kažkieno užduotį?

Taip galutinai ir nesupratome: ar tai buvo rimtai, ar juokais. Bet ar galima buvo tokiu metu ir dar tokioje vietoje taip juokauti?

Aš ketinau apie tai pranešti mūsų vyresniesiems, bet Valdas ramiu, tvirtu balsu patarė to nedaryti, nesikišti ne į savo reikalus... Mačiau, kad jam ši istorija padarė didesnę slogiantį įspūdį negu man.

Nelaimėliai

Naktį iš sausio 14-osios į 15-ąją buvo baisi nervų įtampa! Ne visi ją atlaikė. Kai kam, taip pat ir vienam iš mūsų kaimynų, „pavažiavo stogas“. Aš ir mano porininkas Valdas su šiuo kaimynu daugiau už kitus bendravome, nes daug kas nelaimėlio tiesiog ėmė privengti.

Matom, kad žmogui jau nebe visi namie, didžiąją laiko dalį koridoriuje praleidžia vienas, pats su savimi bendrauja, kalbėdamasis su mumis kartu kalbasi ir su debesimis. Jį reikėjo skubiau išleisti iš Parlamento, nes jau buvo nebe gynėjas, o ligonis. Bet išleisti niekas taip greitai ir paprastai nesutiko, kadangi nurodymas buvo kitoks – laikytis iki galo... Supratome – išeiti iš Parlamento tomis dienomis norėjo gal ir ne vienas ne tik supanikavęs gynėjas, bet ir ne vienas provokatorius, kad priešui galėtų papasakoti, kas ten viduje dedasi, kas vyksta, kokios nuotaikos, kaip viskas išplanuota ir įrengta.

Įsakymai yra įsakymai. Juos duoda vadai, o ne kareiviai.

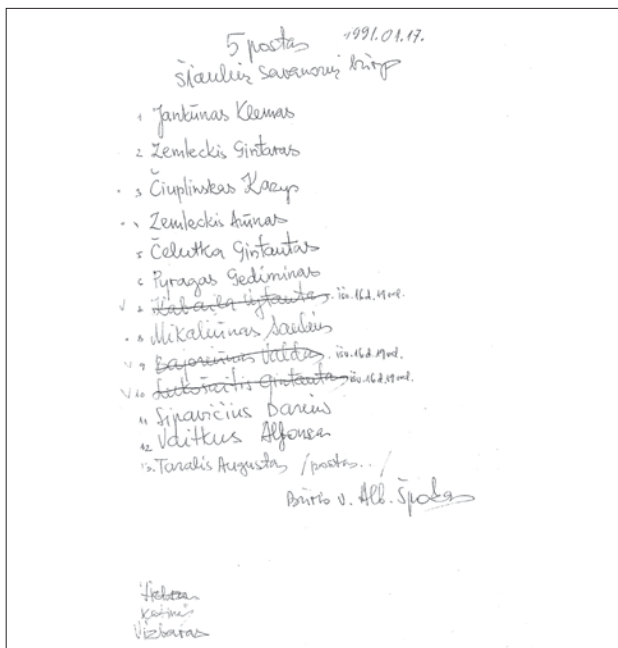
Beje, tas pats nelaimėlis prieš dieną dar buvo labai iškalingas, išraiškingais gestais gyrėsi savo karatė sugebėjimais, įgytais pas garsų šiaulietį

trenerį, sakė, kad jam armatūros strypo net neprireiks, nes rusų kareivius paties vienu „mavašiu“ – pėdos plokštuma per ausį. Jau sutemus, laukiant naktį pasirodant rusų tankų, jo žodžiai ir elgesys pasikeitė – ėmė abejoti, ko jis čia nematęs, ko atvažiavęs, savo žodžius papildydamas nelietuviškos kilmės keiksmažodžiais. Gal jis kažką sužinojo, ko mes, jo artimiausi kaimynai, nežinojome...

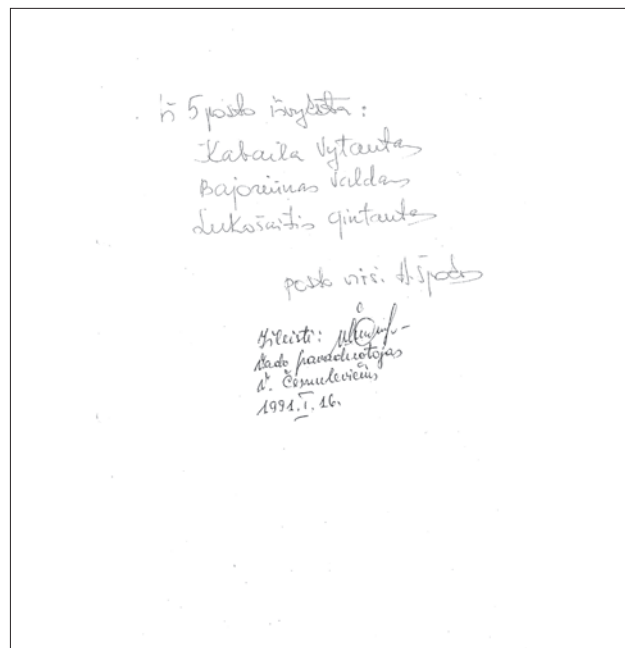
Kitą naktį pranešus, kad iš Šiaurės miestelio Parlamento link pajudėjo rusų tankai, neišlaikęs įtampos, nesėkmingai bandė lipti per aptvėrimą ir pasikabino ant armatūros strypų. Buvo aptiktas, nukabintas ir grąžintas į „kazarmą“. Nežinau kaip jo porininkas – sėkmingai tą naktį paspruko iš Parlamento ar, priešingai, iškviatė gelbėtojų komandą, kad nukabintų nuo vertikaliai susmaigstytų armatūros strypų nelaimėlį, kuris pats nusikabinti, matyt, jau nebepajėgė. Kituose Parlamento taškuose, kiek girdėjome, tą naktį savavališkų bandymų perlipti aptvėrimą ir įsilieti į Parlamentą juosiančią civilių gynėjų minią taip pat būta.

Nenorėčiau smerkti tokių žmonių – kai kurie postai buvo mirtininkų postai, išgyventi juose tikimybė buvo maža, o didžioji dalis gynėjų buvo ne kariai profesionalai, bet paprasti miestiečiai ar kaimiečiai. Tiesiog, susiklosčius kritinėms aplinkybėms, iš šių žmonių buvo pareikalauta daug daugiau, nei leido jų sveikata, nei jie buvo pasirengę, galėjo ir sugebėjo atiduoti. Tai, kad šie žmonės nusprendė tyliai, savarankiškai (bet savavališkai!) pasitraukti ir tęsti Parlamento gynybą kartu su minia, kad jiems „pavažiavo stogas“, dar nereiškia, kad jie tapo išdavikais. Gal tik reikėjo apie tai laiku prisipažinti vyresniesiems ir paprašyti, kad jų nebesiųstų į pavojingiausius postus, pervestų į kitos paskirties būrį, duotų jiems paprastesnes ir mažiau atsakingas užduotis, o vėliau, kai tik bus galima, tyliai išleistų už Parlamento sienų. Ir tokių, laiku prisipažinusių dėl savo galimybių ar sveikatos, manau, kad buvo.

Gal ir Parlamento gynybos vadovybei, vyresniesiems reikėjo atidžiau vertinti tokių žmonių skyrimą į pirmąsias mūšio linijas, į pavojingiausius ir atsakingiausius postus, reikėjo laiku pastebėti šiuos žmones ištinkančius pirmuosius panikos požymius. Už keleto gynėjų-mirtininkų statyti po vyresnįjį su pistoletu – ne vienintelis ir ne pats efektyviausias problemos sprendimas, ne pats jaukiausias

Šiaulių savanorių būrio 5-ojo posto viršininko Alberto Špoko išduotas dokumentas. Alberto Špoko archyvas

Šiaulių savanorių būrio 5-ojo posto viršininko Alberto Špoko išduotas dokumentas. Alberto Špoko archyvas

variantas ir gynėjams, kurie su padegamųjų skysčių buteliais turės eiti prieš tankus.

Bet gerus patarimus dalinti po mūšio yra daug lengviau nei priimti skubius sprendimus prieš mūšį arba mūšio metu...

Daug blogiau būtų buvę, jeigu tie patys nelaimėliai, kurie, realiai ir kritiškai įvertinę savo galimybes, būtų nutarę iš pirmųjų pozicijų pasitraukti dar likus šiek tiek laiko iki mūšio, iš tų pačių pirmųjų pozicijų būtų pabėgę mūšio metu. Tai būtų buvę daug blogiau, nes jie būtų ir neatlikę jiems patikėtų užduočių, ir tarp gynėjų pasėję paniką, ir paskatinę priešą aktyviau veržtis pro nebeapsaugotus plyšius Parlamento gynyboje.

Tokios iš pirmo žvilgsnio smulkmenos kare gali kainuoti ir Pergalę...

Beje, o gal ir tiems agitatoriams, kurie ieškojo savanorių žudikų, „stogai“ po nakties iš sausio 14-osios į 15-ąją jau buvo pavažiavę...

Išvykimas ir išsiskyrimas

Išbuvau Parlamente keturias dienas ir tris naktis (pusę dienos ir vieną naktį pagal gautą vyresnybės nurodymą su bendražygiais budėjau prie Parlamento kartu su minia). Ketvirtos dienos vakare mane, kaip ir kai kuriuos kitus Parlamento gynėjus, išleido namo. Kartu su manimi tarnybą baigė ir mano partneris Valdas, taip pat dar vienas

mūsų būrio narys. Keista buvo tai, kad mus išleido 19 val. vakaro...

Abu su Valdu patraukėme pas jo tetą, kuri gyveno netoli Šiaurės miestelio, pernaktvojome, o rytą susiruošėme namo – vienas į Šiaulius, o kitas į Bridus.

Mūsų pasitikti ir parsivežti atvažiavo tas pats vairuotojas Sigitas iš Bridų. Kartu su juo į Vilnių atvažiavo ir Bridų vaikų darželio vedėja Raselė, kuri pirmoji mane ir mano partnerį pasveikino apgynus Parlamentą.

Išvažiavome namo.

Kodėl taip anksti, t. y. sausio 16 d. vakare, išvykau iš Parlamento?

Aš savo ateities nesiejau su karšto apsauga ir karine tarnyba, Bridų kolūkyje dirbau inžinieriumi, vadovavau stacionarių įrenginių padaliniui, kuris aptarnavo ūkio įrenginius, o šio padalinio samdytos brigados santechnikos ir metalo konstrukcijų montavimo darbus vykdė Cesyje, Rygoje, kituose Latvijos miestuose. Pavaduotojų neturėjau – visi siūlų galai buvo mano rankose.

Buvau ne tik šių brigadų vadovas, bet ir medžiagų joms tiekėjas. Todėl negalėjau sau leisti pasitraukti iš darbo daugiau kaip kelioms dienoms. Tai suprato ir Parlamento gynybos vadovybė. Tuo labiau kad, aprišus įvykiams, buvo bent po keletą kandidatų pakeisti išvykstančiuosius. Išvykau tada,

kada jau buvo galima, gavęs oficialų Parlamento gynybos vadovybės leidimą.

Jeigu ir toliau realiai dar būtų grėsęs rusų tankų puolimas, būčiau likęs Parlamente ir savaite, ir ilgiau – tiek, kiek būtų reikėję.

Važiudami į Vilnių planavome ten užtrukti tik parą arba pusantros...

Apie tai, kad, praėjus rusų tankų puolimo pavojui, skubėsiu į namus, informavau ir savo partnerį Valdą. Jis atsakė, kad nepasiliks ir iš Parlamento išvyks kartu su manimi.

Vienas kitą supratome be komentarų...

Važiuojant namo vairuotojas Sigitas ir Raselė papasakojo, kas pastarosiomis dienomis vyko Briduose, Šiauliuose, Lietuvoje. Mes su Valdu papasakojome, kas vyko Parlamente. Trijų valandų kelionė atgal neprailgo.

Valdas ant lapelio užrašė man savo telefono numerį – 5 63 68, kambario numerį – 538, pavardę – Valdas Bajarūnas. Telefonas – laidinis, bendrabučio būtinčiosios (tada pas mus dar nebuvo mobiliųjų telefonų). Sako, paprašyk, kad pakviestų. Lyg ir minėjo, kad tai „Vairo“ gamyklos bendrabutis.

Tais metais nepaskambinau, tikėjausi, kad susitiksiu 1992 m. sausio 13-ąją Parlamente. Deja, manęs ten nepakvietė, nors savo darbovietės bent dviejų telefonų numerius ir savo darbovietės bei gyvenamosios vietos adresus buvau Parlamente palikęs. Nepakvietė ten ir Valdo (apie tai sužinojau vėliau). Vienas iš asmenų, atsakingų už 1992 m. sausio 13-osios minėjimo organizavimą, šią situaciją vėliau pakomentavo taip: visų pakviesti nesuspėjome, patys galėjote nepatingėti ir atvažiuoti.

Paskambinau Valdui artėjant 1993-ųjų sausio 13-ajai. Bet bendrabučio būtinčioji atsakė, kad toks čia negyvena... Gal kur nors mieste netyčia susitiksiu, pagalvojau. Nesusitikome, o gal gatvėje, tarp žmonių, vienas kito nebeatpažinome...

Ir tik po gerų dešimties metų radau tą jo ranka rašytą raštelį ir vėl viską prisiminiau. O juk buvo pakviestęs į svečius, tačiau taip jo ir neaplinkiau – negailestingas gyvenimas negailestingai mus išskiria, palikdamas tik prisiminimus...

Ir gerai, kad yra ką prisiminti...

Pažadai

Prisiminiau, trečią Parlamento gynimo dieną po pusryčių mus išrikiavo. Pasveikino. Surašė

visų vardus ir pavardes, adresus, iš kur atvažiavę, ką dirbantys. Vytautas Landsbergis visiems iš eilės spaudė rankas, žadėjo, kad, kai baigsis visa ta apgultis ir stos ramesni laikai, visus prisimins, visus įvertins, visus apdovanos, į darbovietes išsiųs padėkos raštus.

Mes pasijutom lyg viena šeima – valstybė, žmogus ir vada. Mes buvome pasišovę kalnus nuversti tos valstybės ir jos vadų labui – savo labui.

Grižau į namus, niekas manęs daugiau nieko neklausė, niekas neprisiminė, niekas niekur nekviatė. Netgi kolūkio Sąjūdžio iniciatyvinė grupė nekviatė manęs į savo susirinkimą, kad bent kolūkio sąjūdiečiams papasakočiau, kaip Sausio 13-osios dienomis vyko Parlamento gynyba pačiame Parlamente.

Vyko ir Sausio 13-osios minėjimai Seime, bet be manęs. Pačiam taip ir neužteko drąsos pasisiūlyti. Guodžiuisi vienu – gal ne aš vienas toks. Laikai pasikeitė – pasikeitė ir gynėjai. Jie rikiuojami pagal politinį plauką.

Vietinius suprantu – gal jiems nepatogu, kad tada liko namuose.

Viskas jau seniai įvardyta ir įvertinta

Kartą vis dėlto perlipau per save – artėjant 1991 m. sausio 13-osios įvykių 20 ar 25 metų sukakties minėjimui, paskambinau į Vilnių, į specialiai šiam minėjimui sudarytą renginio organizacinį komitetą. Prisistačiau, kas esu, pasisakiau, kad gyniau Parlamentą 1991 m. sausio 13-osios dienomis. Manęs paklausė, ko aš norėčiau, ko prašau. Atsakiau, kad nieko nenoriu, nieko nereikalauju, bet prašyčiau, jeigu būtų tokia galimybė, gauti pakvietimą į 1991 m. sausio 13-osios įvykių 20 metų (25 metų) sukakties minėjimo iškilmės Seime, Vilniuje. Man atsakė, kad jokio kvietimo niekas nerašys ir nesiųs, bet, jeigu noriu, galiu atvykti. Dar pasiteiravau, ar galėčiau gauti kokį nors rašytinį patvirtinimą kaip prisiminimą, kad gyniau Parlamentą 1991 m. sausio 13-osios dienomis, kur dėl tokio patvirtinimo turėčiau kreiptis. Manęs paklausė, ar turiu įrodymų, kad tomis dienomis gyniau Parlamentą, ar turiu įrodymų, kad, gindamas tomis dienomis Parlamentą, buvau sužeistas. Atsakiau, kad dėl mano dalyvavimo ginant Parlamentą visi įrodymai turėtų būti likę Seime, kad sužeistas nebuvau. Tada man paaiškino, kad visi tikri Parlamento gynėjai jau seniai įvardyti ir įvertinti,

jiems visiems jau seniai padėkota, o gudruolių, kurie siekia nepelnytą šlovę, vis dar nemažėja. Atsisveikino ir padėjo ragelį...

Kas mane prisimins? Tomis sunkiomis Lietuvai dienomis tik keturias dienas ir tris naktis buvau ten, kur, man atrodė, turėjau būti. Kovos lauke, nors tik su armatūros gabalu rankoje...

Bet buvau ir tuo didžiuojuosi.

Papildomi prisiminimai

Kartu su Bridų aštuoniuke į Vilnių važiuo broliai dvyniai – Rimas ir Arūnas Molnikai, jau sukūrę šeimas, turintys mažų vaikučių. Jeigu nebūčiau jiems pataręs atsakingiau įvertinti abi pastarąsias aplinkybes, jie, tikriausiai, būtų likę Parlamento viduje kautis su tankais. O su jais ir visi kiti mūsų ekipažo nariai...

Prisimenu Šiaulių regbio klubo trenerį. Metė viską ir atvažiuo ginti Parlamento. Jis buvo vienas iš ryžtingiausių mūsų vyrų. Atrodo, jam ir priklausė tas žodis „kamikadzės“, kuris taip patiko švedų žurnalistei.

Įsiminė Gediminas Pyragas, mūsų – šiauličių – būrio vyresnysis. Keistoko būdo. Kai ką nei iš šio, nei iš to apibardavo, nieko nepagirdavo. Ne kartą paniurzgėdavo prieš jį ir mūsų gynėjai, bet jis buvo ūkiškas ir pareigingas. Mūsų būrio, t. y. 5-ojo posto (posto numerį sužinojau vėliau), viršininkas buvo šiaulietis Albertas Špokas.

Mums su porininku komandas ir kitus nurodymus duodavo Gediminas Pyragas, dažniausiai per mano porininką Valdą, kadangi Valdas už

mane buvo anksčiau atvykęs į Parlamentą ir buvo artimiau pažįstamas su vyresniaisiais, turėjo didesnę jų pasitikėjimą. Artimiau Valdas pažinojo ir kitus mūsų būrio narius, su jais jau anksčiau buvo bendravęs ir turėjęs reikalų krašto apsaugos klausimais.

Mūsų – 5-ajame – poste, kiek prisimenu, garsesnių žmonių nei sūnelių, nei giminaičių nebuvo – visi buvo niekuo per daug neišsiskiriantys jauni, paprasti šiauliečiai.

Į atmintį gerai įsirėžė jurbarkiečių būrys. Visi naujomis, juodomis, tiesiog blizgančiomis uniformomis, ginkluoti, o jų vadas – mažiukas, labai panašus į japoną. Taip ir praminėm – „japoniukas“, nors kalbėjo labai gražia lietuvių kalba. Gal koks tremtinio vaikas? Bet savo būriui puikiai vadovavo.

Atvažiuo pas juos artimieji, draugai, giminės, merginos – gal panelės, gal sesės, ir jie labai gražiai tarpusavyje bendravo, fotografavosi atminimui. Kitiems tokių išimčių lyg ir nebuvo. Tas būrys visiems atrodė pavyzdinis. Tai buvo gražiausias ir išpūdingiausias Parlamento gynėjų būrys.

Tai ne mes, paprastais ir skirtingais drabužiais, su armatūros gabalais rankose. Tarsi kokie kaimo vakaruškų peštukai. O jų dainos! Ta jų „Oi neverk, motušėle...“ ne vienam ašarą išspaudė. Visi prisiminėm, kas mūsų laukia nesulaukia namuose.

Tai buvo Lietuvos kariuomenės pradžia.

Užrašyta 2001 m., patikslinta ir papildyta 2024 m. spalį

Romualdas OZOLAS

Dienoraštis.

1960 metai

Romualdo Ozolo nuotraukos iš kraštotyros ekspedicijos Dūkštuose 1970 metais.

O dabar pakalbėsiu apie Stanaitį.

Vargais negalais mes įsėdome į troleibusą, nes buvo dar gana ankstus laikas, ir daugelis važiavo į Dzeržinskio turgų. Troleibuse buvo taip sausakimša ir tvanku, kad mes buvom beveik suslėgti ir bematant sušilome. Jonas buvo aukščiausias iš visų ir, troleibusui stabtelėjus ar pajudėjus, jis turėjo saugotis, kad galva nebarkštelėtų į lubas. Mes juokėmės, o jam tai buvo menki juokai.

Prie „Tėvynės“ kino teatro troleibusas sustojo. Nuo čia jis grįžo atgal. Mes persėdome į autobusą ir netrukus pajudėjome Žaliųjų ežerų link. Diena buvo saulėta ir rudeniškai šilta. Mes pravažiavome priemiesčio namukus ir plyname lauke statomą didžiulę gamyklą, kelias leidosi žemyn, už kalvos tyvuliavo mažutis ežerėlis, paskui kelias vėl pakilo į kalną, ir mes sustojom kažkokioje gyvenvietėje. Man teko ne kartą pravažiuoti pro ją, bet, kaip ji vadinosi, aš nežinojau. Dalis keleivių su maisto produktų ryšeliais išlipo, o ėlipo du, vyras ir moteris, matyt, vyksta kur nors į svečius. Juk šiandien buvo sekmadienis.

Mūsų kompanija buvo linksma, visi kalbėjo apie keliones ir su jomis susijusius nuotykius, apie tai, kaip gastrolių po Žemaitiją metu jie viename autobuse buvo pastatę operą, kur Jonas buvo Džiuljeta, Petras – Romeo, o Gintas vaizdavo orkestrą, dirigentą ir dekoracijas. Jie apgailestavo, kad ten

nebuvo manęs, nes aš labai tinkas jų kompanijai. Kitą kartą, sakė jie, tu būtinai turėsi sėsti į mūsų autobusą ir būti teatro direktoriumi.

Keleiviai patenkinti klausėsi mūsų plepėjimo ir šypsojosi. Nusišypsojau ir aš, bet kas bus, man dabar nerūpėjo. Aš sėdėjau prie atidaryto lango, iš laukų dvelkė žemės kvapo prisigėręs oras, autobusas lėkė asfaltuotu plentu ir, visame kūne jausdamas malonų judėjimo pojūtį, aš užmerkiau akis ir kvėpavau pro langą srūvantį orą.

– Žiūrėkit, jis miega, – tarė Regina.

– Na, žinai, Romka, tu mane stebini, – pasakė Nilka.

Birutė mįslingai šypsojosi.

– Ką darysi, naktelė nemiegota, – tarė ji.

Aš sutikdamas nusišypsojau ir pasakiau:

– O ką, pasitaiko...

Mano naktelė buvo visiškai išmiegota, bet aš nenorėjau kalbėti ir vėl užsimerkiau.

Kai aš atsimerkiau, kelias jau ėjo per mišką. Nėra nieko malonesnio, kaip sėdėti mašinoje, jausti nenutrūkstamą judėjimą ir žiūrėti pro langą į kaskart besikeičiantį peizažą. Aš žiūrėjau į kresnas storašakes pušis, į pralekiančius tamsius eglynus, į juodalksnių šeimynas ir galvojau, kad vis dėlto labai gerai, jog aš išvažiavau.

Pagaliau mes atvažiavome. Išlipę iš autobuso, patraukėme į mišką ir klegėdami išsiskirstėme.

– Kas ras pirmą grybą? – sušuko Birutė.

– Aš, – netrukus pasakė Adolfas.

Mes visi nubėgome prie jo, bet pasirodė, kad tai paprastas šungrybis.

– Iš kur aš galiu žinoti, – pasakė Adolfas. – Ar yra kokia speciali lentelė grybams nuo šungrybių atskirti?

Jis buvo matematikas, todėl ir grybus nuo šungrybių norėjo atskirti pagal lenteles.

– Nėra? Patys kalti. Teks paimti asistentą, – tarė Adolfas.

– Nieko sau! Asistentas žinos daugiau už profesorių! Jeigu tu nori, gali būti mano asistentu, – pasakė Irena.

– Galima ir taip, – tarė Adolfas.

– Ach, galima! – pasakė Irena. – Jeigu tau galima, tai man nereikia.

Žinoma, tai buvo juokai, mes žinojom, kad Adolfas būtų sutikęs būti jos asistentu ne tik šiandien. Irena norėjo būti profesorium, bet buvo aišku, kad tas pareigas ji su malonumu perleistų Adolfui. Tačiau jis buvo dar visiškai jaunas ir nedrąsus. Todėl jis visai dienai tapo Irenos asistentu.

Žalieji ežerai buvo už poros kilometrų. Mes ėjome kalnu. Apačioje tekėjo upelis, gana platus ir gilus, kad būtų galima perbirsti neišsimaudžius. O mums reikėjo patekti į kitą jo krantą. Todėl mes nusileidome nuo kalno ir pasukome į kaimą, kur per upelį buvo tiltas.

Soduose noko obuoliai. Jie buvo pilni sulčių ir bolavo lapų žalumoje.

– Noriu obuolių, – tarė Irena, bet mes nusprendėme, kad obuolius pirsime grįždami, ir nuėjome tolyn.

Buvo sekmadienis, švietė saulė, ir žmonės neskubėdami triūsė apie namus. Prie vieno namo sėdėjo senis ir pynė pintinę. Kitur mes pamatėme vyrą, kuris galando pjūklą. Dar viename kieme saulės atokaitoje sėdėjo mergaitė ir skaitė knygą. Ant tvorų buvo pamautos puodynės ir ąsočiai, po alyvomis kapstėsi vištos, ant namų sienų džiūvo pjaustyti obuolių virtinės. Žmonių buvo maža, o ir tie, kurie ką nors triūsė, dirbo neskubėdami, su atsidėjimu, kaip paprastai dirbama poilsio dienomis, po savaitės darbų. Mūsų žmogus darbštus. Per visą gyvenimą jis taip pripranta prie darbo, kad ir poilsis be jo jam atrodo neįmanomas.

Mes ėjome išsisklaidžiusiu būreliu, rodydami vienas kitam ką nors įdomaus, ir kalbėjomės. Žmonės pakeldavo galvas, pažiūrėdavo ir toliau dirbdavo savo darbą.

Pakilę į kalną, mes pasukome į laukus, o paskui į mišką. Tai buvo pušynu apžėlusi aukšta kalva. Pušys buvo ištekinės, aukštos ir lieknos, o po jomis, spygliuose ir samanose, mes radome pirmąsias ūmėdes.

– Baravykas, – pasakė Andrius.

Tikrai, tai buvo baravykas, ruda drėgna galvute ir storu baltu kotu. Jis augo samanose prie pat kelio.

Mūsų kompanija triukšmingai puolė ieškoti baravykų. Juk kiekvienam norėjosi rasti tokį gražuolį.

– Jeigu yra vienas, turi būti ir daugiau.

Bet daugiau baravykų mes neradome.

Užtai jauname drebulyne ir krūmokšniuose mes aptikome daug lepšių ir raudonikių. Mes visi turėjome peilius, bet tinklesius turėjo tik trys merginos. Visas miškas netrukus aidėjo reikalavimais vienai iš merginų ateiti čia ir čia, nes jau nesą kur dėti grybų. Tuo pat, nedelsiant, nes ten, o! ir ten matosi du ar trys raudonikiai.

Grybavimas prasidėjo. Lentelių atskirti grybams nuo šungrybių nebereikėjo.

Netrukus mes perėjome lauką ir patekome į kitą didelį pušyną. Tai buvo mišrus su eglėmis ir lazdynais pušynas. Jis buvo senas ir retas, visur buvo prižėlę krūmokšnių ir žolės, ir mūsų grybai buvo viso labo tik ūmėdės.

Kai pušynas baigėsi, prasidėjo sėti beržynėliai ir drebulynai. Čia tiesiog tiltais augo ruduokės. Dažnai rasdavome raudonikių ir lepšių, ir niekam jau nebebuvo įdomu skelbti, ką kas radęs. Visi pasiskirstė po porą ir rinko tylėdami, tik retkarčiais susišūkaudami su likusiais.

Po poros valandų buvo pilni visi tinkleliai, skarelės ir net mano beretė. Buvome pavargę ir nutarėme, kad jau laikas pietauti. Mes buvome tolokai nuklydę nuo ežero ir dabar per laukus patraukėme jo link. Visi buvo pavargę.

Ežerą pamatėm pro medžių šakas, ir nuovargis bematant dingo. Tai buvo puikus ežeras. Apsuptas miškingų kalvų, jis plytėjo žemai slėnyje ir buvo melsvai žalias, o ten, kur vandenyje atsispindėjo pakrančių medžiai, vanduo buvo gelsvas. Man pasirodė, kad ežero vanduo turėtų būti gana šiltas, ir aš panorau išsimaudyti.

Kabindamiesi už krūmų, atsiremdami į medžių kamienus, mes nusileidome prie pat vandens ir, radę seną aplūžusią valtį, susėdome į ją. Aš padariau keletą kadru. Paskui pakrantės taku žąsele nuėjome ieškoti aikštelės, kur būtų galima papietauti.

Aikštelę su gražiu vaizdu į ežerą radome netrukus, bet Jonui atrodė, kad ši vieta nėra įspūdinga, kad dar reikėtų paėjėti. Aš pareiškiau, kad čia yra pakankamai gražu ir kad aš nesiruošiu eiti dar kažin kur. Kiek pasiginčiję, mes nusprendėme, kad čia vis dėlto yra pakankamai gražu, ir susėdome pamiškėje. Iš tikro čia nebuvo pakankamai gražu, nes dirvožemis buvo labai kalkėtas ir žolė labai menka, bet mes buvome pakankamai pavargę ir, kai ant laikraščių išdėstėme pietus ir ištraukėme vyną, visi buvo labai patenkinti. Valgėme skubėdami, lyg lenktyniaudami, kas ką apvalgys, bet pakankamai santūriai, kad liktų kitiems. Aš labai teigiamai įvertinau draugų santūrumą, nes buvau išalkęs, o valgymo tempu su manim niekas negalėjo susilyginti.

Vyno ėmėmės numalšinę pirmąjį alkį. Merginos buvo paėmusios stiklinę, ir ją paleidome ratuku pagal saulę, pirma gerokai pasiginčiję, iš kurios pusės čia pateka saulė. Gėrėme po pusę stiklinės. Vynas buvo šiltokas, saulė kepinte kepino, mums buvo šilta, ir netrukus visi sėdėjo žymiai lengviau apsirengę. Kai norėjom pasukti antrą ratuką, merginos griežtai pasipriešino.

– Juk vakare valgysim grybus. Paliktume geriau vakarui.

Bet mes nesutikome.

– Davė dievas burną, duos ir duonos, – pasakė Andrius.

– Davė dievas gėrėjų, duos ir vyno, – tarė Jonas.

Mes visiškai su tuo sutikome ir apsakome dar tris ratukus.

Vynas stipriai šildė. Mes baigėme pietauti visiškai linksmi. Prasidėjo nepabaigiamos kalbos, juokas, paskui mes nutarėme pašokti per atstumą. Tai labai įdomus šokis. Pora nesusikimba, o žiūri vienas į kitą ir į improvizacinius vaikino judesius mergina stengiasi atsakyti tokiais pat judesiais. Tai buvo mūsų pačių sugalvotas šokis, ir jis mums labai patiko. Kada mes pavargome, atsigulėme arba susėdome ir dainavome. Aš irgi dainavau ir žiūrėjau į debesis. Gera buvo šitaip gulėti, žiūrėti į debesis ir dainuoti. Aplink buvo saulė, miškas, vanduo, o mes gulėjome ir dainavome.

Šalia manęs atsisėdo Irena. Aš padėjau galvą jai ant kelių ir nutilau. Aš norėjau pažiūrėti, kaip dainuoja ji. Jos plaukai buvo geltoni ir ilgi, ir saulės spinduliuose jie tiesiog degė. Aš prisiminiau geltonų klevų giraitę ir panorau paliesti jos plaukus. Jie buvo sunkūs ir švelnūs. Irena žiūrėjo į mane ir nusišypsojo. Aš taip pat nusišypsojau ir ėmiau žiūrėti į debesis.

– Kas norit pasiirstyti, – paklausė Jonas.

Norėjo ir Regina, ir Birutė, ir Nilė, ir Adolfas su Andriumi. Kiek pasiginčiję, vaikus paliko, o Jonas su merginomis nuėjo laivelio, nes netoliese žvejojo trys vyrai, o laivelis stovėjo prie kranto. Netrukus mes juos pamatėme ežero viduryje. Jie dainavo piratų dainą.

– O tu nenori pasiirstyti? – paklausiau aš.

– Ne, – atsakė Irena.

– Keliai tau dar nepavargo?

– Ne, gulėk.

Ji pataisė man galvą ir sutvarkė plaukus. Adolfas nusileido prie vandens.

– Eisiu ir aš, – pasakė Andrius. Jis buvo tylus, bet labai geras ir nuoširdus vaikas.

Man buvo gera šitaip gulėti ir nieko negalvoti. Irena uždėjo savo ranką man ant kaktos. Aš pamėčiau ją, suspaudžiau ir priglaudžiau lūpas prie delno. Ji pasilenkė ir pabučiavo mane.

Aš atsisėdau. Ji išplėtė akis ir su neslepianiu išgąsčiu žiūrėjo į mane. Aš apkabinau ją, paguldžiau sau ant kelių ir pabučiavau.

– O, nereikia! Nereikia...

Ji žiūrėjo į mane su siaubu.

Aš vėl apkabinau ir ėmiau ją bučiuoti.

– O, nereikia!.. Dieve, kokia aš kvaila... Tai bjauru... Nereikia...

Ji staigiai atstūmė mane ir atsisėdo.

– Bjauru ir žema.

– Irena, aš norėjau tave pabučiuoti, – tarčiau aš.

– Nekalbėk, prašau. Nereikia, – pasakė ji.

Ji atsistojo, susitvarkė sijonuką ir nuėjo prie vandens. Grįžo Adolfas. Jis kažką jai sakė, bet ji nesustojo ir, nieko neatsakiusi, nuėjo žemyn.

Jis atėjo prie manęs ir pasakė:

– Grįžta Jonas. Jei nori, eik pasiirstyti.

Aš pažiūrėjau į jį. Jis buvo aiškiai sumišęs.

– Jau grįžta? Reikia eiti. Padarysiu dar keletą kadru, – tarčiau aš. Daugiau aš nežiūrėjau į jį. Aš jaučiausi niekšu ir žemu žmogumi.

Merginos jau lipo iš valtės. Pamačiusios mane, jos vėl puolė atgal.

– Jonai, vežk mus dar truputį, Romka padarys keletą nuotraukų. Vežk dar, Joneli, – prašė jos.

Adolfas stovėjo ant kranto. Jonas pakvietė ir jį. Adolfas įlipo, Jonas atsistūmė nuo kranto, o aš perėjau į valtės priešakį, kur sėdėjo Regina.

– Nilka, persikelk į priekį, man nebus kaip irkluoti.

Nilka atsistojo, paslydo, įsikibo į valtės kraštą ir per bortą šliukštelėjo vandens.

– Ai! – suspigo ji.

Aš persimečiau į kitą šoną. Bet čia puolė ir Nilka. Vanduo šliukštelėjo ir per tą kraštą. Jonas iššoko į vandenį, norėdamas išlyginti valtės svorį, bet tuo metu į vandenį puolė Birutė. Ji puolė į vandenį kniūpsčia, ir aš pamačiau, kad ji visa panėrė, o virš vandens pasiliko tik pats viršugalvis. Birutei šokant valtį dar kartą pakrypo, aš praradau pusiausvyrą ir taip pat iškritau. Vandens buvo virš kelių. Pabridęs kur sekiau, aš atsigrėžiau. Valtis buvo pilnut pilnutėlė vandens, o joje iki kelių vandenį stovėjo Adolfas. Prieky, iki pažastų vandenyje, sėdėjo Regina. Ji buvo stipriai įsikibusi į valtės kraštus ir nustebusi bei persigandusi žiūrėjo, kas čia dedasi. Ji bijojo net pajudėti, nes visiškai nemokėjo plaukti. Birutė jau buvo išlindusi iš vandens ir braukė nuo akių šlapius plaukus. Ji buvo nedidukė, ir vanduo jai siekė juosmenį. O Jonas stovėjo vandenyje iki kelių ir be garso kvatojo.

Adolfas, stovėdamas valtyje, nusijuokė storu balsu ir išlipo iš valtės. Mes tik dabar supratome, kas atsitiko, ir taip pat nusijuokėme. Regina, vis dar sėdėdama iki pažastų vandenyje, juokėsi kartu su kitais.

Kai primoji įtampa praėjo, mes, šūkaudami, juokdamiesi ir pasakodami, kaip kiekvienas virto, išbridome į krantą. Birutė ir Regina buvo visiškai šlapios ir tuoj nubėgo persirengti.

Mes taip pat nusirengėme, išpylėme iš valtės vandenį ir nuplaukėme atiduoti. Trys vyrai dar meškeriojo. Tiesą sakant, meškeriojo du, o vienas visai girtutėlis sėdėjo ant kranto ir juokėsi.

– Tai kvailiai! Aš jums valtį daviau pusei valandos, o jūs tevažinėjotės tik penkiolika minučių.

Mes važinėjome beveik valandą, bet jam kažkodėl atrodė, kad mes važinėjomės tik penkiolika minučių.

– Tai nevispročiai, – kalbėjo jis ir juokėsi.

– Nutilk tu, – subarė jį senis. – Tegul padeda. Tuoj važiuosim namo.

– Tegul jie važiuoja, aš niekur nevažiuosiu. Jie geri vyrai, tegul važiuoja.

Mes taip pat patvirtinome, kad mes geri vyrai, ir nuvažiavome.

Aš buvau nusirengęs, todėl šokau į vandenį ir nuplaukiau į krantą. Vanduo buvo šaltas, atrodė kietas ir stangrus, ir plaukti buvo labai malonu. Kiek pasiirstę, Jonas su Adolfu taip pat grįžo. Merginos buvo persirengusios likusiais sausais rūbais, o šlapius padžiovė ant šakų. Saulė buvo pasislėpusi už debesų, vėjo nebuvo ir rūbai nė kiek nedžiūvo. Darėsi šalta.

– Reikia užkurti laužą, – tarė Adolfas.

– Tikrai, kuriam laužą.

Miškas buvo čia pat, sausų šakų netrūko, ir tuoj pat aikštelėje suliepsnojo laužas. Mes susmaigstėme į žemę storas šakas ir išdžiaustėme ant jų kelnes, batus, sukneles. Aš stovėjau prie pat ugnies ir laikiau kelnes prie pat ugnies. Iš jų bematant ėmėm kilti garai.

– Reikia nuvežti valtį, – pasakė Jonas.

– Tikrai, – tarė Adolfas. – Andriau, eime.

Jie nusileido žemyn. Takučiu grįžo Irena. Ji pamatė mus ir nustebusi sustojo. Birutė, Nilka ir Regina viena per kitą ėmė pasakoti nuotykių smulkmenas.

Aš klausiausi ir taip pat juokiausi. Negalima žiūrėti į pusnuoges aukas, pasakojančias savo įspūdžius, ir nesijuokti. Grįžo vaikinai. Andrius taip pat nusirengė ir padžiovė savo kelnes.

– Kas gi čia? Juk tu nebuvai, kai mes nardėm, – tarė Birutė.

– Nebuvau, – pasakė Andrius.

– Na?

– Nieko. Va, vežėm valtėlę, o jie sako, kad aš tik vienas palikau sausas. Tada aš ėmiau ir įšokau į vandenį.

Mes juokėmės pasišokinėdami. Jis buvo tylus, tas mūsų Andrius, bet jis buvo nuostabus vaikinai.

– Žiūrėkit, Romka su glaudėmis ir su marškiniiais, bet vis tiek su kaklaraiščiu, – tarė Birutė.

Matyt, mano vaizdas nebuvo pavydėtinas, nes visi juokėsi su nemažesniu pasitenkinimu.

Paskui mes atsinešėme bulvių. Moteris pati prikasė ir davė net krepšelį. Mes išsikepėme.

Darėsi šalta, nes dangų užklojo smulkūs plunksniniai debesys. Irena stovėjo apsisiautusi lietpalčiu. Ji juokėsi, bet buvo labai pasikeitusi. Aš pastebėjau, kad ji dažnai pažvelgia į mane.

Kai aš nuėjau nuo laužo ir atsistočiau atokiau, ji tarė:

– Eikš pas mane, sušalsi.

Aš priėjau ir ji apsiautė mane. Aš pajutau, kaip ji stipriai prisiglaudė ir apsikabino. Aš atsistočiau ant vienos kojos ir pavaizdavau, kad kažkas įdūrė. Ji viską suprato. Ji nuėjo prie skardžio ir ilgai žiūrėjo į ežerą. Kai ji grįžo, mes kepėme bulves, kurias Jonas su Nilka parvežė iš vienos moteriškės, grandėme svilėsius ir išsiplikydami burnas valgėme. Bulvės buvo labai skanios. Irena suvalgė vieną, paskui kitą,

pareikalavo trečios, bet bulvių jau nebebuvo, ir mes ėmėme siausti, kad nesušaltume.

Kai rūbai išdžiūvo tiek, kad galima būtų apsirengti, mes susirinkome daiktus, laužą užgesinome ir patraukėme namo. Aš išsipjoviau plongalyje dvišaką lazdyną, pakeldavau grybus ir apšaudydavau visus likusius. Jie lazdų neturėjo, bet, tenka pripažinti, iš rankų jie mėtė žymiai taikliau. Kai susišaudymas nusibodo, aš pasmeigiau ant lazdos galo didžiulį kazlėką, iškėliau jį į viršų, ir tai turėjo vaizduoti mūsų vėliavą. Mes ėjome miško keliu ir dainavome. Gražiai skamba miško kelias, kada juo eina keli gerklingi padaužos ir traukia „Atskrend sakalėlis“.

Virš laukų kilo rūkas. Tai buvo labai menkas rūkelis. Vasarą jis nusitęstų storu baltu sluoksniu ir paskandintų viską – medžius, krūmus, net slėnių sodybas. Dabar gi rūkas vingiavo plonomis srovėmis ir, tik tik pakilęs, susiraizgydavo ore.

Kaime buvo tylu ir girdėjosi kiekvienas garsas. Pakelėje karvę ganė sena moteris, o kita stovėjo ir kalbėjo su ja. Viename kieme kažkas žvigdė paršiukus. Kitame kieme jauna moteris virė vakarienę iš akmenų sukrautoje krosnelėje, kuriai kaminą atstojo senas kibiras. Moteris pažiūrėjo į mus, nukėlė nuo ugnies puodą ir nunešė į trobą.

Mes perėjome tiltą, ir vakaro tyloje žingsniai nuskambėjo iki pat miško.

Kai mes autobusu važiovome namo, aš vėl pajutau malonų judėjimo jausmą. Aš galvojau, galvojau ir pagaliau supratau, kuo šis jausmas skyrėsi nuo rytą patirto jausmo. Aš supratau ir nusprendžiau, kad ryt kartu su vyrais vyksiu į kolūkį.

Vakare Telesforas man pasakė, kad į kolūkį aš nevažiuosiu. Mano sveikata esanti tokia, kad man nevalia važiuoti į kolūkį, nes galima peršalti ir panašiai. Aš jam parodžiau džiaugsmą, nes man reikėjo ruoštis egzaminams, be to, kai ką parašinėti. Susirinkę pas Nijolę, mes kalbėjome apie šokius, kambarius, kompanijas, mūsų aristokratiją, gėrėme vyną ir valgėme grybus. Grybai buvo neskaniūs, bet tai buvo mūsų pačių rinkti ir gaminti grybai, ir mes kalbėjome apie tai, kad geresnio valgio negalima įsivaizduoti ir kad, grįžus iš kolūkio, reikėtų dar kartą išvykti grybauti.

Rytą aš nuėjau į CR kiemą išleisti draugus. Jie išvažiavo apie trečią valandą. Mes ilgai

šnekučiavomės, žaidėme „klasę“, fotografavomės, o paskui aš nuėjau namo.

Kambaryje dar gyveno Eugenijus, jis kas vakarą nusprendavo atsikelti aštuntą arba pusę devynių, o pakildavo tik dešimtą ir paskui labai stebėdavosi ir apgailestaudavo, kad šitaip atsitiko. Porą kartų aš užsukau laikrodį, bet jis užsiklodavo galvą ir miegodavo su dar didesniu pasitenkinimu. Keletą kartų aš pats jį pažadinau, jis praplėšė akis, pažadėjo keltis, bet čia pat apsvirtė ant kito šono ir vėl gardžiai užmigo. Jis stebėjosi savo miego atkaklumu, o aš stebėjausi jo atkaklumu, nes jis man sakė, kad jo praktikos vadovas jau porą kartų jį smarkiai „užlaužęs“.

Mėnesio viduryje jis išvažiavo į Maskvą kartu su savo kursu, kur turėjo tęsti praktiką Centriniame archyve. Mus norėjo iškelti iš kambario, ir jis prisaikdino, kad tai aš sutrukdyčiau netgi įeigu ir savo gyvybės kaina. „Tik per tavo lavoną“, – pasakė jis. Mes (Robertas, jo draugė ir aš) išleidome jį su vyno bonka ir linkėjimais. Aš palydėjau iki Tauro durų ir iškėlęs ranką trinkelėjau kulnimis.

Aš likau vienas. Tada aš skaičiau Hemingvėjaus „Ir pateka saulė“ rusų kalba. Kai skaitydamas pavargdavau, imdavausi rašymo. Aprašinėdamas savo įspūdžius, aš pajutau, kad imu rašyti vis detaliau ir detaliau, ir nusprendžiau, kad, deja, to ir nereikia vengti. Kiek pataisius, tai bus galima panaudoti apysakai, kurios pagrindu galvoju imti mudviejų su Irena draugystę. Aš taip įsismaginau, kad išgalvojau net kai kurias scenas, įvedžiau faktų, kurių iš viso nebuvo, pavyzdžiui, sceną blyninėje, geltonų klevų giraitę, pokalbį su Jonu prieš išvykstant į Žaliuosius ežerus ir kt. Smulkių pakitimų, traktuojant tikrai įvykusius faktus, panaudojau labai daug. Tačiau tai ne yda. Aš buvau patenkintas, kad pagaliau pradėjau dirbti, ir rašiau nuo ryto iki gero popiečio, parašydamas kasdien 8–14 puslapių. Vakare vėl sėsdavau prie Hemingvėjaus. Senis visiškai sutraukė mane. Net būsimosios apysakos skyrius dienoraštyje aš pajutau rašąs jo maniera. Aš net galvoti ėmiau jo maniera, ir galvoje nesąmoningai ėmė plaikstyti atskiros Hemingvėjaus frazės rusų kalba.

Numatytą apysaką aš galvoju baigti iki metų pabaigos ir nunešti Tornau. Be jokių pašalinių padėjų. Aš net kūriau planus, kaip su juo kalbėsiu. Ir įeigu, turint omeny didelį Tornau išsilavinimą, literatūrinį skonį, savo vertės pajutimą ir su rizika

susijusią opozicinę jo nuotaiką (Tornau savo rūpesčiu ir asmenine atsakomybe žada išleisti kai kurių praeities rašytojų veikalus, kaip antai, Kudirkos, Krėvės ir kt.), ir jeigu man pavyktų „prastumti“ savo apysaką, kuo aš esu įsitikinęs, jeigu prie jos padirbėčiau kaip reikiant, tada, galima sakyti, aš būsiu išėjęs į kelią. Aš įsivaizduoju, kaip sutiktų tą apysaką visuomenė. Būtų daug šalininkų, nes tai būtų naujos krypties dalykas. Bet dar daugiau aš įsigyčiau priešų. Įsivaizduoju aptarimą, kuriame mane apkaltina amoralumu, beprincipiškumu, asmeniškų faktų, nebūdingų tarybinei visuomenei, skelbimu ir kt. Matau putas ir pyktį konservatorių lageryje. Net ir draugai, kurie sutiktų apysaką su susidomėjimu, pažindami mane, atpažintų ir daug mano gyvenimo įvykių, ir tai būtų nekaltų, o kartu ir <...>dingų pašaipų ir patyčių objektu. O jei kas pažintų save, aš įsigyčiau dar daugiau priešų. Nes aš kalbu per daug atvirai ir intymiai, kas pas mus nėra įprasta. Ir vis tik, nors visa tai ir būtų, aš labai norėčiau išspausdinti savo apysaką. Tai būtų mano kelio pradžia, tai būtų mano darbo, mano sugebėjimų įrodymas. Aš sustiprėčiau materialiai, užsitarnaučiau vietą visuomenėje, įgyčiau garbės. Aš labai trokštu garbės, nors pats to nenoriu sau pripažinti ir kiti tuo netiki.

– Netikiu, – pasakė Lilka, kai aš jai atvirumo valandėlę pareiškiau, kad esu garbėtroška.

Aš labai norėčiau išspausdinti tą apysaką.

Kol nebuvo pradėjęs rašyti, aš sugaišau daug laiko betiksliam knygų kilnojimui ir tvarkymuisi, pasivaikščiojimams po miestą, po kinus. Aš dažnai eidavau į Filharmoniją ir teatrą. Mačiau brazilų, latvių ir Švedo ansamblius, klausiausi „Duktės“, „Eglės žalčių karalienės“. Aš dažnai užeidavau į tirą, Kroniką, knygynus, eidavau nusipirkti cigarečių į prospektą, į Basanavičių – maisto. Aš daug laiko praleidau nereikalingiems ir betiksliams pokalbiams, laiškų rašymui, ir tai vis savo apsakos sąskaita. Man sunku, kol aš atsisėdu. Atsisėdęs galiu dirbti be pertraukos keletą valandų, bet kol prisiverčiu atsisėsti, man tikra kančia, ir aš stengiuosi apgaudinėti save, kad reikia tą ir tą padaryti, ten ir ten nueiti. Tai baisi silpnybė, bet dažniausiai aš ją įveikiu.

Aš nesiruošiu egzaminui ir tik neseniai suradau užrašus. Aš nežinau, ką aš galvoju. Galbūt man atrodo, kad už mane kažkas išlaikys. Panašiai kaip Gintas. Jis buvo atėjęs pas mane, aš jį priverčiau pagalvoti, kad jis galės išlaikyti įsiskolinimus, jis patikėjo, pradėjo ateiti mokytis kartu, bet jau antras vakaras nesirodo. O šį vakarą aš nebūsiu – eisiu į kinų ansamblį. Ir taip žūva dienos. O jis sėdi toj savo ministerijoje, skaito trečią kartą Šveiko nuotykius ir galvoja pereiti į neakivaizdinį, nepagalvodamas apie tai, kad jį gali paimti į kariuomenę, kad jis dėl

mėnesio sugaištų keletą metų. Juk šiais metais karo mokslus mes jau baigėme. Gausim jaunesniojo leitenanto laipsnį – ir kvit tam prakeiktam mokslui. Bet to Gintas nesupranta. Jis gal ir supranta, bet turi per mažai valios pakeisti savo gyvenimo būdą.

– Taigi! Paskaitai knygą <...> kokią bobšę nusitempi į kiną ar kur ant suolelio, liepų šešėly, paglamžai, pareini namo, o mokytis tingisi. Ai, galvoji, geriau pamiegosiu.

Taip pasakė jis pats. Jis taip ir daro.

Kartais man atrodo, kad mano gyvenimas toks, bet aš išsigąstu ir stengiuosi jį pakeisti, dirbti, veikti, o jis to negali ar nenori, aš nesuprantu.

O kiek daug aš sužinojau, kaip gyvena žmonės. Kada nors, kai pasivysiu dienas, užrašysiu Telesforo pasakojimą apie jo gyvenimą. Tai tipiškas fanatiko gyvenimas.

O dabar pakalbėsiu apie Stanaitį.

1960 m. rugsėjo 20–21 d.

Rugsėjo 20 d. aš rašiau labai intensyviai. Atsėdau iš ryto ir rašiau iki vakaro, padarydamas 14 puslapių. Vakare aš buvau jau pavargęs ir atbukęs. Pas mane atėjo Robertas.

– Riogsai čia visą dieną, – tarė jis.

Aš tikrai riogsojau čia visą dieną ir patvirtinau tai.

– Užtai aš ir sakau, gal mums kur nors išeiti?

Pas mane buvo žadėjęs ateiti Gintas, bet jo nebuvo jau dvi valandas. Aš laukiau jo pakankamai ilgai, todėl, kiek padvejojęs, sutikau.

Mokytojų namų kino teatreėjo 1954 m. prancūzų kino filmas „Likimo šauksmas“ apie vunderkindą Lombardi. Gerų vietų jau nebebuvo, ir mes nusipirkome vidutiniškus bilietus.

– Tai dėl to, kad tu tryneisi, – pareiškė Robertas.

Aš atsakiau, kad man vis tiek. Jis pasiūlė išgerti alaus, bet bufete alus buvo senas, ir mes nuėjome ieškoti obuolių. Daržovių kioske pardavinėjo slyvas, kopūstus, citrinas, kalvaropes, o obuolių nebuvo.

– Neplautas slyvas valgyti medicina draudžia. Kalvaropių kultūringiems žmonėms valgyti nedera. Ko čia dar yra? Slyvų? Citrinų? Citrinų šiam vakarui netinka.

Mes nuėjome į krautuvę Komjaunimo ir Kalinausko gatvių kampe. Aš norėjau apeiti skverą aplinkui, bet Robertas nustebo:

– Ką tu! Visi bolševikai vaikšto per skverą, eikim ir mes.

Skvere buvo pramintas takelis. Mes nuėjome, o aš nusijuokiau ir paklausiau:

– Tai tu irgi pretenduoji į bolševikus?

– Kartą ašėjau pas mergaitę. Draugams pasakiau, kad, jei negrįšiu iki dvyliktos, laikytų mane komunistu. Aš grįžau penkiolika minučių po dvyliktos.

– Ir nuo tada tu komunistas?

– Nuo tada aš tapau komunistu.

Mes įėjome į parduotuvę. Buvo jau vėlu, ir parduėjai skaičiavo pinigus. Mes priėjome prie prekybos talio. Fanerinėse dėžutėse buvo sudėti vaisiai, o virš dėžučių buvo pastatyti veidrodžiai, ir veidrodžiuose atsispindintys vaisiai sudarė įspūdį, kad jų čia prikrauta iki lubų. Nuo vaisių spalvų raibo akys, ir aš pasijaučiau lyg girtas, nes dėžutės su vaisiais, atsispindinčiais veidrodyje, buvo pasvirusios kitokiu kampu, o tai būdavo tik tada, kai aš būdavau girtas.

– Bolševikai stengiasi pridengti maisto produktų tuštumą veidrodžiais, – pasakė Robertas Amerikos radijo „Laisvasis balsas“ tonu. Jis juokavo, bet mokėjo išlikti rimtas. Tai buvo jo puiki savybė – juokauti ir būti rimtam. Jis buvo aukštaūgis, tamsiais garbanotais plaukais, visada švariai nusiskutęs, visada tvarkingai apsirengęs ir panėšėjo į manieringą inteligentą. Jis iš tikro buvo truputį manieringas.

– Mane vadina Robertu. Robertas B., – pasakė jis, kai pirmą kartą atėjo į mūsų kambarį. Jis buvo Eugenijaus draugas.

Man buvo malonu, kad jis moka laisvai elgtis, bet užtai nepatiko jo tik tik pastebimas manieringumas. Aš atsakiau jam jo tonu.

– O! – pasakė jis pamatęs dainų šventės atminimo ženklelius, klįjuojamus ant vokų. – O! Lietuva pradeda atkusti. Gal pagaliau pajudės ir jos visuomeninis gyvenimas?

– Tai tu galvoji, kad mūsų visuomeninis gyvenimas merdi? – paklausė Eugenijus.

– Priklausu, kaip tu tą visuomeninį gyvenimą supranti. Jeigu tu jį supranti kaip susirinkimus, deklaracijas, socialistinius įsipareigojimus, tai, žinoma, tokio pobūdžio gyvenimu skūstis negalima. Aš, mat, jį suprantu kiek kitaip.

Jis nepasakė, kaip jis suprantą visuomeninį gyvenimą, ir aš jo neklausiau, bet man patiko, kad

jis pastebėjo ženkliskus, kurie buvo tikrai vertingi ir meniški, stilizuotai vaizduoją kankles, Gedimino pilį, lietuvaitę ir lietuvių šiaudine skrybėle, ir kad jis visuomeniniu gyvenimu nelaikė susirinkimų, deklaracijų ir kitokių socialistinių įsipareigojimų. Tas man patiko, nes aš galvojau taip pat.

Mes kalbėjom apie keliones, apie mūsų dienas, Universitetą, apie diplomantus, ir jis pasakė:

– Sovietų studentai – diplomantai – benamiai valkatos.

Tai buvo pasakyta tokiu puikiai imituotu Bibisi balsu, kad aš nesusilaikiau nenusijuokęs.

Jis mėgo Bibisi toną.

– Sovietų Lietuvoje nėra kelių. Iš Vilniaus į Kauną važiuoja arkliais per Gardiną, – pasakė jis pasitaikius progai. Jis labai vykusiai pamėgdžiojo Bibisi stilių ir toną. Jis ateidavo beveik kasdien, ir mes pamažu suartėjom. Jis man jau neatrodė nei manieringas, nei išdidus, ir aš dažnai su juo pakalbėdavau.

Jis visada turėjo pinigų, ir man jau du kartus buvo paskolinęs, tuoj pat užsirašydamas į „juodąjį sąrašą“. Jis turėjo apie dešimtį skolininkų, porą gana stambių – po 200 rublių. Ir šiandien jis paėmė man bilietą, nes aš neturėjau nė kapeikos, ir dabar pirkio obuolius, nes, esą, jie gerai nuvalo dantis.

– Mergaitė, – tarė jis. – Paprašysim obuolių. Tikrai kur geresni. Matot, stalui reikia. Šį vakarą taip sakant... – nusišypsojo jis.

Mergaitė atrinko geresnių obuolių, pasvėrė, mes užmokėjom ir išėjom.

– Šitas monas yra senas, bet užtikrintas, – nusijuokė jis. Paskui, lyg pasiteisindamas, pasakė: – Ar ne tiesa? Koks mums reikalas valgyti blogus obuolius? Gerai žinai, kad, išėjęs už kampo, tu juos sutvarkysi, bet, kai perki, gali sakyti, kad stalui. Ar netiesa? Kam mums valgyti blogus obuolius...

– O tu išvis be reikalo juos pirkai, – pasakiau aš.

– Ką jūs! – tarė jis patetiškai. – Kaip tai suprasti – be reikalo. Suvalgai kokį obuolėlį, tai atjaunėji. Pats įsitikinsi. Imk!

Aš paėmiau obuolį ir atsikandau geroką kąsnį. Jis nuvalė savąjį nosine.

– Obuoliai geras dalykas, – pasakė jis.

– Geras, kada yra pinigų, – tariau aš.

– Tu niekada neturi pinigų, – pasakė jis.

– Kartais turiu, o kartais ne. Kai yra – gerai, nėra – dar geriau. Pinigai bjaurus dalykas, – pasakiau aš šypsodamasis.

– Aš juos kitaip vertinu, – pasakė jis. Paskui pridūrė: – Aš juos prageriu.

Aš, žinoma, su tuo nesutikau. Bet jis man neleido kalbėti ir tęsė:

– Štai, imk pavyzdį iš manęs! Aš visada turiu pinigų. Nei aš kur dirbu, nei rašau, gaunu tik vien stipendiją ir visada turiu pinigų. Tiesa, kartais tėveliai atsiunčia šimtuką kitą.

– Kas tavo tėvai? – paklausiau aš.

– Siuvėjai. Pagal profesiją siuvėjai.

Mane beveik patenkino jo atsakymas, bet jis tęsė:

– Anais laisvosios Lietuvos... atsiprašau, aš norėjau pasakyti – anais kruvinosios Lietuvos laikais jie turėjo siuvimo monopolį. Kariškų rūbų siuvimo monopolį Šiaulių mieste. Tada nuo ryto iki vakaro jie vergavo, o dabar badauja.

– Ką dabar jie dirba? – paklausiau aš.

– Siuva. Dieną siuva artelėje, kad galėtų gauti patentą siuvimui namie. Vakare tėvas dirba namie. Sakė, kad padirbės dar, kol aš baigsiu Universitetą, tada jau mes. Sudžiūvo mano senukai. Ką tu manai, kol seserį išmokė – penki metai, kol mane išleis – vėl penki. Reikia suprasti.

Aš supratau.

Mes atsisėdome ant suolelio skvere ir valgėme. Prie kino teatro būriavosi žmonės, įeidavo į vidų ir vėl išeidavo – laukė seanso pradžios. Skveru praeidavo vienas kitas praeivis. Skvero žolėje vaikai ieškojo pamesto plunksnakočio. Jie švietė elektriniu žiebtuvėliu ir, eidami ropomis, rankomis čiupinėjo žolę. Du berniukai susikibo ir ėmė raičiotis žolėje.

Robertas žiūrėjo į juos, numetė graužtuką ir tarė:

– Mes, kiek atsimenu, pasireikšdavom aktyviau. Mūsų vaizduotę smarkiai praplėtė karas. O! Kas darydavosi! Atsimenu – eidavom gaujomis. Apsiginklavę, šovinių pilnos kišenės... aktyvesni buvome.

Aš neatsakiau. Aš atsiminiau savo pokario metus.

Netoliese prie mūsų atsisėdė porėlė. Jis rūkė, o ji buvo atsisukusi į mus nugara ir, pasilenkusi prie jo, kažką kalbėjo.

– Kojytės nieko, – tarė Robertas. – Žinoma, Vilniuje jos eilinės, tačiau kur nors provincijos gilumoje...

Šaligatviu vaikščiojo liekna juodaplaukė mergina. Ji kažko laukė.

– Paukštelė!.. Laukia! Laukia paukštelė, o jo nėra, – tarė Robertas. – Ir kas per laikai! Moterys, žavingos moterys, laukia vyrų, o jie neateina. Sovietų Sąjungoje moterų perteklius. Jos medžioja

vyrišką jų lytį būriais ir pavieniui, – pasakė jis Bibisi tonu. Paskui pridūrė: – O gera būtų ją nuvairuoti kur nors į Karoliniškes ar Vingį.

Aš vėl neatsakiau. Man pasidarė lyg liūdna, lyg bjauru.

– Einam, – tariau aš. – Jau be penkių devynios.

– Ko skubėti? Tegul minia suplūsta, o mes įeisime kultūringai.

Aš jau buvau atsistojęs. Pakilo ir jis. Mes pamažu nuėjome prie durų. Laukiamajame žmonių jau nebebuvo. Mes nuėjome į salę, susiradome savo vietas ir atsisėdome. Salė buvo mažytė. Joje buvo dvylika eilių po dešimtį vietų ir dar keletas po tris ar šešias. Visos vietos buvo užimtos. Budėtoja atnešė keletą kėdžių, bet stovinčių liko ir dabar.

Netrukus šviesos užgeso. Žurnalas buvo iš užsienio gyvenimo.

– Žiūrėk, tai bent namukai! – kumštelėjo Robertas.

– Matau, – atsakiau aš.

Aš nenorėjau, kad jis kalbėtų. Aš išvis nenorėjau, kad kas nors kalbėtų seanso metu.

Filmas buvo geras. Ypač muzika. Kada skamba penktoji Bethoveno simfonija, įprasmina vaizdais, tai yra dar nuostabiau.

Tik išėjęs, aš užsirūkiau. Kieme buvo visiškai tamsu. Su žmonių minia mes išėjome pro vartus į gatvę. Čia švietė elektra. Dangus buvo juodas, ir kur ne kur mirgėjo žvaigždės. Dvelkė rudeniui.

Man buvo liūdna. Nežinau, ar paveikė mažojo Lombardi kova už gyvenimo prasmę ir džiaugsmą, ar kad dangus buvo juodas, kad jame žibėjo žvaigždės, o vėjas kvepėjo rudeniui, man buvo liūdna.

– Ech, būtų gera dabar pasivaikščioti su kokia nors mergaite, – tarė Robertas. Man pasirodė, kad jis kalba nuoširdžiai.

– Aš dabar nieko nenoriu. Nieko nenoriu, išskyrus...

Aš nebaigiau. Aš galvojau apie apysaką. Aš norėjau ją baigti kuo greičiausiai. Bet aš nepasakiau to. Ant šaligatvio gulėjo kažkokio baldo šipuliai ir aš paspyriau vieną iš jų. Sausas medis barškėdamas nusirito grindiniu. Aš norėjau apsukti kalbą kita linkme, bet Robertas, lyg išskaitydamas mano mintis, paklausė:

– Ir greitai tu ją baigsi?

Aš nustebau. Mane tas labai maloniai nustebino. Jis buvo toks jautrus ir pastabus.

– Greitai. Labai greitai baigsiu. Dar pora savaitę ir baigsiu. Bet tada prasidės pats sunkiausias darbas, – tariau aš.

– Taigi, reikės braukyti, taisyti.

– Taip, tada prasidės taisymas. Bet be šito neapsieisi.

– Nė vienas didelis rašytojas be šito neapsiejo. Aš pasižiūrėjau į jį – jis juokėsi.

– Taip, nė vienas didelis rašytojas be šito neišsivertė. Tai yra pats svarbiausias darbas, – tariau aš ir nutilau.

Jis man kažką sakė, bet aš žinojau, kad galiu neatsakyti. Aš ėjau, tylėjau ir galvojau. Jis juokėsi. Robertas juokėsi iš manęs! Kitu atveju aš būčiau įsižeidęs. Aš gerai žinau, kad aš būčiau labai įsižeidęs. Bet dabar aš dar labiau nuliūdau. Nežinau kodėl. Galbūt dėl to, kad, man jau išėjus, buvau nuliūdęs, dabar man buvo dar labiau liūdna ir skaudu. Taip, aš aiškiai pajutau, kad man skaudu.

Ir staiga aš pagalvojau, ką į tai būtų atsakiusi Irena. Ji tikėjo manimi, bet aš pagalvojau, ką ji būtų atsakiusi. Ir man nė kiek nepalengvėjo. Aš nežinojau, ką ji būtų atsakiusi.

Vestibiulyje mes atsisveikinome. Jis paspaudė man ranką ir nusišypsojo.

– Sėkmės, – tarė jis.

Aš neatsakiau, tik pakėliau ranką prie įsivaizduojamos kepurės ir nuėjau.

Kambaryje uždegiau šviesą. Buvo tuščia ir netvarkinga. Ant stalo, kur mėtėsi nuorūkos, kur buvo veidrodis, šukos, užrašų knygutė ir batų šaukštas, gulėjo apysakos rankraščiai. Šalia gulėjo automatinis plunksnakotis. Jis buvo net neužsuktas. Tik grįžęs aš žadėjau sėsti ir rašyti toliau. Bet dabar aš nenorėjau rašyti. Niekas nebūtų manęs pasodinęs prie rankraščių. Aš negalėjau rašyti.

Aš priėjau prie stalelio ir sustojau. Ant knygų gulėjo Vyto motinos laiškas. Šiandien aš pamačiau jį laiškų dėžutėje ir norėjau nunešti jam. Jis taip laukė to laiško, ir kiekvieną kartą prašydavo, kad aš pažiūrėčiau, ar dar neatėjo.

Aš pagalvojau, kad galbūt reikia tuoj paaimti ir nunešti. Gal dabar jis jau bus namie.

Aš dar kiek pastovėjau, užsidegiau cigaretę, paėmiau laišką ir išėjau.

Kambaryje buvo tamsu. Kai aš įėjau, Vytas gulėjo lovoje, o Saulius sėdėjo šalia. Jie kažką kalbėjo tamsoje.

– Sveikas, Vytai! Sveikas, Sauliau!

– Sveikas, Romka!

– Sveikas gyvas.

– Aš atnešiau tau laišką.

– Kokį laišką?

– Rodos, iš tavo mamos.

– Iš mamos? Paskaityk.
 Aš atsargiai ėmiau plėsti voko kampelį.
 – Ką tu veiki, Romka? – paklausė Saulius.
 – Nieko neveikiu. Man šiandien liūdna.
 – Liūdna? – tarė Saulius.
 – Velniškai liūdna. Nežinau kodėl, bet man velniškai liūdna.
 – Ką tu sakai! Ir mes su Vytu kalbam, ir mums liūdna.
 – Velniškai liūdna. Lyg norėčiau išgerti, lyg ką.
 – Kiek dabar valandų? – paklausė Saulius.
 – Penkios po vienuolikos.
 Saulius išsitraukė pinigų.
 – Kiek čia?
 – Dvidešimt penki.
 – O čia?
 – Penki.
 Jis paėmė tuos, o likusius įsidėjo į kišenę.
 – Imk, – tarė jis, duodamas man pinigų. – Paimk vyno ir ko nors užkąsti.
 – Teisingai, Sauliau, teisingai. Palauk, Romka, ir aš duosiu dvidešimt penkis, – tarė Vytas.
 Jis pašoko iš lovos, surado pinigų ir padavė dvidešimt penkis.
 – Imk ir spausk į centrinę gastronomą.
 – O laiškas? – paklausiau aš.
 – Laišką perskaitysi grįžęs.
 Aš neryžtingai laikiau pinigų.
 – Laišką perskaitysi sugrįžęs, o dabar paskubėk, kol neuždarė.
 – O ką paimti?
 – Ką paimti? Paimk degtinės, – tarė Vytas.
 – Degtinės aš nenoriu.
 – Ir aš nenoriu degtinės, – tarė Saulius.
 – Tada paimk likerio ir vyno.
 – Išeis?
 – Išeis.
 – Ir ko nors valgyti. Aš labai išalkau, – tarė Saulius.
 – Gerai. Po dvidešimties minučių aš būsiu čia.
 Aš nuėjau į savo kambarį, užsidėjau lietpaltį ir beretę. Aš apieškojau kampus ir palovius, bet ten nebuvo nei lagaminėlio, nei portfelio.
 – Tiek to, į kišenes, – tariau sau.
 Aš skubiai išėjau ir nuriedėjau laiptais. Budinti mergina nulydėjo mane atidžiu žvilgsniu. Ji matė, kad man iš lietpalčio kišenių kyšojo dvi tuščios bonkos.

Aš pasukau Liepos dvidešimt pirmąją žemyn, užsikoriau į Taurakalnį, nusileidau žemyn stačiais laiptais ir pro „Pergalės“ kino teatrą išėjau į prospektą. Ašėjau labai greitai, lietpalčio skvernai plevėsavo į šalis, praeiviai įdėmiai pažvelgdavo į mane, bet man tai nė kiek nerūpėjo. Gastronome aš paėmiau vyną ir likerį, nupirkau dešros ir batoną. Kaiėjau lauk, du milicininkai vedė į mašiną visiškai girtą pagyvenusį vyrą. Jis nenorėjo eiti, sustodavo ir šūkalojo. Aš prasmukau pro šalį ir greitai nuėjau atgal.

(Bendrabytyje aš sutikau Aliošą Urboną. Jis buvo visiškai girtas ir paprašė iš manęs 40 kapeikų, kad galėtų grįžti autobusu. Aš jam daviau rublį. Jis papasakojo, kad atsisakė darbo redakcijoje, išplaukia jūreiviu į Atlantą, o grįžęs žadėjo rašyti knygą. Aš pasakiau, kad ir aš rašau apysaką, ir jis man patarė jos iš karto nenešti į leidyklą, o kuo daugiau išspausdinti atkarpų kad ir „Komtiesoj“ ar „Studente“. Aš pasakiau, kad tai galbūt ir tiesa, nes tai būsianti leidykla lyg recenzija, anotacija. Jis tai patvirtino ir atsisveikinęs išėjo.)

– Tai šaunuolis, – pasitiko mane Vytas.

– Šaunuolis, – tarė Saulius.

Kambaryje buvo Povilas. Jie sėdėjo tamsoje.

– Uždek šviesą ir perskaityk laišką, – tarė Vytas.

Aš uždegiau šviesą, išėmiau bonkas ir padėjau ant stalo.

– Ar nupirkai ko nors užkąsti?

– Nupirkau. Paėmiau dešros ir batoną.

– Šaunuolis, – tarė Saulius.

Aš paėmiau laišką ir atsisėdau prie Vyto lovos.

– Palauk, aš užsidegsiu cigaretę, – tariau aš.

Aš užsirūkiau ir ėmiau skaityti.

„Brangus mano sūneli Vitoli“, – rašė motina. Ji buvo mažamokslė, ir aš labai sunkiai įskaičiau jos raštą.

„Brangus mano sūneli Vitoli“, – rašė motina.

„Pas mane daug naujo nėra. Aš labai rūpinuos dėl tavęs. Jeigu tau ko nors trūksta, rašyk man. Kol aš esu gyva, visada tau padėsiu.“

Aš tau papasakosiu savo nelaimę. Aš esu visa sudaužyta ir guli lovoje. Man gelia visą galvą, rankas ir nugarą. Mane pakvietė Marytė apžiūrėti Borkos kapo. Kai aš nuėjau, ji mane sumušė su pagaliu. Aš tris dienas gulėjau ligoninėje, o dabar guli namie. Aš visai negaliu pajudėti.

Brangus mano sūneli. Jeigu aš mirsiu, uždėk man juodus batus ir juodą suknelę. Tu nesijaudink. Juk vis tiek vieną kartą reikės mirti. Kambarį aš paliksiu tau ir viską paliksiu tau. Rašyk man, jeigu tau ko trūksta. Ir prašau, negerk.

Marytę padavė į teismą, ir teismas bus greitai. Aš labai blogai jaučiuosi, nes labai skauda visą kūną.

Sudie, mano brangus sūneli. Pasveikink nuo manęs Povilą.

Tavo mama.“

Jos raštas buvo labai neaiškus, ir kai aš, neįskaitydamas žodžio, sustodavau, kambaryje girdėjau visišką tylą. Vytas gulėjo įsikniaubęs į pagalvę, suspaudęs lovos kraštą, ir aš išgirsdavau, kaip jis šnabždėjo: „Mama. Mano mama.“ Kai aš baigiau, jis nepajudėjo. Paskui ėmė tyliai keiktis. Jis keikėsi paskutiniaisiais žodžiais. Iš pradžių jis keikėsi tyliai, ir aš girdėjau tik šnabždesį, paskui jis ėmė keiktis vis garsiau ir garsiau.

Paskui jis atsisėdo, numetė antklodę ir sušuko:

– Aš ją užmušiu!

– Vytai, – tarė Povilas.

– Aš ją užmušiu! Povilai, aš ją užmušiu, tą k... Užmušiu! Žinos, kaip mušti tą vargšę senutę... Mama... Mano mama!

Jis sėdėjo ant lovos tvirtai suspaudęs lovos kraštą, kad net pirštų sąnariai buvo pabalę. Jis

buvo kresnas ir stiprus, ir aš pagalvojau, kad jis tikrai gali ją užmušti.

– Vytai, kas ta Marytė? – tarė Saulius.

– Sesuo. Mano sesuo. Prakeiktoji! Jau ketvirtą kartą ji sumušė motiną. Mama! Vargšė mano mama!..

– O! Aš idiotas! Kaip aš ją kartais įskaudindavau! Parėjau kartą visai girtas. Stoviu vidury kambario ir linguoju. O ji prieina ir klausia: „Kam tu taip prisi-gėrei, Vitoli?“ O aš pastūmiau ją, einu per kambarį ir šaukiu: „Velniop! Velniop šitokį gyvenimą.“ Paskui įvirtau į lovą ir užmigau. Per miegą girdžiu, kaip kažkas kūkčioja. Pabudau. Girdžiu, ji meldžiasi ir kūkčioja... Parazitas!.. O tą kalę aš užmušiu.

– Nusiramink, Vytai! Reikia imtis priemonių, o nesikeikti, – tarė Povilas.

– Ne, Pavluša, aš ją užmušiu! Aš kartą jos jau tik neužmušiau. Pareinu iš pajūrio, o motina guli sudaužyta. Aš tuoj pas Marytę. Tada dar Borka buvo gyvas. Sėdi jis girtas prie stalo ir žiūri. O aš įsiveržiu į kambarį ir einu prie jos. Ji nepajuda. Aš kaip daviau jai į dantis, ji ir nuvirto. Aš ją suspardžiau, tą kalę. O, prakeiktoji! O kitą kartą mes abu su Borka ją sumušėm. Motiną uždarėm kambaryje, o ją nuvedėme į pirtį. Obuoliuką iš jos padarėm. Nepadėjo. Praėjo kiek laiko, ir ji vėl sumušė mamą. Borka buvo pragėręs laikrodį, o ji atlėkė pas motiną ir įsikibo į plaukus. „Tu, – sako, – paėmei.“

– Iš kur ji tokia atsirado? – tarė Povilas.
– Nežinau, Pavluša, nežinau. Mažoji visai kitas žmogus.

– Kur ji dabar?

– Leningrade mokosi. Ta visiškai kitas žmogus. Truputį kas – ir į ašaras. Jautri. O ta žmogžudė. Tu įsivaizduoji, Pavluša! Tu įsivaizduoji! Viena kartą motina jai neleido eiti į šokius. Buvo tik tik po karo. Motina jos neleido eiti į šokius, tai ji nuėjo ir priskundė, kad motina verčia ją eiti į gatvę ir užsiiminėti prostitucija. Motiną nubaudė. Ji verkė kruvinomis ašaromis. O kada tą kalę už išeikvojimus uždarė į kalėjimą, motina pardavinėjo paskutinį skudurą. Pirkto maistą ir siuntė jai. Mes būdavome neėdę, bet motina viską siuntė jai. „Jūs pakentėsit“, – sakydavo ji ir siųsdavo. O ta sumušė motiną. Aš ją paduosiu į teismą, susmardinsiu kalėjime. Mama... Mano mama!..

Jo akys buvo pilnos ašarų. Aš mačiau, kaip drebėjo jo rankų raumenys.

– Teismas nesikiš į šeimos reikalus, – tarė Saulius.

Taip, čia buvo šeimos reikalai, ir aš pagalvojau, kad teismas tikrai į juos nesikiš.

– Pažiūrėsim! Mes dar pažiūrėsim. Aš iškelsiu bylą, teismas atims iš jos vaiką. Aš apversiu viską aukštyrų kojomis, bet padarysiu. Negalima jai leisti, kad vaikas matytų tokias scenas.

– Taip, – tarė Povilas, – vaiką iš jos reikia atimti.

– Išaugo banditu. Atimsiu vaiką, o pačią įgrūsiu į kalėjimą. Ji suės visus. Borka irgi tik per ją mirė. Parsiveždavo iš Atlanto tūkstančius, gėrė kaip bulius, pylė ir užsipylė.

– O ar negalima būtų motiną perkelti į Vilnių? – tarė Povilas. – Juk ji ten turi butą, galima būtų paskelbti, kad keičiamas butas.

– Kas čia norės keistis, – suabejojau aš.

– Kodėl, juk kartais komandiruoja ką nors į Klaipėdą dirbti. Atsirai, kas keičia.

– Reikia man pačiam nuvažiuoti, – tarė Vytas.

– Teisingai. Šiaip priimi tūkstančius sprendimų, o kai atvažiuoji, viskas pasikeičia, – pasakė Povilas.

– Rytoj aš važiuoju į Klaipėdą. Kada išeina traukinys?

Mes tiksliai nežinojome, kada išeina traukinys, mašina ar lėktuvas.

Vytas išėjo paskambinti. Mes tylėjome. Vyno ir likerio bonkos stovėjo ant stalo.

Vytas grįžo netrukus.

– Traukinys išeina antrą valandą. Kiek dabar?

– Dešimt pirmos, – tariau aš.

– Antrą valandą, – paklausė Povilas. – Negali būti.

– Ne, negali būti, – patvirtino Saulius. – Taip anksti jis neišeina. Gal tai iš Klaipėdos?

– Palauk... Gali būti... Gal ir sumaišė, – suabejojo Vytas. – Reikia paskambinti dar kartą. O koks numeris? Septyni aštuoni... Ne, du septyni... Nebeatsimenu...

– Nueik, Vytka, dar kartą, – tarė Povilas.

– Aš nueisiu, – pasakiau aš.

– Ne, aš pats.

Jis jau ėmė veikti ir buvo ryžtingas kaip visada, kada negalėjo pasikliauti niekuo kitu, tik savimi.

Grįžęs jis pasakė:

– Penktą valandą. Mergaitė supyko ir sako: „Aš jums lietuviškai sakau, kad antrą valandą.“ Tada aš paklausiau, iš kur išeina – iš Vilniaus į Klaipėdą ar iš Klaipėdos į Vilnių. Ji patylėjo, o paskui tarė: „Aš jums dar kartą sakau, kad iš Vilniaus į Klaipėdą traukinys išeina penktą valandą.“

Povilas nusijuokė.

– Pataisė. Nieko sau pataisė, – tarė jis.

Mes irgi nusišypsojom.

– Na, Vytai, eik gulti. Tau ryt teks anksti keltis, – tariau aš, išeidamas iš už stalo.

– Kur tu? Atidaryk bonkas, – pasakė Vytas.

– Tau reikia gulti.

– Atidaryk bonkas!

– Gerai, – tariau aš. – Tada aš atsinešiu peilį.

– Peilis yra. Palauk, aš tuoj.

Jis nuėjo prie spintos, apieškojo lentynas, bet peilio ten nebuvo. Jis skaudžiai užsigavo galvą į spintos dureles.

– O velnias, – tarė jis.

Peilis buvo jo kelnių kišenėje. Aš atidariau vyną ir pripyliau pusę stiklinės.

– Pradėk, Vytai.

– Pradėk tu.

– Gerai, į sveikatą!

Mes išgėrėme po pusę stiklinės. Kalbos nebuvo. Vytas sėdėjo ant lovos ir, nuleidęs galvą, tylėjo. Man jis atrodė nurimęs ir giliai susimąstęs.

– Ir už ką gyvenimas taip naikina, – staiga pasakė jis.

– Nesiskusk, Vytai, – tarė Povilas šypsodamasis. – Svetimos kančios greitai pamiršamos.

Per jo kaktą ėjo didžiulis gilus randas ir įsirėžė į plaukus. Kai jis šypsodavosi, randas dar labiau pagilėdavo.

– Ne, Pavluša, tu pasakyk man, už ką jis mane taip naikina! Ir pamažu, pamažu. Duok vyno!

Aš pripyliau.

– Gaudeamus igitur! Ech, linksminkimės! Linksminkimės! Cha-cha-cha! Cha-cha-cha!

Jis juokėsi atsilošęs, juokėsi garsiai, juokėsi nenatūraliai. Jo balsas skambėjo taip, lyg gerklė susigniaužtų ir vėl atsileistų.

– Vytka, šitaip daryti tu neturi teisės! – tariu aš.

Jis sustingo ir žiūrėjo į mane.

– Neturiu teisės? – tarė jis tyliai. – Aš neturiu teisės? – pakartojo jis garsiau. – O į ką aš tada turiu teises? Į ką? Į ką aš turiu teises, pasakyk? Vaikščioti tamsoje, rašyti lentelėje, stumdyti praeivius? O gal klausytis jūsų užuojautos? Į tai aš turiu teisę. Tik į tai? O į gyvenimą?

Jis man pasakojo, kad kartą tik tik nepasikorė. Aš supratau, kad jam vėl atėjo kritiškas momentas. Jo draugai nematė jau po dešimtį–penkiolika metų. Jie buvo susitaikę su mintimi, kad jie nematys. O jis dar pernai rudenį pro lupą skaitė Sokratą.

– Vytai, Romas teisingas, – tarė Povilas. – Tu neturi teisės šitaip elgtis. Tu gyveni. Ir gyveni galbūt vertingiau negu daugelis.

Vytas tylėjo. Paskui jis tarė:

– Tu nepagalvok, Romka, kad čia viskas tau. Ne, tu iš tų žmonių, kurie ne tokie kaip aš. Kartais aš pavydžiu, o kartais nekenčiu. Nori, Pavluša, – tarė jis, – nori, aš tau papasakosiu baisų dalyką.

– Nepasakok, – tarė Povilas.

– Ne, papasakosiu.

– Nepasakok.

– Papasakosiu, paklausyk...

Staiga jis nutilo, nerasdamas žodžių.

– Žinai, yra viena mergina... Žinai, Romka, Nijolė. Štai. Gera, nuostabi mergaitė. Aš jos kaip žmogaus nemainyčiau gal ir į tūkstantį kitų. Bet aš jos nemyliu... Tu supranti, būna taip. Na, ji pas mane ateina, mes skaitom, rašom. Tai štai. Irka Bliuvų, žinai tu ją? Žinai? Tai štai, Irka kartą sutinka ją, Nijolę, ir sako: „Tau su juo susidėti nedera.“

Mes tylėjome. Mane pritrenkė ši žinia.

– Tu supranti, Povilai? Supranti, ką ji pasakė!

– Suprantu.

– Taip, su aklu jai negalima... Aš tada nusijuokiau, o parėjęs namo verkiau. Verkiau šuns ašaromis. O vis tik ji pasakė tiesą. Tiesą. Bet aš negaliu šito pakelti. Negaliu.

– O pakeli, – nusijuokė Povilas.

– Pakeliu. Bet kada tave įskaudina tokie šunsnukiai kaip Norbertas, aš negaliu! Juk jeigu ne aš, jis seniai jau būtų sėdėjęs kalėjime. Atsimenu, pirmame kurse mes gyvenom kartu. Jis atsivežė kažkokių antitarybinių apsakymų ir skaito juos. Aš sakau: „Norbertai, neskaityk!“ O jis vis tiek skaito. „Norbertai, neskaityk, tau bus blogiau“, – sakau aš. Tada jis suplėšė apsakymus, numetė į dėžę ir sako man: „Patenkintas, prokurore?“ Mane kurse daug kas vadina prokuroru.

Jo balsas truputį virpėjo.

– Taip, – tarė Povilas. – O tu ar nepagalvoji, kad tu tuo padedi žmonėms. Norbertas jau nebe toks kaip pirma. Jis dabar turi autoritetą.

– Taip, kurse jį visi labai gerbia, – tariau aš.

– O ką tai reiškia? Tai reiškia, kad žmogus eina teisingu keliu. Tave, Vyta, įskaudina kai kurie susidūrimai. Bet tu pagalvok, kad jie kitus taip pat veikia. O ką tu žinai, gal ir Norberto prote pirma sėkla buvo pasėta tavo ranka. Jis dabar jau ne toks žalias, jis matė gyvenimo ir jo galvosena keičiasi. O kad tau sunku, aš suprantu. Pilnai suprantu. Tu žinai, Romka, jis atleikia, būdavo, į komjaunimo komitetą, trankosi, šūkauja. Tam ir tam reikalinga stipendija. Tėvai negali padėti, stipendija būtinai reikalinga, tas neturi bendrabučio, kambario pasisamdyti negali. Duokit čia kambarį. Ir, žinoma, kai tave vadina prokuroru... Sunku. Bet, Vyta, tu nebe naujokas – viską iškęsti.

– E, – tarė Vytas. – Nebenoriu apie tai kalbėti. Duok vyno.

– Vyno nebėra. Imk likerio.

– Duok čia!

Jis išgėrė ir su pasibjaurėjimu nusipurtė.

– Tu nebergerk, Vyta. Ryt neatsikelsi. Tau juk liko tik trys valandos. Ketvirtą reikia keltis.

– Ne, aš noriu išgerti. Kartais man reikia išgerti.

– Bet tau bus per daug.

– Į tavo sveikatą, Pavluša. Och... O dabar galima gulti.

Jis nusirengė. Povilas ir Saulius ėmė ginčytis apie gėrį ir blogį. Jie ginčijosi ilgai. Remdamiesi istorija ir atskirų žmonių biografijomis, ginčijosi karštai ir nuosekliai. Aš klausiau jų, bet paskui mintys nejučiomis nukrypo į laišką.

Vytas gulėjo lovoje. Atrodė, kad jis miega. Tačiau aš žinojau, kad jis nemiega. Retkarčiais jo lūpos

sujudėdavo, ir jis sušnibždėdavo: „Mama. Mano mama. Mamytė.“

Kada Povilas pakilo, buvo jau beveik antra valanda.

– Gerai. Užteks diskusijų. Kada nors tęsim toliau. O dabar – labanakt.

Mes atsisveikinom.

– Romai, tu turi užrūkyti? – paklausė Saulius.

– Turiu. Einam, cigaretės mano kambaryje.

– Eime.

Aš paėmiau jį už rankos, užgesinau šviesą ir mes išėjome.

Saulius buvo visiškai girtas.

– Aš girtas, Romka. O! Kaip aš girtas. Ar tau taip neatrodo? Ne? Ką tu! Mes su Vytu gėrėm konjako, vyno, dabar vėl vyno ir likerio. Aš neisiu gulti. Reikia kur nors pasėdėti.

– Aš irgi nenoriu miego, – tariau aš.

– Nenori? Ot gerai. Mudu pakalbėsime.

Iš tikrųjų aš truputį norėjau miego, bet labiau negu miego norėjau pakalbėti su juo – jis kol kas man buvo beveik nepažįstamas.

– Aš visiškai girtas, – tarė Saulius.

– Tu visiškai negirtas.

– Aš girtas. Aš gerai žinau, kad esu girtas. Bet man dėl to nėra lengviau. Man reikia pasėdėti, gulti aš negaliu.

– Tu daug geri, Sauliau.

– Aš, ką tu, aš nedaug. Ot Vytas tai geria. Tas tai geria, kai turi pinigų.

– Vytas labai daug kenčia.

– Ir labiausiai spurda. Jis spurda, nenori pripažinti, kad jis nemato. Aš tai jau apsipratau, o jis ne. Jis ir dabar galvoja, kad matys. Užtai ir spurda. Vieną vakarą palydėjo mergaitę. Ta norėjo jį palydėti atgal, o jis užsiuto, apsisuko, žengė ir krito į duobę. Mat ten kasė kanalizacijos vamzdžius. Pareina kruvinas, susiplėšęs ir juokiasi. Ir juokiasi baisiausiai patenkintas. Mat jis padarė taip, kaip norėjo.

– Jis baisiai savarankiškas. Anądien stoviu balkone, žiūriu, išeina Vytas su Povilu. Vytas pasiėmęs Povilą po ranka ir veda. Abu eina greitai, Vytas iškėlęs galvą. Užkliuvo už laiptuko, paspyrė koja ir eina toliau. Kažką pasakoja Povilui, o tas juokiasi.

– Mes visada juokiamės. Eini, žiūrėk, gatve. Eini ir dažnai užkliudai žmones. Nieks gi nepasakys, kad aš aklas. Pažiūrėk man į akis, – tarė Saulius.

Aš pažiūrėjau. Kaip baisiai sunku žiūrėti į negyvas akis, kada jos visiškai sveikos, bet negyvos.

– Na? Ar pasakysi, kad aš aklas? Nepasakysi. O praeivis tuo labiau negali pastebėti. Imi ir užkliūni. Neatsiprašai, nes pirma, negu tu spėsi atsiprašyti, tavo iškolios. Kartą Vytas grįžo į namus, tai kaimynas sako: „O, mūsų studentas truputį įkaušęs.“ O Vytas suklupo dar kartą, pakilo, nusijuokė ir, nutaisęs girtesnią balsą, sako: „Aha, truktelėjau truputį.“ Mes visada iš to juokiamės. Velnias žino, kodėl, bet juokiamės. Bet jeigu mes juokiamės, tai tu nepagalvok, kad mes nejaučiam nieko. Tik mes jau įsisąmoninom, kad reikia gyventi taip, kaip sugebi, ir gyvenam. Mama man sakė: „Geriau tu būtum miręs.“ O aš nesutinku.

– Tau irgi karas?

– Karas, noras ir netiesiogiai. Žinai, koks tada buvo gyvenimas. Neturėjom kuo apsirengti, kuo apsiauti. Susirgau smegenų uždegimu. Su komplikacijom. Puolė regėjimo nervą.

Mama verkdamo ir sakydavo: „Geriau būtum numiręs.“

– Dabar turbūt nesako.

– Sakytų, jei būtų kiti laikai. Ką, gal aš būčiau mokėsis? Būčiau kokių batsiuviu.

– Tas tai tiesa, – tariau aš.

– Ir vis tik mes kažkaip keistai stovim visuomenės akyse. Žiūri lyg su gailėsčiu, lyg su nustebimu, lyg mes nebūtume žmonės.

– Ne visi taip žiūri, – tariau aš.

– Ne visi, bet dauguma.

– Galbūt ir tavo tiesa. Atsimenu, kartą mes su Vyta išsimaudėm pirtyje ir užėjom į bufetą išgerti alaus. Bufetininkė tokia nieko sau, kalbi ir lietuviškai besimokanti kalbėti moteris, man gan patiko. Bet kai mesėjom pro duris, Vytas užkliuvo už stalelio, paskui už durų. Aš mačiau bufetininkę. Ji žiūrėjo susiėmusi rankas ir išplėtusi akis, ir aš išgirdau, kaip ji sušnabždėjo: „O dieve!“ Gal tai ir buvo nuoširdus jausmas, bet man staiga pasirodė, kad ta bufetininkė kvaila ir baisi miesčionė.

– Čia ir yra mūsų tragedija. Mes regėjimu netenkam daug išpūdžių, bet mes juos pakeičiam kitais. O žmonėms atrodo, kad tai nepakenčiamai žiauru. Mums gi daug žiauriau atrodo toks žmonių galvojimas.

Mudu dar ilgai kalbėjomės apie tai, ką jaučia aklieji, kaip jie gyvena. Saulius pasakojo apie savo mergaitę, kurią jis buvo įsimylėjęs vidurinėje mokykloje, kurią ir dabar tebemyli. Jai tai tik praeitis.

Buvo be penkiolikos keturios, kai mes nuėjome į Vyto kambarį kelti jį kelionei.

Ir pažadintas jis buvo beveik be sąmonės, kalbėjo niekus, ir mes, galutinai įsitikinę, kad prikelti

jo nepavyks, nes jis maldaute maldavo, kad leistume jam dar minutę pagulėti, nuėjom miegoti.

– Labos nakties, Sauliuk!

– Labos nakties, Romuk!

Aš dar pastovėjau balkone, pažiūrėjau į tamsoje skendintį Vilnių ir grįžau į kambarį. Buvo labai šalta.

Rytą mane pažadino Vytas. Buvo jau pusė devynių.

– Kelkis, Romai! Eisim į stotį.

– Ką, į stotį? – paklausiau mieguistu balsu.

– Į stotį. Man laikas važiuoti.

– A! Gerai. Tuoju.

Kai susitvarkiau ir nuėjau pas Vyta, jis jau buvo visai pasirengęs. Saulius miegojo išsižiojęs.

– Einam?

– Einam.

– Tu paskui užsik, aptvarkyk truputį tą kambarį.

– Gerai, užeisiu.

– O Sauliui atnešk alaus. Jam bus gerai.

Mes išėjom iš bendrabučio, nusileidome iki Komjaunimo gatvės pirmojo troleibusų sustojimo ir įsėdome.

Vytas ieškojo kapeikų. Aš jų turėjau tik penkiolika.

– Po perkūnų! Turėjo būti, – kalbėjo jis, rausdamasis kišenėse. – Matyt, palikau. Taip. Taip ir yra. Ką gi, imk šimtą rublių.

Aš paėmiau banknotą ir padaviau konduktorei. Ji matė, kaip mes ilgai ieškojome kapeikų, ir dabar bejėgiškai išskėtė rankas.

– Neturiu grąžos. Mes tik trečią reisą darom.

– O mes kapeikų neturim.

– Tiek to. Jeigu nepasitaikys kontrolieriaus, jūsų laimė. Važiukit be bilietų.

Vytas surado trisdešimt kapeikų. Aš pridėjau penkiolika ir padaviau konduktorei.

– Vienam sukrapštėm.

Ji nusišypsojo ir padavė bilietą.

– Nieko, jeigu tik kontrolieriaus nebus, važiuokit nesijaudindami.

Kontrolieriaus nebuvo. Mes padėkojome ir išlipome stoties aikštėje.

– Kuo tu važiuosi, traukiniu ar mašina?

– Mašina, aišku. Traukinys jau išėjęs.

– Aišku. Tada sukim į autobusų stotį.

– Palauk. Aš noriu išgerti alaus. Eime į bufetą.

– Ne, čia pat yra lyg parduotuvė, lyg užkandinė. Ten galima išgerti alaus.

– Tai puiku! Einam.

– Einam, ir aš noriu alaus.

Vytas paėmė dvi bonkas. Vietoj stiklinių mums davė popierinius puodukus.

– Nė velniams netikė, – pasakė Vytas ir užsivertė gerti iš visos bonkos.

Nuo vakar nakties vyno ir likerio, nuo tų ginčų, pasakojimų ir neišsimiegojimo man buvo truputėlį silpna. Alus tiesiog gaivinte gaivino, ir jautei, kad kartu su jo šalčiu į kūną grįžta jėga.

– Puiku!

– Labai.

Mes nusipirkome cigarečių ir išėjome. Autobusų stotyje prie kasos žmonių visai nebuvo, ir bilietą į Klaipėdą gavom be jokio vargo.

– Einam atgal, išgersim dar alaus, – tarė Vytas.

– Kam atgal? Čia pat yra bufetas.

– Tiesa! Buvau užmiršęs.

Bufete buvo du laisvi staleliai. Prie kitų dviejų valgė lakūnas ir apkūnus vyras.

– Paimk po šimtą vyno, – tarė Vytas.

– Vyno?

– Taip. Vynas sveikiau.

Aš paėmiau vyno ir nunešiau prie stalelio.

Vytas tarė:

– Atsimenu, vieną naktį čia mudu su Saulium laukėm autobuso. Saulius buvo girtas. Jis ėjo pro vieną suolelį ir užkliuvo už kažkokio tipo. Anas, matyt, irgi buvo girtas. Jis ir sako Sauliui: „Ko, ar kelio nematai?“ Saulius sako: „Nematau.“ Tada tipas sako: „Aš tau tuoj parodysiu.“ Čiupo vargšelį, parvertė ant suoliuko ir smaigia. Girdžiu, gargaliuoja. Prišokau ir skėliau tam tipui į snukį. Išgerkim.

– Į sveikatą, – tariau aš. – Kuo baigėsi istorija?

Vytas nerado stiklinės. Aš atsargiai pastūmiau, kad ji paliestų jo pirštus.

– Nieko, gerai. Pagriebiau Saulių ir išmovėm lauk. Žiūriu – taksi. Aš tuoj su juo į taksi ir namo. Nebelaukėm nė tų giminaičių. Gal dar paimsim?

– Ne, užtenka, – tariau aš. – Eime parūkyti.

– Eime.

Mes susėdome prie sienos ant suolelio.

– Ot, kad taip gėrinėjant mus pamatytų rektorius ar kas iš komjaunimo! – tariau aš.

– Taigi, – nusijuokė Vytas, – būtumėm atitinkamai išgarbinti.

– Kažin, kodėl jiems gėrimas atrodo toks baisus dalykas. Juk žmogus turi įvairiausių nuotaikų, pagaliau, kiekvienas turi skirtingų įpročių, visi negali būti vienodi. Pavyzdžiui, kai kas iš mūsų valdžios irgi mėgsta išgerti, bet slapta. O aš slapta nenoriu. Man tada būna linksma, aš noriu pabendrauti su žmonėmis, pakalbėti. O jiems tai atrodo baisu.

– Tu teisingai pasakei – slapta visi geria. Bet ir tu per daug linksminaisi pernai kiekvieną vakarą. Nepastebėtas neliksi.

– Einam pažiūrėti autobuso.

– Einam, – sutiko jis.

Autobusas jau stovėjo aikštelėje. Vytas užsiėmė vietą prie lango ir išlipo parūkyti.

– Žinai ką, einam išgerti vyno.

– Ne.

– Einam, pinigų man užteks.

– Ne. Nereikia. Pinigų niekada nebus per daug.

– Tu nesirūpink mano pinigais.

– Užtai aš tavim rūpinuos.

– Gerai, gerai, – nusijuokė Vytas. – Einam.

Mes nuėjome. Bet bufetas buvo uždarytas. Kai grįžome atgal, mūsų jau ieškojo konduktorė.

– Jūs važiuojat?

– Važiuojam.

– Tai kodėl nelipat. Mes jūsų laukiam.

– Vytai, girdi, jie mūsų laukia.

Mes nusijuokėme.

– Viso, Romka!

– Viso!

– Užėik pas Saulių, nueikit į bufetą.

– Tvarkoj!

– Iki!

– Iki!

Aš dar kiek pastovėjau ir nuėjau. Šoferis jau ruošėsi išvažiuoti. Pakilau laiptais, nuėjau iki stoties aikštės ir atsistojau laukti troleibuso. Jie vis atvažiuodavo, apsisukdavo aikštėje, stabteldavo paimti keleivių ir vėl leisdavosi Komjaunimo gatve žemyn. Aš praleidau vieną, antrą, trečią troleibusą. Aš norėjau pamatyti tą pačią konduktorę ir užmokėti jai už ryto važiavimą. Pravažiavo penktas, septintas, dešimtas troleibusas. Aš vis vaikščiojau šaligatviu pirmyn ir atgal ir laukiau. Vienuoliktas, tryliktas. Aš užsirūčiau ir atsirėmiau į liepą. Jaučiausi truputį pavargęs. Keturioliktas... šešioliktas. Troleibusai vis pravažiudavo, juose sėdėjo moterys, merginos, bet tai buvo ne ta, kuriai aš likau skolingas. Pagaliau aš pamačiau troleibusą su numeriu penkiasdešimt penki. Kai jis pravažiavo, jame buvo ta pati konduktorė.

– Grįžtat, – nusišypsojo ji.

– Grįžtu, – tariau, paduodamas rublį, kurį Vytas man įkišo kelionei. – Paimkit už ryto važiavimą.

– Ne, ką jūs! – nusijuokė konduktorė.

– Paimkit, aš specialiai laukiau, praleidau aštuoniolika troleibusų, – pasakiau aš.

Konduktorė pažiūrėjo nustebus.

– Dieve, koks sąžiningas! Ne, ne, aš nepaįmsiu.

Aš nuraudau, skubiai įsikišau bilietą ir kapeikas į kišenę ir nususukau į langą.

Man buvo nemalonu prisiminti tą pagyrimą. Jeigu ji būtų supratusi mano nuotaiką, ji nebūtų to sakiusi ir būtų paėmusi pinigų už ryto važiavimą. Iki tol aš jaučiau norą būti kažkokiu nauju žmogumi, o čia...

Ir vis tik, grįžęs namo, aš nuėjau pas Saulių, papasakojau, kaip išleidau Vytautą, sutvarkiau kambarį, bufetą pavalgiau su juo ir, grįžęs į kambarį, pradėjau tvarkytis.

Ant grindų buvo primėtyta degtukų, nuorūkų, popierių. Aš iššlaviau grindis, paklojau lovas, atidariau langą ir išvedinau kambarį.

Ant stalo stovėjo maža druskinukė, kuri man atstojo peleninę. Aš iškračiau nuorūkas, išploviau ją ir sausai iššluosčiau.

Kambarys tarsi pasikeitė. Jis dabar tarsi atitiko mano nuotaiką. Aš atsisėdau ant lovos, šalia pasidėjau cigaretes, degtukus, peleninukę, pasiėmiau knygą ir užsirūkęs ėmiau skaityti.

Aš norėjau dirbti, dirbti, dirbti.

Žinoma, žmogus jaučia tokį norą, bet ne visada jį įgyvendina. Aš tada norėjau dirbti, bet ateidavo tai vienas, tai kitas draugužis, ir darbas užkliūdavo.

Ir vis dėlto aš dirbau. Parašydavau kasdien 10–14 puslapių. Perskaitydavau apie 100. Tai, palyginti, neblogai. Ir vis tik graužė graužė, kad aš neišnaudoju kiekvienos minutės.

Bet aš protingai galvoju, kad tai tik idealas, kurio niekada nepasieksi.

Vieną vakarą aš išsiruošiau į kinų liaudies ansamblio koncertą. Ėjom su Telesforu. Koncerte sutikau Morkūnienę ir per pertraukas mes kalbėjomės apie ansamblio reikalus, apie išpūdžius iš kinų pasirodymo, gėrėm sidro ir rūkėm Filharmonijos bufetą. Ji pasakė, kad Telesforas yra pirmasis Kultūros klubo pirmininkas, kuris tikrai rūpinasi ansamblio reikalais ir kurį ji pažino, o anksčiau net nežinodavusi, kaip tie pirmininkai atrodo.

Aš pasakiau, kad jis jau pasidarė šioks toks viršininkas ir kartais tai labai jau aiškiai parodo.

Po koncerto mes ėjom drauge. Telesforas norėjo užėiti į Astoriją, bet Morkūnienė pasakė, kad ji apsirengusi ne tokiai vietai, ir mes nulydėjom ją iki troleibuso.

Mes norėjom išgerti kavos, ir Morkūnienė mums pasakė, kad mes nelauktume, eitume. Kiek pasiėmė, nuėjome.

Kavinėje aš buvau pirmą kartą. Gera ji, šita Literatų svetainė.

Mes išgėrėme konjako ir kavos. Telesforas buvo labai patenkintas, nes vakar buvo išleidęs į Rumuniją ar Bulgariją Vladą.

– Taip yra teisinga. Aš buvau Vengrijoje, jis pabus irgi, ir niekam nebus skriaudos. Lygybės principas. Kelialapį jam sumokės profsąjunga, o vaikas daug pamatys.

Mes išsinekėjome apie ansamblį, klubą, ir aš jam pasakiau Morkūnienės nuomonę. Tai jį, matyt, sujaudino, ir, kai mes išėjome iš kavinės ir pamažu patraukėme prospektu, jis ėmė pasakoti savo gyvenimo istoriją.

Jo tėvas buvo batsiuovys. Bolševikas. Bet ne kentė žydų. O Jurbarko 40-ais metais valdžioje buvo beveik vieni žydai. Tėvas savanoriu dirbo milicijoje. Kartą mieste kilo gaisras, kažkoks žydas padegė savo malūną, ir nuo jo užsidegė miestas. Degė daug dienų. Vieną dieną pas jį atėjo iš milicijos ir pasakė, kad eis į kažkokią operaciją, o, pasirodo, uždarė į kalėjimą.

Mama sužinojo, norėjo aplankyti, bet neleido. Užėjo karas, ir tėvas dingo. Dingo visam laikui.

Vaikai buvo keturi. Gyveno baisiai skurdžiai. Kartą jis žaidė su berniokais. Prie jų priėjo moteriškė. Ji nežinojo, kur gyvena vienas berniokas, kurį ji norėjo pasisamdyti piemeniu.

– Imkit mane, – taręs Telesforas.

– Kad tu mažas.

– Nesvarbu, kad mažas. Imkit mane.

Moteriškė suabejojo, paskui nuėjo pas motiną ir sutarė dėl algos. Gavo bulvių, linų, pinigų ir išleido. Verkė ir motina, ir broliai, o jam buvę smagu ir įdomu.

Gyvenęs kaip šuniukas. Šeimininkai buvo grįžę iš Amerikos, dirbo nuo ryto iki nakties, gyveno skurdžiai, galvojo apie ateitį. Tokie tai buvo buožės. Jie turėjo 70 ha, bet buvo neblogi žmonės. Žinoma, kur miegojęs jis, tai blusų buvo armijos. Keldavęs su aušra, gindavęs didelę bandą.

Ilgainiui nusibodo ganyti, jis išsiilgo namų. Buvo toks kaimynas, pykosi su šeiminkais. Važiuoja jis kartą pro šalį ir klausia:

- Ar nenori į namus, spirge?
- Noriu.
- Tai sėskis.

Jis atsisėdęs ir parvažiavęs. Mama klausia, kodėl dabar parvažiavo.

- Atostogų gavau.

Jis buvęs toks geras mamai, prinešęs vandens, prikapojęs žabų, o mama džiaugėsi:

- Kaip tu daug išmokai.

O sekmadienį mamą sutinka šeiminkė ir klausia:

- Ar jūsų vaikas dar eis ganyti.
- Kas yra? – išsigando mama.
- Pabėgo.

Bet jo jau nebeišvarę. Už jį baigusi ganyti sesuo.

Karo metu brolis dirbęs girininkijoje, prie rąstų plukdymo. Įtaisęs ir jį. Reikėdavę keltis prieš aušrą ir važiuoti apie dešimtį kilometrų. Jis turėjęs 14 metų ir dirbęs apskaitininku. Darbininkai išmatuoja abiejų rąsto galų stovį, rąsto ilgį, sako skaičius, o jis žiūri į lentelę ir sužino tūrį. Sunku buvę dirbti.

Kartą jis taip nenorėjęs važiuoti, nes su berniukais buvo susitaręs kažkur eiti. Iš ryto jis mėgino sužadinti vėmimą, buvo išbalęs, bet vis tiek turėjo važiuoti.

Žiemą jis lankydavo mokyklą. Motina nesulaukė vyro, susipažino su Tamošaičiu, ištekęjo, nors vaikai visi to labai nenorėjo. Jiedu su Pranu susidraugavo. Tas buvęs muzikantas, ir jie linksmai gyveno. Brolis tada jiems buvo palikęs kambarį, į kurį jie atsivesdavo merginų ir ruošdavo išgėrimus.

Mokykloje buvo bjaurus direktorius, kuris vaizduodavo labai neturtingą, prašydavo, kad mokinių tėvai atvežtų jam šiaudų, bulvių, kad mokiniai supjautų jo malkas. O Telesforas jį vis pašiepavo, agituodavo prieš. Mokytojas jo labai nekętė. Ir per motinos vestuves pasakė broliui, kad jis turįs dvejetą. Brolis davęs jam į veidą. Jam buvę labai skaudu, kad brolis taip neteisingai pasielgė, jis išbėgo ant šieno ir, nors buvo žiema, iškiurksojo ten visą naktį.

Mokykloje ėmė kurtis komjaunimas. Jis buvo antras komjaunuolis. Dieną jis įstojo, o vakare jį jau išrinko sekretoriumi. Jis atėjo į mokyklos vakarą, ir visi į jį žiūrėjo kaip ne į šios žemės žmogų. Jis pirmą kartą kalbėjęs. Jo mergaitė po to pasakiusi, kad jis išdavęs Lietuvą, bet jis jai atkirtęs, kad kažin kas išduodas. Ji norėjusi jį dar perauklėti, bet tai jai nepavykė.

Jis subūrė saviveiklą, vakarai pasidarė įdomesni. Jie numatydavę ką nors į komjaunimą ir priimdavę. (Čia jis kalbėjo neaiškiai.)

O! Koks jis gyvas būdavęs tada. Jis mokėsi, dirbo slaptojoje milicijoje. Tai atimdavę daug laiko. O jis persikėlęs į naują mokyklą, kur mokė anglų kalbos. Pasivyti jis negalėjęs. Jis norėjo išvažiuoti. Dar vienas įvykis pagreitinęs jo išvažiavimą. Kartą jis lydėjęs merginą iš kapų. Staiga iš už kapų iššokę keturi ir metęsi ant jo su peiliais. Mergina sušukusi. Laimei, netoliese patruliavo milicija ir prožektoriais apšvietė tuos vyrukus. Vieną jis pažinęs. Tai buvęs vieno mokytojo sūnus. Telesforas drauge su milicija nuėjo į jo butą ir rado paslėptus peilius. Pirmuoju vežimu vaikina ir tėvus išvežė į Sibirą.

Jis išvažiavęs į Jurbarką ir ėmęs dirbti vienos butų valdybos viršininku. Paskui jį perkėlę į miesto rajono komjaunimo darbuotojus. Jis ėmęs gauti raštelius, kuriuose buvo grasinama mirtimi. Jis parodęs tą laiškėlį partorgui. Tas liepęs tylėti. Panašius raštelius gavo ir kiti. Gavo ir vienas iš mažiau svarbių, ir tai Telesforui sukėlė įtarimą. Mat, kurie gaudavo raštelius, būdavo apginkluojami. O tas tipas labai triukšmavęs, kodėl jam neduodą pistoleto. Įtarimai dar sustiprėjo. Buvo gautas įsakymas jį suimti. Telesforas su juo išvažiavo į kažkokį kaimą, ten sutarė vietą, jis išleido motociklo padangą, o ten jau stovėjo mašina ir laukė. Jis nenorėjo Telesforo laukti, nuėjo tolyn, ten jį ir suėmė.

Dabar jis susitinkas su Telesforu. Tai Rasos brolis. Pasikalbą ir – nieko. Keistai gyvenimas klostosi.

Taigi. Jis dažnai išvykdavo į kaimus. Jo rankomis yra sukurtas ne vienas kolūkis. Nuvažiuoji, išrenka pirmininką ir palieka. Vėl kolūkio lyg nebūta. Tada spaudžia pirmininkus. O jiems grąšina banditai. Daug kartų teko eiti naktį tarp miškų, avižų lauko keleliu, laukti, iš kur čia trinktels į tave.

Jis dirbo dieną ir naktį. O vis dėlto atsirado tokių, kurie jam pavydėjo. Vienas iš komjaunimo biuro jį įskundė dėl tėvo ir merginos, su kuria jis draugavęs, eidavęs kasnakt pas ją, gyvenę kaip vyras ir žmona. Mergina jį pametė, jį norėjo pašalinti iš komjaunimo, kad nusišlovintų faktą apie tėvą. O juk jis buvo dalyvavęs jau Resp. CK kaip narys, ir, kai jį Vilniuje iškviatė į biurą, jis būtų nusišovęs, jei jo būtų nesupratę. Jį suprato. Jis grįžo namo ir pareiškė norą išvykti į mokyklą direktoriumi. Skirsnemunės direktorius buvo baisus girtuoklis, Telesforas rado tik tris kėdes.

Jis su mokiniais ir jų tėvais dirbo suolus, baldus, įrengė aikštes. Sargas langus atkasė iš rūsio. Sukūrė orkestrą. Tapo Resp. laureatu. Jį mylėjo kaip tėvą. Ateidavo moterėlės pas jį klausti patarimo. Jis sugyvenęs su visais. Su mokytojomis neprasidėdavęs, o jei ir būdavęs sukalbamesnis, tai su visomis iš eilės. Jį norėję pasiūsti dirbti vienur, kitur, bet mokykla jam jau buvo įaugusi. Jis įstojęs į Universitetą jau nedarbingu, nes buvęs smegenų auglys, jam darė labai sunkią operaciją, jis gulėjęs ligoninėje, paskui du kartus buvęs Kryme sanatorijoje, kur gerokai pasitaisęs.

Jis galėjęs būti vienu iš CK darbuotojų. Juk Česnavičius beveik kartu su juo pradėjo savo kelią. O! Jie susitinką ir dažnai pašneką apie šį bei tą.

Jis dabar čia Klubo pirmininku. Greit jis pereis į geresnį darbą. O Vladą paliks pirmininku. Jis daug turįs dirbti. Jis atsilikęs kultūrinėje plotmėje, bet kitaip jis jau nebesuspėjas.

– Galėčiau ilsėtis, o negaliu. Reikia darbo.

Jo istorija man pasirodė labai įdomi ir tipiška. Tipiška mažamokslio, tačiau energingo ir organizaciniu atžvilgiu gabaus fanatiko istorija.

– Telesforai, tu galėtum parašyti knygą.

– Galvojau, bet nėra laiko.

– Duok čia, aš parašysiu. Knygą apie lietuvių Korčiaginą.

Tikrai, tai labai įdomi ir pamokanti istorija. Aš užrašiau ją, nes kas žino, gal kada nors gyvenime ir prireiks.

1960 m. rugsėjo 24 d., šeštadienis

Dar vakar vakare buvau nutaręs, jei bus gražus oras, važiuosiu į Valakampius. Aš taip vienodai gyvenau visą praėjusią savaitę, kad būtinai reikėjo kur nors išvažiuoti.

Pabudau dešimtą, bet, kaip visada, užspaudžiau laikrodį, nes jis stovėjo čia pat, prie lovos stalelio, ir išmiegojau iki vienuoliktos.

Och, kaip šalta keltis! Gerklėje kartu – tai vis nuo vakarykščio rūkymo. Nieko baisaus, jei rūkai vienodos rūšies cigaretės, o vakar aš rūkiau ir „Primą“, ir dar kažkokias, ir papirosus „Sever“.

Papusryčiauvau geležinkeliečių technikumų valgykloje. Vakare parvažiavo Medelis – „dabar jis trečiakursis žurnalistas“, tai, eidamas valgyti, jį sutikau prie laiškų dėžutės. Jis užsiauginęs barzdele, ilgus plaukus ir man jau atrodo gan komiškai.

O kiek čia laiko praėjo, kai aš taip žavėjausi tomis ožio barzdelėmis!

Kartą su Irena mes kalbėjome apie Medelį, nes jis buvęs pas jas atėjęs. Irena tik ranka numojo. Aišku, nieko kito užsitarnauti jis ir negalėjo.

Mes pasiėmėm barščius, muštinukus ir kompotą ir sėdom valgyti. Jis pradėjo kalbėti apie vasarą. Jam, matyt, labai parūpo pasipasakoti savo pasiekimus.

– Gerai pagyvenau, – kalbėjo jis, – visą vasarą pas močiutę. Draugai kviečia išgerti, nueiti į šokių, o kam man tai? Aš ir miegu! Pasitaisiau... Nieko nedirbau. Tiesa, vieną dieną kasiau bulves. O šiaip – vis miegojau.

– Daug važinėjau, – tęsė jis, pjaustydamas muštinuką. – Labai daug važinėjau. Buvau pas gimines. Ten išgėrėm. Ne taip, kad nusigerti, bet kultūringai – vyną, konjaką. Kaune susitikau savo draugą, sako, pasilik iki pirmadienio, kur norėsi, ten nuvesiu. Bet man reikėjo daryti reportažą, negalėjau.

Aš žiūrėjau į jo barzdelę.

– Aš irgi tokią buvau užsiauginęs, – tariau aš.

– Reiks padaryti nuotrauką, kol Lunia nenu-skuto. Turbūt neleis auginti. Žinoma, kad gerai mokytumeisi, tada nieko. O dabar... – Jis nusi-juokė. – Pas vieną pusseserę net nėjau. Jai kad tik kiek siauresnės kelnės, tuoj stiliaga. O jauna...

– Žinoma, apie protą ne pagal jaunumą sprendžiama, – tariau aš.

– Taigi, – sutiko jis. – Kitos dvi pusseserės – vienai penkiolika, kitai šešiolika – iš pasigėrėjimo net rankomis suplojo – tai Algis! O Žemaitijoje moterėlės sustoja ir žiūri – kokia čia svieto pabaiga!

Jis nusijuokė labai patenkintas. Kai mes išėjom, jis paprašė lietpalčio, nes tokiam, esą, nedera vaikščioti. Jis norėjo nueiti į Universitetą. Aš daviau raktą, liečiau pakabinti ant lentos, nes tingėjau pats eiti.

Ir tik nuėjęs iki Komjaunimo gatvės, pagalvojau, kad be reikalo aš jam atidaviau raktą – gal jis knaisiosis po mano knygas, gal neužrakinės kambario.

Diena buvo saulėta, ir aš nenorėjau, kad mano nuotaiką gadintų rūpesčiai. Grįžau, apžiūrėjau kambarį, pasiėmiau raktą ir išėjau. Troleibuse bobos susiginčijo, nes buvo didelė spūstis, ir jos griuvo viena ant kitos.

– Ar jūs negalite įsikibti, – tarė viena.

– Jūs tai galite, o man rankos užimtos, – atrėžė kita.

Jas pradėjo tildyti, ir nuomonių kova užsiliepsnojo pusėje troleibuso. Diena buvo graži, manęs laukė kelionė, ir aš baisiai niršau, kad kažkokios tai poniutės pešasi. Aš tik tik susivaldžiau, nepaprašęs, kad jos nutiltų. Tačiau greitai daug keleivių išlipo, ir žmonės nutilo. Daugelis žiūrėjo pro langą.

Galutinėje troleibuso sustojimo vietoje aš išlipau paskutinis ir laikraščių kioske nusipirkau paskutinį „Komjaunimo tiesos“ numerį. Buvo vienuolikta valanda ir laikraščių nebebuvo – juose puikavosi tik viena Chruščiovo kalba SNO Generalinės Asamblėjos penkioliktojoje sesijoje.

Įsikišau laikraštį kišenėn ir takeliu pro sodintų medelių plotą nuėjau Neries link. Pageltusioje ir parudusioje žolėje tyliai čirškė žiogai. Vienas šildėsi saulėje ant geltono skroblo lapo ir pamažu judino kojeles. Jie čirškė visai ne taip kaip vasarą, kada pieva taip ir aidi įvairiabalsiu čirškėjimu. Dabar žiogai čirškė be jėgos, tik paliesti paskutinių saulės spindulių. Pro jų čirškėjimą jautei rudens dvelkimą.

Pušys stovėjo didelės ir gruoblėtos, į rytus nusvirusiomis storomis šakomis. Atrodė, kad neseniai pūtė stiprus vėjas ir nulenė šakas, o jos nespėjo atsitiesti, laukdamos naujo gūsio.

O dabar Paneryje buvo visiškai tylu. Upė tekėjo ramiai, tik kur ne kur, atsimušęs į dugno akmenis, vanduo ribuliavo smulkiomis bangelėmis. Prie upės vingio, ties pasvirusiu gluosniu, plūduriavo valtelė, joje sėdėjo žmogus ir meškeriojo. Kitoje upės pusėje dvi moterys kasė bulves, o vyras, garsiai šūkaudamas, atarinėjo naujas vagas. Jo balsas atsimušė į lygų upės paviršių, sklido iki stataus, pušimis apaugusio kranto, lūžo ir skaidėsi žydroje erdvėje. Rūkas buvo jau išsisklaidęs, oras buvo grynas ir stangrus, beveik apčiuopiamas ranka.

Visu paupiu tęsėsi virtinė didžiulių, vandens nuzulintų akmenų. Aš užlipau ant vieno iš jų. Vandenyje panirusi akmens dalis buvo apžėlusi dumbliais, kurie lyg hidros judėjo vos vos pastebimoje srovėje. Tarp smulkesnių akmenų, apžėlusių tokiais pat žalsvais dumbliais, nardė pulkas smulkių ešeriukų. Jie priplaukdavo visiškai arti prie akmens, ant kurio stovėjau aš, paskui viena žuvytė apsisukdavo, prie jos prisijungdavo dar kelios, ir visas būrys nuplaukdavo tolyn. Retkarčiais kiek toliau nuo kranto į orą iššokdavo stambesnė žuvis ir, blykstelėjusi saulėje, vėl pliaukštelėdavo vandenin.

Pušyne krankė varnos. Pora kovų vaikščiojo prie pat vandens ir retkarčiais kažką prarydavo. Anoje pusėje baubė juoda karvė.

Saulė kilo vis aukštyr ir kaskart kaitino vis stipriau. Aš nusiėmiau bliuzoną ir per akmenis patraukiau miesto link. Krantai buvo statūs, šaltinėti, ir takelis dažnai pavirsdavo šlapia molyne. Kas

du trys šimtai metrų į upę įtekėdavo šaltinių arba takoskyros upeliai. Šaltinių upeliai buvo maži, bet sraunūs, o vanduo juose skambėte skambėjo – toks jis buvo grynas ir šaltas. Takoskyros upeliai buvo žymiai didesni. Juos reikėdavo peršokti.

Pakrantės takeliu aš nuėjau į mišką. Žolėje dar žibėjo rasa.

– Tai nuostabu, kad rasa dar neišdžiūvo, – tariau sau. Man ji atrodė lyg neliestos gamtos simbolis.

– Kaip nedaug tereikia pastangų, kad pasijustum natūralioje gamtoje, – pagalvojau aš.

Nebuvo girdėti nė vieno miesto garso. Aš žinojau, kad už kelių šimtų metrų rieda troleibusai, eina mašinos, šaligatviais skuba žmonės, bet čia jų nesigirdėjo, tą šitaip įprastų garsų, čia buvo tylą, saulę, šešėliai, žaluma ir rasos spindesys.

Prie pat kelio augo stori susiviję gluosniai. Vienas jų panėšėjo į ranką su išskėstais pirštais. Aš užsiropščiau, atsisėdau ant to didžiulio delno ir ėmiau skaityti laikraštį.

Skaičiau jį gerą pusvalandį. Taip, kažkur tai, neišsivaizduojamoje tolybėje, vyko svarbūs įvykiai. Aš sėdėjau čia, ant gluosnio-rankos, ir skaičiau tų įvykių atgarsius. Skaičiau, ir darėsi neramu – kaip vis dėlto viskas baigsis? O juk tai svarbu, tai velniškai svarbu. Galbūt dabar ten sprendžiama, ar aš kada nors dar matysiu žolėje žibančią rasą, klausysiuosi varnos krankimo ir artojo šūkavimo, ar matysiu lyg hidras judančius žalius dumblius ir palei visą paupį nusitęsiančią didelių, vandens apzulintų akmenų virtinę. Galbūt dabar ten sprendžiama, ar iš viso lemta egzistuoti visam tam, kas taip paprasta ir taip gražu.

Galbūt ten sprendžiama, ar tik neužleisti pirmenybę kitai planetai, kur protingos būtybės sugebės teisingiau pakreipti savo egzistavimo raidą.

Aš nulipau nuo gluosnio ir patraukiau tolyn. Diena buvo per daug graži ir per daug buvo erdvės, garsų ir spalvų, kad aš ilgai būčiau galėjęs galvoti apie tai, kas vyksta ir kas įvyks toje sunkiai įsivaizduojamoje tolybėje.

Takelis suko gilyn į mišką, ir aš per krūmų tankumyną pasukau prie kranto. Vienoje aikštelėje aš pastebėjau kažkokį juodą skudurą. Aš jį paspyriau ir pamačiau, kad tai moteriškos kelnaitės. Jos buvo perplėstos dviejose vietose – iš šono ir tarp kojų. Jos buvo juodos, iš švelnios medžiagos ir sudrėkusios

ryto rasoje. Tarp klosčių slėpėsi keturios bekiatės sraigės.

Aš pažiūrėjau į sulamdytą žolę, nusišypsojau ir nuėjau tolyn.

– Tai vyrukas, tai šaunuolis, – pagalvojau aš.

Pakrantėje sėdėjo apysenis vyriškis ir, prismaigstęs į krantą daugybę meškerių, žiūrėjo į vandenį. Aš norėjau jį užkalbinti, paklausti, kaip sekasi, bet pagalvojau, kad jis galbūt rusas, ir nuėjau.

Nuo kranto nusileido moteriškė ir, pasikaišiusi sijoną, ėmė skalauti baltinius. Kitoje upės pusėje valtele plaukė trys berniokai. Du, remdamiesi irklais į dugną, stūmė valtį prieš srovę, o trečiasis stovėjo priekyje, komandavo ir keikėsi. Jam turbūt atrodė, kad tai žymiai sustiprina komandas.

Ant aukšto kranto darbininkai, vyrai ir merginos, užkasinėjo tik ką pravesto kanalizacijos vamzdžio griovį. Jie kalbėjo lenkiškai ir garsiai juokėsi. Vis dažniau pakrantėje pasitaikydavo kanalizacijos vamzdžių, vanduo nusidažydavo tai raudonu, tai juodu dažų srautu arba paballdavo pamuilėmis. Nuo jų kilo baisi smarvė.

Ten, kur įtekėdavo kanalizacijos vanduo, stovėjo žvejai, o vienoje vietoje, kur kanalizacijos vamzdis buvo matyt labai didelis, jų buvo apie penkiolika ar dvidešimt. Vieni stovėjo vandenyje, kiti – ant kranto ir kartas nuo karto švystelėdavo meškerėmis.

– Na, – tariau sau, – aš tai turbūt niekada nežvejočiau tokioje smarvėje. Geriau jau neturėti tokio malonumo.

Krantu pravažiavo mašina, sukeldama dulkių debesį. Vanduo upėje buvo drumzlinas, bet pakrantėje matėsi daug konservų dėžučių, odos nuopjovų ir kitokio šlamšto.

Miestas artėjo. Jį jautei kiekviename žingsnyje. Aš užlipau ant skardžio – taip upė ir prie jos triūsią žmonės buvo matyti žymiai geriau.

Ašėjau ir galvojau. Diena buvo puiki, tiesiog nuostabi „bobų vasaros“ diena. Ten, žemai, teka upė, o prie jos žmonės dirba vieną ar kitą darbą. Kiekvienas jų turi savo praeitį, savo gyvenimą, kiekvienas savaip suvokia šiandieną. Kažin, kaip jie vertina tai, kas vyksta dabar SNO sesijoje? Juk kiekvienas iš jų šiaip ar taip buvo paliestas karo, kitas galbūt dviejų karų. O būtų galima padaryti gerą reportažą. Duoti šios dienos ramybę ir žmonių mintis apie karą. Aš pagalvojau, kad gaila, jog nepasiėmiau fotoaparato, bet paskui supratau, kad tai tik savęs apgaudinėjimas, kad aš nedrįsčiau prieiti prie tų žmonių ir paklausti jų nuomonės. Aš tuoj įsivaizdavau, kaip jie mane sutiktų, ir mintyse išgirsdavau įvairiausius atsakymus, pradedant nuoširdžiais prisipažinimais ir baigiant pasiuntimu velniop. Aš ėmiau įtikinėti save, kad daugelio iš jų atsakymų į laikraštį negalėtų dėti, kad gaila, jog aš

ne „Niujork Taims“ arba „Klumpės“, jeigu ji būtų respublikos oficiozas, korespondentas. Tada tai aš dėjau bet kokią pasisakymą, ir tai medžiagą darė labai įdomią. Bet sveikas protas man sakė, kad aš nedrįstu prieiti prie žmonių, nes aš išgirsčiau įvairiausių atsakymų. Vienus būtų galima panaudoti reportažui, kitus – apsakymui arba straipsniui, kaip aš rašiau tą reportažą ir kokius atsakymus girdėjau.

To apsakymo aš niekur neišspausdinčiau, bet jame aš galėčiau pasakyti visą teisybę. Ir aš niršau ant savęs, kad esu neryžtingas, bet vis tiekėjau krantu ir pagaliau įžengiau į miesto gatvę. Du žmogeliai skaitė „Pravdą“ ir kažką ginčijosi. Nikitos kalba tikrai buvo daugelio pokalbių objektas.

Prie užkandinės-automato aš sutikau Dalią, pasisveikinau ir norėjau praeiti. Bet ji sustojo ir pašaukė mane. Ji papasakojo, kad matė mane eidama su Gintu, paskui Filharmonijoje, bet aš nepasisveikinęs, ir ji nutarusi, kad ir ji nesisveikins. Aš esąs labai mažai pasikeitęs, ji einanti lankyti savo tėvo, kuriam darė inkstų operaciją. Aš pasakiau, kad braidžiojau paneriu, parodžiau savo purvinus batus ir pasakiau, kad einu į redakciją susitarti dėl reportažo. Aš jai pasiskundžiau, kad man labai sunku su žmonėmis.

– Na mat, – tarė ji, – tu visada buvai užsidaręs, todėl tau ir sunku.

Mes atsisveikinom, ir aš, savo nuostabai, nuėjau į redakciją. Aš galvojau, kad reikia save priversti, ir jei reportažą užsakys, aš būsiu priverstas ryt išsiruoti į kelionę.

Arnašiaus nebuvo. Jis buvo komandiruotėje. Už jo stalo sėdėjo Semaška. Jis pasakė, kad Stasys čia jau nebedirba, dabar jis Žemės ūkio skyriaus vedėjas. Aš paklausiau, ar nereikalingi darbininkai. Aš pats stebėjau, kaip aš taip lengvai ir paprastai paklausiau. Jis pasiteiravo, ar aš turiu ką nors numatęs. Papasakojau jam savo sumanymą. Jis pasakė, kad atsiliepimai eina rytojaus dienos numeryje, bet jei aš sugebėsiu padaryt ką nors nauja, jis galės pakalbėti. Aš pasakiau, kad tikiuosi. Jis nuėjo, su kažkuo pakalbėjo ir grįžęs pasakė, kad pirmadienį dešimtą valandą aš atneščiau medžiagą, o jei nieko nauja nesugalvosias, kad praneščiau.

– Okey! – pasakiau. – Šitaip tai man patinka.

Aš atsisveikinau, paspausdamas jam ranką, ir išėjau. Gatvėėjau labai patenkintas savo poelgiu ir tuo vyruku, nes jis man pasirodė esąs nuoširdus.

Grįžęs namo radau perlaidą ir tuoj išėjau į paštą. Perlaida buvo kaip tik laiku.

– Jūs į kolūkį buvot išvažiavę, – paklausė moteris, sėdinti prie stalo. Aš taip dažnai imdavau pinigų, kad ji jau mane pažino, nebetikrindavo perlaidos blanko pagal pasą ir visada šypsojosi bei sveikinosi su manim.

– Ne. Kodėl jūs taip manot?

– Jūs tiek ilgai nebuvot čia.

– A, – nusijuokiau aš. – Turėjau papildomų pajamų.

Jokių papildomų pajamų aš neturėjau ir dažnai gyvenau be rublio, bet aš pasakiau, kad turėjau papildomų pajamų.

– O kodėl jūs nevažiavot į kolūkį? Paskutiniai metai?

– Ne, – tariu aš, – ne paskutiniai. Priešpaskutiniai... Aš, matot, truputį sirgau, darė operaciją, tai ir paliko.

Ji su užuojauta išplėtė akis. Paskui aš gailėjausi to pernelyg didelio savo atvirumo.

Ji buvo tokia maloni, kad aš panorau dar ko nors paklausti ar pakalbėti.

– Kelinta šiandien diena, – paklausiau aš.

Ji pasakė. Aš užpildžiau blanką, ji atskaitė pinigų ir aš padėkojęs atsisveikinau. Išeidamas pagalvojau, kad aš pernelyg mandagiai atsisveikinu. Reikia mažiau šypsotis, mažiau linkčioti. Reikia žinoti ribą.

Prie pašto aš sėdau į ŠEC'o–Dzeržinskio troleibusą ir nusileidau žemyn.

Čia iškilo nacionalistinio pobūdžio incidentas, kuris man labai patiko ir labai pataisė ir taip jau neblogą nuotaiką.

Konduktorė pastebėjo, kad viena moteris jau pro kelintą stotelę pravažiuoja net negalvodama įsigyti bilieto. Ji nuėjo į priekį ir lietuviškai paprašė, kad moteris pirktų bilietą. Ta net nepajudėjo. Konduktorė pakartojo. Tada moteris atsisuko ir tarė taip pat lietuviškai:

– Reikia kalbėti rusiškai, o ne lietuviškai, aš nesuprantu lietuviškai.

Konduktorė, paprasta ir, matyt, labai geraširdė moteriškė, truputį sumišo ir paraudo. Bet čia moteriškę atrėmė greta stovėjusi kita moteris.

– O kodėl jūs nesuprantat lietuviškai? Kodėl mes suprantam, o jūs nesuprantat? – tarė ji rusų kalba. Ji buvo lietuvė.

– Aš nesuprantu, – atsakė moteris, važiavusi be bilieto.

– Jūs negerbiat mūsų liaudies, todėl ir nesuprantat, – tarė moteris, stovėjusi greta.

Moteris, važiavusi be bilieto, dar kažką pasakė, bet ją atrėmė daugiau balsų. Visas troleibusas girdėjo tą ginį.

– Ji nesupranta! – tarė konduktorė, eidama į savo vietą. – Ji puikiai supranta, bet norėjo važiuoti be bilieto. Reikia ir nervus turėti, kad dėl keturiasdešimt kapeikų nepirkti bilieto.

Aš nusišypsojau.

– Laikas būtų pagaliau ir išmokti. Gyvena dešimtmečius Lietuvoje, o kalbėti lietuviškai nemoka.

– Kodėl mes mokam. Mes mokam ir lietuviškai, ir lenkiškai, ir rusiškai. Ir mums vienas ir tas pats, – tarė vyras, sėdėjęs šalia manęs. Jis, matyt, buvo darbininkas, nes apsirengęs buvo labai prastai: kareiviška palaidine ir brezentu kelnėmis.

„Tame ir reikalas, kad mes mokam visaip ir svarbiausia, kad mums nesvarbu. Jeigu būtų svarbu, mes ir mokėdami žinotume, kokia kalba kalbėti“, – pagalvojau aš.

Aš taip pagalvojau, bet pasakiau ne taip:

– Kalba apie nacionalizmą. Va, šitokie yra tikriausi nacionalizmo skleidėjai. Bjauru.

Man visai nebuvo bjauru, man visa tai labai patiko, nes mačiau, kad visi troleibuso keleiviai buvo prieš tą moterį, važiavusią be bilieto.

Troleibusas sustojo, ir aš iššokau. Univermage nusipirkau elektrinę plytelę, juodą kaklaraištį, gastronome paėmiau kavos ir cukraus, tabako parduotuvėje nusipirkau du pakelius „Filtro“ ir parėjau namo.

Čia aš peržiūrėjau savo pirkinius ir suskaičiavau pinigus. Iš šimto buvo likę tik trisdešimt du rubliai. „O, brangusis, tu moki elgtis su pinigais“, – tariau aš. Bet kai išsiviriau juodos kavos ir atsisėdau rašyti, retkarčiais atsigerdamas iš čia pat stovinčio puodelio, aš užmiršau apie išlaidas ir buvau labai patenkintas.

Šiandien mane visi trukdė. Tik pradėjus rašyti, atėjo Robertas. Aš atidariau duris labai nenoromis. Mes buvom susitarę šį vakarą eiti į šokius, bet jis pasakė, kad viena mergina jį iškvietusi į diskusiją, kurią jis linkęs su ja spręsti šokiuose. Aš pasakiau, kad man tai nė kiek nepakenks, nes aš buvau sutikęs Irenos draugę, kuri pasakė, kad Irena budi, todėl aš nesitikįs jos rasti šokiuose ir galiu ten neiti. „Be to, – pasakiau aš, – namie lieka draugė, ir, pasiėmęs vyno bonkutę, aš galvoju nuvairuoti pas ją.“ Robertas patvirtino, kad vyno bonkutės tikrai reikia.

Tačiau aš visiškai nenorėjau vairuoti pas Teresę ir išėjau į Operos ir baleto teatro kasą. Bilietą gavau. Vakaras buvo aprūpintas ir išspręstas.

Grįžęs sutikau Zigmą. Anksčiau aš negalėdavau su juo kalbėti, tam tikrą nepasitenkinimą juo jaučiau ir dabar, bet dabar aš jau mokėjau susivaldyti. Jis mokėjo labai gerai užrišti kaklaraiščio mazgą, ir aš paprašiau, kad jis tai padarytų su mano naujuoju kaklaraiščiu.

Berišdamas jis paklausė:

– O tavo mažytė kur?

– Kolūkyje, – atsakiau aš.

– Tai našlauji?

– Našlauju. Bet neliūdžiu.

– Aišku, neapsimoka liūdėti. O tu su ja, taip sakant, nusidėjai?

Aš neradau reikalo atsakyti į šitą klausimą. Aš pasakiau:

– Šitokiais įspūdžiais aš nemėgstu dalintis.

– Bet su geru draugu galima.

– Matai, įspūdžiai gali neatitikti tikrovės.

– Įspūdžiai visada turi atitikti tikrovę.

– O tu paskaityk Zimaną arba Laurinčiuką.

– Tai čia, matai, oficialūs įspūdžiai. Pavyzdžiui, jei tu nuvažiuosi į Kiniją ir pamatysi, kad ten vaikšto su vyžomis, tai negi tu rašysi apie tai?

– Kodėl, jeigu tą faktą atitinkamai nušviesi, jis gali tikti ir mūsų spaudai.

– Matai, jeigu atitinkamai nušviesi! Čia šitai reikalinga visuomenei, o su geru draugu galima pasidalinti įspūdžiais ir be nuspalvinimo.

– Bet juk geras draugas taip pat įeina į visuomenės sudėtį.

– Taip, bet šiuo atveju tu su juo kalbi neoficialiai. Galima sakyti ir tiesą.

– O, tu imi liesti labai opius klausimus.

– Bet juk tai tiesa.

– Aš netgi neneigiu.

Mes ėmėm kalbėti apie mūsų spaudą.

– Aš dar neskaitęs žinau, kas bus rašoma, – tarė jis.

– Kur čia nežinoti. Yra vėžės, o redaktorius ir korespondentai, važiuodami jomis, renka pinigus. Redaktorius renka pinigus už tai, kad užpildo laikraštį kuo nors, nes reikia užpildyti, o reporteriai lupa už tai, kad parašo, kuo galima užpildyti. Didelio vargo nėra.

– Taip, yra rėmai, iš kurių neiškrisi. Jei būsi gudrus arba visiškai kvailas. O jei iškrisi, tai sudie viskam.

Mes ėmėm kalbėtis apie jo darbą ir jis pasakė, kad, stodamas į universitetą, jis vėl nebeimtų teisės, o imtų chemiją.

– Taip, chemija su ateitimi, o teisė – statiška disciplina.

– Tai tiesa. Ir čia yra rėmai, iš kurių nevalia išeiti. Neįvesi nei savo minties, nei proto.

– Visasąjunginėje arenoje gal kiek kitaip, – tariau aš.

– Tas pats velnias.

– Na, bent jau materialiniu atžvilgiu.

– Materialiniu – taip.

Ir jis su malonumu papasakojo, kad jis jau „vieną aferistę pravirkdęs“. Prokuroras ramines. Jis jas pažįstas.

„Aferistės! Kokie pasiteisinimai, – sakau. – Nėra. O liudijimų prieš tave daug. Jei prieš ką daug liudija, vis tiek jie teisūs.“

Ė, brolyti, pagalvojau, kad per toli nuvažiavai. Jau dabar tu dogmatikas. Tau nerūpės žmogaus siela. Jeigu tu teisėtumą sprendi pagal liudininkų skaičių, tu niekada nesuprasi žmogaus, nors tu ir tvirtini, kad teisėje yra nuostabi žmogaus pažinimo mokykla. Tu, broliuk, remiesi visuomenės nuomone, nežiūrėdamas, kokios prielaidos žmogų priverčia nusikalsti tai visuomenės nuomonei, kurią tu jau dabar laikai aukščiausiu kriterijumi. Tačiau šito aš jam nepasakiau.

Jis vėl ėmė kalbėti apie merginas. Kaip visada, jis didžiuojasi savo pasiekimais ir sąmojumi. Jo mergaitė dirbanti Šiaulių muzikos mokyklos dėstytoja, reiks pas ją užsukti, nes čia esą nuobodu, nesą darbo, o iš jos gal pavyks išlupti kokį šimtelį kitą. Be to, reikėtų ir čia įsitaistyti kokią pinigingą mergiotę. Jis turįs tokią ruskelę, studentę, bet kas iš to!

O gal jam reikėsia pamėginti su jo „žmonos“ drauge, nes ta esanti neabejinga jam. Jiedu kartą ėję su „žmona“, buvusi ir draugė. Jis norėjęs palydėti tą draugę, bet ji pasakiusi, kad Gertrūda matanti. Ji pasakiusi, kad kitą kartą tai būsią galima padaryti. Bet žmona šiek tiek sugadinusi reikalą, nes pasakiusi draugei, kad jie jau vedę. Jis paklausęs, kodėl taip pasakiusi. Ji esanti pavojinga, atsakiusi „žmona“. Taip, „žmona“ nerimaujanti dėl jo, jis vieną kartą iškretęs jai rimtą šposą. Ji norėjusi, kad

jis eitų į teatrą su ja, bet jis pasakęs, kad jo laukia draugai. Kitą dieną „žmona“ paklaususi, ar jis neatsisakęs dėl to, jog jam buvę nepatogu eiti į teatrą už jos pinigų. Ji galvojanti, kad jis taip padaręs, neturėdamas pinigų ir nenorėdamas jos išnaudoti. Tada tegul jis būnų ramus, pinigų ji kaip nors gaušianti. Bet jis atsakęs, kad ne tai. Pas jį patį buvę bilietai į kiną ir kad jo laukė ne draugai, o draugė. O! „Žmona“ dėl to labai išsigandusi.

O su jos drauge būsią galima labai gerai susitvarkyti.

– Aš jau mokėsiu paskiesti, – nusijuokė jis. – Pasakysiu, kad visa tai ne taip jau greitai daroma, kad bangų daug, o krantas vienas. Būna, kad ir bangos krante palieka pėdsaką, o kai kuri ir nugriauna jį. Bet jis vis tiek lieka krantu. Tik dar stipresniu.

„Taip, tu jau pakankamai stiprus krantas“, – pagalvojau aš.

Aš neturėjau laidynės ir nuėjau pas jį išsiprosyti kelnių. Ten miegojo vienas jo draugas. Mes toliau kalbėjome apie meną, muziką.

Draugas pasakė, kad yra estetikos istorija, ir jam labai gaila, kad neturi pinigų. Aš pasakiau, kad ir aš palauksiąs geresnių laikų, ners turiu tik 22 rublius. O knyga kainuoja 27.

Zigmas pareiškė, kad operos jam patinka, kiekviena jam teikia malonumą, o man, pasakiau, ne.

Zigmas pasakė, kad tai esąs pripratimo ir supratimo reikalas. Aš tai patvirtinau, nes viską aš buvau suvedęs į Filharmonijos gyvenimą.

– Simfoninę muziką?

– Simfoninę.

– Reiks ir man dar kartą prisigerti, kad nueičiau į simfoniją.

Ir jis su dideliu malonumu papasakojo, kaip jo „žmona“ pirmą kartą pasimatymą paskyrė Filharmonijoje, pasakė paėmusi bilietus, o jis ją pagyręs ir išėjęs gerti.

Koncertavusi Rosa Fain. Draugai žinoję, kad jis išėjo girtas, ir, jam grįžus, jie klausinėję, ką jis matė ir kaip jam patikę.

– Fain, – atsakęs jis.

Aš papasakojau apie Kurto <...> koncertą, ir kad tada man simfonija skambėjusi kažkur aukštai, palubėje.

Išėjau patenkintas, juokdamasis.

Nusiskutęs ir apsirengęs, išlėkiau į teatrą. Prieš mane sėdėjo Dalia. Ji maloniai nustebo:

– Aš tai domiuosi teatru, bet kaip tu.

– Aš matai pretenduoju į teatro kritikus.

Ji nusijuokė ir davė man programą. Aš paskaičiau ir nežinojau, paduoti ją atgal ar ne. Prieš mane sėdėjo aukštas vyras, bet aš nedrįsau persėsti į gretimą laisvą kėdę, nes užpakaly sėdėjo merginos,

ir aš nenorėjau joms užstoti. Aš smerkiau save, bet nepajudėjau.

Per pertrauką aš paklausiau, ar ji nenusiteikusi pavaikščioti. Ji nieko prieš, tik bijanti, kad negautų iš mano panelių.

– O, dėl to vargo nebus, – tariau aš.

Mes išėjom ir ėmėm vaikščioti miesčionių taku. Kalbėjom apie Kaušinius, Dubinus, Morkūnus, apie visą pokario kompaniją, papasakojau apie Pauliaus gabumus, ir ji išreiškė nuomonę, kad jei ne aš, tai jis išgarsinsias mūsų giminę. Žinoma, pretenduoju ir aš, bet būsiu patenkintas ir brolio laimėjimais. Ji juokėsi. Taip, taip, tu teiki vilčių. Bazilionai esąs baisus užkampis, ir kas galėjęs galvoti, kad išaugsia tokie, štai, žmonės. Ją pasveikino Kipras, ir ji papasakojo, kaip jie neseniai buvę kažkokiam baliuje, Kipras vis klausęs, ar ji Naviekaitė, o ji vis patvirtindavusi, o kai kitą dieną ji pasisveikinusi, jis sustojęs ir taręs: „Taip tai taip, bet kodėl tu mane sveikini? Aš tavęs nepažįstu.“ Jis paklausęs pavardės, o ji atsakiusi. Kipras pasakęs, kad jam ši pavardė nieko nesakanti, tada ji nuėjusi. O šiandien jis pats pasveikinęs. Ji, matyt, turi atitinkamą padėtį, nes tėvas dirbęs kažkur baldų projektavimo institute. Ji metus pasimokysianti čia, o paskui važiuosianti į Leningradą studijuoti teatro kritikos meno. O koks esąs jų kursas! Nieko nenusimano apie teatrą, visi esą iš kaimo gilumos, paklausti jie net nežino, kodėl įstojo. Stoją, nes reikėjo įstoti. Och, o žmonės kelis metus laukia! „Matyt, čia ji turėjo omenį save.“

Spektaklio metu ji sėdėjo prispaudusi savo ranką man prie peties ir sakė:

– Matyt, Kipras ne veltui siuntė Kučingį į Sibirą. Jis sakė, kad jo nebūsią, kol Kučingis būsiąs teatre. Štai, jo nėra, o Kučingis yra.

Kučingis tikrai nuostabus vyras. Per pertrauką aš jai pasakojau istoriją su žasimi ir Kipro ligą. Ji man papasakojo apie netikėtą susitikimą. Ji laukusi skambinti, o vienas vyras prieš ją taręs: „Prašau!“ Ji taip pat atsakiusi: „Ačiū.“ Kai ji pakalbėjo, vyriškis paprašęs jo palaukti. Ji pasakiusi, kad ji vyrų nelaukianti. Kad nenuobodu būtų, jis davęs jai žurnalų, o paskui laukęs jos prie konservos visą valandą. Ji su juo tada buvusi Filharmonijoje. Jis ją kvietęs ir tebekviečias pietų. Kartą jie valgę, o kino reporteriai paprašę juos abu atsikelti, priėti ir užsakyti ko nors. Jie norėję nufilmuoti, nes jų veidai jiems labai tikę.

Ji pasakiusi, kad ji nieko prieš, bet ji nežinanti, kaip reaguos į tai šio advokato žmona. Jis labai supykęs, net nebelydėjęs, tiksliau – ji atsisakiusi. Gal ir gerai, nes tada ji buvusi persivalgiusi, o dabar gyvenanti pienu ir bulkutėmis. Esą gerai kartais pralaisvinti skilvį. Aš tai patvirtinau.

Per pertrauką aš paprašiau, kad ji sutiktų išeiti į koridorių, nes aš norįs rūkyti. O! Ji nežinojusi, kad aš praėjęs ir šią mokyklą. Kaipgi, aš praėjęs daugelį mokyklų. Aš esąs drovus, bet labai ekscentriškas. Aš rūkiau. Matėsi jos baltinių šleikutė, bet aš nieko nesakiau. Ji dėl to padarė man pastabą. Aš labai nustebau ir paklausiau, ko aš nepasakęs.

– Kad matosi šleikutė, – sušnibždėjo ji priklusdama. O, ji esanti tokia susivėlus, nugulėjusi plaukus, kad aš galįs kažin ką pagalvoti. O ne, tegul ji nesijaudinanti. Ir su šleikute, ir su tokiais plaukais ji man esanti žavi, netgi ekstravagantiška.

Nuo antro veiksmo mes sėdėjome antroje eilėje, nes ten, gale, jai baisiai dvokusios vieno bernioko kojos. Ką gi...

Kai baigėsi spektaklis, aš jai padėjau apsirengti ir paklausiau, ar nesudarysiąs sunkumo pareiđamas su ja.

O, jai esą malonu, bet aš turėsiąs sukti iš kelio.

Buvo gan šalta. Ji apgailestavo dėl savo drabužių. Visi čia esą gražiai ir skoningai apsirengę, ypač vyrai. O ji, dargi dviese, bijanti išeiti į gatvę. Kas Kaune buvę, nieko, čia jau negražu. Ji parašiusi net laišką. Aš išreiškiau viltį, kad bus pora tūkstantėlių. Taigi, sulauksianti ji iš senės Navickienės.

Ji labai patenkinta šiuo vakaru. Mes taip gerai suprantame vienas kito humorą, o būna tokių kavalielių, kad bėga tuoj šalin. Ji esanti senmergė, bet su jaunais jai dar neblogai einasi. Aš išreiškiau pageidavimą, kad, duok dieve, visos senmergės būtų tokios. Jai esą labai džiugu. Aš pareiškiau, kad aš tikiuosi, jog ir aš galįs pareikšti kai kurių vilčių į šio džiaugsmo sukūrimą. O, aš esąs begėdis. Ji esanti senmergė, ji jau mokykloje užmiršusi gėdos jausmą, bet ir tai ji susigėdusi. Aš pareiškiau, kad esu labai kraštutinumus mėgstąs žmogus. Kai būna nuotaika, manęs niekais nesugėdinsi, bet jei sugėdina, aš žuven. O, ji labai mėgstanti tokius plataus diapazono žmones.

Atsisveikinant mes susitarėme susitikti rytoj be penkiolika šešios dramos bilietų kasoje, nes pasirodė, kad mes abu norime eiti į teatrą.

Nubėgdama ji nusijuokė:

- Tavo ranka šalta.
- Tik viena.

Kai grįžęs aš persirengiau ir ėmiau rašyti, atėjo vienas draugas ir paklausė, ar nesą pas mane laisvos lovos. Norįs permiegoti vienas neblogas vyrukas, ir dar poetas.

- Ką gi, tegul, – sutikau aš.

Poetas pasirodė neturkus. Jis buvo girtas.

- Ką tu rašai?

- Tai neverta dėmesio.

– Kuklumas geras dalykas, bet svarbiausia – savo vertės pajautimas.

Aš sutikau su tuo. Aš norėjau rašyti.

- Proza ar poezija?

- Proza. Bandžiau poeziją, bet mečiau.

- Poezija brandina mintis prozai.

Ir su tuo sutikau. Aš norėjau rašyti.

- Ką tu rašai?

- Apysaką.

- Ar ne per anksti?

Aš nenorėjau sutikti, kad per anksti.

– Matai, pirma reikia priprasti prie apsakymo, o paskui jau imtis didesnio dalyko.

– Aš jau penkti metai rašau apsakymus. Visada išsiteddavau juose. Bet dabar ne.

– Kas aš esąs? Kas? Ne, negirdėjau tokio. Tu atleisk, bet negirdėjau.

Aš nusišypsojau.

– Matai, čia labai sunku ką nors patarti. Literato darbas yra sunkus. Čia reikia baisyos valios. Reikia dirbti, ir tada išryškės talentas. Tik metai išryškina talentą.

- Taip, su tuo aš sutinku. Iš savo patirties.

- Reikia dirbti, metai parodys viską.

- Aš pasitikiu ateitimi.

– Matai, kaip kas supranta tą ateitį. Jeigu nepadarysi nieko šiandien, kas iš to, kad tu tikėsi ateitimi. Atsimenu, kai aš dar mokiausi, buvo Jakštas, Maldonis, tylus ir gudrus žmogus, Baltakis, tik iš kevalo išsiritęs rupūžiokas, aš, dar keli. Tada Šimkus pasirodė. Jis dažnai buvo lyg mūsų pajuokos objektu. O dabar iškilo.

V. Šimkus – gabus vyras.

– Gabus. Arba Degutytytė. Įrodė, kad ne tik ateitim galima pasitikėti, bet ir dirbti reikia.

– Aš tik tiek pasitikiu ateitim, kiek šiandien dirbu.

– Literatūrinis darbas yra sudėtingas procesas. Daug reikia išgyventi, kad pajustum ir sužinotum. Va, aš tau padeklamuosiu vieną savo eilėraštį. Jis tuoj bus išspausdintas, ir aš žinau, kad pasisekimą turės. Aš tau papasakosiu, kaip jis gimė. Turėjau mergaitę. Jauna, graži. Su gražiom šlaunelėm, su gražiu liemenėliu, apvaliais papukais. Bet be jokio intelektualinio gyvenimo. Apie ją sukosi dešimt, ir ji

visiems kraipė. Į tą internacionalinę kosmopolitinę velniavą įsimaišiau ir aš. Aš jai atidaviau viską. Tik paskui sužinojau, kokia jinai. Paklausk!

Jis padeklamavo eilėraščių apie meilę. Tai buvo labai vidutiniškas eilėraštis su kai kuriomis jausmo kibirkštėlėmis ir pora neblogų palyginimų.

– Va, štai koks gimė eilėraštis. Jame vietomis yra prozos, bet du stulpeliai yra geri. Niekas, aš tau užtikrinu, lietuvių literatūroje tokių nėra parašęs. Aš pirmas pasakiau.

Ir jis padeklamavo vėl.

– O dabar pasakysiu apie kūrybinę laboratoriją.

Ir jis vėl deklamavo, aiškino, kurie stulpeliai pagimdyti iš tos istorijos, kurie pasakoja, kokią jis norėtų matyti meilę, be „miesčioniško melo voratinklių“, „lyg žaibą naktį“, „lyg gervės klyksmą“, „lyg tyrą kūdikio svajonę“.

– E, ką čia kalbėti! Literatūrinis darbas yra sunkus darbas. Diskusija čia nepabaigiama.

– Beviltiškai nepabaigiama, – patvirtinau aš.

– Eisiu gulti.

– O vis tik, ką tu rašai?

– Apysaką.

– Proza?

– Proza.

– Paskaityk.

Aš ilgai atsikalbinėjau, kol sutikau. Aš skaičiau, skaičiau ir jaučiau, kad mane ima krėsti nervinis drebulys. O jis sėdėjo, klausėsi ir žiovavo.

Aš dar nebaigiau, o jis tarė:

– Atsiprašau, aš tave pertrauksiu. Čia ištrauka iš apysakos? Didelės apysakos?

– Taigi.

– Gerai. Man patiko. Man patiko ir apie Vilnių, ir apie suskilusias kvadratais lubas. Bet tu nesupyk. Aš į viską žiūriu labai kritiškai. Imkim ir panagrinėkim.

Jis perskaitė pirmuosius tris sakinius.

Paskui dar kartą.

– Štai. Ar negalėtum tu paieškoti tokių posakių, kurie pritrenktų? „Aš atsibudau vėlai.“ Juk čia publicistika! O reikia prozos, grožinės prozos. Gerai apie Vilnių, bet čia publicistika. Ar negalima būtų, pavyzdžiui, taip: „Aš pabudau nuo džeržgiančio laikrodžio skambučio. Jis buvo džeržgiantis ir labai garsus. Aš norėjau pakelti galvą, bet jaunystės nuovargis lenkė mano švininę... ne, švininę čia netinka, ...lenkė mano švininę galvą prie pagalvės.“

Ir taip toliau, ir panašiai. Aš stovėjau apstulbęs.

– Tu supratai, ką aš norėjau pasakyti? Tu supratai esmę?

– Supratau.

– Reikia grynios prozos, o ne publicistikos. Tu nesakyk, aš labai kritiškas.

– O aš labai savikritiškas.

– Savikritika gerai, bet tu ne su viskuo sutiksi, kai turėsi savo nuomonę.

O dieve! To jau buvo per daug! Aš norėjau rašyti, o jis, sužinojęs, kad aš groju sekstete, pareiškė:

– O, tai man malonu susipažinti.

Ir ėmė klausinėti apie Vieną. Aš tik tik ištvėriau. Ir labai džiaugiausi, kada jis ėmė knarkti.

O koridoriuje, savo nelaimei, sutikau Medelį. Buvo trečia valanda, jis grįžo palydėjęs iš šokių vieną mergaitę. O! Ji graži, prie jos kombinavo du bachūrai, vienas sakėsi peiliu mane nudursiąs. Bet aš nebijoju. Ką ten, bachūrėliai.

Kai aš norėjau atsisveikinti ir pasakiau, kad ryt einu daryti reportažo, jis vėl prikibo. Aš galįs rašyti. Taip, aš rašąs palyginti paprastai, liaudiškai, ir man reikią dirbti. Žurnalistika – prozos mokykla. Aš atsisveikinau, neišklausęs jo iki galo, o jis labai maloniai palinkėjo man sėkmės.

Poetas Volungevičius miegojo. Aš sėdau prie darbo.

Tai štai 42 puslapiai padaryti. Aš negalvojau, kad aš galiu tiek prikalbėti. Ir kad išvešiu iki galo. Aš baisiai skubėjau. Bet juk tai tik faktinė medžiaga, o ji man būtina. Reikia eiti miegoti. Jau šešta valanda ryto, reikia užtaisyti kasetę ir keltis 10 val. Reikia dirbti. Juk aš pats sakiau, kad ateitimi pasitikiu tik tiek, kiek dirbu šiandien.

1960 m. rugsėjo 25 d., sekmadienis

Vakar man Medelis sakė:

– Tu gali rašyti. Skaičiau ir tą „Kad saulė šviestų“, ir „Duona mūsų kasdieninė“. Paprastai, bet gerai. Liaudiškai. Tu gali rašyti.

– Aš tai galiu rašyti, bet aš tingiu.

– Jeigu tu galvoji pasilikti redakcijoje, tai tu pagalvok. Dabar su tavim ten skaitosi, dažnai deda tavo straipsnius.

– Su manim skaitosi. Šituo skųstis negaliu. Man jau buvo vasarą pasiūlę darbą, bet aš atsisakiau. Reikėjo tuoj pat pasilikti ir dirbti be atostogų, o aš norėjau parvažiuoti namo ir išvažiauvau.

– Be reikalo. Jeigu tu galvoji pasilikti redakcijoje, reikėjo eiti dirbti.

– Redakcijoje vietą aš gausiu bet kada, – pasakiau aš.

– Na, jeigu jau taip...

Medelis, žinoma, netikėjo, kad aš galiu gauti vietą pagal pirmą pareikalavimą. Aš ir pats paa-bejodavau, ar taip jau iš karto ir gaučiau vietą, bet kad aš galiu gauti vietą, tuo neabejojau.

O kad žinotų mane galint rašyti, reikia palai-kyti ryšį su redakcija, nunešant vieną kitą geresnį straipsnelį. Ši kartą aš buvau sumanęs neblogą reportažą, reikėjo tik jį padaryti.

Kaip ir vakar, troleibusu išvažiavau į Valakam-pius. Buvo toks pat gražus oras, taip pat rudeniškai šildė saulė, taip pat lyg vėjo laukdamos stūksojo pušys, taip pat čirkšnojo žiogai.

Ant skardžio pamačiau pirmąją žmonių porą. Tai buvo vyras ir moteris. Jie sėdėjo ant žolės, vyras, atsirėmęs į pušį, rūkė, o moteris kažko ieškojo lagaminėlyje. Aš turėjau priėti prie jų ir paklausti jų nuomonės apie tai, kas vyksta SNO sesijoje. Bet aš pasukau pro juos ir nusileidau prie upės. Čia aš nufotografavau vandens ribėjimą ir klampiu šaltinētu krantu nuėjau tolyn. Aš pagalvojau, kad jie man nieko gero gal ir nepasakys, kad gal net neverta klausinėti, kad geriau pasieškosiu kitų. Aš

supratau, kad tai paprasčiausias išsisukinėjimas, bet nenorėjau prisipažinti.

Netrukus vėl pamačiau porą. Jiedu sėdėjo labai arti vienas kito ir šypsodamiesi bei šnabždėdamiesi žiūrėjo į mane. Aš užsiutau. Žiūrėkit, o aš vis tiek darysiu, kas man patinka. Ir tuoj pat nufotogra-favau į tolį pakrante nusitęsiančius akmenis.

Aš nuėjau, o jie vis žiūrėjo. Paskui, atsitiktinai atsukęs, aš pamačiau, kaip jie bučiuojasi. Pyktis man jau buvo praėjęs, vis tik dabar aš supratau, kad tai buvo ne pyktis, o jei aš truputį ir pykau, tai širdies gilumoje džiaugiasi, nes aš galėjau nepriėti prie jų ir nepaklausti jų nuomonės apie SNO XV sesiją.

Paėjęs dar gerą gabalą, aš pamačiau moterį, kuri plovė baltinius. Aš jau be ypatingo sąžinės graužimo praėjau pro ją. Aš tiesiog fiziškai jaučiau, kad darau neteisingai, kad man reikia priėti, reikia paklausti, kad aš išgirsiu vienokį ar kitokį atsakymą, kuris vis tiek bus naudingas, bet nepriėjau.

– Kam daryti tai, ko tu negali, – tariau aš.

– Betgi tu gali.

– Nenoriu!

– Bijai!

– Nenoriu!

– Bijai!

– Aš visada buvau užsidaręs savyje, man ir dabar sunku su žmonėmis.

Vakar dieną Dalios pasakyti žodžiai man buvo lyg pasiteisinimas. Jie lyg įteisino mano neveiklumą ir neryžtingumą.

Aš mačiau daug žmonių. Jie arba žvejojo, arba ilsėjosi, arba skalbė, arba šiaip plepėjo. Tačiau aš ėjau pro juos jau be jokio dvejojimo – sustabdyti ar ne. Aš tik labai džiaugiausi, kad ryt galėsiu paskambinti ir pasakyti, kad nesugalvojau nieko naujo.

Aš fotografavau, žiūrėjau į upę, ieškojau gerų kompozicijų, bet visa tai buvo nemIELA. Vakar aš vaikščiojau su plakančia širdimi ir kūrybine mintimi, šiandien aš įsitikinau savo, kaip žurnalisto, nesugebėjimais.

Aš galėjau parašyti. Jeigu aš būčiau priėjęs, būčiau paklausęs, būčiau ką nors išgirdęs, tikrai būčiau padaręs neblogą reportažą. Bet aš nepriėjau. Aš negalvojau prieiti. Jokia jėga nebūtų manęs privertusi nueiti ir paklausti primą pasitaikiusį žmogų, kaip jis vertina SNO XV sesijos darbą. Iš tikro, kam dirbti tokį darbą, kur tu jauti, kad negalėsi dirbti.

Aš jaučiau didelį nepasitenkinimą savimi. Daržuose kasė bulves. Ruikas arba Sutkus nueitų, padarytų nuotraukų. Aš mačiau gražią mergaitę ir įdomią senutę, kurių portretinės nuotraukos būtų tikrai įdomios. Bet aš nenuėjau, kaip tai būtų padaręs Sutkus ar Ruikas, o geriau pyškinau nieko nevertus peizažus ir jaučiau didelį kartėlį.

Aš ne žurnalistas. Tai aišku kaip diena. Aš įsėdau į troleibusą ir parvažiavau namo.

– Na, kaip, – tarė Robertas.

– Nieko.

– Kas nieko?

– Nepadariau. Tingėjau.

– Gulk, išsimiegok, – patarė jis.

– Eik velniop!

Aš įjungiau elektrinę plytelę, iš krano į puoduką prileidau vandens, įdėjau kavos ir cukraus ir užkaičiau. Pasiėmiau Hemingvėjų.

Nusivylimo savimi, kaip būčiau pasijutęs kitu atveju, dabar nejaučiau. Aš buvau išsprendęs problemą – aš žurnalistas ar ne.

Aš ne žurnalistas. Koks aš žurnalistas, jei aš bijau pokalbio su žmonėmis, jei man kiekvieną kartą, kai aš gaunu reportažą ar ką kita, kur reikia rinkti medžiagą, aš kankinuosi, diena man tampa nemaloni. Rašyti – kitas dalykas, aš čia jaučiu ir potraukį, ir pasitenkinimą, bet rinkti medžiagą aš negaliu. Kodėl man buvo malonu dirbti tą dieną estrados statyboje, paskui parašyti straipsnelį? Man nereikėjo klausinėti, aš girdėjau žmones kalbant, galėjau galvoti, galėjau komponuoti. Aš galėjau nujausti, ko nepasako jie, bet klausinėti aš negalėjau. Tai buvo veržimasis į mūro sieną.

Atėjo Volungevičius ir jo draugas. Žodis po žodžio mes įsikalbėjome apie užsienį, užsieniečius ir mūsų požiūrį į juos.

Volungevičius apgailestauja, kad jis niekur nebuves, kad man, šiaip ar taip, daugiau teko matyti.

Pasakojau apie Vieną, Maskvą. Apie Vienos restoranus, alų, merginas, važinėjimą taksi, „gastroles“. Maskvoje tenka išleisti daug pinigų susisiekimui. O kaip esą Vienoje?

Pokalbis nukrypo į pragyvenimo lygį, paskui iškilo nacionalinis klausimas.

Aš papasakojau istoriją su moteriške, važiavusia troleibusu.

– Šaudyti juos reikia! Šaudyti, – tarė draugas. Jis tikrai buvo įniršęs.

Paskui prasidėjo kalbos apie merginas. Tai buvo ciniškos kalbos, ir aš nenoriu teršti puslapių, nes mūsų gyvenime cinizmo ir blogio yra tiek daug, kad žmogus nori nenori ieškai grožio. Ir vis tai paprastos, kasdieninės istorijos. Nerašysiu apie jas.

Buvo atėjęs Zigmas, Sigis, Magistras, bet pasikalbėjimai su jais buvo tokie pilki ir menki, kad net po dviejų dienų nebeatsimenu.

Vakare. Vakare taip.

Buvo jau pavakarys, kai į kambarį įėjo Vytas.

– O, Vytas!

– Sveikas, Romai. Tai ką čia veiki?

– Skaitau Hemingvėjų.

– Sakai, skaitai. Žiūrėk, Romuk, ateik, pamėgink atrakinti mūsų duris. Aš nepajėgiu.

– Tuoju!

Prie durų buvo sukrauta keletas ryšulių, prie jų stovėjo nepažįstama rudakė mergina.

Vytas mus supažindino. Kambario atrakinti mums nepavyko. Teko, saugantis administratoriaus, plėšti duris.

Išplėšę sunešėm daiktus. Vytas buvo parsivežęs įvairiausių gėrybių, davė 25 rublius, ir aš išėjau pirkti vyno. Mergaitė gerti atsisakė. Mes sakėm, kad ji puiki ir nuostabi, bet gaila, kad negeria vyno.

Tada aš pasakiau, kad nemėgstu, kada žmonės verčia mane ką nors daryti, neverskim ir jos gerti. Tačiau kada mes buvom gerokai įkaušę ir Vytas vėl ėmė ją prašyti, sakydamas, kad tai už jos egzaminus, ji išgėrė vieną. Paskui, labai nesispyriodama, antrą. Oi, tai mergaitė! Puiki mergaitė! Su temperamentu, savitu veideliu, savitu galvojimo būdu, bet tokia, kaip ir visos. O aš tikrai galvojau, kad ji gali neišgerti, jei jau pasakė tai sau. Ką gi! Aš taip mažai žinau...

Paskui Vytas norėjo perskaityti laišką, kurį jam rašė ji, diktuoju Vytui mamai.

Aš nesupratau, kodėl ji taip stengiasi atimti. Ji buvo pagriebusi tą laišką, bet mes su Vytu atėmėm.

Ji rašė apie savo kaseles, apie tai, kad lauksianti jo perone su „matančiu draugu“. Perskaitęs „su“ aš

sustojau. Protas dirbo velniškai. Intuicija nugalėjo, nes Vytas pats pasakė: „Draugu.“

– Su draugu, – perskaičiau aš.

Kai baigiau skaityti, mes truputį pakalbėjom, Vytas išėjo.

– Dabar aš matau, koks jūs žmogus, – tarė ji.

Aš nustebau. Jos veidas buvo keistas, lyg įžeistas, ji nervingai dėlėjo plokšteles.

– Kas yra, Regina?

Aš pagalvojau, kad ji įsižeidė, jog aš perskaičiau laišką, kur ji Vytą vadino Vyteliu. Ir ne ji, o jo motina.

– Aš matau, koks jūs žmogus.

– Kas yra, Regina, pasakyk!

– Jūs nebijokit. Tai nieko blogo. Kai jūs neperskaitėt to žodžio, aš supratau, koks jūs žmogus.

– Regina, aš negalėjau. Vytui būtų buvę labai skaudu.

– Todėl aš ir sakau. Aš taip drebėjau...

Reiškia, mano intuicija buvo teisinga.

Tiesa, Vytas atėjo pas mane užsirūkyti. Aš pasakiau, kad jį palydėsiu, nes noriu pakalbėti su Regina.

Jis lyg sumišo. Aš nežinojau, kad ji jau buvo užgesinusi šviesą ir gulės. Vytas tai, matyt, žinojo.

– Tai aš palauksiu čia. Tu eik... Aš tai mat negaliu su ja.

Man pasidarė keista. Visą vakarą jis įtikinėjo, kad laukčiau Irenos, kad spjaučiau į tai, ką šneka žmonės, bet dabar štai ką pagalvojo.

– Ką tu, Vytai, išblūdai? Aš ne apie tai.

Mes įėjome į kambarį. Buvo tamsu. Regina paprašė pakabinti paltą ir užrakinti. Aš padariau tai, palinkėjau labos ir išėjau.

Sigis buvo pas mane dieną. Kalbėjom apie kolūkius. Buvę sunku, bet gera. Jis dirbęs apskaitininku fermoje. Reikėję matyti, su kokia meile žmonės dirba. Ir Nemuno, ir Gliko kolūkiuose. Ir koks ten darbas! Kolūkietės gauna algą – 1200–1800 rublių. Fermų vedėjai, brigadininkai turi „Volgas“, beveik kiekvienas kolūkietis – motociklą. Dviratis – praeitis. Girdžius nori, kad pirmininkais, brigadininkais, vedėjais būtų žmonės, baigę aukštąjį mokslą. Fizinį ir sportą veda pas jį baigęs KKI. Turi savo „Volgą“, vakare arba šeštadienį mauna į Kauną.

Girdžius turi grupę abiturientų dviem metams. Jie laiko jį tėvu. Viskas kolūkio – valgis, butas, šviesa, o ką jie uždirba – aprangai ir kultūrinėms priemonėms. Tai Girdžius vadina „mano utopija“. Tik bijo, kai jie pradės poruotis, kad ta komuna neišbirtų. Ir vis tik jis tiki, kad tai – komunizmo daigelis. Kas jis toks, tas komunizmas, kas jis per žvėris? Mes daug apie jį kalbam, o nieko nežinom! Nors parašytą tokią knygą, kaip seniau rašė „Utopijas“, tai būtų nors ką paskaityti, pagalvoti.

O, sako Sigis, jie gyveną nuostabiai! Parkas, seni dvarininko rūmai, lapais apkritę takai. Žinai, sako, gavau ten vietą aš ir po Universiteto daugiau nieko nenorėčiau. Ką gi, kaip kam! Ruduo! Lapai! Betgi tuo visą laiką nesigėrėsi!

– Taip, norisi kartais kaimo. Pagalvoji ir nusispjauni iš pykčio – kokie čia nenatūralūs žmogaus santykiai!

Aš galvojau apie Ireną.

Sigis į mane žiūri labai kreivai, su kažkokia kitokia pašaipa. Jis matė mudviejų su geltonąja Irena nuotraukas. Aš dar pasakiau:

– Jei kartais bus šalta, galėsiu pasikviesti nakčiai. Todėl ir laukiu.

...Buvau susitikęs su Dalia. Ji negali eiti į teatrą – geria pas šeimnininkus. Aš ją palydėjau iki Lenino aikštės, kalbėdamas panašų humorą kaip vakar. Paskui papasakojau rimtą istoriją – Vyto ir jo motinos istoriją. Ji klausė, aikčiojo, bet kai aš baigiau, ji ilgiau nesusimąstė, ir nuo pusės sakino persijungė:

– Žiūrėk, ten ta moteris, kuri tau patiko, eime, pažiūrėsim!

O vakare aš buvau patenkintas savimi. Aš su Vytu išgėriau dvi bonkas vyno, bet to mums pasirodė per maža. Tada aš už paskutinius 15 rublių nuėjau dar pirkti. Basanavičiuje krautuvė buvo uždaryta, aš nuėjau prie troleibuso, išokau ir

nuvažiavau iki univermago. Pakeliui juokavau su trimis bachurėliais, kurie lindo prie trijų mokinukių rusaičių, o tos šaukė:

– Be rankų! Kam rankos? Pakviesim miliciją.

Jie buvo įgėrę ir aš buvau įgėręs, ir mes supratome mūsų gerą nuotaiką, o konduktorė traukė pečiais ir kažkoks senis tūnojo susiraukęs. Kai mergaitės išlipo, išlipo ir jie. Bet ne dėl to aš buvau patenkintas.

Gastronome aš stojau į eilės galą. O eilė buvo ilga, ir prieš pat mane į eilę įsispraudė kažkoks ruselis. Kitu atveju aš būčiau nutylėjęs, bet šiandien mane suėmė pasiutimas.

– Stokit į eilės galą, – tariau jam.

– Aš nesuprantu.

– Stokit į eilės galą, – pakartojau.

– Aš nesuprantu.

– Laikas suprasti! – pasakiau aš.

Ruselis ėmė burnoti.

– Na na, ramiau! Aš tik pusė metų respublikoje, dar neišmokau.

– Laikas išmokti.

Už manęs stovėjo daug žmonių, ir visi klausėsi. Aš tada negalvojau, kad kas nors gali išgirsti, kad gali būti blogai. Aš norėjau duoti į snukį. Bet kam. Man buvo labai pikta, o paskui linksma.

Aš ėjau greitai, kojos pynėsi ir aš kartkartėmis nusijuokdavau ir be perstojo keikiausi. Aš buvau patenkintas, kad išdrįsau prabilti.

1960 m. rugsėjo 26 d., pirmadienis

Aš norėjau dirbti, bet diena buvo baisiai pilka. Iš ryto mudu su Robertu pasiėmėm aparatus ir išėjom į Cvirkos skverą padaryti keletą nuotraukų. Jis mane fotografavo, nors aš nenorėjau pozuoti. Nenorėjau, bet pozavau. Saulės nebuvo, ir mes nieko gero nepadarėme.

Paskui aš skaičiau, o vėliau, kada Aleksas išryškino savo nuotraukas, jo ryškale išryškinau du filmus ir aš. Tuoju pat ėmiau dirbti nuotraukas. Bet jos buvo labai blogos, o jie vis reiškė savo pastabas, dėl ko aš baisiai širdau. Aš keikiausi juokaudamas, bet pykau iš tikro ir tik tik valdžiausi.

Vakare atėjo vienas žurnalistėlis ir paprašė, kad leistų pernaktvoti vienam lakūnui. Lakūnas buvo visai girtas ir iškrito iš lovos.

Aš dar norėjau rašyti, bet nebeprišiverčiau atsistėti. Atsigulęs ilgai skaičiau Hemingvėjų.

Turinys

2024 • 2 (23)

ŠIANDIEN

Arūnas GUMULIAUSKAS	1
Naujas „Padubysio kronikose“, bet gerai žinomas Lietuvoje	
Vidmantas VALIUŠAITIS	3
Tas ženklas primena žūtbinę gyvenimo ir mirties akistatą Lietuvos žemėje	
Irena VASINAUSKAITĖ	7
Renkame. Išsirenkame. Prisirinkome...	

ISTORIJO ESKIZAI

Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ	21
XIX a. pabaigos – XX a. vidurio asmenybės: teisininkas Tadas Petkevičius	
Vaidotas KANIŠAUSKAS	32
Kas <i>nuskandino</i> Skandijos salą prie Lietuvos krantų?	
Jonas KIRILIAUSKAS	50
Pavenčių cukraus fabriko atidarymo iškilnių atgarsiai, veiklos principai, ateities planai	

ŽYMIAUSI ŠIAULIEČIAI

Alfredas VILBIKAS	59
Žinomas nežinomas Peliksas Bugailiškis. Pirma dalis	

PRISIMINIMAI

Vytautas KABAILA	72
Mirtininkai su armatūra	
Romualdas OZOLAS	87
Dienoraštis. 1960 metai	

